

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású
doktori iskola

Dohnányi Ernő, a karmester
(1915–1944)

Laskai Anna

Témavezető: Dalos Anna (PhD, DSc)

Doktori értekezés
2023

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	I
Rövidítések	III
Köszönetnyilvánítás	V
Bevezetés	VI
I. A karmester Magyarországon	
1. A zongorától a karmesteri pulpitusig	1
2. A karmester az intézmény élén	18
3. Karmestertechnikai megoldások	30
4. Egyes zeneszerzők Dohnányi-féle olvasatáról – kritikai recepció	46
II. A karmester külföldön	
1. Európai zenekarok vendégkarmestere	76
2. A New York State Symphony Orchestra élén	80
3. A Budapesti Filharmonikusokkal a nemzetközi hangversenyéletben	99
III. Hangszerelések és hangfelvételek	
1. A hangszerelő karmester	149
2. Hangfelvételek	185
Összegzés	201
Függelékek	
1.a A karmester Dohnányi fellépései külföldi zenekarok élén 1919 előtt	207

Tartalomjegyzék

1.b Dohnányi repertoárja a New York-i State Symphony Orchestra élén elnökkarnagyi működése időszakában	215
1.c Dohnányi nemzetközi vendégkarmesteri fellépései elnökkarnagyi kinevezése után	219
2. Dohnányi budapesti hangversenyeinek műsora a filharmonikusok élén	232
3. A Filharmóniai Társaság külföldi hangversenyeinek repertoárja a Dohnányi-korszakban	312
Bibliográfia	340

Rövidítések

- Bónis Bónis Ferenc. *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje, 1853–2003*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- Breuer Breuer János (szerk.). *A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának 125 esztendeje (1853–1978)*. Budapest: Zeneműkiadó, 1978.
- Csuka Csuka Béla. *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmóniai Társaság Emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából*. Budapest: Filharmóniai Társaság, 1943.
- Dohnányi Évkönyv 2002* Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2002*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002.
- Dohnányi Évkönyv 2003* Sz. Farkas Márta–Kiszely-Papp Deborah (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2003*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004.
- Dohnányi Évkönyv 2004* Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2004*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005.
- Dohnányi Évkönyv 2005* Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2005*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006.
- Dohnányi Évkönyv 2006–7* Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2006/2007*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007.
- Dohnányi-írások* Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Dohnányi-tanulmányok 2017* Kusz Veronika–Ránki András (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2017*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2017.

Rövidítésjegyzék

<i>Dohányi-tanulmányok 2021</i>	Laskai Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). <i>Dohnányi-tanulmányok 2021</i> . Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2021.
Isoz	Isoz Kálmán. <i>A M[agyar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság jubiláris évkönyve 1853–1928</i> . Budapest: A Filharmóniai Társaság kiadása, 1928.
MZA	A BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma.
MZA/BFTZ	A BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában letétként elhelyezett Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának gyűjteménye.
MZA KAB	20–21. Századi Magyar Zenei Archívum, Budapesti hangversenyek adatbázisa http://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp Utolsó megtekintés dátuma: 2023. szeptember.
Vázsonyi	Vázsonyi Bálint. <i>Dohnányi Ernő</i> . 2. kiadás. Budapest: Nap Kiadó, 2002.

Köszönetnyilvánítás

Dolgozatom létrejöttéhez elsősorban munkaadómnak és témavezetőmnek, Dalos Annának tartozom köszönettel, aki az évek során lelkiismeretesen és kitartóan javította fejezetszövegeimet, s mindvégig hasznos javaslatokkal látott el munkám során. Értekezésem elkészüléséhez munkahelyem, a BTK Zenetudományi Intézet munkatársai közül többen is segítségül szolgáltak: a Zenetudományi Szakkönyvtárának dolgozóit, valamint a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumban működő kollégáim – Ignác Ádám, Ozsvárt Viktória, Szabó Ferenc János és Wutzel Eszter Emília. Az archívum munkatársai közül kiemelt hála illeti a Dohnányi életművével már évek óta foglalkozó Kusz Veronikát, aki dolgozatom írása során számos információval és tanáccsal segítette értekezésem elkészülését.

Köszönet illeti továbbá a Zeneakadémia PhD doktorszemináriumának hallgatóit és az alkalmak vezetőjét, Vikárius Lászlót, aki tanulmányaim alatt és azt követően is figyelemmel kísérte értekezésem alakulását és értékes észrevételeivel hozzájárult disszertációm megvalósulásához.

A Budapesti Filharmóniai Társaság irattári dokumentumaihoz való hozzáférésemért és a zenekar archívumi anyag résznek a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumban való elhelyezéseért mindenekelőtt az együttes elnökének, Tóth Lászlónak tartozom köszönettel. A gyűjteményben való kutatómunka során az együttes munkatársai közül Spengler József és Tamás Dóra nyújtott segítséget számomra.

Köszönet illeti az Országos Széchényi Könyvtár munkatársait, Kelemen Évát, Hanvay Hajnalkát és Szende Katalint, akik segítségemre voltak az ottani Dohnányi-gyűjteményben való kutatásaim során. Hálás vagyok továbbá Karczag Mártonnak az Operaház archívumából származó információkért, valamint Fritz Trümpinek (Universität Wien) a Bécsi Filharmonikusokkal kapcsolatos kérdéseim megválaszolásáért. A kottapéldák elkészítéséért Meszéna Beátának tartozom köszönettel.

Munkám finanszírozását több pályázat is támogatta: az Új Nemzeti Kiválóság Program és a Kodály Zoltán Zenei Alkotói Ösztöndíj egyénileg elnyert pályázatait, valamint a Dalos Anna által irányított NKFIH (K 123819, K 124100) és a Magyar Művészeti Akadémia által támogatott (MMA 85008) projektek.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm barátaimnak és a családomnak, hogy mindvégig mellettem álltak és biztattak a dolgozat elkészülése során.

Laskai Anna

2023. szeptember 20.

Bevezetés

A Zenetudományi Intézet Dalos Anna irányította 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában már 2014-től vállaltam feldolgozó munkákat: ennek részeként kaptam megbízást Dohnányi Ernőnek, az akkoriban Magyarországra került egyesült államokbeli hagyatéka egyes dokumentumcsoportjainak feldolgozására.¹ Ottani munkám során elsőként foglalkozhattam a zeneszerző harmadik felesége, Zachár Ilona írói munkásságával, s egyúttal rálátásom nyílt Dohnányi amerikai hagyatékának dokumentumaira is.² A gyűjtemény megismerése nyomán írtam meg 2017-ben Dohnányi kottatáráról és zenei könyvtáráról a Zeneakadémia Zenetudományi Tanszakán MA szakdolgozatot a gyűjtemény kurátora, Kusz Veronika irányításával.³

Ebben az időszakban a zeneszerző életművét feldolgozó kutatómunka már jelentős múlttal rendelkezett, és meghatározó jelentőségű alapkutatásokkal igyekezett rehabilitálni az 1944 után a magyarországi zenei emlékezetből csaknem teljesen kitörölt Dohnányit. A Zenetudományi Intézetben 2002 és 2009 között működő Dohnányi Archívumnak, majd az amerikai hagyaték hazakerülésének és a közelmúltban lezajlott kutatásoknak köszönhetően a róla szóló irodalom mára számos hazai és nemzetközi rangú publikációval gazdagodott.⁴ Adós maradt azonban a Dohnányi teljes életművét tárgyaló,

¹ A hagyaték Magyarországra kerülésének körülményeihez és tartalmához lásd: Kusz Veronika, „Budapest–Tallahassee–Budapest. Dohnányi Ernő amerikai hagyatéka a Zenetudományi Intézetben”, *Magyar Zene* LVII/9 (2014): 11–14; Uő., *Dohnányi Ernő amerikai hagyatéka a Zenetudományi Intézetben. A dokumentumok felhasználása a kutatásban*. A publikációt lásd az MZA-honlapján: http://www.zti.hu/mza-dohnanyi/docs/DE_amerikai_hagyateka_a_ZTI-ben.pdf (utolsó megtekintés: 2023. február); Uő., „From Budapest To Florida – And Back. The Journey Taken By Ernst von Dohnányi’s American Legacy”, *Notes* LXXIII/4 (2017): 658–672; Uő., „Floridából Budapestre: Az amerikai Dohnányi-hagyaték hazatérése”, in Gilányi Gabriela (szerk.), *Zenetudományi dolgozatok 2015–2016* (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2018), 143–159.

² Laskai Anna, „Zachár Ilona írásai az amerikai Dohnányi-hagyatékban”, in Kusz Veronika–Ránki András (szerk.), *Dohnányi-tanulmányok 2017* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2017), 153–176.

³ Laskai Anna, *Dohnányi Ernő kottatára és zenei könyvtára*. MA szakdolgozat (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2017). Lásd továbbá az ennek nyomán készült publikációkat: Uő., „Ernő Dohnányi’s Library and Music Collection”, *Studia Musicologica* LIX/1–2 (2018): 97–206.; „Hát, kultúremlékeknek mindig van. Dohnányi Ernő könyv- és kottatárának története (1–2)”, *Muzsika* LX/10; LXI/1 (2017. december és 2018. január): 11–15, valamint 14–18.

⁴ Lásd többek között: Kovács Ilona, *Dohnányi Ernő új perspektívában* (Budapest: Gramofon Könyvek, 2019); Kusz Veronika, *Dohnányi amerikai évei* (Budapest: Rózsavölgyi, 2015); Angol nyelven: *A Wayfaring Stranger: Ernst von Dohnányi’s American Years, 1949–60* (Berkeley: University of California Press, 2020); Uő. (közr.), *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020). Lásd továbbá a *Dohnányi-tanulmányok 2017*-ben és 2021-ben megjelent köteteinek publikációit. Kusz Veronika–Ránki András (szerk.), *Dohnányi-tanulmányok 2017*, i.m.; Laskai Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.), *Dohnányi-tanulmányok 2021* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2021).

korszerű monográfiával, amely felválthatta volna Vázsonyi Bálint 1972-ben publikált, majd 2002-ben változtatások nélkül megjelent és meglehetősen elfogult szellemben megírt kötetét.⁵ Bár a monográfia nem készült el, az azóta eltelt időszakban új és még feldolgozatlan források váltak tanulmányozhatóvá a zeneszerző életművével kapcsolatban, ráadásul az ezek nyomán fellendült kutatás új perspektívákat nyitott a sokoldalú muzsikusi pályájának minél részletesebb megismerésében.

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Doktori Iskolájába mindezeket szem előtt tartva 2017-ben Dohnányi magyarországi működését feldolgozó tervezettel jelentkeztem. Elképzeléseim szerint dolgozatom a Berlinből 1915-ben hazamenekült zeneszerzőnek a hazai zenei élet központi figurájaként betöltött tevékenységeit tárta volna föl: Dohnányi ugyanis 1919-től a Filharmóniai Társaság zenekarának vezető karmestere, 1931-től a Rádió zenei osztályának, majd 1934-től a Zeneművészeti Főiskolának az igazgatója, egyszóval: a Horthy-korszak zenei és kulturális életének kulcsfontosságú szervező és irányító egyénisége volt.

A témával kapcsolatos terveim azonban az évek során többször is módosultak. Az eredeti koncepció komplexitása, a még feldolgozatlan források mennyisége és a Dohnányi magyarországi szerepvállalásait feldolgozó csekély szakirodalom arra ösztönzött, hogy egy mindeddig még feltérképezetlen forráscsoport felé irányítsam figyelmemet, mégpedig az 1919 és 1944 között Dohnányi irányította Budapesti Filharmóniai Társaság gyűjteményére. Bár az együttes archívumában tett első látogatásom során – az egykor az Operaházban helyet kapott és az épület felújítása miatt költözi kényszerült – iratanyaguknak nagy részét csak összecsomagolt dobozokból tanulmányozhattam, monumentális sajtógyűjteményük, s a működésükre vonatkozó anyagrész már első áttekintésem során felkeltette érdeklődésemet. További kutatásaimat nagyban megkönnyítette az, hogy 2022-ben javaslatom nyomán zenetörténeti jelentőséggel bíró dokumentációját a Budapesti Filharmóniai Társaság letétként a Magyar Tudományos Akadémiánál helyezte el, és szakmai gondozását a BTK Zenetudományi

⁵ Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő*. 2. kiadás (Budapest: Nap Kiadó, 2002). A Vázsonyi-féle Dohnányi-monográfia történetéről a közelmúltban Kusz Veronika jeltetett meg kismonográfiát a *Musicologia Hungarica*-sorozatban. Kusz Veronika, „Mesterem emlékének”. *Vázsonyi Bálint és az első Dohnányi-monográfia*. *Musicologia Hungarica* 4 (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2022).

Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumára bízta.⁶ A zenekar gyűjteményének szisztematikus rendezése és digitalizálása azóta is folyamatosan zajlik.

A Filharmóniai Társaság gyűjteményében található dokumentumtípusok igen széles skálát ölelnek fel: archívumuk jegyzőkönyveket, alapszabályokat, műsorlapokat, műsorfüzeteket, óriásplakátokat, sajtógyűjteményt, levelezést, valamint különféle jegyzékeket és iratokat is megőrzött a 19. század második felétől egészen a 2000-es évek elejéig.⁷ Hogy ilyen sokféle, és ezen belül is több ezer dokumentum fennmaradhatott, abban az 1930-as években, a zenekar gordonkaművésze, Csuka Béla kezdeményezésére megalapított Emléktár létrejötte is szerepet játszott, hiszen ennek célja kifejezetten az intézmény történetével kapcsolatos emlékek megőrzése volt.⁸ E kezdeményezésnek köszönhető valószínűleg az is, hogy az együttes Dohnányi-korszakának dokumentáltsága – a többi időszakhoz képest is – igen gazdagnak tekinthető.

E részterület – a Filharmóniai Társaság Dohnányi irányította periódusának feltérképezése, az együttes intézményi hátterének felvázolása – azonban még így is óriási témának bizonyult, hiszen a zenekar összetett szervezeti felépítése már önmagában egy külön disszertáció témáját adhatta volna. Ezért úgy döntöttem, hogy a karmester Dohnányi dirigensi munkásságának és recepciójának a legfontosabb állomásaival fogok foglalkozni már csak azért is, mert e témának a róla szóló irodalom mindeddig nem szentelt kellő figyelmet. Meglehetősen csekély számú szakirodalom áll rendelkezésünkre, annak ellenére, hogy a Filharmóniai Társaság élén betöltött pozíciója tekinthető a leghosszabbnak és egyben legmeghatározóbbnak a zeneszerző magyarországi pályáján, hiszen 1919-től egészen emigrációig, 1944-ig vezette a nagy multú zenekart. Elsőként Breuer János foglalkozott Dohnányi ezirányú működésével, aki az elnökkarnagy működésének egy szeletét vizsgálta „Dohnányi Filharmonikusai és a

⁶ Az együttes kottatárának példányai természetesen az együttes birtokában maradtak, mivel ezeket a mai napig használják. A letéti szerződés ünnepélyes aláírásának alkalmáról lásd a Magyar Tudományos Akadémia honlapján megjelent híradást: https://mta.hu/mta_hirei/a-magyar-tudomanyos-akademiahoz-kerult-a-budapesti-filharmoniai-tarsasag-zenekaranak-gyujtemenye-111987 (utolsó megtekintés: 2023. február).

⁷ A Filharmóniai Társaság gyűjteményének történetéről és összetételéről lásd tanulmányaimat: „A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának gyűjteménye”, in Dalos Anna (szerk.), *A 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum tíz éve* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2022), 72–79; valamint: „169 év emlékei. A Filharmóniai Társaság Zenekarának gyűjteménye a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumban”, *Magyar Zene* LX/2 (2022. május): 146–161.

⁸ Csuka Béla, *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmóniai Társaság Emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából* (Budapest: Filharmóniai Társaság, 1943), 213–215.

kortárs zene” című – eredetileg konferencia-előadásból született – írásában.⁹ Breuer nem csupán összefoglalja a legfontosabb információkat Dohnányi karmesteri pályájáról, de rávilágít a komponista dirigensi pályafutásának kezdeti nehézségeire is.

Bár Breuer dolgozata nem sokkal az intézményes keretek között megindult Dohnányi-kutatás előtt keletkezett, a 2002-ben létrejött Dohnányi Archívum tudományos munkájának legújabb eredményeit közreadó – és ugyanettől az évtől megjelenő – *Dohnányi Évkönyvek* tanulmányai és forrásközreadásai sem foglalkoztak a zeneszerző karmesteri tevékenységével és filharmóniai működésével. Kivételnek tekinthető Sávoly Tamás négyrészes cikksorozata, mely a rádiós hetilapok alapján dolgozza fel a Dohnányi működésével kapcsolatos dokumentumokat – a szerző által vizsgált 1925 és 1936 közötti időszakban Dohnányi ugyanis karmesterként több ízben is szerepelt filharmonikusaival a Magyar Rádióban.¹⁰ A karmester Dohnányi említésére a Gombos László által öt részben közreadott – a zeneszerző tevékenységét a kezdetektől, 1912-ig feltáró – recepciótörténeti feldolgozásokban is találhatunk példát, jóllehet ebben az időszakban dirigensként Dohnányi még igen ritkán lépett színpadra.¹¹ Dohnányi zongoraművészi fellépéseit feltáró tanulmányaiban Kovács Ilona is említi néhány alkalommal Dohnányi karmesteri ténykedését, valamint az általa közreadott listákban közölte a dirigensi fellépések általa feltárt, de az újabban megismert primer források birtokában azóta pontosításra szoruló lajstromát.¹²

⁹ Breuer János, „Az elnökkarnagy. Dohnányi Filharmonikusai és a kortárs zene”, *Magyar Zene* XXXIX/3 (2001. augusztus): 275–286.

¹⁰ Sávoly Tamás, „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. I. rész: 1925–1931”, in Sz. Farkas Márta–Kiszely-Papp Deborah (szerk.), *Dohnányi Évkönyv 2003* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004), 251–326; Uő., „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. II. rész: 1932”, in Sz. Farkas Márta (szerk.), *Dohnányi Évkönyv 2004* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005), 347–388; Uő., „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. III. rész: 1933”, in Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.), *Dohnányi Évkönyv 2005* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), 339–388; Uő., „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. IV. rész: 1934–1936”, in Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.), *Dohnányi Évkönyv 2006/7* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007), 361–414.

¹¹ Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. I. rész. A pályakezdő évek (1887. január – 1898. április)”, in *Dohnányi Évkönyv 2003*, i.m., 137–250; Uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. II. rész: A nemzetközi karrier kezdete, 1898. október – 1901. április”, in *Dohnányi Évkönyv 2004*, i.m., 99–346; Uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. III. rész: A bécsi évek (1901–1905)”, in *Dohnányi Évkönyv 2005*, i.m., 151–338.; Uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. IV. rész: Az 1905–1909-es berlini évek”, in *Dohnányi Évkönyv 2006/7*, i.m., 59–302; Uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. V. rész: az 1909–1912-es berlini évek”, in *Dohnányi-tanulmányok 2017*, i.m., 33–57, valamint lásd a teljes közreadást a kötet CD-mellékletén.

¹² Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész: 1897–1921”, in *Dohnányi Évkönyv 2005*, i.m., 65–150; Uő., „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész: 1921–1944”, *Dohnányi Évkönyv 2006/7*, i.m., 303–360.

Bevezetés

A Dohnányi magyarországi emigrációját követő első évek dirigensi fellépéseiről szintén Kovács Ilona tájékoztat,¹³ míg a zeneszerző életének utolsó évtizedéről – bár ez az időszak már egyáltalán nem tekinthető meghatározónak a zeneszerző karmesteri pályafutásában –, Kusz Veronika, Dohnányi Egyesült Államokban töltött éveiről szóló monográfiájában adta közre a dirigensi amerikai fellépéseit és ottani repertoárját.¹⁴

Dohnányi legfontosabb karmesteri pozíciójának intézményi hátteréről, a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának történetéről néhány nyomtatásban megjelent összefoglaló jellegű kiadvány ad tájékoztatást, amelyek általában a zenekar jubileumai apropóján készültek el. Az első ilyen kötet 1903-ban, az együttes fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából *A Filharmóniai Társaság múltja és jelene 1853–1903* címmel látott napvilágot.¹⁵ Az impozáns kiadvány a történeti áttekintés mellett a zenekar koncertjein elhangzott műveket is listázza. Hasonló felépítésű, ám a repertoár és a közreműködő előadóművészek, karmesterek felsorolását tekintve sokkal ambiciózusabb Csuka Béla 1943-ban – a 90. évfordulón – megjelent, máig alapvetőnek tekinthető munkája.¹⁶ Ennél jóval szerényebb formátumú a következő – szintén évfordulóhoz köthető, ezúttal a 125. jubileumra készült –, Breuer János szerkesztette kiadvány, mely 1978-ban jelent meg.¹⁷ Újabb impozáns kiadvány látott napvilágot a Filharmóniai Társaság fennállásának 150. évfordulója alkalmából 2005-ben Bónis Ferenc tollából.¹⁸ A szerző az együttes legfontosabb korszakainak olvasmányos, mégis rendkívül gazdag összefoglalása mellett a kötet CD-mellékletében, táblázat formájában közli százötven év hangversenyeinek Wellmann Nóra összeállította adatait. Érthető módon azonban e kiadványok összefoglaló jellegük miatt nem vállalkozhattak egyes tématerületek részletes kidolgozására, így Dohnányi karmesteri működéséről csupán általános áttekintést nyújtanak.

Az azonban, hogy Dohnányi vezető pozíciót töltött be a zenekar élén, az a korszak zeneélete alakulásának szempontjából is meghatározó jelentősnek tekinthető. Az

¹³ Kovács Ilona, „»Dirigálnom Salzburgban nem volt szabad!« Dohnányi Ernő hangversenyei Ausztriában (1944–1947)”, in Uő., *Dohnányi Ernő új perspektívában*, i.m., 361–383.

¹⁴ Kusz, *Dohnányi amerikai évei*, i.m., 93–95. Dohnányi egyesült államokbeli karmesteri repertoárjáról lásd a kötet függelékének negyedik táblázatát: 344–345.

¹⁵ Mészáros Imre–Isoz Kálmán (szerk.), *A Filharmóniai Társaság múltja és jelene 1853–1903* (Budapest: Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari nyomdája, 1903).

¹⁶ Csuka, i.m.

¹⁷ Breuer János (szerk.), *A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának 125 esztendeje (1853–1978)* (Budapest: Zeneműkiadó, 1978).

¹⁸ Bónis Ferenc, *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje, 1853–2003* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005).

elnökkarnagy és együttese nem csupán a hazai hangversenyélet meghatározó szereplőjeként lépett fel, de külföldi turnékon képviselte Magyarországot és a magyar zenét.¹⁹ Ezeket a fellépéseket nem tekinthetjük politikamentes eseményeknek, éppen ezért feltételezhető, hogy a Trianon utáni hazai revizionista külpolitika kapcsolatépítése befolyással bírt a zenekar külföldi útjainak kialakításában. Így szerepelhetett az együttes például Csehszlovákiában, a hitleri Németországban és Mussolini Olaszországában.²⁰ Dohnányi hazai zeneéletben betöltött pozícióin és szerepvállalásain kívül ugyanakkor ezek az utak pályájának későbbi alakulásában és megítélésében, továbbá emigrációjában és a háborús bűnösség vádjában is szerepet játszhattak.²¹ Ez utóbbi rágalmozások egyik motívuma ugyanis többek között a karmester – mint dirigáló, irányító – Dohnányira is vonatkozik, akit a sajtóban „Szálasi dirigensé”-nek,²² vagy éppen a magyar zenepolitikát náci szellemben dirigáló muzsikusként titulálták.²³ A vádakban megfogalmazottak

¹⁹ Megemlíteném, hogy a zene és zenetörténet politikai szempontú megközelítése manapság aktuális és divatos témának számít mind a hazai, mind pedig a nemzetközi zenetörténeti kutatásokban: számos monográfia, tanulmánykötet és rendezvény köthető e tárgykör minél pontosabb megismerésére vonatkozóan. Lásd például: James Garratt, *Music and Politics. A Critical Introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019); Pieter C. van den Toorn, *Music, Politics and the Academy* (California: California University Press, 1995). A téma aktualitását jelzi, hogy a Magyar Zenetudományi és Zenetudományi Társaság 2019. október 11. és 12. között megrendezett tudományos konferenciájának témájául a „Zene és politika” témakörének körüljárását választotta.

²⁰ A legfontosabb történeti munkákon túl a diplomáciai, kultúrpolitikai kapcsolatok kiépítéséhez lásd például: Réti György, *Budapest–Róma Berlin árnyékában. Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 1998); Ujváry Gábor, „Trianon hatása a magyar kultúrpolitikára: 1920-as évek”, *Rubicon* XX/4–5 (2010): 82–89; Gulyás László, *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931* (Máriabesnyő: Attraktor, 2013); Nagy Zsolt, *Great Expectations and Interwar Realities. Cultural Diplomacy in Horthy's Hungary 1918–1941* (Budapest–New York: Central European University Press, 2017).

²¹ A Dohnányi megvádolásával elsőként foglalkozó Breuer János a filharmonikusok turnéi közül csupán az 1937-es németországi hangversenyeket említi meg a zeneszerző ellen fölhozott vádak között. Breuer János, „Dohnányi meghurcoltatása”, in Sz. Farkas Márta (szerk.), *Dohnányi Évkönyv 2002* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002), 67–76., 72–73.

²² N.N., „Dohnányi Ernő, Szálasi dirigense a salzburgi ünnepi játékokon”, *Világosság* I/35 (1945. július 9.): 3.

²³ A Dohnányi-üggyel és a zeneszerző ellen felhozott vádakkal a közelmúltban Kusz Veronika foglalkozott behatóan. Lásd: Kusz Veronika, „A Dohnányi-ügy első hulláma (1945–1946)”, *Dohnányi-tanulmányok 2021*, 37–50; Uő., „Salzburg – Wellesley – New York. Dohnányi politikai ügye külföldön”, in Kim Katalin (szerk.), *Zenetudományi dolgozatok 2019–2020. Ferenczi Ilona tiszteletére* (Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2021), 239–258; Uő., „The Accusation of Dohnányi: The Legal Procedure in Hungary, 1945–1946”, *Studia Musicologica* LXIII/1–2 (2022): 1–15; Uő., „Dohnányi megvádolása a magyarországi és külföldi magyar nyelvű sajtóban 1945 és 1948 között”, *Magyar Zene* LVIII/3 (2020. augusztus): 318–335. Ez utóbbi tanulmányban Kusz egy Lestyán Sándor tollából származó igen terjedelmes és rosszindulatú cikkből idéz. A cikkíró leírásának talán legfontosabb mondanivalója a zeneélet központi pozícióit betöltő muzsikusra vonatkozik, s mint Lestyán írja: „A Corvin-koszorús, táncos, lobogós főzeneigazgató érezte, hogy mint dirigens kinevetik és mégis dirigálni akart. Dirigálni minden áron és mindenütt, az Akadémián, a Rádióban, a hangversenyteremben és a magyar zenepolitikában! Ez utóbinál aztán csaltatlan és biztos érzéke vezette abban az irányban, hogy végül átjuttassa zenei életünket, zenekultúránkat a náci szellemnek és a nyilas szellemnek.” Lestyán Sándor, „Az őrsváltás »karmesterei«”, *Demokrácia* IV/6 (1945. május 20.): 4.

ellenére, bár igen fontos pozíciókat töltött be a Horthy-korszakban, nyíltan – mint arra kortársai is rámutattak – Dohnányi sosem politizált, s ez ráadásul alkatától is meglehetősen távol állt.²⁴

Christoph von Dohnányi egy 2008-ban – a British Libraryban tett látogatása során – készült interjújában nagyapjáról is mesélt, akit egyenesen a magyarországi zeneélet királyának nevezett.²⁵ Ugyanekkor párhuzamba állította Dohnányi tevékenységeit két olyan művész, Richard Strauss és Wilhelm Furtwängler két világháború közötti működésével, akik köztudomásúlag kiszolgálták a politikai hatalom elvárásait.²⁶ Nem Dohnányi volt tehát az egyetlen olyan vezető muzsikus, akit szerepvállalása miatt a II. világháború után komoly vádak értek: az előbb említett két dirigens közül például Furtwänglert szintén kérdőre vonták az 1945-ben kezdődő elszámoltatások során.²⁷

Hogy Dohnányi – főleg zenekarvezetőként és intézmények vezető pozícióinak betöltőjeként – hangsúlyosan jelen volt a két világháború közötti zenei életben, azt a *Pesti Napló* zenekritikusa, Tóth Aladár már korábban, 1936-ban is kiemelte egy cikkében. A meglehetősen indulatos hangütésű írásban a Dohnányiról oly sokszor beszámoló kritikus úgy vélte, hogy „megbocsáthatatlan bűne a magyar zenepolitikának, hogy Dohnányit eltérítette legfőbb hivatásának útjáról.”²⁸ Bár Tóth fejtegetéséből kiderül, hogy

²⁴ Lásd: Kusz Veronika, „Dohnányi Ernő és Pozsony”, in Gombos László (szerk.), *I. Kárpát-medencei Komolyzenei Fesztivál – Zenetudományi Konferencia, 2021* (Budapest: Archeon Kft., 2021), 20–29., 27.

²⁵ Az interjút lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=ypl372k3dYA> (Utolsó megtekintés: 2023. március).

²⁶ Lásd például: Michael H. Kater, *The Twisted Muse: Musicians and their Music in the Third Reich* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1977), 22–39., 40–87. Bár Richard Straussnak a hatalomhoz fűződő viszonya a mai napig vitatott, Wilhelm Furtwängler azonban soha nem volt a nemzeti szocialista párt tagja. Michael Kennedy, *Richard Strauss: Man, Musician, Enigma* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), valamint Bryan Gilliam, „»Friese im Innern«: Strauss's Public and Private Worlds in the Mid 1930's”, *Journal of the American Musicological Society* LVII/ 3 (2004 őszi): 565–598. A Furtwängler karmesteri működéséről készült monográfiák már címadásukban is utaltak a dirigens zenepolitikai hovatartozására: Roger Allen, *Wilhelm Furtwängler: Art and Politics of the Unpolitical* (Woodbridge: The Boydell Press, 2018); Sam H. Shirakawa, *The Devil's Music Master: The Controversial Life and Career of Wilhelm Furtwängler* (New York–Oxford: Oxford University Press: 1992).

²⁷ David Monod, *Settling Scores: German Music, Denazification, and the Americans, 1945–1953* (Chapel Hill–London: The University of North Carolina Press, 2005), 128–166. A Furtwängler ügyével foglalkozó vizsgálati eljárás a neves magyar filmrendezőt, Szabó Istvánt is megihlette, aki a 2001-ben rendezett *Taking Sides* – magyarul *Szembesítés* – című filmjének témájául választotta a német karmester náci pártban való részvételének kérdését. A teljes filmet lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=hu7lcEyLUdU> (utolsó megtekintés: 2023. március).

²⁸ Tóth Aladár szövegének folytatása is fontos gondolatokat közöl Dohnányi szerepvállalásait illetően: „Igen jellemző hivatalos zenei kultúrpolitikánk egész szellemére az az egyoldalú személyi kultusz, mely Dohnányi Ernőt beültette zeneéletünknek jóformán valamennyi hatalmi pozíciójába[,] és ezáltal elvonta ezt a kiváló muzsikust a zongorától, tehát attól a hangszertől, melyen Dohnányi valóban rendkívülit produkált. Dohnányi kétségkívül univerzális muzikalitású zenész, akit világgért sem akarunk pusztán a zongorához láncolni. Míg azonban a zeneművészet többi területein, kompozícióban, karmesterdobogón,

elsősorban a zongoraművész Dohnányi eltűnését nehezményezte, a megnövekedett adminisztratív terhek mellett azonban egészségügyi állapota is befolyásolhatta Dohnányi kevesebb szereplését: 1934-ben trombózt kapott, amelyből csak 1936 elejére épült fel.²⁹ A sokoldalú muzsikusz zeneéletben vállalt pozíciói és egyéb szakmai elfoglaltságai miatt többször is előfordult, hogy a hétköznapiakban saját együttesére kevesebb ideje maradt. Ezt a filharmonikusok hangversenyeit összesítő adatok is alátámasztják, hiszen ilyen esetekben vendégkarmesterek irányították a zenekart – köztük pedig igen gyakran külföldi dirigensek.

Az elnökkarnagyi pozíció történelmi-kulturális háttérének megismerése is elengedhetetlen Dohnányi karmesteri pályájának megrajzolásához. Míg a 20. századi magyarországi zenetörténet-kutatás a II. világháború utáni és a Kádár-korszak zeneéletéről már számos eredményt mondhat magának,³⁰ addig az utóbbi években a két világháború közötti időszak, a Horthy-korszak zeneéletének feldolgozása is

zenepolitikában, nálunk is, külföldön is akadnak elegendően, akik Dohnányinál különbséget produkáltak, addig Dohnányi, mint zongoraművész, kétségkívül legelsőrendű érték. Mi ezért csak azt szeretnénk, ha Dohnányi működésének középpontjába ismét a zongora kerülne, a zongora, mellyel ez a nagy művész a közönséget meghódította és tekintélyét zeneéletünkben megalapozta. [...] Ha Dohnányi hú marad a zongorához, meggyőződésünk, hogy ma őt az egész világ mint d'Albert és Busoni hírnevének legméltóbb örökösét ünnepelné. És Dohnányi akkor nagyobb dicsőséget szerzett volna önmagának és nemzetének, mint most, mikor zeneéletünk totumfactumként lép a nagyvilág elé. Ez az igazság, melyet körülbelül mindenki tud, melyet végre egyszer minden köntörfalazás nélkül őszintén ki kell mondanunk. Utóvégre maga Dohnányi sokkal komolyabb, értékesebb, mélyebb zenészeget, semhogy beérhetné azokkal az »Achtungserfolg«-okkal, melyeket az utóbbi időkben nálunk és (kellő politikai alátámasztással) külföldön arat. Neki nem lehet »diadal«, hogy például mikor Bécsben előadják »Szegedi misé«-jét, az egyik legelőkelőbb lap kritikájában az ő költői zongorajátékáról felelevenített reminiscenciák foglalják el a vezetőhelyet. Mi megbecsültük szeretettel Dohnányiban a zeneszerzőt, a dirigent is (jobban, mint ő saját magában a felülmúlhatatlan zongorajátékos[t]), bár ebben a minőségben nem emelhetjük őt a Bartókok, Kodályok, a Toscaninik, Mengelbergék rangjára. [...] És akár hiszi Dohnányi, akár nem: mikor mi benne a zongoraművészért küzdünk: akkor jobban szeretjük őt, az ő csodálatos interpretátori géniuszt, mint ahogyan ő szereti saját magát. Vajjon mit ér egy művésznak – a lélek tolmácsának –, ha az egész világot megnyeri, de saját lelkének kárát vallja. És Dohnányi még hozzá nem is nyeri meg a világot, hanem csak beteg zenei kultúrpolitikánk hatalmi pozícióit szerezheti meg ezen a drága áron.” Tóth Aladár, „Dohnányi zongoraestje”, *Pesti Napló* LXXXVII/254 (1936. november 6.): 14.

²⁹ Vázsonyi, i.m., 236.

³⁰ Lásd például Berlász Melinda–Tallián Tibor (közr.), *Iratok a magyar zeneélet történetéhez 1945–1956*. I–II. kötet (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 1985–1986); Tallián Tibor, *Magyarországi hangversenyélet 1945–1958* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1991); Péteri Lóránt, „Kodály az államszocializmusban (1949–1967)”, in Berlász Melinda (szerk.), *Kodály Zoltán és tanítványai. A hagyomány és a hagyományozódás vizsgálata két nemzedék életművében* (Budapest: Rózsavölgyi, 2007), 97–174; Uő., „»A mi népünk az Ön népe, de az enyém is...« Kodály Zoltán, Kádár János és a paternalista gondolkodásmód”, *Magyar Zene* LV2 (2013. május): 121–141; Dalos Anna, *Ajtón lakattal. Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon (1956–1989)* (Budapest: Rózsavölgyi, 2020); Ignác Ádám, *Milliók zenéje. Populáris zene és zenetudomány az államszocialista Magyarországon* (Budapest: Rózsavölgyi, 2020).

Bevezetés

megkezdődött.³¹ A korszak zeneéletéről való tudásunk azonban még így is hiányosnak tekinthető, s munkám során számos alkalommal ismeretlen területre kellett lépnem. Az ebben az időszakban aktív hivatásos és amatőr hazai zenekarok többségéről, valamint a zeneélet hétköznapi működéséről és az abban résztvevő személyiségekről ugyanis jóformán csak primer forrásokra és néhány, inkább ismeretterjesztőnek tekinthető irodalomra támaszkodhatunk.³²

Dohnányinak az ekkoriban Magyarországon működő együttesek – például a Székesfővárosi Zenekar és a Budapesti Hangversenyzenekar – élén való vendégszerepléseit, annak ellenére, hogy értekezésem témaválasztásához szorosan kapcsolódnak, nem tárgyaltam. A Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma által üzemeltetett Budapesti Hangversenyek Adatbázisa szerint Dohnányi ebben az időszakban például a Székesfővárosi Zenekart háromszor, a Turul Szépművészeti Hangversenyzenekart, a Zeneakadémia Zenekarát és a Budapesti Zenekaregyesületet pedig egy-egy alkalommal vezényelte.³³

Munkám során azonban olyan, e témához fűződő terület is kutatásaim tárgyát képezte, amely végül nem került be értekezésem szövegébe. Nem szerepel dolgozatomban az a tanulmányom, amelyben a Filharmónia Társaság kottatárának példányait szemügyre véve kerestem választ az elnökkarnagy dirigensi elképzeléseinek egyes aspektusaira – már csak azért sem, mert a kottatári példányokban nem mindig elkülöníthető, kitől számaznak az egyes bejegyzések. Kutatásaim során foglalkoztam az együttes gyűjteményének történetével, valamint publikációt készítettem az együttes

³¹ Lásd a Dalos Anna és Ozsvárt Viktória szerkesztésében megjelent *Járdányi Pál és kora* című tanulmánykötet „Esettanulmányok a Horthy-korszak zenetörténetéből” címmel ellátott részét. Dalos Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.), *Járdányi Pál és kora. Tanulmányok a 20. századi magyar zene történetéből (1920–1966)* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020), 137–290. Valamint: Dalos Anna, „Túlélési stratégiák Trianon után: Bartók, Dohnányi, Kodály hármas útja”, *Dohnányi-tanulmányok 2021*, i.m., 11–26; Uő., *Tudós nő a Horthy-korszakban: Prahács Margit (1893–1974). Musicologia Hungarica I* (Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2021); Laskai Anna, „A Filharmóniai Társaság külföldi turnéi a zenekar Dohnányi-korszakának első évtizedében”, *Magyar Zene* LVIII/1 (2020. február): 33–53. A Horthy-korszak zeneéletének feltárására irányul továbbá az a 2022-ben elnyert, „Zene és zeneélet a Horthy-korszakban. A Magyarország zenetörténete V., 20. századi kötetének előkészítése” című és Dalos Anna irányította négyéves pályázat (NKFIH 124100), melyben magam is részt veszek.

³² Molnár Imre (szerk.), *A magyar muzsika könyve* (Budapest: Merkantil-nyomda, 1936); Uő., „Egyéb szimfonikus zenekaraink”, in Uő. (szerk.), *A magyar muzsika könyve* (Budapest: Merkantil-nyomda, 1936), 96–103; Batizi László (szerk.), *A magyar muzsika hőskora és jelene történeti képekben* (Budapest: Dr. Pintér Jenőné Kiadása, 1944). Gábor István, *A BHZ-től az ÁHZ-ig* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984); Bor Dezső és Bor György (összeáll.), *Bor Dezső emlékkönyv* (Budapest: [Kiadó nélk.], 1998); Aradi Péter–Mesterházi Gábor (szerk.), *Hang szálak. Nemzeti Filharmonikus Zenekar 1923–2008* (Budapest: Magyar Nemzeti Filharmonikus Zenekar, 2008).

³³ MZA KAB. http://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp (utolsó megtekintés dátuma: 2023. 07. 09.)

Dohnányi korszakának zenekari tagjairól, a társaság vezetőségében pozíciót vállaló muzikusokról és a filharmonikusok részletes magyarországi repertoárjáról – ennek csupán a Dohnányira vonatkozó része került be dolgozatom függelékébe.³⁴

Az együttes archívumának primer forrásain kívül munkám során számos, a karmesterekkel, karmesterséggel és zeneérettel foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalomra támaszkodhattam.³⁵ S bár több olyan magyar és idegen nyelvű karmester-monográfiát tekintettem át, amelyek inspirációs forrásul szolgáltak értekezésem elkészítéséhez, Dohnányi karmesteri pályafutása azonban valójában nem hasonlítható össze nemzetközi kortársai – például Wilhelm Furtwängler és Richard Strauss –, vagy néhány évvel idősebb, illetve fiatalabb, és valóban hivatásos karriert befutó karmester-kollégái működésével.³⁶ Dohnányival ellentétben ugyanis közülük többen operakarmesterként is működtek, és csak néhányan – például Willem Mengelberg, aki ötven éven keresztül, 1895 és 1945 között irányította az amsterdami Concertgebouw együttesét – kötelezték el magukat egyetlen zenekar irányítása mellett.³⁷ A zenepolitikában való szerepvállalás módszertani megközelítése tekintetében Roger Allen Furtwängler-monográfiájából merítettem a legtöbb inspirációt.³⁸ Noha a kötet főként a

³⁴ Lásd: Laskai, „A Budapesti Filharmoniai Társaság Zenekarának gyűjteménye”, i.m., 72–79; Valamint két publikációt amely a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum honlapján jelent meg: Uő., „A Filharmoniai Társaság Zenekarának és az intézmény választmányának tagjai Dohnányi Ernő elnökkarnagyi működése időszakában (1919–1944).” https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_Zenekari_tagok03.pdf (utolsó megtekintés: 2023. március); Csuka Béla–Laskai Anna–Wellmann Nóra, „A Budapesti Filharmoniai Társaság magyarországi repertoárja Dohnányi Ernő elnökkarnagyi működése időszakában (1919–1944).” https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_BFTZ_Repertoar.pdf (utolsó megtekintés: 2023. július). A dolgozat megírása közben az együttes Emléktárának óre, Csuka Béla zenetudományi munkásságával is foglalkoztam. Laskai Anna, *Egy előadóművész-gondolkodó portréja. Csuka Béla (1893–1957) gondokaművész zenetudományi munkássága. Musicologia Hungarica 5* (Budapest: HUN–REN Bölcsészettudományi kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2023). [Megjelenés előtt].

³⁵ A külföldi karmesterekkel és karmestertechnikai kérdésekkel foglalkozó összefoglaló jellegű áttekintések közül Elliot W. Galkin monográfiája szolgált a legtöbb információval. Lásd: Elliot W. Galkin, *A History of Orchestral Conducting: In Theory and Practice* (New York: Pendragon Press, 1988).

³⁶ Lásd például: Roger Allen, *Wilhelm Furtwängler. Art and Politics of the Unpolitical*, i.m.; Elisabeth Bauchhenß, *Eugen Szenkar (1891–1977). Ein ungarisch-jüdischer Dirigent schreibt deutsche Operngeschichte* (Köln–Weimar–Bécs: Böhlau Verlag, 2016); Kenneth Morgan, *Fritz Reiner. Maestro and Martinet* (Urbana, Chicago: University of Illinois Press, 2005); Harold C. Schonberg, *The Great Conductors* (New York: Simon and Schuster, 1967); Michael Charry, *George Szell. A Life of Music* (Urbana–Chicago–Springfield: University of Illinois Press, 2011); Joseph Gregor, *Clemens Krauss. Seine Musikalische Sendung* (München: Krieger, 1953); Erik Rydning–Rebecca Pachefsky, *Bruno Walter: A World Elsewhere* (New Haven–London: Yale University Press, 2001); Fricssay Ferenc–Karczag Márton–Ókovács Szilveszter, *Fricssay 100. Akit a zene éltetett* (Budapest: Operaház, 2014); Christopher Fifield, *Richter János, Fejérváry Boldizsár* (ford.) (Győr: Győri Filharmonikus Zenekar, 2021).

³⁷ Frits Zwart, „Noizen zu einer Dirigentenkarriere: Willem Mengelberg”, in Uő. (szerk.), *Willem Mengelberg (1871–1951). Aus dem Leben und Werk eines gefeierten und umstrittenen Dirigenten und Komponisten* (Münster: Waxmann, 2006), 11–50.

³⁸ Roger Allen, *Wilhelm Furtwängler: Art and Politics of the Unpolitical*, i.m.

Bevezetés

német dirigens írásos – Dohnányival e tekintetben sem párhuzamba állítható – életművén és zeneszerzői munkásságán keresztül rajzolja meg Furtwänglernek a náci hatalom alatt virágzó karmesteri karrierjét, ám áttekintése során számos primer forrást és sajtódokumentumot emel be írásába. Ugyanakkor az, hogy Roger Allen, úgymond, új megvilágításba helyezi azt, ahogy Furtwängler apolitikus maradt a szélsőséges politizálás korszakában, úgy vélem, mégiscsak hasonlít valamelyest Dohnányi személyes hozzáállásához.

Értekezésem fő vonalát Dohnányi 1915 és 1944 közötti karmesteri működése és recepciójának feltárása képezi. A meglévő és nagyrészt mindeddig ismeretlen forrásanyag miatt értekezésem elsősorban a primer források feldolgozására és azok interpretációjára fókuszál, így dolgozatom műfaja nem monografikus jellegű. Értekezésem munkálatai során bőséges magyar és idegen nyelvű sajtódokumentum áttekintésére volt szükség: az együttes archívumán kívül az Arcanum, az ÖNB Anno és a The New York Times internetes adatbázisaiban, az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának, a Zenetudományi Intézet Szakkönyvtárának, valamint a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Dohnányi-gyűjteményeiben végeztem kutatásokat.

A dolgozat főszövege három fejezetre tagolódik. Ezek közül az első, a szakirodalomban még feltáratlan területre, mégpedig Dohnányi magyarországi karmesteri működésére összpontosít. Az alfejezetekben Dohnányi pályakezdését, a filharmonikusokkal való kapcsolatának alakulását és elnökkarnaggyá választásának körülményeit igyekeztem föltérképezni. Röviden kitértem arra is, hogy intézményvezetőként milyen feladatai voltak, továbbá összefoglaltam a filharmonikusok hazai repertoárjának legfontosabb vonásait, s egy alfejezetben az elnökkarnagy és zenekara között létrejött néhány konfliktusra is kitértem. A karmester magyarországi fogadtatása és technikai megoldásainak vizsgálata egy külön alfejezet témáját képezi. Ebben egyes speciális és többé-kevésbé a dokumentumok ismeretében körüljárható karmesteretchnikai megoldásokat – például a zongora mellől való dirigálás gyakorlatát, a próbafolyamatokat, ültetési rendet, az áthangszerelést és a kottahűséget – vizsgáltam. A hazai sajtóban megjelent beszámolókat egyes zenetörténeti korszakok és zeneszerzők Dohnányi-féle interpretációja köré csoportosítva vázoltam föl.

Értekezésem második fejezetében a karmester külföldi fellépéseit vizsgáltam a legkorábbi alkalmaktól az egyesült államokbeli State Symphony Orchestra zenekara élén betöltött ideiglenes dirigensi státuszán át a budapesti filharmonikusok elnökkarnagyaként

külföldi együttesek vendégszereplésüként közreműködő Dohnányi szerepléséig.³⁹ E fejezetben külön hangsúllyal tárgyaltam azokat az alkalmakat, amikor filharmonikusaival lépett fel külföldön, ugyanis e kiutazások mind szakmai, mind pedig kulturális politikai szempontból kiemelkedő eseményeknek tekinthetők. Ráadásul valójában ezek a hangversenyek tették lehetővé az együttes hírnevének kiépítését a nemzetközi hangversenyéletben. Kétségtelen azonban, hogy a koncertzongoristaként és zeneszerzőként világhírnévre szert tett Dohnányi is nagyban hozzájárult az együttes ottani fellépéseinek létrejöttében. A recepció beható vizsgálatán túl áttekintésemben a kiutazások helyszínének és a turnék alkalmain megjelenő személyiségeknek jelentőségét egyaránt vizsgáltam. E fejezet munkálataihoz is több, külföldi együttesekkel és az őket körülvevő politikai környezettel foglalkozó nemzetközi szakirodalom állt rendelkezésemre.⁴⁰ Ezek közül Fritz Trümpi eredetileg németül, majd angol fordításban is megjelent *Politisierte Orchester: Die Wiener Philharmoniker und das Berliner Philharmonische Orchester im Nationalsozialismus* című monográfiája és kutatása szolgált modellként számomra.⁴¹ Jóllehet Trümpi munkája elsősorban a Bécsi és a Berlini Filharmonikusok hétköznapi működését vizsgálja az aktuális politikai viszonyok és a nemzetközi zenepolitika alakulása tükrében, a magyar együttes külföldi turnéinak hátteréhez, repertoárjának kialakításához is számos adalékkal szolgált.

A dolgozat harmadik fejezetében a karmester Dohnányihoz köthető zenei dokumentumok feldolgozására vállalkoztam, mégpedig hangszerelések és hangfelvételek vizsgálatára. Dohnányi legendás hangszerelő képességeit már kortársai is elismerték, s kétségtelen, hogy dirigensi tapasztalatai is hatással lehettek kivételes készségének kibontakozásában. Bár e tekintetben Dohnányi valamennyi szimfonikus zenekarra írt kompozíciója figyelemre méltónak tekinthető, értekezésemben kifejezetten azokat a

³⁹ A Covid 19-világjárvány miatt külföldi könyvtárakban nem volt lehetőségem Dohnányi külföldi karmesteri fellépéseit érintő teljeskörű sajtókutatására.

⁴⁰ Lásd például: Harvey Sachs, *Music in Fascist Italy* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1987); Misha Aster, „Das Reichsorchester”. *Die Berliner Philharmoniker und der Nationalsozialismus* (München: Siedler Verlag, 2007); Herbert Haffner, *Die Berliner Philharmoniker. Eine Biografie* (Mainz: Schott, 2007); Sebastian Huebel, *The Reichsorchester – A Comparison of the Berlin and Vienna Philharmonics during the Third Reich*. MA Thesis. ([Canada]: University of Victoria, 2009); Bernadette Mayrhofer–Fritz Trümpi, *Orchestrierte Vertreibung: Unerwünschte Wiener Philharmoniker. Verfolgung, Ermordung und Exil* (Bécs: Mandelbaum Verlag, 2014); Christoph Wagner-Trenkwitz, *A Sound Tradition. A Short History of the Vienna Philharmonic Orchestra*, transl. by John Hargraves (Bécs: Amalthea Signum Verlag, 2017).

⁴¹ Fritz Trümpi, *Politisierte Orchester: Die Wiener Philharmoniker und das Berliner Philharmonische Orchester im Nationalsozialismus* (Wien: Böhlau Verlag, 2011). Angol nyelven: Uő., *The Political Orchestra. The Vienna and Berlin Philharmonics during the Third Reich*, Kenneth Kronenberg (ford.) (Chicago–London: The University of Chicago, 2016).

Bevezetés

feldolgozásait vizsgáltam részletesen, amelyeket valóban meghangszerelt. Ezek közül egy esettanulmány elkészítésére a legérdekesebbnek az 1928-as Schubert-centenárium alkalmából készült két hangszerelés tekinthető: az eredetileg zongorára írt f-moll fantáziájából (op. 103), illetve a *Moment musicaux* ciklusából (op. 94) készített átdolgozásai.⁴²

Az előadóművész Dohnányi hangfelvételeiről a közelmúltban készült a legrészletesebb áttekintés Szabó Ferenc János jóvoltából – ebben természetesen a dirigens felvételei is szerepelnek.⁴³ A Dohnányi működését tekintve csekély számú felvétel közül vizsgálódásomba azokat a filharmonikusokkal külföldön készült hangfelvételeket vontam be részletesebben, amelyeket külföldi együttesek ebben az időszakban készült felvételeivel lehetett összehasonlítani: dolgozatomnak ez a fejezete a recepció bevonásával próbálja meg felmérni a zenekarvezető és a budapesti együttes kvalitásait a nemzetközi zeneéletben működő együttesek felvételein tetten érhető hangzásvilág tükrében.

A dolgozat függelékeinek elkészítése során is elsősorban primer forrásokra támaszkodtam. Az első három táblázat (1.a–1.c) Dohnányi vendégkarmesteri fellépéseiről és hangversenyműsorairól tájékoztat,⁴⁴ a második a filharmonikusok élén dirigált magyarországi műsorokat listázza,⁴⁵ míg a zenekar külföldi repertoárját kronologikus rendben a harmadik táblázat rögzíti.

A sokoldalú muzsikusság és zeneszerző Dohnányi Ernő pályája kétségtelenül a 20. századi zenetörténet egyik figyelemreméltó fejezetének tekinthető. Ezen belül bár a karmesterre még nem irányult kellő figyelem, a mára már elérhető forrásanyagnak köszönhetően betekintést nyerhetünk a zenekarvezető műsorösszeállításának,

⁴² Laskai Anna, „Dohnányi hangszerelése Schubert f-moll fantáziájából és a *Moments musicaux* zongoraciklusból”, in *Dohnányi-tanulmányok 2021*, i.m., 87–114. Angol nyelven: Uő., „Dohnányi’s Orchestrations of Schubert’s Fantasy in F minor and the Moments musicaux Piano Circle”, *Studia Musicologica* LXI/3–4 (2021): 293–321.

⁴³ Szabó Ferenc János, „Dohnányi Ernő előadóművészeti diszkoográfiája”, in *Dohnányi-tanulmányok 2021*, i.m., 247–312.

⁴⁴ A táblázatokban szereplő és a hangversenyekre vonatkozó adatokat az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatékában található műsorlapgyűjteményből, valamint Kovács Ilona zongoraművész tevékenységéről szóló – és már korábban idézett – cikkeiből származnak. A római „Festival Ungherese” elnevezésű programsorozatra vonatkozó adatok az Accademia Nazionale di Santa Cecilia internetes adatbázisából származnak (http://bibliomediateca.santacecilia.it/bibliomediateca/cms.find?muni_str=0_2_0_1&numDoc=31&idDocs=0000000683&flagfind=personalizationFindEventiSedi&extraflagfind=customCronoSedi, utolsó megtekintés: 2023. május).

⁴⁵ A függelékben csupán a Dohnányi által vezényelt alkalmak szerepelnek. Az együttes Dohnányi-korszakbeli teljes repertoárját lásd: Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja Dohnányi Ernő elnökkarnagyi működése időszakában (1919–1944)”, i.m.

Bevezetés

interpretációinak és sajtóreceptiójának legfontosabb aspektusaiba. Értekezésem a fiatal komponista legkorábbi karmesteri fellépéseitől, a budapesti filharmonikusok elnökkarnagyi pozícióját betöltő dirigens technikai megoldásain és kritikai fogadtatásán keresztül kívánja végigkalauzolni az olvasót a vezénylő Dohnányi pályáján nem csupán a hazai, de a nemzetközi hangversenyéletben elhelyezve és zenei dokumentumokkal illusztrálva azt.

I. A karmester Magyarországon

1. A zongorától a karmesteri pulpitusig

Dohnányi Ernő már pályafutásának kezdetén – szólószólistaként és zeneszerzőként egyaránt – kapcsolatba került a nemzetközi zeneélet legfontosabb karmestereivel és zenekaraival.¹ Ez később sem volt másképp, hiszen a II. világháború előtti magyarországi zeneélet megkerülhetetlen személyiségeként és főképp a Budapesti Filharmoniai Társaság Zenekarának külföldön is elismert dirigenseként többükkel is összekötöttesben állt. Önéletrajzában, visszaemlékezésében és néhány nyilatkozatában az általa nagyra becsült – és rá vélhetően nagy hatással bíró – karmesterek közülük néhányat név szerint is kiemelt: többek között Richter Jánost, Arthur Nikischt, Willem Mengelberget, Wilhelm Furtwänglert és Otto Klemperert.² Közülük és rajtuk kívül azonban nyilvánvalóan azok a dirigensek lehettek rá a legközvetlenebb hatással, akikkel előadóművészként is közreműködött – például a már említett Richter János és a Filharmoniai Társaság elnökkarnagya, Kerner István.³

A konkrét személyek említésén kívül rendkívül értékesnek tekinthetők azok a Dohnányi írásos életműve összefüggésében sem mindennapi megnyilatkozások, amelyek magáról a dirigensi mesterségről szólnak. Ezek között a leghosszabb terjedelmű és mondanivalóját tekintve is a legtartalmasabb a Konkoly Kálmán által a magyarországi tudományos és művészeti élet kulcsfontosságú szereplőiről összeállított *Magyar alkotók*

¹ Dohnányi zongoraművészi pályájához, repertoárjához és a hangversenyein közreműködő művészek részletes névsorához lásd: Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész, i.m., 65–150; Uő., „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész, i.m., 303–360.

² A szövegben, a magyar-osztrák származású karmester, Hans Richter nevének magyar formáját használom. Dohnányi 1906-os német nyelvű önéletrajzában Richter Jánost emelte ki. Magyar nyelvű gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 59–62. Ezen túl Dohnányi 80. születésnapja alkalmából a Rundfunk im amerikanischen Sektor rádióelőadást készített, amelyben a zeneszerző saját életének emlékeiről mesélt a hallgatóságának: ebben az interjúban Richter Jánost és Arthur Nikischt emelte ki. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 80–85., 81. Rajtuk kívül az alábbi nyilatkozatokban hivatkozott neves nemzetközi karmesterekre: Guttmann Miklós, „Dohnányi Ernő. Nagyvárad interjú”, *Zenei Szemle* X/8 (1926. június): 245–246. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 384–389; valamint: Rudolf Pollak, „Dohnányi. De dirigent der Boedapester Philharmonie [Dohnányi. A Budapesti Filharmonikusok karmestere]”, *Het Vaderland* [Hága] (1928. június 22.). Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 398–401.

³ Bár önéletrajzában és a fentebb említett nyilatkozataiban Dohnányi név szerint nem emelte ki Kerner Istvánt, mégis elképzelhető, hogy hatással lehetett rá a filharmonikusok előző elnökkarnagya, akivel Dohnányi kinevezése után is jó kapcsolatot ápolott. Így nyilvánvaló, hogy nem csupán hivatali kötelezettségből adódóan írt laudációt a *Muzsika* című lapba 1929-ben Kerner István jubileumára. Dohnányi Ernő, „Kerner István jubileumára”, *Muzsika* I/4 (1929. május): 1. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 245–246.

I. A karmester Magyarországon

című kötetben napvilágot látott szöveg, amelyben Dohnányi a következőképpen fogalmazott:

Az előadóművészek, interpretátorok sorában egyik előkelő hely a karmestereket illeti. A karmesterek művészetéről megint csak relativumokban lehet beszélni. A mesterség alapja természetesen itt is a technika. Ez az elemi feladat: elsajátítani azokat az alapfogalmakat, amelyekre minden karmesternek szüksége van. [...] A cél mindenütt ugyanaz: a karmester művészi szándékát és a műről vallott felfogását átvinni a zenekarra. E feladat teljesítése során lehet az illető ügyes vagy ügyetlen, szerencsés vagy kevésbé szerencsés, de minden körülmények közt annyi szuggesztív erejének kell lennie, hogy megértesse magát zenekarával. [...]

Annál jobban érdekli viszont a hallgatóságot a karmester „stílusa”, köznapi nyelven az, hogyan fogja a pálcát, mennyit, hogyan mozog és a többi. Vannak, akik számára elengedhetetlen, hogy a karmester valóságos tornamutatványokat végezzen az emelvényen, mások viszont nem törődnek a karmester mozgásával, hanem azt figyelik, mit képes kihozni a zenekarból és a mű gondolataiból. Az utóbbiaknak van igazuk. A karmester értékét nem az adja, hogy milyen tornamutatványokat végez. Rég megdöntött babona, hogy a karmester csak széles mozdulatokkal, nagy testi erőlkifetéssel viheti át érzéseit és gondolatait a zenekarra. Egy apró, jelentéktelennek látszó mozdulat is döntően fontos lehet, egy „mellérintés” néha többet mond a zenekarban ülő muzsikusként, mint a karmesteri pálca fenyegető forgatása. Láttam karmestereket, akik valóságos svédturnát mutatnak be. Megmondom őszintén, nem hiszek abban, hogy az ember csak ezen a módon közölhetné gondolatait a zenészekkel, hogy ez lenne az a módszer, amellyel az optimumot ki lehet hozni. [...]

Minden karmestert két szempontból kell megítélni. Az egyik szempont, hogy mennyire éli át a szerző művét, mennyire érti a komponista mondanivalóját. Ezt csak a tehetséges hallgató döntheti el – ha kellő zenei iskolázottsága van. A másik kérdés eldöntésére, nevezetesen annak megállapítására, hogy a karmester honnan tudja, milyen technikával képes

I. A karmester Magyarországon

gondolatait a zenekarra átvinni, egyedül és kizárólag a zenekar tagjai a hivatottak.⁴

A karmesterség technikájának kérdéseit körüljáró nyilatkozat idején, 1944-ben Dohnányi már huszonöt éve irányította Magyarország első szimfonikus együttesét a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarát. Ekkori tájékozottságához – gyakorlati tudásához – képest azonban kevesebbet tudunk arról, milyen tapasztalatokkal rendelkezhetett dirigensi pályafutásának kezdeti időszakában. Monográfiusa, Vázsonyi Bálint és a karmester Dohnányival elsőként foglalkozó Breuer János szerint a zeneszerző nem részesült karmesteri képzésben.⁵ Bár Dohnányi nem dirigensi tanulmányokat akart folytatni a Zeneakadémián, az intézmény évkönyveinek tanúsága szerint a zeneszerzés tanszak negyedik évfolyamán az 1889/1890-es tanévtől kezdődően „a dirigálás elmélete és gyakorlata” című tantárgy kötelezővé vált, tehát az 1897-ben tanulmányait befejező Dohnányi már részesülhetett ilyenfajta képzésben.⁶

Először a Zeneakadémia 1905/1906-os tanévről szóló évkönyvben említik új tantárgyként a „dirigálás stúdiumát”, ekkor Szautner Zsigmond irányításával indult meg a vezénylés immár gyakorlati résszel egybekötött oktatása.⁷ Később, 1910 és 1921 között Kun László, majd 1923-tól 1926-ig Ábrányi Emil tanított vezénylést az intézményben.⁸ A zeneakadémiai karmesterképzéssel kapcsolatban, az immár a zeneéletben megkerülhetetlen Dohnányi megemlékezésével Tóth Aladár a *Pesti Napló* hasábjain 1925-ben terjedelmes cikket jelentetett meg, melyben rávilágított a képzés akkori, meglehetősen gyér színvonalára és hiányosságaira.⁹

A Dohnányi tanulmányainak időszakából fennmaradt évkönyvekben azonban nem kerül említésre, hogy pontosan kik taníthatták e tantárgyat, ahogy az sem, hogy ez a stúdium mennyiben lehetett gyakorlati jellegű. Bárhogy is: néhány évvel később, 1902.

⁴ Konkoly Kálmán, „A zene üzenete”, in Uő., *Magyar alkotók* (Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1944), 41–55. Gyűjteményes és jegyzetekkel ellátott kiadása: *Dohnányi-íráások*, 467–477.

⁵ Vázsonyi, 152. Breuer, „Az elnökkormány”, i.m., 275–286.

⁶ Harrach József (szerk.), *Az Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia Évkönyve az 1889/90-i tanévről* (Budapest: Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1890), 20.

⁷ Moravcsik Géza, *Az Országos M. Kir. Zeneakadémia története 1875–1907* (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, 1907), 55.

⁸ Ujfalussy József (szerk.), *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve. Dokumentumok, tanulmányok, emlékezések* (Budapest: Zeneműkiadó, 1977), 271.

⁹ Tóth Aladár, „A hanyatlás veszélye fenyegeti a Zeneművészeti Főiskolát. Dohnányi reformtervezete – Miért nincsenek magyar karmesterek? Mivel foglalkozik a növendékek ének- és zenekara? – A tananyag kérdése”, *Pesti Napló* LXXVI/289 (1925. december 22.): 15.

I. A karmester Magyarországon

február 12-én, Bécsben, Király-díj-nyertes kompozíciójának, a *Zrínyi-nyitány*nak előadásakor a fiatal komponista – vélhetően először – kezébe vette a karmesteri pálcát (1.a függelék).

Előzmények: Dohnányi és a Filharmóniai Társaság kapcsolatának alakulása

Dohnányi és a Filharmóniai Társaság kapcsolatának kezdete (1. táblázat) egy 1897. november 17-én Richter János vezényelte koncerthez köthető, amikor zeneakadémiai tanulmányai befejező évében zongoraművészként Beethoven G-dúr zongoraversenyét (op. 58) játszott saját condenzáival a Vigadóban.¹⁰ Zeneszerző-karmesteri bemutatkozása sem váratott sokat magára, hiszen 1903. január 7-én ugyanezen együttes élén vezényelte egy évvel korábban bemutatott d-moll szimfóniáját (op. 9).¹¹ E kompozíció előadása előtt a Filharmóniai Társaságnak írt, 1902. december 27-én keletkezett levelében a következőket fogalmazta meg műve előadásának szükséges előkészületeiről: „Ami a Symphonia dirigálását illeti, szívesen állok rendelkezésükre, ha legalább öt próbát biztosítanak, ami a mű kiváló nehézségeit tekintetbe véve okvetlenül szükséges.”¹² Később, az 1905-től 1915-ig külföldön élő Dohnányi, a berlini Hochschule für Musik fiatal professzora, néhány alkalommal szerepelt a budapesti együttes szólistájaként, ám karmesterként csupán egy ízben működött közre, amikor 1910. december 7-én ismét e művét tűzték műsorukra a filharmonikusok.¹³

Az I. világháború és megromlott házassága miatt 1915 decemberében hazamenekült zeneszerző a következő év első napjaiban – 1916. január 7-én – ismét d-moll szimfóniáját vezényelte a zenekar élén, amely kompozícióra a hazatérés szimbólumaként is tekinthetünk Dohnányi karmesteri tevékenységének kezdeti időszakában, már csak azért is, mert egész estét betöltő dirigensi fellépése előtt a legtöbbször e művet vezényelte a magyar zenekar élén. Meglepő ugyanakkor, miért eshetett a választása a későromantikus, brahmsi hangvételi és bruckneri méreteket öltő fiatalkori szimfóniájára még 1921-ben is, amikor amerikai koncertkörútjáról való hazatérését követően ismét e művet tűzte műsorára.¹⁴ Dohnányinak ugyanis nem ez volt

¹⁰ Bónis, 80.

¹¹ MZA KAB, 1903. 01. 07., ID_1519.

¹² Lásd Dohnányi 1902. december 27-i levelét a Filharmóniai Társaságnak. MZA/BFTZ.

¹³ MZA KAB, 1910. 12. 07., ID_2006.

¹⁴ MZA KAB, 1921. 05. 30., ID_10283.

I. A karmester Magyarországon

az egyetlen szimfonikus zenekarra írt kompozíciója: ekkorra már fisz-moll hangnemű – és egyébként későbbi zeneszerzői stílusát erőteljesebben tükröző –, 1908 és 1909 között komponált zenekari szvitje (op. 19) is elkészült. E mű bemutatása azonban nem a Filharmóniai Társaság együtteséhez köthető: Dohnányi a Zeneakadémia növendékzenekarának élén dirigálta el 1910. február 21-én.¹⁵

Budapesten való letelepülése után a Zeneművészeti Főiskola zenekarán kívül más együtteseket is vezényelt Dohnányi 1919-es filharmóniai elnökkarnagyi kinevezése előtt. Az I. világháború idején, 1916-ban, a Budapesti Zenekaregyesület élén dirigálta a gordonkára és zenekarra írt op. 12-es Koncertstükkjét – Lukács Mária, Lukács György filozófus húga szólójával –, amely koncertet a Charité Vöröskereszt támogatására rendeztek meg.¹⁶ Alig néhány nappal a fegyverletétel után, 1918. november 23-án, Dohnányi szintén ezt a művét vezényelte, ezúttal a Fricsay Richárd vezetése alatt álló Honvéd Gyalogezred Zenekara élén, Schuk Lajos gordonkaszólójával.¹⁷

¹⁵ MZA KAB, 1910. 02. 21., ID_1965.

¹⁶ MZA KAB, 1916. 03. 08., ID_5617.

¹⁷ MZA KAB, 1918. 11. 23., ID_6037.

I. A karmester Magyarországon

1. táblázat. Dohnányi szereplései a Filharmóniai Társasággal 1919-es elnökkarnagyi megválasztása előtt

	Zeneakadémia elvégzése	Budapest-Bécs				berlini évek (1905–1915)				Letelepedés Budapesten: magyarországi évek kezdete (1915 vége)				A Filharmóniai Társaság elnökkarnagya
	1897	1899	1900	1903	1905	1909	1910	1913	1915	1916	1917	1918	1919	
Zongorista	1	1	1	2	1	1	1	2		1	3	4	6	
Karmester				1			1		1			1 dirigensi debütálás	10	
Zeneszerző- karmester														1

I. A karmester Magyarországon

Egy-egy dokumentum ugyanakkor rávilágít arra, hogy Dohnányit az elnökkarnagyi kinevezése előtt más zenekarok vezetésére is fel szerették volna kérni. Az *Est* tudósítása szerint a Zeneakadémia zongora és zeneszerzés tanszéken betöltött órái mellett Dohnányinak az intézmény zenekarának vezetését – amelyet ebben az időszakban Hubay Jenő irányított¹⁸ – is magára kellett volna vállalnia.¹⁹ A cikk szerint ugyanakkor ez a feladatkör egy szezonon belül akár tíz-tizenkét hangverseny dirigálását jelentette volna. A fennmaradt források alapján nincs arra vonatkozó adatunk, hogy Dohnányi tanári működése mellett az intézmény növendékzenekarának vezetését valóban magára vállalta volna. Ezt a Zeneakadémia Évkönyvei sem támasztják alá, s nem tudjuk, hogy hiteles-e a hírlapi információ, a Filharmóniai Társaság döntéséhez hasonlóan ez esetben is felvetődhet az a kérdés, miért éppen a karmesteri tapasztalatokkal nem rendelkező Dohnányit akarták volna megbízni tanári feladatai mellett e pozíció betöltésére.²⁰

A *Zenei Szemle* 1918. májusi híradása szerint egy újonnan megalapított zenekar irányítására is Dohnányit akarták felkérni:

Egész Budapest beszél róla, hogy a közeljövőben a főváros új zenekarral lesz gazdagabb, mely a Városi Zenekar címét fogja viselni. Szervezését egyesületi úton képzelik el, de mindenesetre a főváros anyagi támogatása is jelentős bázisa lesz a fön[n]maradásnak. Az új zenekar dirigense gyanánt Dohnányi Ernőt emlegetik.²¹

¹⁸ Hubay 1895 és 1919 között vezette az intézmény zenekarát. Lásd: N.N., *Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola Jubileumi Évkönyve 1875–1925* (Budapest: Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1925), 121.

¹⁹ N.N., „Dohnányi zeneakadémiai tanársága”, *Az Est* VII/56 (1916. február 25.): 3.

²⁰ Később, 1928-ban sem kérték fel a növendékzenekar vezetésére, amikor már csaknem egy évtizede vezette a Filharmóniai Társaság zenekarát, és újra tanítani kezdett a Zeneakadémián: ebben az időszakban – 1923 és 1935 között – már a Hubay-tanítvány, Zsolt Nándor vezette az intézmény növendékzenekarát. Ujfalussy (szerk.), *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve*, i.m., 289.

²¹ N.N., „Új zenekar szervezése a főváros számára”, *Zenei Szemle* II/4 (1918. május): 125. Valószínűleg ezzel állítható párhuzamba Molnár Imrének az a tanulmánya, amelyben a főváros új zenekarának megalapításáról, vagyis a Székesfővárosi Zenekarról a következőket írta: „1914-ben Márkus Jenő tanácsnok, akkoriban a városgazdasági ügyosztály vezetője dolgozott ki egy terjedelmes javaslatot Városi Zenekar létesítése ügyében, de a szép terv megvalósulásának [...] most a világháború állta útját.” Molnár Imre, „Egyéb szimfonikus zenekaraink”, i.m., 102–103. A Hungaricana adatbázisának levéltári iratanyagai között, a *Budapest Főváros Tanácsának jegyzőkönyvei 1873–1949* kötetében nem található erre vonatkozó adat. A *Budapest történetének bibliográfiája* hatodik kötete szerint az alábbi adatokkal jelent meg a 18 oldalas kiadvány: „Budapest székesfőváros tekintetes tanácsához. Előterjesztése dr. Márkus Jenő tanácsnoknak, a tanács XI. (városgazdasági) ügyosztály vezetőjének, »Városi Zenekar« létesítése ügyében. Bp., Háziny. 1914. Lásd: Zoltán József (főszerk.), *Budapest történetének bibliográfiája 1686–1950. VI. Kultúra* (Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1969), 535.

I. A karmester Magyarországon

Az idézetben említettek minden bizonnyal a későbbi Székesfővárosi Zenekar megalapításával kapcsolatos eseményekre utalhatnak. Ezen túl Molnár Antal visszaemlékezései közül az a feljegyzés is erre vonatkozhat, amely szerint egyenesen Dohnányi kívánt új – saját – zenekart alapítani 1917-ben, mégpedig az „haute finance”, vagyis a pénzarisztokrácia támogatásával.²² Nem tudható, hogy mennyi igazság lehet Molnár Antal sorai mögött, az új zenekarról és Dohnányi ezirányú terveiről azonban más forrás nem tájékoztat.²³

Saját kompozíciójának alkalmankénti vezénylése után a Budapesti Filharmóniai Társaság élén, 1918. március 4-én egy egész estét betöltő koncert irányítására vállalkozott Dohnányi: s bár már korábban is vezényelte korábban saját kompozícióit, valójában ez az esemény tekinthető dirigensi debütálásának.²⁴ E hangverseny – a fennmaradt sajtódokumentáció alapján –, úgy tűnik, nem aratott osztatlan sikert, azonban egyértelmű, hogy az együttes nem ennek az egy koncertnek a benyomása alapján választotta meg a következő év elején elnökkarnagynak. Dohnányi nemzetközi elismertsége is nyilvánvalóan közrejátszott, amelyre Németh Amadé is rámutatott, aki szerint „a választás azért esett végül is Dohnányi Ernőre, mert szükség volt nemzetközileg fémjelzett rangjára, hasznos kapcsolataira.”²⁵ Míg a Dohnányi-irodalom és a Budapesti Filharmóniai Társaság történetét feldolgozó kötetek csupán tényként közlik a zeneszerző elnökkarnagyi kinevezését,²⁶ addig a primer források, vagyis a Filharmóniai Társaság

²² Molnár Antal, *Magamról, másokról* (Budapest: Gondolat, 1974), 42. Valamint: Gábor István, *A BHZ-tól az ÁHZ-ig*, i.m.; Aradi Péter–Mesterházi Gábor (szerk.), *Hang szálak. Nemzeti Filharmonikus Zenekar 1923–2008*, i.m.

²³ Bár Molnár emlékezése 1917-re teszi a zenekar megszervezésének tervét, nincs arra vonatkozó adat, hogy Dohnányi valóban lépett-e ez ügyben. Mégis érdemes felvetni: ha voltak is Dohnányinak ilyen jellegű tervei, akkor milyen tényezők állhattak annak háttérében? Vajon a magyarországi zeneélet egyetlen szimfonikus zenekara, a Filharmóniai Társaság élén szerzett negatív tapasztalatai vezethették erre? Mindemellett azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a komponista ebben az időszakban milyen felsőbb társadalmi körökben mozoghatott, s milyen kapcsolatot ápolhatott a már említett politikai és gazdasági befolyással is bíró társadalmi réteggel. Molnár leírásában azonban Dohnányi neve mellett két másik karmester neve is megjelenik, Strasser Istváné és Szenkár Jenőé, akik ebben az időszakban – 1917-ben – külföldön töltötték be karmesteri pozíciót. Ennek fényében kérdéses, vajon miért pont az ő nevük merülhetett fel – legalábbis Molnár visszaemlékezése szerint – Dohnányi elképzeléseiben az új zenekar megalapításakor, illetve hogy a zeneszerző milyen kapcsolatban állt a két, fiatalabb generációba tartozó karmesterrel.

²⁴ MZA KAB, 1918.03.04., ID_5937.

²⁵ Németh Amadé, „A Budapesti Filharmóniai Társaság története az alapítástól a felszabadulásig (1853–1945)”, in Breuer, 27.

²⁶ A Dohnányi-életrajz legfontosabb forrásai – Vázsonyi monográfiája, a második feleség, Galafrés Elsa memoárkötetete, illetve a harmadik feleség Dohnányi-életrajza – közül egyik sem számol be az elnökkarnagyi kinevezés körülményeiről. Lásd: Vázsonyi; Galafrés Elsa, *Lives...Loves...Losses* (Vancouver: Versatile, 1973); Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*. James A. Grymes (szerk.) (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002).

I. A karmester Magyarországon

irattári dokumentumai igen kevés információt rögzítettek az együttes elnökkarnagyi pozíciójában történt változásának részleteiről. A megválasztást megelőző ülésen *Az Ujság* című folyóirat rövidhíre szerint „heves felszólalások”²⁷ után esett az együttes választása Dohnányira, a *Magyarország* közleménye viszont úgy értesült, hogy a rendkívüli közgyűlésen egyhangúlag Dohnányit választották meg elnökkarnagynak.²⁸ A fennmaradt jegyzőkönyvek valószínűleg hiányosak, feltűnő legalábbis, hogy ezekben nem rögzítettek vitákra utaló megnyilvánulásokat, és így azt sem tudjuk, hogy Dohnányin kívül milyen karmesterek neve merült még fel, illetve hogy milyen érvek szóltak Dohnányi mellett vagy éppenséggel ellene. Breuer János a zeneszerző dirigensi kinevezése kapcsán arra mutatott rá, hogy valójában karmesterek terén nem volt különösebben nagy a választék: azok, akik felmerülhettek volna – így Reiner Frigyes, Szenkár Jenő vagy Széll György – már 1919-ben is jelentős pozíciókat töltöttek be a nemzetközi zeneéletben. Feltételezhető ugyanakkor, hogy a Breuer által említett zsidó származású karmesterek nem véletlenül az ország határain kívül kezdték el karrierjüket: az 1920-as évek Horthy-Magyarországon ugyanis igen erős volt az antiszemitizmus, megítélésük tehát a hatalom és a kultúrpolitika szempontjából minden bizonnyal hátrányosabb volt, mint Dohnányié, aki nemcsak hogy nagy nemzetközi hírnévnek örvendett, de keresztény is volt.²⁹

A filharmonikusok irattára Kerner István lemondásának körülményeihez is igen csekély adalékkal szolgál: a Társaság jegyzőkönyve szerint a dirigens elsősorban egészségügyi problémáira hivatkozva vonult vissza az együttes vezetői posztjáról.³⁰ Kerner betegségének tényét ugyanakkor nem csupán a hangversenyeket vezénylő vendégkarmesterek megnövekedett száma támasztja alá (2. táblázat) – és ugyanezt erősítik meg a zenekar próbáinak adatait rögzítő naplók is –, de a napilapok híradásai is figyelemmel kísérték az elnökkarnagy megromlott egészségi állapotát.³¹ A *Budapesti Hírlap* már 1909-ben beszámolt az elnökkarnagy koncert közben lezajlott hirtelen rosszullétéről, mint írják: „[Kerner] a második hegedűszám [Tomaso Antonio Vitali: Ciaccona] után rosszul lett. Gyorsan besietett a művészsobába, ahol Irsai Artúr dr.

²⁷ N.N., „Dohnányi Ernő a filharmonikusok elnökkarnagya”, *Az Ujság* XVII/38 (1919. február 13.): 7.

²⁸ N.N., „Dohnányit választották a filharmonikusok elnökévé”, *Magyarország* XXVI/40 (1919. február 15.): 5.

²⁹ Breuer, „Az elnökkarnagy”, i.m., 277.

³⁰ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének (1909–1923), 1919. februári bejegyzését (MZA/BFTZ). Dohnányi életrajzírója, Vázsonyi Bálint szerint is hasonló okok állhattak az elnökkarnagy lemondásának hátterében. Vázsonyi, 160. Lásd még Németh Amadé, i.h.

³¹ A Filharmóniai Társaság próbanaplóit lásd: MZA/BFTZ [jelzet nélkül].

I. A karmester Magyarországon

morfium injekcióval lehetővé tette, hogy Kerner a Pastoral szimfóniát eldirigálhassa.”³² Meglepő ugyanakkor, hogy Kerner István a Filharmóniai Társaságnak címzett lemondó levelében egyáltalán nem egészségügyi problémáira, hanem teljesen más természetű, jelesül a zenekar ellen irányuló sajtótámadásokra hivatkozott:

A sajtó részéről már másfél éve tartó hajsza a filharmóniai társaság ellen és ebből kifolyólag az utóbbi időkben tapasztalt elhidegülése a közönségnek, arra a meggyőződésre juttatott, hogy működésem nem hasznára, sőt határozottan kárára van a társaságnak, azért ezennel hivatalosan lemondok elnök-karnagy tisztségemről azzal a kívánsággal, hogy a mai viszonyoknak megfelelőbb vezetőre találjanak, mint amilyen én voltam.³³

A Filharmóniai Társaság irattárából származó gazdag sajtógyűjtés 1918 előtti másfél évének kritikái és az ezeken kívül az általam átnézett sajtóorgánumok híradásai között egyetlen dokumentum sem utal a Kerner által megfogalmazott támadásra.³⁴ Sőt elmondható, hogy a megjelent kritikák többsége Kerner karmesteri teljesítményét méltatja, a közönség elhidegülése helyett pedig a beszámolók legtöbbször „meleg fogadtatásról” tájékoztat.³⁵ A sajtóorgánumok ellenséges viselkedését ugyanakkor a neves zenekritikus Péterfi István is felidézte visszaemlékezésében. Szerinte a Kerner ellen felszólaló kritikusok célja valójában a karmester eltávolítása és Dohnányi elnökkarnagy székbe ültetése volt – igaz, ezzel az interpretációval összecsengő újságcikkekkel eddig nem találkoztam.³⁶

Az együttes dokumentációja ezen túl más motívumokra is felhívja a figyelmet, mégpedig arra, hogy a zenekaron belüli belső konfliktusok is szerepet játszhattak az elnökkarnagy lemondásában. Egy, a zenekar irattárában őrzött levélből ugyanis az derül ki, hogy Kerner már korábban, 1913. június 12-én is benyújtotta leköszönő levelét, amelyben egyértelműen megfogalmazza, hogy a Társaság belső ügyei miatt szándékozott visszalépni. Kerner szavaival: „azon okokból, mert feltételeim egyik kardinális pontját a

³² (ky), „Filharmóniai hangverseny”, *Budapesti Hírlap* XXIX/39 (1909. február 10.): 18.

³³ Kerner István levele a Filharmóniai Társaság plénumának, 1918. december [5.?] (MZA/BFTZ).

³⁴ Lásd a Filharmóniai Társaság kritikagyűjteményének 1911 és 1929 közötti sajtókivágatokat egységbe foglaló kötetét (MZA/BFTZ).

³⁵ I.h.

³⁶ Péterfi István, *Emlékezéseim* (Budapest: Gondolat, 1965), 128. Péterfi ugyanakkor e visszaemlékezés kötetében nyíltan felvállalta a karmester Dohnányiról alkotott negatív véleményét. Lásd, Péterfi, i.m., 128–130.

I. A karmester Magyarországon

választmány nem akceptálta.”³⁷ Nem kétséges, hogy a lemondás háttérében az állt, hogy a zenekar választmányi ülése – mint azt az együttes jegyzőkönyvei is rögzítik – szétválasztotta az elnöki tisztséget a karnagyétól.³⁸ Míg Kernert ismét az elnökkarnagyi pozíció betöltésére kérték fel a filharmonikusok, addig az elnöki széket az együttes működésének és anyagi helyzetének javítása érdekében a politikailag is jelentős befolyással bíró gróf Bánffy Miklósnak, az állami színházak, így a Király Operaház intendánsának ajánlották fel.³⁹ Az együttes egyébként meglehetősen józannak tűnő döntését, úgy tűnik, Kerner nem tudta elfogadni, ugyanis, mint azt a dokumentumok alátámasztják, posztját senkivel sem akarta megosztani. A jegyzőkönyvek arra is rávilágítanak, hogy az újból megválasztott elnökkarnagy feltételként szabta: a zenekar ne alkalmazzon vendégkarmestereket.⁴⁰

A sajtóorgánumok is többféleképpen interpretálták az elnökkarnagy 1913-as lemondásának körülményeit. Míg a *Budapesti Hírlap* szerint az együttes cselszövésével kívánta elűzni Kernert,⁴¹ addig a *Pesti Hírlap* beszámolója alapján arra következtethetünk, hogy a zenekar vendégkarmesterek meghívásával akarta a közönség érdeklődését felkelteni. A szóban forgó lap szerint ugyanakkor Kerner ezt „személyére nézve sérelmesnek véli [...] és kijelentette, hogy inkább lemond egészen a filharmóniai hangversenyek vezetéséről, mintsem, hogy azt megosztaná másokkal.”⁴² A következő évek során azonban az elnökkarnagy – hiába nehezményezte a Társaság szándékát – gyenge egészségi állapota miatt arra kényszerült, hogy számos hazai és külföldi vendégdirigenssel ossza meg karmesteri pulpitusát, köztük az együttes őt követő vezetőjével, Dohnányival is.

A hazai dirigensek közül Szikla Adolf, az Operaház akkori karmestere vezette a legtöbb próbát és vezényelt a legtöbbször, mintegy tizennyolcszor a Filharmóniai Társaság hangversenyein. Dohnányin kívül – aki hat alkalommal lépett fel a zenekar élén – Kerner működésének időszakában további tizennégy vendégkarmestere volt a

³⁷ Kerner István levele a Filharmóniai Társaság elnökének [gróf Bánffy Miklósnak], 1913. június 12. (MZA/BFTZ).

³⁸ A Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének (1909–1923), 1913. június 10-i, „1-ső Választmányi ülés”-ének bejegyzése, 94 (MZA/BFTZ).

³⁹ I.h.

⁴⁰ I.h.

⁴¹ N.N., „Kerner István”, *Budapesti Hírlap* XXXIII/125 (1913. május 28.): 16.

⁴² N.N., „A filharmóniai társulat elnöki állása”, *Pesti Hírlap* XXXV/126 (1913. május 29.): 13.

I. A karmester Magyarországon

filharmonikusoknak (köztük Herzfeld Viktor, Rékai Nándor, Hubay Jenő és ifj. Ábrányi Emil), akik mindössze egy-két hangverseny irányítását kapták meg.

I. A karmester Magyarországon

2. táblázat. Vendégkarmesterek a Filharmóniai Társaság élén Kerner István működése idején (1900–1919)

1900	1901-2	1903	1904-6	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Erkel Sándor (2)		Dohnányi (1)		Richter János (1)	Szikla Adolf (1)		Dohnányi (1)	[Wagner, Siegfried (1)]		Lichtenberg Emil(1)	[Safonoff, Vasily(1)]	Szikla Adolf (2)	Dohnányi (1)	Szikla Adolf (1)	Dohnányi (1)	Szikla Adolf (1)
Richter János (4)		Máder Rezső (1)		Rékai Nándor (1)						[Pierné, Gabriel (1)]	[Weingartner, Felix(1)]	Roubal Vilmos (1)	Fried Oszkár (1)	[Walter, Bruno (1)]		Dohnányi (10)
Márkus Dezső (1)		Erkel Gyula (1)									[Steinbach, Fritz(1)]	Zichy Géza (2)				Tango, Egisto (2)
Máder Rezső (1)		Goldmark Károly (1)									Lichtenberg Emil(1)	Fried Oszkár (1)				Kerner (3)
Szikla Adolf (1)		Mihalovich Ödön (1)										Roubal Vilmos (1)				ifj. Ábrányi Emil (2)
Benkő Henrik (1)																

I. A karmester Magyarországon

A karmesteri debütálásról

Dohnányi 1903-as, első zeneszerző-karmesteri fellépésének beszámolója alapján úgy tűnik, lényegében mind a komponista op. 9-es d-moll szimfóniája, mind dirigensi teljesítménye sikert aratott, annak ellenére, hogy akadtak olyan kritikusok is, akik szóvá tették a fiatal muzsikuskarmesteri képzetlenségét. A *Pesti Napló* névtelen cikkírója alapvetően pozitív hangvételű kritikájában a „rutin hiányáról” beszélt,⁴³ a *Magyar Hírlap* tudósítója pedig a kezdő karmester „szegletes mozgás”-át kritizálta.⁴⁴ Dohnányi legkorábbi karmesteri megítélése a későbbiekben is összefonódott e fiataalkori művének sikeres előadásával. 1910-ben, a szimfónia második előadása után Merkle Andor, a *Magyarország* zenekritikusa már Dohnányi „elsőrangú karmesteri kvalitásait” méltatta.⁴⁵ Amikor a zeneszerző tízévnnyi berlini tanári működés után hazaköltözött, és ismét e művét dirigálta, a *Magyar Hírlap* szakírója – aki tudhatott a komponista tanári hivatásáról – már „professzorosnak” vélte az előadást.⁴⁶ Dohnányi művének és karmesteri kvalitásainak értékelése mellett azonban volt, aki már 1903-ban sürgette, hogy a fiatal zeneszerző kapjon hivatalos szerepet a magyarországi zeneéletben:

Lelkesen ünnepelték a komponistát is, a dirigent is. És önkéntelenül ajkunkra tódult a kérdés: miért nem teremtenek itthon pozíciót ennek a kiváló magyar tehetségnek, akitől joggal remélhetjük pangó zenekultúránk fölfrissítését? Törekedjünk őszinteségre, és valljuk be, hogy Dohnányi alig élte volna meg a mai est tomboló tapsviharát, ha itthon marad és beáll valamelyik művészeti taposómalmunkba. De így, megrakodva angol és amerikai babérokkal, fölkelte közönségünk hitét, amelyet az a maga meggyőződéséből ugyancsak nem szokott méríteni. [...] Biztos és temperamentumos dirigens, aki határozott vonalakat rajzol a levegőbe és szerzői odaadással játszotta el szimfóniáját a zenekaron, akár csak valami hangszeren.⁴⁷

⁴³ N.N., „Dohnányi Ernő”, *Pesti Napló* LIV/8 (1903. január 8.): 10.

⁴⁴ (f. zs.), „Filharmónia”, *Magyar Hírlap* (1903. január 7.), (oldalszám nélkül, lásd: MZA/BFTZ).

⁴⁵ Merkle Andor, „A filharmonikusok mai hangversenye”, *Magyarország* X/7 (1910. december 8.): 6.

⁴⁶ (m. d.), „Filharmónikus hangverseny”, *Magyar Hírlap* (1916. január 7.). (A hiányos adatolású újságkivágatot lásd: MZA/BFTZ.)

⁴⁷ (G-ly) [Gergely István], „Dohnányi Ernő”, *Budapesti Napló* LIII/8 (1903. január 8.): 9.

I. A karmester Magyarországon

A kritika írója, Gergely István zárógondolataival minden bizonnyal a zongoraművész Dohnányira utalt, amikor a zenekaron, akárcsak egy hangszeren játszó dirigensként jellemezte.

Objektívebb képet mutatnak azonban a dirigensi minőségben először, azaz nem zeneszerző-karmesterként fellépő Dohnányiról szóló kritikák, bár megállapítható, hogy a kritikusok véleménye egyáltalán nem volt egységes. A zeneszerző 1918. március 4-i karmesteri debütálását a filharmonikusokkal – Haydn G-dúr szimfóniáját (Hob. I:88), Dukas *Bűvészinását* és Beethoven VIII. szimfóniáját (op. 93) vezényelte ekkor⁴⁸ – több kritikus elismeréssel méltatta: a *Pesti Napló* névtelen cikkírója szerint „[Dohnányi] karmesteri képességei nem várnak felfedezésre, ma is stílust, pregnáns ritmikát, színt és lendületet vitt bele a zenekarba.”⁴⁹

Az 1918-as koncert kritikáit vizsgálva azonban úgy tűnik, nem minden kritikus osztozott a fent említett pozitív megállapításokban. Míg Merkler Andor néhány évvel korábban még méltatta Dohnányi karmesteri kvalitásait, addig erről a fellépésről korántsem nyilatkozott egyöntetű elismeréssel, az előadás gyengeségeit a zeneszerző karmesteri téren való jártasságának hiányával magyarázta.⁵⁰ A hiányosságok kiemelése mellett a kritikus arra is rámutatott, hogy Dohnányinak a vezénylés mestersége terén miben kellene még fejlődnie, s részletesen kitért munkamódszereinek egyes jellegzetességeire is:

Próbái előtt is gondosan belemerülhetett [Dohnányi] a partitúrák tanulmányozásába, mert az úgynevezett „bevágások”-at mindig pontosan intette be muzsikusaiknak, de a részletezés munkájában akadtak itt-ott helyzetek, amelyek nem mindig fedték a hagyományos megállapításokat [...]. Még hiányzik Dohnányiból a nyugodtság és gyors áttekintés, túl sokat mozog akkor is, amikor a Haydn-muzsika gráciájának egyszerűen nemes lineáit kell megrajzolnia, másrészt meg deplaszírozva [sic!] éreztük az interpunkciók sűrű alkalmazását is. Beethoven VIII. szimfóniájának a vezetésében is akadtak fölöslegesen „aláhúzott” részletek, de azért úgy találtuk, hogy ennek az értelmezésében állandóan nemes stílusra törekedett, tisztultabb felfogással és a zenei anyagnak plasztikusabb kiformalásával juttatta érvényre intencióit,

⁴⁸ MZA KAB, 1918. 03. 04., ID_5937.

⁴⁹ N.N., „Filharmónia”, *Pesti Napló* LXIX/54 (1918. március 5.): 8.

⁵⁰ (m. a.), [Merkler Andor], „Filharmóniai hangverseny”, *Magyarország* XXV/55 (1918. március 6.): 10.

I. A karmester Magyarországon

amikre muzsikusi is készségesen hajlottak. Lendülettel és ritmikus hévvel rögzítette meg Dohnányi Goethe bűvészinasának megzenésített tragikomikumát. Itt aztán igazán elemében láttuk a karmestert ifjú temperamentumával, amely magával ragadta a közönséget is.⁵¹

A fenti sorokból talán a legfontosabbak a fiatal dirigens mozgására vonatkozó megállapítások, amelyek a túlzott és gyakran rossz helyre került tagolás érzetét keltették az előadás során: erre utalhat a „deplasszírozva” kifejezés használata is, amely bizonyos dolgok helytelen alkalmazását jelenti.⁵² Mindezek alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy Dohnányinak ekkor még egyáltalán nem volt kiforrott karmesteri stílusa – a mozgás terén legalábbis nem. Feltételezhetjük, hogy a legtöbb alkalommal, „temperamentumosan”, vagyis túl sok mozgással vezényelt. Igaz, Dohnányi egy, a fejezet elején már idézett 1944-es nyilatkozatában kifejezetten amellett foglalt állást, hogy nem csupán széles mozdulatok révén érvényesítheti elképzeléseit a dirigens.⁵³ Fejtegetése alapján úgy tűnik, más karmesterek vezénylési stílusának példája formálta Dohnányi véleményét, amelyben némi iróniával kapcsolja össze a nagy mozdulatokkal való vezénylést a gimnasztika egyik típusával, mégpedig a svédturnával.

Az, hogy Merkler a karmester Beethoven értelmezését találta a legértékesebbnek, nem lehetett véletlen, hiszen Dohnányit zongoraművészként már életében a korszak legfontosabb Beethoven-előadójaként tartották számon.⁵⁴ Ugyanakkor Beethoven kompozíciói nem csupán zongoraművészi, de Dohnányi magyarországi karmesteri repertoárján is igen nagy számban szerepeltek.⁵⁵ Később Dohnányi, az amerikai évek során – még saját műveinek vezénylésszámát is túlszárnyalva – éppen Beethoven kompozíciói közül vezényelt a legtöbbet.⁵⁶

A sajtóvisszhangok gyakorta visszatérő sajátosságára ad példát a *Pesti Hírlap*ban megjelent kritika, mely Dohnányi szuggesztív dirigálását emelte ki, s amelyet a

⁵¹ (m. a.), [Merkler Andor], „Filharmóniai hangverseny”, *Magyarország* XXV/55 (1918. március 6.): 10.

⁵² A deplasszíroz a német deplazieren, vagyis rossz helyre tesz, vagy a francia déplacer áthelyez, kimozdít kifejezésekre vezethető vissza. A deplasszíroz szó valószínűleg bizonyos körökben használatos lehetett ebben az időszakban, hiszen Babits István bátyjának, az író Babits Mihálynak címzett két 1915-ös levelében is rákérdezett a szó jelentésére. Lásd: Sipos Lajos (szerk.), *Babits Mihály levelezése 1914–1916* (Budapest: Argumentum, 2008), 90–91., 101.

⁵³ Konkoly Kálmán, „A zene üzenete”, i.m., 42–55.

⁵⁴ Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő és Beethoven zongoraszonátái. A zeneszerző születésének 135. évfordulójára”, *Parlando* LIV/5 (2012). <http://www.parlando.hu/2012/2012-6/2012-6-17-Kovacs.htm> (Utolsó megtekintés: 2023. január).

⁵⁵ Csuka, 162–165.

⁵⁶ Kusz, *Dohnányi amerikai évei*, i.m., 344–345.

I. A karmester Magyarországon

zeneszerző fantasztikus zongoraművészi teljesítményével állított párhuzamba.⁵⁷ Valószínűleg közrejátszott ebben az is, hogy a hangversenyen zongorakíséretes dalok is előadásra kerültek a zeneszerző és Szemere Árpád tolmácsolásában.⁵⁸ Megfigyelhető ugyanakkor, hogy ez a párhuzam a későbbi kritikáknak is gyakori motívumává válik – a legtöbb esetben azonban negatív értelel. Reinitz Béla, a *Világ* zenekritikusa szerint ugyanis „a dirigens Dohnányi mélyen alatta marad a fölényes, elsőrangú zongoraművésznek”, s mint rámutatott: a vezényléshez „sem reászületettsége, sem megfelelő gyakorlata nincs.”⁵⁹ A *Népszava* kritikusa, Papp Viktor – akinek tollából később számos, Dohnányi munkásságával kapcsolatos írás született⁶⁰ – hasonló gondolatokat közölt: „Dohnányi nem gyakorlott karmester. Aki olyan tökéletes zongoraművész és olyan érdemes zeneszerző, talán nem is lehet még jó karmester is.”⁶¹ Ezeknél jóval ellenségesebb megjegyzésekkel illette az *Ország-Világ* névtelen kritikusa a zeneszerző karmesteri debütálását, mint írja: „[Dohnányi] olyasmire vállalkozott, amihez nem ért, amiket nem gyakorolt és amit ennek folytán nem is tudhat. [...] Be kár, hogy ez a Dohnányi dirigál, amikor zongorajátéka páratlanul szép. Miért irigyeli Kerner István babérjait, holott Kerner sohasem kívánta, hogy zongoraművésznek tartsák, pedig nagyon jól zongorázik.”⁶²

A kritikus sejtése bizonyára nem igaz, Dohnányi aligha irigyelte Kerner babérjait, a negatív hangvételű kritikák olvasása alapján azonban nem meglepő, hogy az együttes döntésével – vagyis az új elnökkarnagy megválasztásának tervével – nem mindenki értett egyet. Az *Alkotmány* zenekritikusa például a Dohnányi kinevezését követő első fellépéséről beszámoló kritikájában szóvá tette és határozottan kifogásolta a zenekar elnökkarnagy-választását, szerinte: „a társaság karnagy választása a képzelhető legszerencsétlenebb, Dohnányi dirigensi képessége annyira minimális, hogy ez a vállalkozása, különösen nagyobb feladatoknál bizonyára elhomályosítja majd művészi

⁵⁷ N.N., „Hangversenyek”, *Pesti Hírlap* XL/54 (1918. március 5.): 5.

⁵⁸ MZA KAB, 1918. 03. 04., ID_5937.

⁵⁹ (r. b.) [Reinitz Béla], „Filharmónia”, *Világ* IX/54 (1918. március 5.): 9.

⁶⁰ Lásd például: Papp Viktor, „Dohnányi az operairó”, *Zenei Szemle* VI/3 (1922. július): 36–38; Uő., *Arcképek a magyar zenevilágból* (Budapest: Stádium, 1925); Uő., *Dohnányi Ernő: Arckép* (Budapest: Stádium Sajtóvállalat, 1927); Uő., „Dohnányi Ernő, az ember”, *Zenei Szemle* XI/9–10 (1927. október–november): 215–218; Uő., *Dohnányi Ernő és Szegedi miséje: Missa in dedicatione Ecclesiae* (Debrecen, Budapest: Csáthy, [1930]).

⁶¹ P. V. [Papp Viktor], „Múltheti hangversenyek”, *Népszava* XLVI/59 (1918. március 10.): 8.

⁶² [N.N.], „Zene”, *Ország-Világ* XXXIX/11 (1918. március 10.): 1.

I. A karmester Magyarországon

hírnevét.”⁶³ Bárhogy is: nem tudhatjuk, hogy a kritikusok negatív megnyilatkozásai az elnökkarnagy-változással vagy Dohnányi gyakorlatlanságával magyarázhatók-e, a zenekar és új dirigense és további együttműködése mégis azt dokumentálja, hogy az együttes döntése helyesnek bizonyult Kerner utódjának megválasztásakor.

2. A karmester az intézmény élén

1919-ben Dohnányi egy hat és fél évtizedes hagyományba kapcsolódott be, amikor elfoglalta a filharmonikusok elnökkarnagyi pozícióját. Magyarország első, állandó koncerttevékenység céljából megalapított zenekarát később az operaházi együttes tagjaiból válogatták ki, s 1853 óta több hazai és külföldi karmester irányította őket. 1870-ben lefektetett alapszabályukban a zenekar tagjai intézményi működésük több alappilléret is rögzítették írásban, s ettől az évtől fogva az együttes Társaságként is működött.⁶⁴ Az, hogy egy zenekar egyszerre külön Társaságként is funkcionált, nem volt egyedülálló jelenség Európában: erre több korábbi példát is találhatunk a nemzetközi hangversenyéletben.⁶⁵ A közép-kelet-dél-Európai térségben például a szlovén illetőségű – az 1701-ben olasz mintára alapított – ljubljana-i *Academia Philharmonicorum*ból, 1794-ben filharmóniai társasággá alakult együttes tekinthető a legrégebbinek.⁶⁶ A budapesti zenekar számára azonban minden bizonnyal az európai zeneélet egyik legfontosabb központjában, tizenegy évvel korábban, 1842-ben alapított Bécsi Filharmonikusok szolgálhattak közvetlen mintául. Az osztrák együttes ugyanis szintén az operaházi muzsikusok tagjaiból áll, a zenekar művészi, anyagi és szervezeti alapon működik, illetve autonóm és demokratikusan megválasztott szervezet irányítja egészen a mai napig.⁶⁷

⁶³ (dr. s. e.) [Spur Endre], „A Filharmóniai Társaság”, *Alkotmány* (1919. március 10.) (oldalszám nélkül, MZA/BFTZ). E meglehetősen rosszindulatú sorok ismeretében különös, hogy pár évvel később, 1925-től a kritikus és Dohnányi kapcsolata harmonikusan alakult, hiszen Spur, a MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) Művészeti és Irodalmi Szakosztályának vezetőjeként évente megszervezte Dohnányi ottani fellépéseit. Dalos Anna, „Túlélési stratégiák Trianon után. Bartók, Dohnányi, Kodály hármas útja”, in *Dohnányi-tanulmányok 2021*, 11–35., 15.

⁶⁴ A Filharmóniai Társaság alapszabályait lásd: MZA/BFTZ.

⁶⁵ A *Cambridge Companion to the Orchestra* című kötet 2. és 3. függeléke a 19. és 20. században alapított zenekarokat listázza, ezek között számos ilyen együttest találhatunk. Colin Lawson (szerk.), *The Cambridge Companion to the Orchestra* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 275–283.

⁶⁶ Ivan Klemenčič, „Academia Philharmonicorum Labacensium (1701–2001) v luči glasbenega poustvarjanja na Slovanskem/ Academia Philharmonicorum Labacensium (1701–2001) in the Light of Musical Performance in Slovenia”, in Uő. (szerk.), *300 Let/Years Academia Philharmonicorum Labacensium* (Ljubljana: Muzikološki inštitut ZRC SAZU, 2004), 19–30.

⁶⁷ Christian Merlin, *Die Wiener Philharmoniker. Das Orchester und seine Geschichte von 1842 bis heute. I. Aus dem Französischen von Uta Szyszkowitz*. (Bécs: Amalthea Signum Verlag, 2017), 24–26. Hogy francia nyelvről kellett lefordítani a kötetet, annak a bevezetés szerint az volt az oka, hogy a szerző,

I. A karmester Magyarországon

A budapesti zenekar intézményének hétköznapi működéséről jelenleg igen kevés információval rendelkezünk annak ellenére, hogy már több emlékkönyv is megjelent az együttes történetéről.⁶⁸ S bár a mostani áttekintés sem vállalkozhat ennek teljeskörű feltárására, a zenekar irattárában található – és nemrégiben kutathatóvá vált – dokumentáció segítségül szolgálhat ennek feltérképezéséhez. Mivel e dokumentumok feldolgozása folyamatban van, így a következőkben azokat az iratanyagokat mutatom be vázlatosan, amelyek a zenekar mögött álló Társaság működéséhez iránymutatóak lehetnek a további kutatások számára.

Ezek közül talán a legfontosabbak a Társaság ülésein rögzített jegyzőkönyvek, amelyek megörökítették az alkalmakon elhangzott és a zenekar működésével kapcsolatos legfontosabb információkat. A szóban forgó eseményeken az évenként, demokratikus úton megválasztott vezetőség, vagyis a nyolc tagú választmány tagjai, illetve a titkár vett részt, aki lejegyezte az elhangzottakat. Az elnöki posztot természetesen a zenekar mindenkori karmestere töltötte be, s hitelesítette kézjeggyével a jegyzőkönyvben leírtakat. Az évadok során megtartott gyűlések száma eltérő volt – leginkább a tárgyévben megvitandó ügyek mennyisége határozta meg –, s funkciójukat tekintve is többfélék voltak: rendes-, rendkívüli-, választmányi- és közgyűléseket egyaránt tartottak.⁶⁹ A jegyzőkönyvekben a megtárgyalt ügyek azonban eltérő részletességgel lettek feljegyezve: van, hogy csak az adott napirendi pont elfogadásáról, vagy elutasításáról tájékoztatnak, de arra is találunk példát, hogy a résztvevők között kialakult vita során elhangzottakat is rögzítették.

Konkrétabb információkat tartalmaznak azok a nyomtatásban, kiadvány formájában megjelent éves jelentések, amelyek az adott évad pénzügyi háttérét, a közreműködő művészek nevét, a hangversenyek részletes repertoárját és egyéb, a zenekar muzikusainak létszámára vonatkozó információkat tartalmazzák.⁷⁰ Mindezekből például az is kiderül, hogy az együttes évente eltérő állami és fővárosi segílyt kapott, s e mellett magánszemélyek és intézmények is támogatták pénzügyi háttérüket. A zenekarhoz tartozó, úgynevezett jóléti intézmények – a Filharmóniai Társaság Özvegy- és Árvasegélyező Egyesülete, a Filharmóniai Társaság nyugdíjas tagjait segélyező Dohnányi Egyesülete és a Filharmóniai Társaság Barátai Egyesülete – szintén

Christian Merlin eredetileg habilitációs munkaként nyújtotta be könyve szövegét a Sorbonne Egyetemen.

⁶⁸ Lásd: Csuka, Breuer és Bónis már hivatkozott emlékalbumait.

⁶⁹ Az együttes Dohnányi irányította korszakának választmányi tagjaihoz lásd: Laskai, „A Filharmóniai Társaság Zenekarának és az intézmény választmányának tagjai”, i. m.

⁷⁰ A dokumentumokat lásd: MZA/BFTZ.

I. A karmester Magyarországon

hozzájárultak anyagilag a zenekar működéséhez.⁷¹ Az együttes gazdasági helyzetéről ugyanakkor az éves jelentések végén közölt számszerű pénztári jelentés és a számvizsgáló bizottság közleménye adja a legpontosabb tájékoztatást.

A Filharmóniai Társaság levelezése is betekintés nyújt az együttes működésének egyes szegmenseibe. Az előadókkal, vendégkarmesterekkel és intézményekkel való levélváltások szintén unikális információkat rejtenek.⁷² Ezek közül néhány ráadásul Dohnányi személyes-szakmai kapcsolatát is dokumentálja, s kétségtelen, hogy az együttesrel fellépő művészek közül többen ismerettségben álltak a zenekarvezetővel.

Dohnányi szerepe az intézmény élén tehát – a zenekari hangversenyek vezénylésén túl – a Társaság elnöki székének betöltése, az üléseken való részvétel és persze a hangversenyek műsorának meghatározása volt: a hivatali ügyek intézése a választmány vezetőségének a feladata volt.⁷³ S bár Dohnányi feladatai közül a műsorválasztás tekinthető a legizgalmasabbnak az elnökkarnagyi teendők között, igen kevés adat áll rendelkezésünkre azzal kapcsolatban, milyen szempontok alapján kerültek fel a kompozíciók, különösképpen pedig a magyar kortárs zeneszerzők művei a repertoárra.

Az együttes repertoárja a Dohnányi-korszakban

A filharmonikusok repertoárjáról elsőként részletes jegyzéket publikáló Csuka Béla szerint az együttes kilencvenéves működése során – tehát 1943-ig – több mint ezer hangversenyt adott, s ezekből Dohnányi 333-at vezényelt.⁷⁴ A ma ismert műsoradatok szerint a Dohnányi-korszakban – a külföldi hangversenyek hatvan alkalmát leszámítva – 531 koncertet tartottak, ebből 287-et Dohnányi vezényletével. A többi hangversenyen 151-szer magyarországi, 177-szer pedig külföldi vendégkarmesterek dirigáltak.⁷⁵

Évtizedekkel később, a százötvenedik jubileum alkalmából a Bónis Ferenc tollából származó kötet CD-mellékletében került nyilvánosságra a zenekar legteljesebb műsorjegyzéke.⁷⁶ Az együttes történetét bemutató könyvében a szerző jóformán

⁷¹ A zenekar irattára a jóléti egyesületek jegyzőkönyveit is megőrizte. Lásd: MZA/BFTZ. A szóban forgó intézmények működéséhez lásd: Csuka, 211–218.

⁷² A leveleket és a róluk készült részletes listát lásd: MZA/BFTZ.

⁷³ Breuer, „Az elnökkarnagy”, i.m., 278.

⁷⁴ Csuka, 51. Csuka számításai szerint 1943-ig összesen 1112 hangversenye volt a zenekarnak.

⁷⁵ A felsorolt adatok nem különböztetik meg azt a néhány alkalmat, amikor esetleg Dohnányi más karmesterrel osztotta meg a hangverseny irányítását.

⁷⁶ Bónis, CD-melléklet. A repertoárlistát Wellmann Nóra állította össze.

I. A karmester Magyarországon

mindvégig a zenekar repertoárjára támaszkodva kalauzolja az olvasót: véleménye szerint Dohnányi műsor szerkesztése különbözött elődeiétől, és több irányban is fejlesztette a közönség ízlését.⁷⁷ Dohnányi nevéhez köthető például a nemzeti tematikájú estek (például: finn, francia, lengyel, olasz, svájci) bevezetése.⁷⁸ Elnökkarnagyként Dohnányi azonban nem csupán a műsorösszeállítás, de a hangversenyszervezés terén is számos újítást hozott. A bérleti hangversenyek mellett ugyanis ebben az időszakban kerültek bevezetésre a rendkívüli és munkás hangversenyek, a népszerű matiné, valamint a belépőjeggyel látogatható nyilvános főpróbák is.⁷⁹

Bónis Ferenc szerint míg Kerner műsorainak gerincét Beethoven, Wagner és Csajkovszkij művei alkották, addig Dohnányi műsorösszeállítása szélesebb spektrumot ölelt fel: hazai és külföldi kortársakat, valamint a Beethoven előtti mestereket is előszeretettel választott be a filharmonikusok koncertprogramjaiba.⁸⁰ A hangversenyek műsorait áttekintve Bónis megállapításai helytállónak bizonyulnak, Wagner és Csajkovszkij művei azonban így is kiemelkedő számban szerepeltek a filharmonikusok repertoárján (1. ábra). Beethoven kompozícióinak jelenléte ugyanakkor messze a legkiemelkedőbbnek tekinthető, mintegy 326 alkalommal voltak jelen a magyarországi műsorösszeállításban. Mint ahogy az 1. ábrán is látszik – és egyébként Bónis sem utalt rá – az elhangzott 127 Mozart-mű után Richard Strauss kompozíciónak mennyisége tűnik ki. Valamennyivel kevesebb alkalommal, de így is figyelemre méltó számban szerepeltek Liszt és Brahms művei is. Haydn mindössze 42 hangversenyen kapott helyett, s hogy szinte ugyanennyiszor hangzott el Mendelssohnak valamelyik kompozíciója, akit a repertoárt eddig vizsgálók közül senki nem emelt ki.

A fent említett adatok a korábbi hagyományok figyelembevételével mellett kétségtelenül Dohnányi zenekarvezetői elképzeléseit is tükrözik, az összesítésekre azonban azok az alkalmak is beletartoztak, amikor az együttest nem az elnökkarnagy irányította. Hogy például a külföldi vendégdirigensek is befolyásolták egyes hangversenyek műsorösszeállítását, azt a Társaság 1926/1927-es évadáról szóló éves

⁷⁷ Bónis, 84–85.

⁷⁸ Breuer, „Az elnökkarnagy”, i.m., 279. Valamint lásd az együttes magyarországi repertoárjának jegyzékét Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmoniai Társaság magyarországi repertoárja”, i.m. Nemzeti tematikájú – finn, francia, norvég, német, osztrák, orosz – esteket rendezett a Székesfővárosi Zenekar is az 1934/35-ös, illetve az 1935/36-os évada során. Lehetséges, hogy a filharmonikusok ezen elképzelés szerint összeállított korábbi műsorai szolgálhattak mintául a Székesfővárosi Zenekar számára. Gábor István, *A BHZ-től az ÁHZ-ig*, i.m., 54–56.

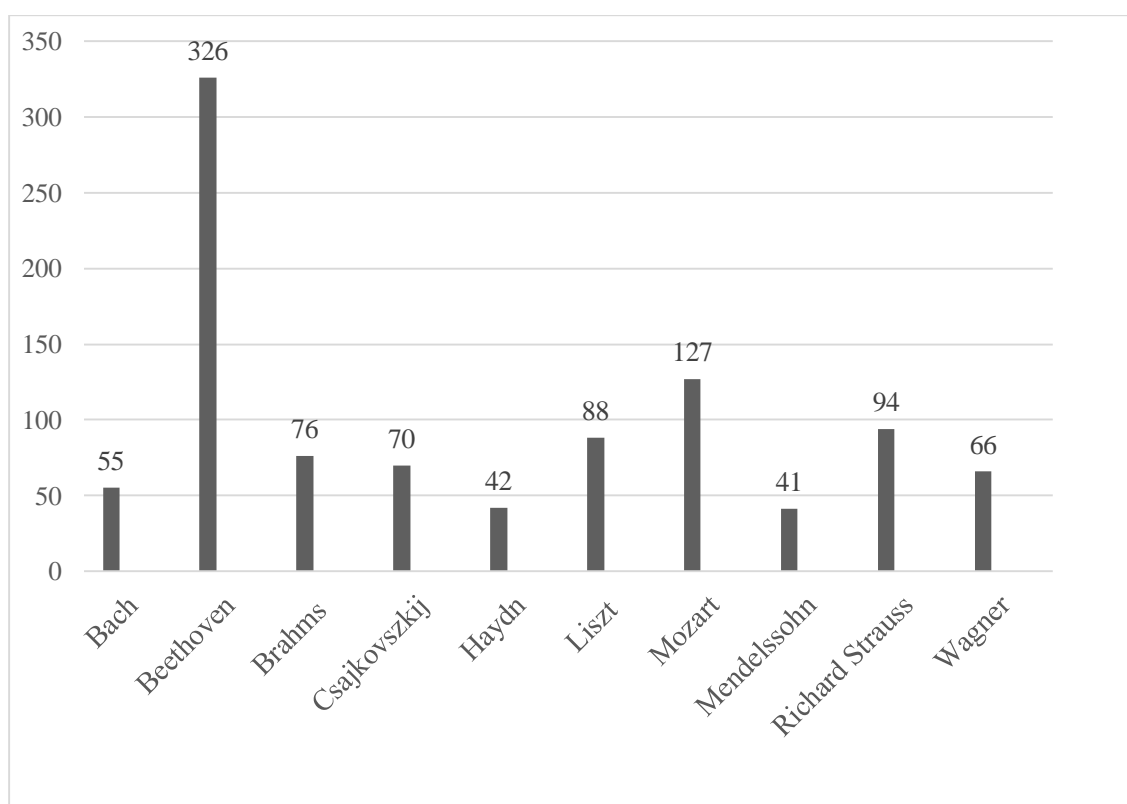
⁷⁹ Bónis, 84.

⁸⁰ Bónis, 85.

I. A karmester Magyarországon

jelentés is alátámasztja.⁸¹ Ekkor ugyanis Dohnányi az évad egy részét az Egyesült Államokban töltötte, ezért is kényszerült a zenekar vendégkarmesterek alkalmazására. Az együttes jegyzőkönyvi bejegyzései, valamint levelezése is tájékoztat arról, hogy a külföldi dirigensek milyen műsort szerettek volna vezényelni a zenekar élén.⁸² Mindezek alapján elképzelhető az is, hogy a külföldi vendégdirektisek nem csupán a magyarországi repertoárt alakították, de mintául szolgálhattak az együttes külföldi hangversenyeinek műsorösszeállításában is.

1. ábra. Zeneszerzők játszottági adatai a filharmonikusok magyarországi repertoárján

A klasszikus repertoárt képező műveken kívül – ahogy már Bónis is rámutatott – külföldi és hazai kortársainak alkotásait is gyakran tűzte együttese műsorára Dohnányi. Erről Breuer János jelentetett meg részletes áttekintést, s kimutatásai alapján 104 kortárs

⁸¹ „Bár a bérleti hangversenyek műsora nem lehetett oly egységes, mintha egy karmester állította volna azt össze, nem vitatható el az, hogy a vendégkarmesterek által választott műsorok, a rendelkezésre álló kevés próba dacára, mindig reputációnknak megfelelően adattak elő.” Lásd a Filharmoniai Társaság 1926/1927. évadáról szóló éves jelentést, MZA/BFTZ.

⁸² A Filharmoniai Társaság levelezésében erre számos példát találhatunk. Lásd például Ferdinand Löwe 1923. május 3-i, Robert Kajanus 1923. július 14-i, Erich Kleiber 1925. július 14-i vagy Andrew Schulhof 1937. november 15-i levelét a filharmonikusoknak a Furtwängler által dirigálni kívánt műsorról. MZA/BFTZ.

I. A karmester Magyarországon

zeneszerző 302 műve szerepelt a zenekar hangversenyein – beleértve természetesen a külföldi hangversenyek alkalmait is.⁸³ A külföldi szerzők bemutatói közül – ahogy Breuer is rámutatott – rendkívül jelentősnek számítanak az 1920-as években megvalósult Schoenberg- és Stravinsky-művek első előadásai Budapesten, figyelembe véve azt, hogy ekkoriban a Bécsi Filharmonikusok sokkal kevesebb kortárs zeneszerző művének bemutatására vállalkoztak.⁸⁴ Nyilvánvaló azonban – és a recepciót tárgyaló alfejezetben kiderül –, hogy kevesebb siker övezte e kompozíciók bemutatóját (beleértve a magyarországi kortárs műveket is) az együttes klasszikus repertoárjához szokott közönsége soraiban.⁸⁵

Mint ahogy a filharmonikusok alapszabályukban is lefektették, a magyar kompozíciók bemutatását különösen fontosnak tartották működésük során, s ez nem volt máshogy a Dohnányi-korszakban sem. Számos kortárs zeneszerző ősbemutatója kapcsolható az együtteshez, ami nyilvánvalóan Dohnányi műsorszerkesztését is tükrözi.⁸⁶ Ennek ellenére a háború utáni rágalmozások során a sajtó Bartók és Kodály műveinek szándékos mellőzésével is megvádolta a dirigent, ami a filharmonikusok műsorait közelebbről megvizsgálva egyáltalán nem tekinthető helytállónak.⁸⁷ Bartóknak tizenhét, Kodálynak pedig tíz kompozícióját mutatta be az együttes és tartotta repertoárján azokat Dohnányi működése időszakában. Rajtuk kívül Goldmark Károly, Liszt Ferenc, Weiner Leó, és persze saját műveinek játszottsága tekinthető kiemelkedőnek: mellettük kevesebb alkalommal Erkel Ferenc, Hubay Jenő és Rékai Nándor alkotásai kaptak helyet a műsorösszeállításban (2. ábra). A fiatalabb generáció zenéje is szerepelt a zenekar műsorain – például Ádám Jenő, Horusitzky Zoltán, Takács Jenő és Viski János alkotásai is –, ezek a művek azonban nem épültek be az együttes későbbi repertoárjába.

Magyar zeneszerzők művei általában a budapesti reprezentatív hangversenyek alkalmával is kerültek fel a hangversenyek műsorára, s természetesen a magyar zene népszerűsítése céljából a külföldi kiutazásokon is számos magyar zeneszerző műve hangzott el. Ennek részletezésére azonban egy másik fejezetben térek ki.

⁸³ Breuer, „Az elnökkarnagy”, i.m., 277.

⁸⁴ I.m., 278–279.

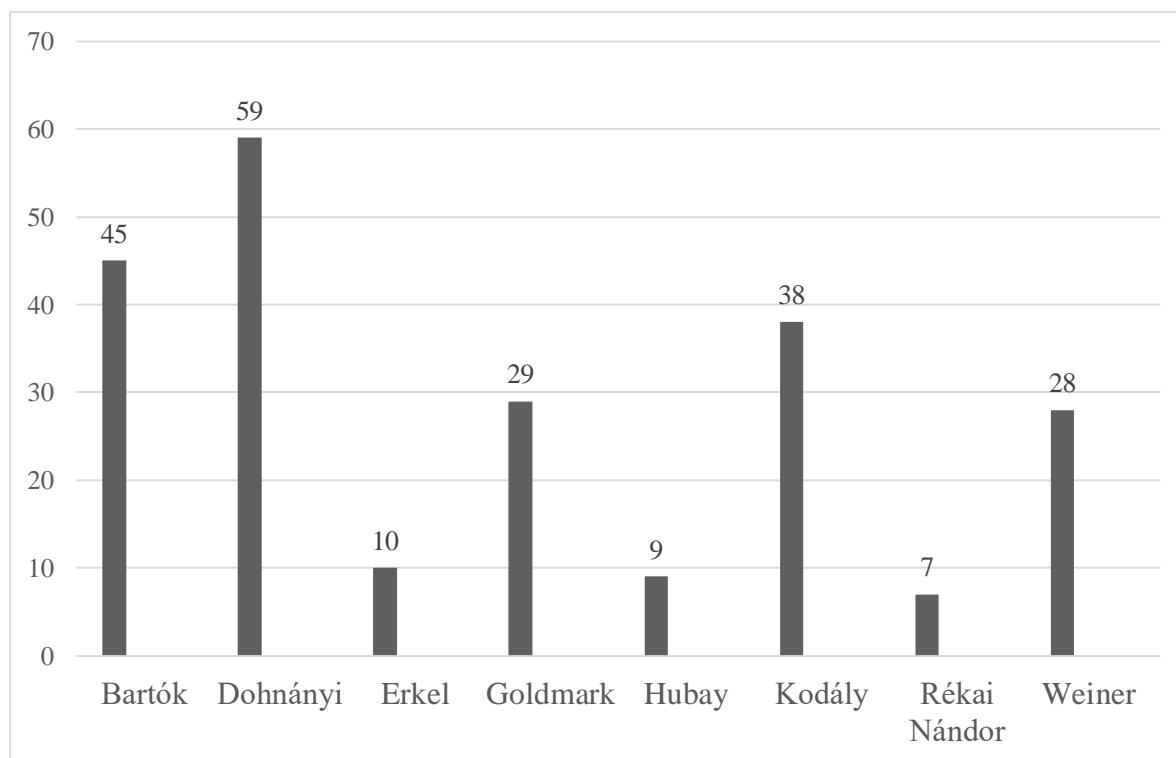
⁸⁵ I.h.

⁸⁶ Az adatokat lásd a második függelékben.

⁸⁷ Vázsonyi, 284–285.

I. A karmester Magyarországon

2. ábra. Magyarországi kortárs zeneszerzők játszottási adatai a filharmonikusok hazai repertoárján

Konfliktusok a zenekaron belül

Mint ahogy a későbbiek során látni fogjuk, egyes beszámolók rámutattak arra, hogy Dohnányi és együttesének összjátéka nem volt minden esetben harmonikus, s a hétköznapiakban is előfordult az, hogy a filharmonikusok és vezetőjük között konfliktus támadt. Bár a zenekar működésében – mint ahogy a jegyzőkönyvi bejegyzésekből kiderül – az anyagi, jogi, adminisztratív vagy éppen személyi problémák mindennaposok voltak, néhány muzsikusból azonban ezen túl magával a zenekarvezetővel is konfrontálódott.

Egy, a következő fejezetekben bővebben kifejtésre kerülő előadás, mégpedig Bruckner IX. szimfóniájának 1924-es hangversenyre tűzése alkalmával ugyanis az együttes összetűzésbe került a sajtó munkatársaival, s bizonyos források szerint Dohnányi dirigensi pozíciója is veszélybe került. A *Zenei Szemle* Budapest 1924-es évének zenei életéről beszámoló ismertetése szerint, bár konkrétan nem tudható, hogy kik, de új dirigentst kívántak ültetni a filharmonikusok elnökkarnagyi székébe, mégpedig az

I. A karmester Magyarországon

Operaház fiatal karmesterét, Fleischer Antalt.⁸⁸ A sajtóbotrányon kívül az együttes jegyzőkönyve szerint ennek háttérében más motívumok is húzódtak, amelyek forrása éppen Dohnányi közvetlen környezetéből indult ki. Egy évvel korábban, 1923-ban a Társaság jegyzőkönyvei ugyanis rögzítettek egy Dohnányi elleni puccskísérletet, amelyet a zenekar egyik tagja indított el. Az irat szerint Fekete Gyula, az együttes 2. hegedűszólamának tagja indítványozta az elnökkarnagy ellen irányuló eljárást, amit a Társaság jegyzőkönyvének június 14-i bejegyzése rögzített:

Fekete összehívta a zenekart, mely alkalommal úgy adódott, hogy a Filh[armóniai]. Társ[aság]. funkcionáriusai [sic] közül senki sem volt jelen, és ott egy olyan ügyben hozott határozatot, illetve akart határozatot hozni, ami felett dönteni kizárólag a Társaság közgyűlése hivatott. Nem kevesebbet akart Fekete, mint kimondatni, hogy Dohnányi a jövő évadban csak 2 hangversenyt vezényelhessen. Elképzelhető hogy a Társaság elnök-karnagyáról ily határozat hozassék? A Választmány megbotránkozását fejezi ki Fekete eljárása felett, azt a rendes közgyűlési napirend előtt szóvá teszi, leszögezi, hogy egy puccskísérlet [sic] volt, melynek keresztülvitele az intézmény felborítását vonta volna maga után.⁸⁹

A következő, június 15-i rendes közgyűlés alkalmából készült bejegyzés szerint ismét napirendi pontként tárgyalták Fekete puccskísérletét, s az ülés alkalmával további információk is elhangzottak az ügyel kapcsolatban:

Fekete [...] azt hitte, hogy ezt a dolgot egy barátságos felszólítással lehet majd elintézni, és bár a Választmányban is van úr aki neki adott igazat (Komor kérelmére Damitban nevezi meg azon választmányi tagot, Damit kijelenti, hogy ő Dohnányit mint karmestert kritizálta, amihez joga van, de zenekari határozatról nem tárgyalt Feketével).⁹⁰

Bár úgy tűnik, hogy a Társaság választmánya teljes mértékben elutasította Fekete Gyula Dohnányi ellen háruló intézkedését, mégis megfontolandó, hogy azok a zenekari tagok, akik az elnökkarnagy személye vagy szakmai teljesítménye miatt elégedetlenkedtek,

⁸⁸ (Z), „Budapesti zenei élet”, *Zenei Szemle* IX/3 (1924. november): 77–80., 79.

⁸⁹ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1923. június 14-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

⁹⁰ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1923. június 15-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

I. A karmester Magyarországon

vajon valóban meg akarták-e buktatni Dohnányit, és ha igen, kit állítottak volna a helyére. Vajon rendelkeztek-e olyan kapcsolatokkal, amelyeknek segítségével a félreállítást előmozdíthatták volna? Használhatták-e a sajtót? A jegyzőkönyvből idézett szövegrész alapján úgy tűnik, hogy a vezetőségi tagok közül a trombitán játszó Dámit András volt az, aki – bár állítása szerint nem vett részt Fekete eljárásában – kritizálta az elnökkarnagy dirigensi kvalitásait.

A fenti leírások alapján mindenesetre úgy tűnik, hogy a puccskísérletet elsősorban az elnökkarnagy karmesteri teljesítményéről kialakult negatív benyomások válthatták ki. Mint egy későbbi, 1941-ből származó cikk rámutatott, Fekete Dohnányiról alkotott véleménye az évek során sem változott meg. A leírásban szóba hozott incidens valószínűleg éppen az 1923-as puccskísérletre utalhat, mint írják: „A Filharmóniai Társaságban ugyanis évek előtt összetűzése volt vele, bírálta Dohnányi vezényletét, kijelentve, hogy nagy zongoraművész és nagy zeneszerző létére sem dirigál jól. Ettől kezdve rossz viszonyban voltak.”⁹¹ Kérdéses, hogy a zenekaron belül kik osztozhattak még Fekete véleményében, hiszen valójában voltak olyanok, akik támogatták Fekete javaslatát.

Az együttes jegyzőkönyvének 1923. október 14-i bejegyzése arra is rávilágít, hogy Fekete a második hegedű pultban helyet foglaló kollégáinak a játékát is bírálta, önmagát pedig az együttes nélkülözhetetlen muzsikusként határozta meg.⁹² Fekete arrogáns viselkedése nem maradt következmények nélkül: magatartása miatt pár nap múlva kizárták a zenekarból arra hivatkozva, hogy ezt követően a kollégái nem hajlandóak vele együtt dolgozni.⁹³ Mindezek ellenére azonban 1925. február 13-án újra felvették az együttes tagjai közé.⁹⁴

A zenekar vezetőségében is akadt olyan muzsikus, akivel szintén nem volt felhőtlen a viszonya Dohnányinak. Ilyen volt Komor Vilmos, az Operaház és Filharmóniai Társaság Zenekarának brácsása, 1920 és 1927 között ez utóbbi együttes titkára, aki karmesteri ambíciókkal is rendelkezett, és működése során tizenhat alkalommal dirigálta az együttest.⁹⁵ Amellett, hogy a zenekar brácsása volt, Komor nevéhez köthető az Operaház zenekari tagjaiból álló kamarazenekar megalapítása is,

⁹¹ N.N., „Az Opera hegedűsének művészi képességei”, *Ujság* XVIII/285 (1941. december 14.): 10.

⁹² Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1923. október 14-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

⁹³ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1923. október 19-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

⁹⁴ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1925. február 13-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

⁹⁵ Lásd: Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja”, i. m.

I. A karmester Magyarországon

amely nem csupán Budapesten hangversenyzett, de sikeres külföldi turnékon is részt vett.⁹⁶ Édesapjáról írt életrajzi kötetében Komor Ágnes úgy vélte, hogy a két karmester kapcsolata a kezdetekben harmonikus volt, ám édesapja és kamarazenekarának külföldi sikerei miatt Dohnányi nyomásának volt köszönhető az, előbb 1927-ben filharmóniai tisztségeiről lemondott, majd 1928-ban operaházi állásából eltávolították.⁹⁷ Hogy Komor operaházi elbocsájtásában Dohnányinak milyen szerepe lehetett, arról nincs információnk, a filharmonikusok jegyzőkönyve azonban rávilágít néhány részletre a muzsikus ottani tisztségéről való lemondásának körülményeiről. Ezek közül az 1926. november 23-i bejegyzés arról tanúskodik, hogy az évad hangversenyeinek ügyintézése nyomán kiéleződő – például a hangversenyrendezőkkel történt – konfliktusok miatt kívánt távozni Komor, ám Dohnányi távolléte miatt nem fogadták el lemondását.⁹⁸ Komor ügyét ezt követően csak 1927. június 7-én tárgyalták: ekkor kilépési szándékát Komor azzal indokolta, hogy működése kapcsán már korábban bizalmatlanságot érzett Dohnányi irányából. Majd a következőket rögzítették a huszonötödik választmányi ülésen készült feljegyzések:

Dohnányi kijelenti, hogy bizalmatlanságról szó sincs, azonban mivel karmester is, állása összeférhetetlen.

Komor erre kijelenti, hogy mindig csak a filharmonia érdekeit nézte saját érdekeit jobban háttérbe szorította, mint ahogy azt szabad lett volna.

Ezt Dohnányi elismeri, és a választmány összes tagjai is megállapítják, hogy Komor saját érdekeit sohasem nézte. Dohnányi indítványozza, hogy Komor lemondását fogadják el, és kérjék

⁹⁶ Komor Ágnes, *Apám, Komor Vilmos*, i.m., 41–48.

⁹⁷ I.m., 47–48.

⁹⁸ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1926. november 23-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

I. A karmester Magyarországon

fel, hogy az ügyeket addig vezesse,
amíg megfelelő embert nem találnak
erre az állásra.

Komor szerint ez módot ad arra,
hogy őt quasi kidobják ily módon
amikor akarják.

Dohnányi kijelenti, hogy erről nincs
szó, de Komornak akarja a helyzetét
könnyíteni. [A] választmány
Dohnányi indítványát elfogadja.⁹⁹

A fenti sorokban a titkár saját érdekei között valószínűleg karmesterként való érvényesülését kell értenünk, s úgy tűnik, hogy Dohnányi összeférhetetlenségre hivatkozva, egyenesen támogatta Komor lemondását. Párbeszédükből ráadásul kifejezetten kiolvasható a kettőjük közötti feszültség. Ezzel ellentétes, sőt egyenesen tiszteletteljes hangnemet hordoz Komor Vilmos egy évvel később, 1928. július 10-én kelt Dohnányinak írt levele, melyben arról értesíti – és egyúttal megköszöni ajánlását azzal kapcsolatban –, hogy a Városi Színház immár karmesterként alkalmazza.¹⁰⁰ Bár nem tudjuk, hogy ezt követően hogyan alakult Komor és Dohnányi kapcsolata, gyaníthatjuk, hogy az elnökkarnagy valóban riválisként tekinthetett fiatal kollégájára.¹⁰¹

Dohnányi működésének utolsó éveiben, egy, az elnökségbe újonnan megválasztott szélsőjobboldali meggyőződésű muzsikusként, Bándó Gyula miatt került az elnökkarnagy konfliktusba az együttes vezetésével, ami odáig fajult, hogy Dohnányi benyújtotta felmondását.¹⁰² Az 1935-ben a zenekar kötelékébe lépő Bándó Gyula

⁹⁹ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1927. június 7-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

¹⁰⁰ A levelet lásd az MZA Vázsonyi-gyűjteményében. Jelzete: K00-034*.

¹⁰¹ Bár nem tudható, hogy igaznak tekinthető-e, de a *Magyar Nap* című politikai napilap szerint Dohnányi emigrációját követően, 1949. áprilisában az „amerikai hadviselt zenészek” egyesülete információt kért Budapestről Dohnányi korábbi tevékenységét illetően. Az újságcikk szerint Komor Vilmos vállalkozott a feladatra, s a következőképpen fogalmazott kollégájával kapcsolatban: „Dohnányi már a második világháború kitörése előtt is német szimpatizáns volt, fasiszta társadalmi egyesületek élén állt, mint felsőházi tag sorra megszavazta a jogfosztó törvényeket, részt vett a Zeneakadémia árszabályozásában és szolgalmódra hajbókolt Szálasi előtt. Komor Vilmos, hivatalos helyen megállapította azt is, hogy Dohnányi ellen eljárás folyik és valóban szerepel a háborús bűnösök listáján, műveit Magyarországon éppen ezért nem is játsszák.” N.N., „Dohnányi ne lépjen fel Amerikában! Az amerikai hadviselt zenészek Budapestről kértek róla információt”, *Magyar Nap* III/78 (1949. április 3.): 2.

¹⁰² Vázsonyi, 250. A *Világ* 1946 májusában megjelent száma így fogalmazott Bándó Gyula szélsőjobboldali tevékenységével kapcsolatban: „Operaházi és zenészkörökben nem sok nyomozás kellett ahhoz, miszerint megállapítsák, hogy Bándó Gyula egyike volt a nyilasuralom legvakmerőbb és

I. A karmester Magyarországon

kiváltotta konfliktusról az együttes jegyzőkönyvének 1942. április 10-i bejegyzése tájékoztat. A rendkívüli közgyűlés alkalmával az alelnök, Rékai Miklós a következő felszólalást tette a filharmonikusok hegedűjátékosa ügyében:

B[ándó]. Gy[ula]. készséggel felajánlotta szolgálatait. Így lett Bándóból Rékai M[iklós]. hathatós támogatása mellett rövid órák leforgása alatt a F[ilharmoniai] T[ársaság] tagja, választmányi tag, majd a F[ilharmoniai] T[ársaság] titkára. Minden a legnagyobb rendben lett volna, ha Bándónak nem lettek volna tiszteletreméltó karmesteri ambíciói, amelyeket azonban nem tudott és nem akart a F[ilharmoniai] T[ársaság] érdekeinek alárendelni. Megtörtént, hogy féltve őrzött F[ilharmoniai] T[ársaság]-beli üzleti titkok [a] konkurens Hangversenyzenekar birtokába került, amelyet Bándó bocsájtott annak rendelkezésére.¹⁰³

A Székesfővárosi Zenekart, valamint a Budapesti Hangversenyzenekart is több alkalommal vezénylő Bándó dirigensi ambíciói tehát veszélyeztethették Dohnányi pozícióját.¹⁰⁴ A muzikusnak ezen túl főként az együttes vezetői pozíciójába kerülése utáni tevékenykedése – a zenekar belső ügyeinek kiszivárogtatása – miatt kellett távoznia.¹⁰⁵ S mivel az együttes ragaszkodott elnökkarnagyához, a választmány újjászervezése mellett döntött – így végül Dohnányi nem mondott le.¹⁰⁶

E néhány kirívó példa ellenére a zenekar jegyzőkönyvi bejegyzései az együttes tagjainak Dohnányihoz való kötődéséről tanúskodnak: ezek szerint több alkalommal meleg szavakkal emlékeztek meg róla, éljenzéssel, felkiáltásokkal fogadták, külföldi vendégszereplései alkalmával pedig többször is ajándékot vettek neki. A zenekar

legkártékonyabb alakjainak. Sámly Zoltánnal együtt ő szervezte meg a kitelepülő vonatot, ő verbuvált tagokat a nyilaspártba és úgyszólván a hivatalos zenésze volt a Szálasi-pártnak, amely a filharmonikusok elnöki tisztségére is jelölni akarta, ezt az egyébként másodrangú muzsikust. Az igazolóbizottság áttette az ügyét a Népbíróshoz és a politikai rendőrség már régóta körözi. Természetesen ebben az értelemben válaszoltak illetékes körök a rotterdami egyesületnek.” N.N., „Budapesten főnyilas – Rotterdamban demokratikus karmester. Sámly Zoltán jobbkeze Hollandiában a nyilasok áldozatának tünteti fel magát”, *Világ* 291 (1946. május 16.): 5.

¹⁰³ Lásd a Filharmoniai Társaság jegyzőkönyvének 1942. április 10-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

¹⁰⁴ E mellett külföldön is – Berlinben, Párizsban és Hágában – sikereket ért el dirigensként. N.N., „Dr. Bándó Gyula külföldi sikerei”, *Magyar Nemzet* II/154 (1939. július 9.): 27. A II. világháborút követően Hollandiába menekült, majd Venezuelában telepedett le, ahol a helyi Zeneakadémia igazgatója és a maracaibói szimfonikus zenekar karmestere lett. N.N., „Interjú egy venezuelai magyar karmesterrel”, *Délamerikai Magyarország* XXV/3265 (1953. március 24.): 5; –y –s, „A magyar zene Dél-Amerikában”, *Hírünk a világban* II/11–12 (1952. november–december): 9–10.

¹⁰⁵ Lásd a Filharmoniai Társaság jegyzőkönyvének 1942. május 20-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

¹⁰⁶ Lásd a Filharmoniai Társaság jegyzőkönyvének 1942. május 30-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

I. A karmester Magyarországon

Dohnányihoz való ragaszkodását az is mutatja, hogy haláláig, vagyis 1960-ig nem választottak maguknak hivatalosan új elnökkarnagyot: e döntésük ugyanakkor Dohnányi 1944 utáni – a háborús bűnösség vádjával illetett zeneszerző – megítélése fényében meglehetősen merész tettnek számított.¹⁰⁷ Természetesen Dohnányi emigrációját követően is folyamatosan volt karmestere az együttesnek, közülük azonban csak Ferencsik János határolódott el elődjétől, s mint megválasztásakor kijelentette „[a] néhai Kerner István szellemében óhajt a Filharmonikusoknál működni.”¹⁰⁸

Hogy elnökkarnagyi működése során Dohnányi hogyan élhette meg a személye körül kialakult konfliktushelyzeteket, azt nem tudhatjuk. Mindenesetre Rauscher Istvánnak, a filharmonikusok alelnökének nyugdíjba vonulásakor – akinek működését és intézkedéseit az utolsó éveiben sok kritika érte az együttes tagjai részéről – Dohnányi a következőket mondta: „Mindenkinek vannak ellenségei! Különösen szereplő embereknek.”¹⁰⁹

3. Karmestertechnikai megoldások

Egy szokatlan gyakorlat: a zongora mellől való dirigálás

Bár úgy tűnik, a szélesebb körű nyilvánosság nem fogadta egyöntetű lelkesedéssel Dohnányi kinevezését, mégis érdemes felvetni azt a kérdést, hogy maga az együttes milyen szempontok alapján választhatta karmesterének a zeneszerzőt. Erre vonatkozó adat található Geszler Ödönnek a *Pesti Napló*-ban 1919-ben napvilágot látott kritikájában, amely szerint „noha Dohnányi, mint dirigens, messze elmarad a nagyszerű pianista mögött, mégis szívesen halljuk vendégként a zenekar élén, mert páratlan zenei ösztöne átsegíti azokon a nehézségeken, amelyekkel a kellő rutin hiányában meg kell küzdenie.”¹¹⁰ A zenei ösztönre vonatkozó hivatkozás ugyanakkor összecseng egy jóval későbbi, 1942-es Dohnányi-nyilatkozattal, amelyben a zeneszerző az előadóművészi szuggesztivitást egyenesen a „hipnotikus” szófordulattal kapcsolta össze:

¹⁰⁷ Bónis, 79.

¹⁰⁸ Lásd a Filharmoniai Társaság jegyzőkönyvének 1947. szeptember 19-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

¹⁰⁹ Dohnányi azért is mondta a következőket Rauschernek, mert nem akarta elfogadni a harmincéves működéséért neki szánt plakettet. Lásd a Filharmoniai Társaság jegyzőkönyvének 1925. június 6-i bejegyzését. MZA/BFTZ.

¹¹⁰ (G. Ö.) [Geszler Ödön], „Filharmónia”, *Pesti Napló* LXX/12 (1919. január 14.): 9.

I. A karmester Magyarországon

A laikus nem tudja megkülönböztetni egy zenekari produkció sikerénél, hogy [az] a zenekar vagy a karmester érdeme-e. Ha egy zenekar nem akarja magát alávetni dirigensének, akkor vagy rosszul sikerült az előadás, vagy pedig megkezdődik egy szörnyű viaskodás a karmester és a zenekar között, amely a karmester győzelmével végződik, ha valóban szuggesztív és olyan ellenállhatatlanul tehetséges, hogy a zenészek, anélkül, hogy észrevennék, fokról fokra jobban a pálcája parancsoló mozdulatainak hipnózisa alá kerülnek. Néha maga se tehet róla a zenekar, hogy kifejlődik benne egy lelki ellenállás a dirigenssel szemben... A legnagyobb muzsikusi diadal: egy ilyen zenekarból a teljes odaadást kicsikarni.¹¹¹

Dohnányi „páratlan zenei ösztönét” a Filharmóniai Társaság gordonkaművésze, Csuka Béla a „közvetlenség” és a „természetesség” szóhasználattal írta le, szerinte ugyanis ezek jellemzik legjobban az elnökkarnagy zenekarvezetői működését.¹¹² Ezt erősíti meg Ujfalussy József Breuer Jánosnak tett jóval későbbi visszaemlékező-megjegyzése is, mely szerint a karmester Dohnányi „kisugárzását nem érzékelheti, aki [...] nem hallotta annak idején.”¹¹³ Hozzátehetjük: az 1920-ban született Ujfalussy csak elnökkarnagyi működésének utolsó éveiben láthatta a dirigentst a karmesteri pulpituson.

Mindezek mellett úgy tűnik, lehetett más vonása is Dohnányi zenekarvezetésének, amellyel felhívta magára a figyelmet, ez pedig a zongora mellől való dirigálás volt. Geszler Ödöntől tudjuk, hogy Dohnányi Mozart G-dúr zongoraversenyének (K. 453) tolmácsolásakor a korban szokatlan módon a zongora mellől vezette a zenekart:

[Dohnányi] maga is vezényelte a zenekart hangszere mellől, mintegy a „maestro al cembalo” szerepét töltve be. Ez a manapság szokatlan produkció egyúttal a zenekarnak is alkalmat adott kiválóságainak és fegyelmezettségének bizonyítására.¹¹⁴

Az *Alkotmány* című lap zenekritikusa is rámutatott, hogy Budapest közönsége korábban csak Hans von Bülow koncertjein találkozhatott hasonló, mi hozzátehetjük: a

¹¹¹ Szánthó Dénes, „Beszélgetés Dohnányi Ernővel”, *Magyar Nemzet* (1942. március 8.): oldal nélkül. (MZA/BFTZ).

¹¹² Csuka, 46.

¹¹³ Breuer, „Az elnökkarnagy”, i.m., 285.

¹¹⁴ (G. Ö.) [Geszler Ödön], „Filharmónia”, i.m., 9.

I. A karmester Magyarországon

18. századi gyakorlatot tükröző jelenséggel.¹¹⁵ Földes Andor, Dohnányi zongoraosztályának növendéke is emlékezetesnek találta tanára zongora mellől való dirigálását, mint írja: „Dohnányi volt az a művész, akit először láttam és hallottam a zongora mellől vezényelni – olyan élmény volt ez, amely hihetetlenül nagy hatást tett rám. Ezen az estén, amelyet még ma is élénken őrzök az emlékezetemben, nem kevesebb, mint három zongoraversenyt játszott (egyet-egyet Bachtól, Mozarttól és Beethoventől).”¹¹⁶ A barokk és klasszikus repertoáron kívül ugyanakkor a romantikus zongorairodalomból Dohnányi csupán Schumann a-moll hangnemű versenyművét (op. 54)¹¹⁷ és Liszt *Magyar fantáziáját* vezette a zongora mellől a Filharmóniai Társaság élén.¹¹⁸

Bár ezek alapján úgy tűnik, hogy a hangversenyéletben rendkívüli eseménynek számított, ha a karmester hangszer mellől vezényelt,¹¹⁹ a színházi-operai gyakorlatban még megmaradt a 18. századi második felének hagyománya, amely a modern karmesterek megjelenésével fokozatosan kiszorította ezt a fajta előadásmódot.¹²⁰ A nemzetközi zeneéletben is találkozhatunk hasonló jelenséggel a 20. század első felében,

¹¹⁵ (dr. s. e.) [Spur Endre], [Cím nélk.], *Alkotmány* (1919. január 13.) (MZA/BFTZ). A Bülow-koncert/koncertek beazonosítása eddig nem sikerült. Erről az eljárásról Alan Walker Bülow-monográfiája sem tájékoztat. Lásd: Alan Walker, *Hans von Bülow* (Oxford: Oxford University Press, 2010). Mindenesetre a meiningeni International Hans von Bülow Competition 2023-ban egy külön nevezési kategóriát szentelt a zongora mellől való dirigálásnak. <https://www.buelow-wettbewerb-meiningen.de/en/?Conducting-from-the-Piano> (Utolsó megtekintés: 2023. január 17.).

¹¹⁶ Földes Andor, *Emlékeim* (Budapest: Osiris Kiadó, 1995), 46. A Földes által leírt koncerttel a zeneszerző Filharmóniai Társasággal való fellépéseinek listájában nem található egyezés. Földes Andor valószínűleg az 1932. március 12-én a Vigadóban megrendezésre került koncertre gondolhatott, a műsort illetően viszont feltehetően rosszul emlékezett, hiszen Dohnányi egy-egy Mozart, Beethoven és Schumann zongoraversenyt dirigált a zongora mellől. Lásd: MZA KAB, 1932.03.12., ID_9416.

¹¹⁷ MZA KAB, 1932. 03. 12., ID_9416.

¹¹⁸ MZA KAB, 1933. 10. 23., ID_6384.

¹¹⁹ A vezénylés történetével foglalkozó szakirodalmak sem foglalkoznak ezzel a jelenséggel. Meglepő ugyanakkor, hogy még a zongorista-karmesterek köréből sincs arra vonatkozó adat, hogy a dirigensek zongora mellől vezették volna a zenekart. A zongorista-zeneszerző-karmester Rahmanyinov még saját zongoraversenyeit sem vezényelte a zenekar mellől karmesteri működése idején. Lásd Rahmanyinov karmesteri fellépéseinek kronologikus listáját: Barrie Martyn, *Rachmaninoff: Composer, Pianist, Conductor* (London: Routledge, 2016), 532–563.

¹²⁰ Lásd a *Grove-lexikon* „Opera” szócikkének 19. századra vonatkozó fejezetét: Roger Parker, „Opera. V. The 19th Century”, in Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.), *The New Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 18. (London: Macmillan, 2001), 434–444.

I. A karmester Magyarországon

hiszen Richard Strauss¹²¹ és Gustav Mahler¹²² is gyakran vezényelt a zenekari árokban a billentyűs hangszer mögül az operaelőadásokon – jóllehet ez a fajta eljárás nem egészen azonos a színpadon előadott hasonló interpretációval. Mahler ugyanakkor a hangversenyéletben is alkalmazta ezt az eljárást, amikor Bach zenekari szvitjeiből készített saját átíratát adta elő az Egyesült Államokban a billentyűs hangszer mellől.¹²³ Hogy Mahler ezt a fajta megoldást választotta, nem csupán a korabeli gyakorlatra utalhatott, de mint ahogy Péteri Lóránt rámutatott „a koncertműfaj megújítása és a karmesteri funkció újragondolása” egyaránt szerepet játszott a zeneszerző saját magának szánt continuo-szólamának megalkotásában.¹²⁴

Szintén korábbi, mégpedig 18. századi hagyományra utalhat a Geszler Ödön által használt – fentebb kritikájából idézett – „maestro al cembalo” szófordulat is.¹²⁵ Talán nem véletlenül használta a kritikus ezt a kifejezést, hiszen az előbbieken során említett 1919-es koncert előtt is hallhatta már Dohnányit a fővárosi közönség hasonló módon vezényelni, ugyanis 1916-ban több alkalommal dirigálta a zongora mellől André Wormser színpadi művét, *A tékozló fiú* című némajátékot az Operaházban.¹²⁶ A jótékonyági céllal megrendezett előadások egyikéről, a *Pesti Hírlap* 1916. március 14-i rövid beszámolója így írt: „a legzajosabb taps, a lehangosabb elismerés ezúttal is Dohnányi Ernőnek jutott, aki ma is ragyogó művészettel látta el a zongoraszólamot és hévvel s lendülettel vezényelte a zenekart.”¹²⁷ Az operaházi előadásokon kívül a

¹²¹ Ezt támasztja alá Wilhelm K. Kraus Richard Straussról készült festménye, amelyen a zeneszerző a zongora mellől vezényli a bécsi Staatsoper zenekarát, 1937-ben. Galkin, *A History of Orchestral Conducting in Theory and Practice*, i.m., 48. Otto Strasser visszaemlékezésében olvashatjuk, hogy Strauss Mozart két operáját, a *Così fan tutte*t és *Don Giovanni*t is a csembaló mellől irányította. Strasser ugyanakkor arra is utalt, hogy gyakran a Mahlertől örökölt pianinót is használta az énekes számok kísérete alkalmával, mint írja: „Strauss különösen nagy örömmel dirigálta Mozartnak ezt a mesterművét [*Così fan tutte*], mi pedig élvezettel hallgattuk recitativo-kíséretét. [...] Úgy látszik, örömet és gyönyörűségét lelte abban, hogy az előadást a barokk mestereinek szokása szerint a csembaló mellett ülve irányítsa, úgyhogy még a »Don Giovanni« előadásán is rögtönzött, sőt Don Ottavio csaknem teljes B-dúr áriáját a zenekar mellett a Mahlertől származó pianinón is kísérte.” Otto Strasser, *És ezért még fizetnek is... Életem a Bécsi Filharmonikusok között*, Ormai Imre (ford.), (Budapest: Zeneműkiadó, 1980), 30.

¹²² Galkin, i.m., 632. Mahler szintén Mozart-operák előadásakor vezényelt leggyakrabban a csembaló mellől. Henry-Louis de la Grange, *Gustav Mahler III. Vienna: Triumph and Disillusion (1904–1907)* (Oxford–New York: Oxford University Press, 1999), 496–497.

¹²³ A h-moll (BWV 1067) és a D-dúr (BWV 1068) zenekari szvit tételeiből összeállított Mahler-átíratot 1909. november 10-én adták elő a New York-i Filharmonikusok, a zenekart a billentyűs hangszer mellől Mahler vezényelte. Lásd: Péteri Lóránt, „Mr. Mahler at the Harpsichord. Bach és Amerika”, in Uő., *Gustav Mahler körút. Hét tanulmány* (Pécs: Kronosz Kiadó, 2023), 106–122., 106–109.

¹²⁴ I.m., 108–109.

¹²⁵ (G. Ö.) [Geszler Ödön], „Filharmónia”, i.m., 9.

¹²⁶ Vázsonyi, 146.

¹²⁷ N.N., „M. kir. Operaház”, *Pesti Hírlap* XXXVIII/73 (1916. március 14.): 9. A zeneszerző ezt a művet Budapesten kívül azonban ugyanebben az évben egy bécsi előadás alkalmával is a zongora mellől

I. A karmester Magyarországon

nemzetközi karmesterek közül Otto Strasser visszaemlékezése alapján Wilhelm Furtwängler volt az, aki például Bach *5. brandenburgi versenyét* (BWV 1050) az eredeti hangszerösszeállítással szemben nem csembaló, hanem egy Bösendorfer-zongora mellől vezényelte.¹²⁸

Lehetséges, hogy külföldi koncertkörútjai vagy korábbi berlini működése során Dohnányi találkozhatott hasonló gyakorlattal a nemzetközi zeneéletben, mégis több kérdést felvet az, vajon ő maga milyen okokból vezényelt és zongorázott egyszerre néhány koncertjén. A Magyarországon fellépő külföldi zongorista-karmesterek ugyanis valamivel később, az 1930-as években vezényeltek hangversenyeiken a zongora mellől,¹²⁹ így nem szolgálhattak közvetlen példaként Dohnányi számára, aki már húsz évvel korábban is alkalmazta e gyakorlatot. A művészi szempontok mellett ugyanakkor lehetséges, hogy anyagi és szervezést megkönnyítő okokból is folyamodhatott ehhez az eljáráshoz. Valószínűnek tűnik, hogy az első világháború alatt – és talán a későbbi időszakban is – főként takarékosági megfontolásból léphetett fel kettős minőségben a Filharmóniai Társaság zenekarával, mégpedig azért hogy ne kelljen a zongorista vendégművésznek plusz honoráriumot fizetni. Mindezek mellett egészen egyszerűen az is elképzelhető, hogy ez a fajta előadásmód kihívást és élvezetet jelenthetett Dohnányi számára.

Általános kérdések: próbák, ültetési rendek, áthangszerezés, húzások

Nehezebb képet kapnunk arról, hogyan dolgozhatott Dohnányi a filharmonikusokkal, milyen lehetett egy-egy mű esetén a betanítás folyamata, ugyanis alig találhatunk erre

vezényelte. N.N., „»Der verlorene Sohn«. Gastspiel ungarischer Künstler im Theater an der Wien”, *Neues Wiener Tagblatt* (1916. április 11.), adatok nélkül (MZA/BFTZ).

¹²⁸ Strasser, i.m., 61. Furtwängler zongora mellől való dirigálásáról és az *5. brandenburgi verseny* Furtwängler-féle előadásáról egy, az interneten elérhető dokumentumfilm is tartalmaz információkat (a film adatairól nincs információ) https://www.youtube.com/watch?v=L2D_vGdwsUo&t=1625s (Utolsó megtekintés: 2022. december 10.). Lásd továbbá: Allen Roger, *Wilhelm Furtwängler: Art and Politics of the Unpolitical*, i.m., 255.

¹²⁹ A külföldi zongorista-karmesterek közül elsőként Bruno Walter vezényelte zongora mellől a Filharmóniai Társaság zenekarát 1930-ban. Lásd: Lányi Viktor, „Walter Bruno Mozart-estje”, *Pesti Hírlap* LII/79 (1930. április 6.): 14. Különös, hogy a *Pesti Napló* Bruno Walter egyik 1932-ben, a rádióban közvetített koncertjét, éppen Dohnányi zongora mellől való dirigálásával állította párhuzamba: „Bruno Walter, aki két rádióhangversenyt dirigál Londonban és a másodikon mint zongoraművész is szerepel: a zongora mellől, igazi »maestro al cembalo« módjára, mint Dohnányi szokta, vezényelvén Mozart egyik versenyét”; N.N., „Mit hallunk a héten?”, *Pesti Napló* LXXXIII/82 (1932. április 15.): 7. Bruno Walteren kívül Edwin Fischer dirigálta a Filharmóniai Társaság együttesét 1934-ben, akiről a hangverseny után az egyik kritikus megállapította, hogy „az ő különlegessége a zongora mellől való vezénylés”. (Op.) [Ottlik Palma], „A negyedik filharmóniai hangverseny”, *Budapesti Hírlap* LIV/279 (1934. december 11.): 16.

I. A karmester Magyarországon

vonatkozó adatot. Talán nem véletlenül, hiszen mint ahogy Dohnányi a fejezet elején idézett soraiban megfogalmazta, azt, „hogy a karmester honnan tudja, milyen technikával képes gondolatait a zenekarra átvinni, [arra] egyedül és kizárólag a zenekar tagjai a hivatottak.”¹³⁰

Az együttes próbáiról 1900 és 1932 között vezetett naplók betekintést engednek abba, hogy egyes műveket milyen időbeosztással és hány alkalommal próbálták. Ezeket azért is érdemes áttekinteni, mert a hangversenyek után megjelent kritikák több alkalommal is kitértek arra, hogy a zenekarnak többet kellett volna próbálnia. Kerner István működése időszakában megfigyelhető, hogy átlagosan délelőtt tizenegy és délután fél egy között ültek össze a filharmonikusok: ezt nyilvánvalóan az együttes Operaházban is működő tagjainak a napirendje is befolyásolta.¹³¹ Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a monumentálisabb, nagyobb apparátust alkalmazó és technikailag is összetett művek betanulása esetében a dirigensek külön vonós és fűvós próbát tartottak. Kerner leggyakrabban Richard Strauss kompozíciói esetében tartott szólampróbákat: a *Don Juan* (op. 20), a *Hósi élet* (op. 40) és az *Alpesi szimfónia* (op. 64) előadása előtt. Ezen kívül Franz Schmidt II. és Mahler VII. nagyszabású szimfóniái esetében tanulták be ily módon a műveket Kernerrel. Később Dohnányi – az általában délelőtt tíz és délután egy óra között zajló próbák mellett – is tartott külön szólampróbákat Richard Strauss *Imígyen szóla Zarathustra* (op. 30) és a *Sinfonia Domestica* (op. 53) című szimfonikus költeményei, valamint Mahler II. szimfóniájának betanításakor. Az 1932-ig vezetett – vagy legalábbis eddig fennmaradt – naplók csupán néhány ilyen alkalmat rögzítettek, ám elképzelhető, hogy az 1930-as években bemutatott Bartók- és Stravinsky-kompozíciók próbáin is hasonlóképpen próbálhatott Dohnányi a filharmonikusokkal.

A próbanaplók adatain túl valamivel megragadhatóbb leírást közölt Gyarmathy Sándor 1932-ben a *Rádióélet* hasábjain, aki egy, a Rádióban lezajlott próbafolyamatról a következőket jelentette meg: „[Dohnányi] máris bent van a zenekar élén a nagyteremben, ahol rögtön elhangzanak utasításai. Úgyszólván minden zenekari taggal külön-külön foglalkozik, mindenkinek a legszívesebben áll rendelkezésére. Sohasem ideges. Sohasem

¹³⁰ Konkoly, „A zene üzenete”, i.m., lásd: *Dohnányi-írások*, 473.

¹³¹ N.N., „Dohnányi, Hubay és Straus Richárd új dalművei az Operaház jövő évi munkatervén. Harminc taggal akarják növelni az Operaház zenekarát – Dohnányi balettet írt Schubert zeneműveiből – Radnai Miklós igazgató nyilatkozata”, *Esti Kurir* VI/126 (1928. június 5.): 4.

I. A karmester Magyarországon

hangos.”¹³² E sorok arra engednek következtetni, hogy Dohnányi fontosnak tartotta a betanítás folyamatát. Az idézet utolsó mondata ugyanakkor egybevág a pedagógus Dohnányiról szóló visszaemlékezésekkel, amelyek szerint tanítványainak szánt „[megjegyzése] rövid volt, halk és általában életreszóló elveket tartalmazott – sűrített formában.”¹³³ Mindezek alapján gyanítható, hogy a karmesteri pulpituson, a próbafolyamatok során is hasonlóképpen adhatta át a zenekarnak szánt utasításait.

Bár Dohnányi betanításait a sajtó nem kísérte figyelemmel, a filharmonikusokat vezénylő külföldi vendégdirigensek próbáira viszont gyakran ellátogattak a lapok munkatársai. A belga karmester, Désiré Defauw 1936. november 23-án dirigálta először a budapesti együttest,¹³⁴ s a Dohnányi zenekaráról a következő benyomásait osztotta meg a *Magyarsággal*:

Feltűnő a fogékonysága, intellektusa és felfogásbeli gyorsasága ennek a zenekarnak. Lelkesek és azonnal megvan a lelki kapcsolatuk a dirigenssel, akinek, mint egy mérnöknek, csak ki kell bányásznia ezeket a kincseket. Két próbámmal minden elgondolásomat meg tudtam értetni velük, akik előtt nincs technikai nehézség. Erre példa, hogy a Bourguignon-kompozíciót lapról azonnal játszották.¹³⁵

A vendégkarmester által említett kompozíció, a *L'Éloge de la folie* (op. 45), vagyis *A balgaság dicsérete* című szimfonikus költemény, a kortárs belga zeneszerző Francis de Bourguignon műve – bár sem írott, sem pedig hangzó formájában nem értem el – bizonyosan nem tartozhatott a legkönnyebben előadható kompozíciók közé, ha a karmester a budapesti zenekar lapról olvasásának tökéletességét ily módon elismerte.

1938. február 28-án az amszterdami Concertgebouw karmestere, Willem Mengelberg Beethoven-estet vezényelt a filharmonikusok élén: műsorán a *Coriolan-nyitány* (op. 62) és a IX. szimfónia (op. 125) szerepelt. Gách Marianne a próbafolyamat

¹³² Gyarmathy Sándor, „Próbálnak Dohnányiék”, *Rádióélet* (1932. július 8.): 1098–1099. Idézi: Sávoly, „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. II. rész: 1932”, i.m., 377–378.

¹³³ Vázsonyi, 237–138. Lásd továbbá: Kovács Sándor, „Dohnányi Ernő. Művészete és pedagógiai nézetei”, in Ujfalussy (szerk.), *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve*, i.m., 184–198., 197.

¹³⁴ Lásd ehhez a Filharmóniai Társaság Dohnányi-korszakbeli repertoárjegyzékét: Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja Dohnányi Ernő elnökkarnagyi működése időszakában (1919–1944)”, i.m.

¹³⁵ N.N., „A legjobb magyar propagandába kiviszik a budapesti filharmonikusokat Párisba!”, *Magyarság* XVII/268 (1936. november 22.): 23.

I. A karmester Magyarországon

egészéről részletes beszámolót közölt, s interjút készített a vendégkarmesterrel, aki a következőképpen fogalmazott: „ha idegen zenekarral próbálok, alapos munkát végzek. Amsterdamban saját zenekarommal azonban akárhányszor próba nélkül játszunk Beethoven szimfóniáit. Muzsikusaim ismerik minden mozdulatomat és elképzelésemet.”¹³⁶ Ugyan a budapesti zenekarról nem fogalmazta meg véleményét, figyelemreméltó, hogy Mengelberg milyen aprólékossággal tanította be az együttest, hozzátehetjük utasításainak mennyiségét illetően lehetséges, hogy Dohnányi ellentétének tekinthetjük – legalábbis annak fényében, ami tanítványai emlékezéseiből kiolvashatók a zongoraművész pedagógiai módszereivel kapcsolatban:

Beethoven Coriolan-nyitányával kezdi a próbát „Beethoven 4/4-es ütemjelzést írt a mű elé. Ezt a karmesterek az idők folyamán *alla breve*-vé változtatták. Én ragaszkodom Beethoven eredeti elgondolásához és 4/4-ben vezénylem a nyitányt!” – magyarázza a zenekarnak. Egy-egy ütem, sőt egy-egy hang után megállítja a muzsikusokat. Rendkívül alaposan, aprólékosan dolgozik. Rengeteget magyaráz, világosan, részletesen és félreérthetetlenül mondja el a műről, a zenéről, Beethovenról való minden elképzelését.

– A zene két eleme a melódia és a ritmus. A melódia az ember éneke és mindaz, amit a lélek érez: szerelem, gyűlölet boldogság, fájdalom... A ritmus pedig olyan egyenletes és megbízható, mint a gép mozgása. Erre gondoljanak mindig, uraim!

Pálcájával üti a pulton a ritmust „Maschinissimo!” – kiáltja, a zenekar felé nevelve. A forte-kat magyarázza:

– Kétféle „forte” előírást olvassunk a partitúrában. A melódia forte-ja mindig egy fokkal hangosabb a kíséret forte-jánál!

A dominánsan induló melléktéma után megállítja a zenekart:

– Ez a téma most túlságosan szerelmes, túlságosan forró volt. A művészetben mindig hiba a „túlságos”. Hiba a „túl” pianó, a „túl” forte, a „túl” lassú, és a „túl”, gyors tempó.

A zenekar megismétli a melléktémát. Mengelberg most elégedetten mosolyog. Tíz taktus után újra félbeszakítja a muzsikusok játékát.

– Figyeljék a mozdulataimat! A jobbkezemben a pálca, ezzel egyenletesen ütöm a taktust. Ne a karom mozgását nézzék, hanem a pálca

¹³⁶ Gách Marianne, „Mengelberg próbál a filharmonikusokkal”, *Ujság* XIV/47 (1938. február 27.): 19–20.

I. A karmester Magyarországon

végét. A balkezemmel szólok önökhöz. Ujjaimmal mondom el mindért kívánságomat!

Mengelberg minden tudását és mérhetetlen tapasztalatát felajánlja a zenekarnak. Ismeri valamennyi hangszer technikáját. A hatperces *Coriolan-nyitányt másfél óráig próbálta*. Kiváló filharmonikusaink életében erre aligha volt példa még.

Rövid szünet után a IX. szimfóniát kezdi próbálni. Előbb elénekli az első nyolc taktust és pálcájával üti hozzá a ritmust.

– Titokzatosan hangozzon a kürtök kvintje, a hegedűk és a csellók pianissimo-ja. Itt éreznünk kell már az óriást, aki ebben a szimfóniában egész erejét csillogtatja.

A zenekar gyönyörűen valósítja meg Mengelberg elképzelését. A tizenhatodik ütemnél vulkáni erővel zeng a főtéma. Mengelbergnek lángol a szeme. Izgató elektromosság sugárzik belőle.

Egy „molto crescendo”-t dolgoz ki: – Az első taktus piano szóljon, a második mezzo forte, a negyedik ütemnél már fortissimo harsogjon a zenekar!

A dobosnak azt mondja:

– A karmester és a dobos egy szív, egy lélek. Én a taktust és maga a dobot üti.

A kiváló zenészek csodálattal és tisztelettel hallgatják Mengelberget, de arcukon kiül a fáradtság. Kemény munkát és megerőltető koncentrációt követel a próba. Újabb másfél óra. Ezalatt a IX. szimfónia I. tételét próbálta csak Mengelberg. Az utolsó taktusok előtt mégegyszer megállítja a zenekart.

– A jó muzsikus egyúttal énekes is, mert énekelni is kell a hangszereken. Amikor az énekes szomorú dalt énekel, nem nevetgél, hanem felborul az arca és a szeme. Maguk sem játszhatnak vidám arccal egy szomorú témát.¹³⁷

E sorok egyedülálló módon nyújtanak betekintést a holland karmester munkamódszereibe és Beethoven értelmezésébe. Gáchnak a *Coriolan-nyitány* próbája kapcsán tett és a filharmonikusokra értett megjegyzése, mely szerint az együttes még nem próbálhatta másfél órán keresztül e művet, még a próbanaplók megléte mellett sem bizonyítható. Egy-egy próbafolyamat alkalmával ugyanis több művet is próbált az együttes, így nem derül ki, hogy mennyi idő jutott egyes kompozíciók betanítására.

¹³⁷ I.h.

I. A karmester Magyarországon

A próbafolyamatok során elhangzottakon túl a zenekar ültetési rendje is betekintést engedhet a karmesterek gondolkodásába: a sajtó munkatársainak ilyenfajta megfigyelései ugyanakkor ritkaságszámba mennek. A filharmonikusok színpadi ültetési rendjének egy Dohnányi-féle megoldásáról is született leírás, mégpedig Beethoven *Missa solemnis*ének (op. 123) 1922. november 27-i előadását követően.¹³⁸ A *Pesti Hírlap* szerint „a kórus kedvezőtlen elhelyezése tompította a fafúvók hatását, a tölcészerűen kifelé szélesedő színpadon elhelyezett tömegek hanghatása egyébként összeszorult.”¹³⁹ A *Zenei Szemle* beszámolója is felfigyelt a kedvezőtlen ültetésre, mint a kritika rámutatott: „kár, hogy [a kórus tagjai] ülve énekeltek, azonban másképp a mögöttük levő fúvósok nem láthatták volna a dirigentst.”¹⁴⁰ Úgy tűnik tehát, hogy a Városi Színházban tartott előadás alkalmával a szokásostól eltérően a kórus a fúvós szekció előtt foglalt helyet – valószínűleg a helyhiány miatt –, ezért is lehetett az, hogy a *Pesti Hírlap* felfigyelt a fafúvók erőtlén hangjára.

Szintén egy speciális előadás alkalmával tettek említést a zenekar rendhagyó elhelyezkedéséről: ez azonban nem Magyarországon, hanem a filharmonikusok 1928-as jubileumi turnéja során történt, amikor Dohnányi Mozart G-dúr zongoraversenyét dirigálta a zongora mellől Londonban. A július 15-i hangverseny után a *The Morning Post* kritikája úgy vélekedett, hogy az együttes muzikusai nem láthatták megfelelően a zongoránál ülő Dohnányi kézmozdulatait.¹⁴¹ Nem tudható azonban, hogy ebben az „ismeretlen” környezet, vagy esetleg a színpad adottságai játszhattak-e szerepet. Lehetséges, hogy csupán olyan, kivételes alkalmakkor akadtak problémák a színpadi ültetéssel, amikor Dohnányi a zongora mellől vezényelt, vagy közreműködők is szerepeltek a hangversenyen.

Dohnányi hasonló megoldásairól – tudomásom szerint – ugyan nem születtek ilyenfajta leírások, a zenekarnak a korszakban bevett elhelyezkedéséről Molnár Jenő Antal készített részletes leírást 1938-ban:

A mai zenekari hangversenyek hallgatóit alig érhetik különösebb meglepetések, már ami a hangversenyek külsőségeit illeti. A szereplő zenekar,

¹³⁸ MZA KAB, 1922. 11. 27., ID_4072.

¹³⁹ N.N., „(Hangversenyek)”, *Pesti Hírlap* XLIV/271 (1922. november 28.): 5.

¹⁴⁰ N.N., „Budapesti hangversenyélet”, *Zenei Szemle* VII/2 (1922. december): 27–29., 28.

¹⁴¹ A kritikát idézi: Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész, i.m., 310–311. Az előadásról lásd továbbá a dolgozat II. fejezetét.

I. A karmester Magyarországon

a karmester, a műsor szolgálhat még meglepetéssel. De az a kép, amely a hangversenyteremben a hallgató elé tárul, minden zenekari hangversenyen majdnem egyforma.

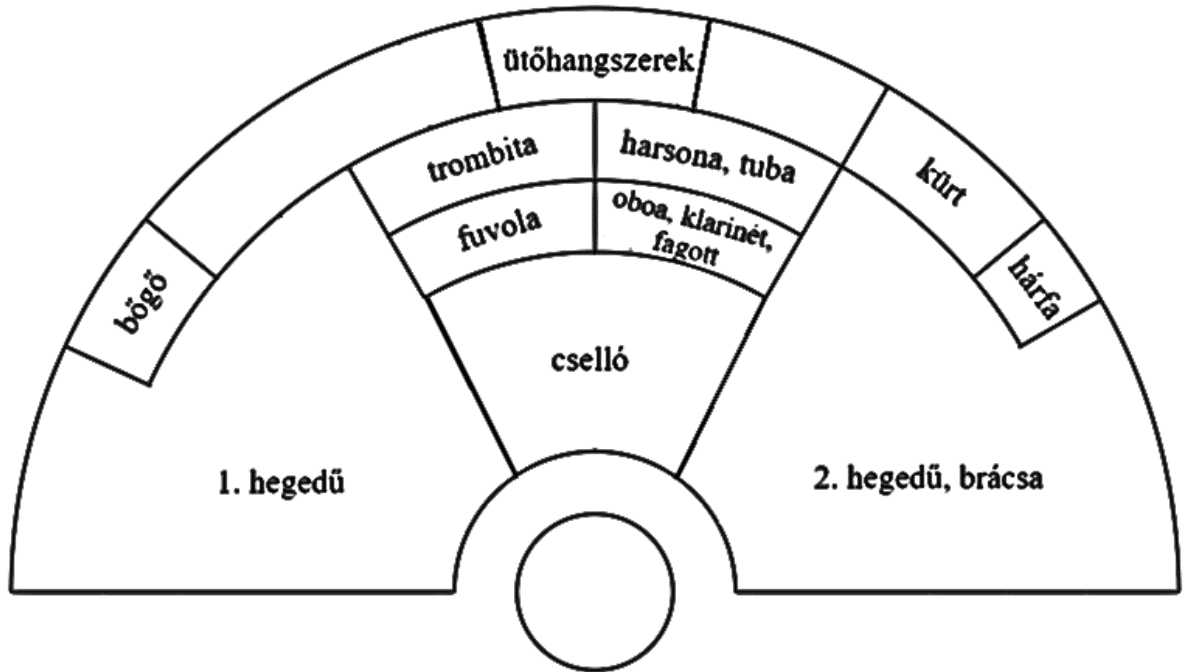
Arra a „látvány”-ra gondolunk, amelyet hatvan-nyolcvan-száz muzsikus együttesének és az együttest vezető karmesternek a pódiumon való elhelyezkedése nyújt. Minden valamirevaló hangversenylátogató jól ismeri ennek a látványnak minden részletét. Talán még az egyes muzsikusokat is ismeri „látásból”, de bizonyára „személy szerint” ismeri azt a sok-sokféle hangszert, amelyet a muzsikusok kezükben tartanak. Bizonyára avatott szemmel fut végig az első hegedűsök, második hegedűsök és mélyhegedűsök pultsorán, megszemléli a gordonkások és nagybőgősök „exkluzív” csoportjait. Azután a fúvósokat, a fuvolásokat, oboásokat, klarinétosokat, fagottistákat veszi szép sorjában szemügyre, majd a „rezeknek”, a trombitáknak, kürtöknek, harsonáknak szentel egy-két pillantást, hogy végül az ütőhangszerek változatos csoportjánál fejezze be a szemlélődést.

Ez a kép nagyjából minden zenekari hangversenyen egyforma. Mert az, hogy akadnak karmesterek, akik a zenészek hagyományos elhelyezkedésén itt-ott változtatnak, hogy egy-egy hangszercsoportot egy másiknak a rovására előbbrehoznak, kiemelnek, mindez a lényegen nem változtat.¹⁴²

E sorokból talán a legfontosabb Molnárnak a hangszercsoportok elhelyezkedéséről szóló észrevételei. Ha balról-jobbra haladva magunk elé képzeljük az idézetben leírtakat, kitűnik, hogy a zenekar szólamainak felsorakoztatása nem tükrözi teljes mértékben a mai, modern ültetési rendet. Hogy a korszakban Dohnányi filharmonikusai is így helyezkedhettek el a színpadon, azt néhány fénykép igazolhatja, amelyek ebben az időszakban készültek. Az együttes gyűjteményében megőrzött mintegy kéttucatnyi fénykép közül azonban a legtöbb beállított, és a hivatásos fényképész, Vajda M. Pál készítette az 1930-as és 1940-es években. A Molnár által leírtakhoz egy 1943-ban készített felvétel áll, amelynek tartalmát az alábbi ábra szerint szemléltetjük (3. ábra):

¹⁴² mja [Molnár Jenő Antal], „Régi hangszerek”, *Képes Vasárnap (A Pesti Hírlap kiadása)*, LIX/21 (1938. május 22.): 32.

3. ábra. A filharmonikusok ültetési rendjének rekonstrukciója Vajda M. Pál 1943-ban készített fényképe alapján

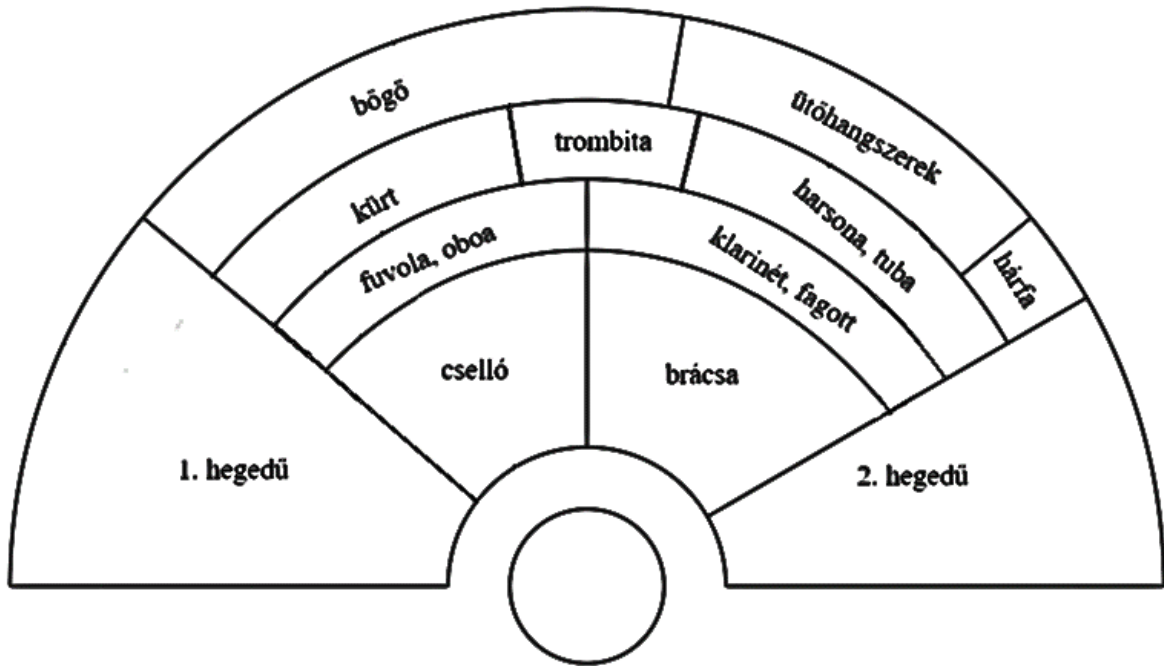

Az illusztráció legszembeütőbb és a mai gyakorlattól eltérő vonása, hogy a nagybögők a karmester balján, a csellók a dirigens előtt helyezkednek el, míg a hárfa a jobb oldalon. Ezen túl az is megfigyelhető, hogy az első és második hegedű pult játékosai egymással szemben ülnek, ami valójában az operaházi gyakorlatból ered és általánosan „európai ültetésnek” szokás nevezni.¹⁴³ Néhány eltérés ellenére hasonló felépítés figyelhető meg egy tíz évvel korábban készült felvételen, s mint a 3. ábrán látható a leglátványosabb az, hogy a kürtök a dirigens balján, a fuvolák és az oboák mögött foglaltak helyet.

¹⁴³ Richard King, *Recording Orchestra and Other Classical Music Ensembles* (New York–London: Routledge, 2016), 49–52; Michael Dickreiter, *Score Reading: A Key to the Music Experience* (New Jersey: Amadeus Press, 1997), 44.

I. A karmester Magyarországon

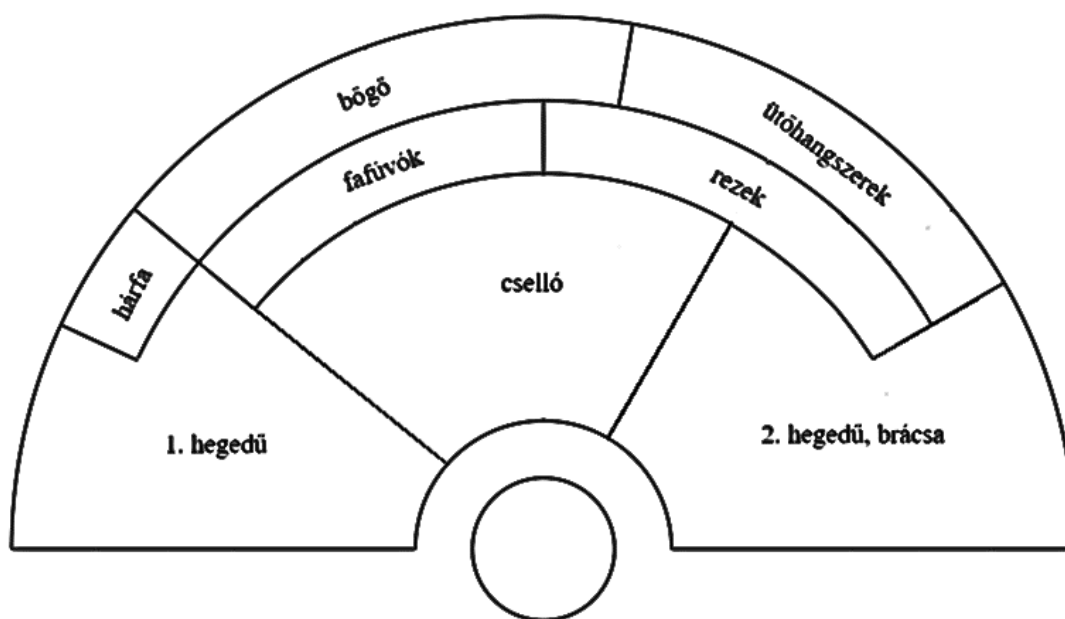
4. ábra. A filharmonikusok ültetési rendjének rekonstrukciója Vajda M. Pál 1933-ban készített fényképe alapján

A beállított, vagy alkalmi fényképek között egy külön kategóriába sorolható az együttesről 1929-es nürnbergi hangversenye alkalmával – egy ismeretlen fényképész által – készített felvétel, amely valószínűleg az ottani próbák, vagy a közvetlenül a hangverseny előtt kerülhetett rögzítésre: ennek következtében valószínűleg ez állhat a legközelebb a zenekar ültetési rendjéhez (4. ábra). E koncert esetében ráadásul azt is tudjuk, hogy mit játszottak – Bartók I. szvitjét (op. 3, BB 39), Dohnányi *Ruralia hungaricáját* (op. 32b), Kodály *Háry-szvitjét* és Brahms IV. szimfóniáját (op. 98).

I. A karmester Magyarországon

5. ábra. A filharmonikusok ültetési rendjének rekonstrukciója az 1929-es nürnbergi fellépés alkalmán készült fénykép alapján

Az előző ábrákhoz képest a harmadikon (5. ábra) az tűnik ki, hogy a hárfajátékos ezúttal nem a karmester jobb kezénél, hanem a baloldalon – a mai gyakorlatban is megszokott módon –, az első hegedű pultja mögött foglalt helyet. A Kerner irányítása alatt készült egyetlen – Strelisky Sándor által montázstechnikával készített – kép alapján a hárfa szintén a baloldalon szerepelt, s ezen túl a többi hangszerjátékos elhelyezkedése is közel áll Dohnányi megoldásaihoz.

Bár a külföldi zenekarok szakirodalma bőségesnek tekinthető, e kérdésre az egyes együttesek történetét feldolgozó kötetek általában nem fordítanak figyelmet. Kivételnek tekinthető Wilhelm Jergernek a Bécsi Filharmonikusok jubileumán, 1942-ben megjelent kötete, melynek függelékében négy ültetési rend alaprajzát közli: a Bécsi Filharmonikusokét, az amszterdami Concertgebouw együttesét, a New Yorki Filharmonikusokét és egy általános ábrát az amerikai operaházak ültetéséről.¹⁴⁴ E korabeli forrás arról tanúskodik, hogy a felsorolt zenekarok közül a bécsi együttes színpadon való elhelyezése állt a legközelebb a budapesti zenekarhoz. A legfrissebb szakirodalmak közül Elliot Galkin a karmesterség történetéről írt monográfiájában az említett 1942-es kötetnél jóval több ábrát jelentetett meg egyes karmesterek és zenekarok

¹⁴⁴ Wilhelm Jerger, *Die Wiener Philharmoniker* (Bécs: Wiener Verlagsgesellschaft, 1942), [110–111].

I. A karmester Magyarországon

ültetési rendjéről.¹⁴⁵ Az e kötetben közölt illusztrációk alapján megállapítható, hogy a Berliini Filharmonikusok Arthur Nikisch irányította együttesének elhelyezkedését, valamint a National Broadcasting Company zenekarának Toscanini vezetését ábrázoló vázlatok tekinthetőek a legközelibbnék Dohnányi korábban felidézett megoldásaihoz.¹⁴⁶ A zenészek elhelyezkedésén túl persze azt is fontos volna tudnunk, hogy hány muzsikuss foglalkozhatott a szólamokban – különösen egyes művek előadásakor –, erre a kérdésre azonban még a fényképek sem adnak egyértelmű információt.

Ahogy az ültetési rendek kialakításakor, úgy más karmestertechnikai praktikák esetében is csupán a szélsőséges megoldások során figyeltek fel a kritikusok. Ilyen például a kottahű előadás kérdése: az áthangszerelés, vagy a húzások. Beethoven IX. szimfóniájának Dohnányi-féle interpretációja kapcsán található efféle eljárást, amelyről Isoz Kálmán számolt be 1925-ben. A kritikus ugyanakkor nem csupán azt emelte ki, hogy a dirigens módosításokat hajtott végre a hangszerelésen, de egyszersmind megpróbálta elhelyezni Dohnányit a 20. századi karmesterek sorában:

A IX. szimfónia vezénylésében Dohnányi teljesen modernnek s egyéninek mutatkozott. Értjük ezen, hogy a hagyományként átvett felfogástól eltérően, tempót, dinamikát újat hozott, sőt a hangszerelésen is végzett itt-ott valamelyes retust. Amióta Mahler beleretusált a Kilencedik partitúrájába (ama bizonyos kürtök!), s azok általánosan elfogadtattak, el kell készülnünk újabb s újabb retusokra. Ez elvi kérdés. A „haladók” azt mondják, mindent szabad, ami a művet hatásosabbá frissebbé teszi, a „maradiak” azt mondják: semmit sem szabad.¹⁴⁷

E szerint nem csupán az előadott művek áthangszerelése, de úgy tűnik, hogy néhány, a dirigens – vagy esetleg korábbi dirigensek – döntése alapján eszközölt

¹⁴⁵ Lásd ehhez Galkin monográfiájának a „Selected instrumentation and dispositions” című alfejezetét, i. m., 151–177.

¹⁴⁶ Galkin, i. m., 173.

¹⁴⁷ Isoz Kálmán, „Zenei beszámoló”, *Protestáns Szemle* XXXIV/6 (1925. június): 430–434., 432. Mahler összesen tíz alkalommal vezényelte Beethoven IX. szimfóniáját. Az utolsó hét előadáson Mahler által használt partitúrák és zenekari szólamanyagok is fennmaradtak, amelyet David A. Pickett a közeljövőben fog közreadni, s a kiadásban a Mahler által bevezetett hangszerelésre vonatkozó változtatások is megjelennek majd. Az Isoz által említett kürtökkel kapcsolatban a fennmaradt források alapján Pickett is kiemelte, hogy a bécsi előadások (1900, 1901) alkalmával Mahler nyolc kürtre egészítette ki Beethoven partitúráját. <http://www.fugato.com/pickett/beeth9.shtml> (Utolsó meglátogatás: 2023. január).

I. A karmester Magyarországon

változtatás is elfogadhatónak bizonyult a korabeli karmesteri gyakorlatban.¹⁴⁸ A későbbi leírásokból azonban kiderül, hogy Dohnányi hasonló eljárásait a sajtóorgánumok meglehetősen éles kritikával illették – igaz, nem tudjuk pontosan, hogy a magyarországi dirigensek milyen gyakran és milyen mértékben alkalmaztak ilyenfajta változtatásokat ebben az időszakban.

Hogy Dohnányi, legalábbis az Isoz-féle felfogás szerint a modern vagy haladó karmesterek közé sorolható-e, azt jól szemlélteti a *Szózat* című lap kritikusának információja Dohnányinak egy korábbi Bruckner-szimfónia előadásáról. A zeneszerző 1920. január 12-én tűzte együttese műsorára Bruckner monumentális VII. szimfóniáját,¹⁴⁹ amelyet jelentős húzásokkal adott elő a zenekar.¹⁵⁰ Négy évvel később, 1924-ben Dohnányi hasonló eljárást alkalmazott, ezúttal az osztrák zeneszerző befejezetlen – ám nem kevésbé grandiózus –, IX. szimfóniájának előadásakor.

Ismeretes, hogy Bruckner szimfóniái több változatban maradtak fenn, s ennek következtében többféle kiadásuk látott napvilágot.¹⁵¹ Az együttes kottatári listái szerint a VII. szimfóniából a Gutmann-féle 1885-ös kiadás szerepelt gyűjteményükben, míg a IX. szimfóniából a Ferdinand Löwe által közreadott 1903-as Doblinger-féle első kiadás.¹⁵² Ez utóbbi szimfónia Timothy L. Jackson szerint a zeneszerző szentesítése nélküli vágásokkal és áthangszerelésekkel került kiadásra.¹⁵³ A Filharmóniai Társaság kottatárában jelenleg is fellelhető a IX. szimfónia partitúrája, amelyben valóban felfedezhető a kritikusok által nehezményezett húzás. Nehezen vehető ki azonban, hogy pontosan mettől meddig tart, mivel a muzsikuskok a partitúraoldalok jobb sarkának behajtásával jelezték a kihagyott szakaszt. E rész kezdete egyértelműen az *S*-próbajel utáni 10. ütemtől kezdődő *Gemessen* jelzéstől indul és feltehetően a *Zögernd*, vagy a vele szembeni oldalon található *Sehr ruhig* feliratú szakaszig, vagyis a második téma újbóli megszólalásáig tart.

¹⁴⁸ Mahler mellett – aki nem csupán Beethoven szimfóniáiban végzett hangszerelési változtatásokat – Toscanini és Stokowski is gyakran változtatott az általa előadott kompozíció hangszerelésén, de a tempóbeli, sőt akár egyes hangok módosítása is jellemző volt a 20. századi dirigensi gyakorlatban. Galkin, i.m., 631–632., 661, 717–718.

¹⁴⁹ MZA KAB, 1920. 01. 12., ID_3762.

¹⁵⁰ R. M., [Cím nélk.], *Szózat* (1920. január 12.), oldalszám nélkül (MZA/BFTZ).

¹⁵¹ Lásd a *Grove-lexikon* Bruckner szócikkének Timothy L. Jackson által írt „Versions of the Symphonies” című alfejezetét. Timothy L. Jackson, „Bruckner. 7. Versions of the Symphonies”, in Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.), *The New Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 4. (London: Macmillan, 2001), 468–471.

¹⁵² Lásd a Filharmóniai Társaság kottaállományáról készült katalógusokat: MZA/BFTZ.

¹⁵³ Lásd Timothy L. Jackson „Versions of the Symphonies” című alfejezetét a Bruckner-szócikken belül. Timothy L. Jackson, i.m.

I. A karmester Magyarországon

Nem egyértelmű, hogy miért pont ez az indulós karakterű rész került kihúzásra a három témacsoportból álló szonátaformájú első tételből. Az is kérdéses, hogy Dohnányi maga döntött-e e rész kihagyása mellett vagy a Filharmóniai Társaság kottatárának példányában már egy korábbi használó megjelölte ezt a szakaszt. Elképzelhető ugyanis, hogy Dohnányi egyszerűen átvette ezt az elődei által már korábban alkalmazott húzást, amit talán a zenekarnak is egyszerűbb volt ismét ily módon begyakorolnia.

4. Egyes zeneszerzők Dohnányi-féle olvasatáról – kritikai recepció

A korábbiakban idézett kritikusokon kívül számos hazai szakíró kísérté figyelemmel Dohnányi elnökkarnagyi működését. Míg Bónis Ferenc a filharmonikusok Dohnányi irányította – 1919 és 1944 közötti – időszakát az együttes „fénykorának” tekintette,¹⁵⁴ addig Breuer János ugyanezen időszakot, vagyis az 1920-as és 1930-as éveket a magyar zenekritika-írás aranykorának tekintette.¹⁵⁵ A 20. század első fele legkiemelkedőbb zenekritikusainak pályakezdése – közülük is Jemnitz Sándornak és Tóth Aladárnak, akik a legtöbb alkalommal és legnagyobb szakértelemmel, valamint részletességgel számoltak be Dohnányi zeneéletbeli működéséről – csaknem egybeesett a zeneszerző karmesteri működésének kezdeti időszakával. E szerencsés együttállás következtében válhatott lehetővé, hogy nem csak e két szakíró, de például Péterfi István, Papp Viktor, Spur Endre vagy Prahács Margit is tudósítottak Dohnányi karmesteri működésének legfontosabb állomásairól.

Közülük néhányuk pályájáról ugyan már születettek összefoglaló jellegű tanulmányok,¹⁵⁶ illetve szakírói tevékenységüknek egy része gyűjteményes kötetekben és

¹⁵⁴ A Filharmóniai Társaság 150. évfordulója alkalmából megjelent kötetben Bónis Ferenc az együttes Dohnányi korszakáról írt fejezetének címében találkozhatunk a szóban forgó kifejezéssel: „A filharmonikusok XX. százada Dohnányi Ernővel: fénykor és alkony”, in Bónis, 79.

¹⁵⁵ Breuer János, „A zenekritika távlatai: Jemnitz Sándor és Tóth Aladár munkásságáról”, in Uő., *Bartók és Kodály. Tanulmányok századunk magyar zenetörténetéhez* (Budapest: Magvető Kiadó, 1978), 343–372., 345.

¹⁵⁶ Jemnitz Sándor munkásságához lásd például: Breuer János (közr.), „Zenei élet, kultúrpolitika 1949. Jemnitz Sándor naplójából”, *História* VI/2 (1984) (<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/84-02/ch12.html>). (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. január 10.); Kovács Ilona, „»Egy évig csak Beethoven-, Brahms-, Bruckner-, Mahler-szimfóniákat vezényelni, és utána meghalni!« Adalékok Jemnitz Sándor fiatalkori portréjához”, *Magyar Zene* LIII/2 (2015. május): 146–159; Breuer János, „Schoenberg magyar tanítványa – Jemnitz Sándorról születésének 100. évfordulóján”, *Muzsika* XXXIII/8–9 (1990. augusztus–szeptember): 17–21. A két kritikus pályájáról lásd Breuer korábban említett tanulmányát, *A zenekritika távlatai*, i.m., 343–372.

I. A karmester Magyarországon

memoárok formájában is közreadásra került,¹⁵⁷ a kifejezetten Dohnányi karmesteri működésére fókuszáló írásaik azonban mindeddig nem képezték beható vizsgálódás tárgyát. A Jemnitz Sándor és Tóth Aladár kritikai tevékenységének válogatott dokumentumait összegző, az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején megjelent kiadványok előszavai – összhangban a korszak talán politikailag is motivált Dohnányi-értékelésével – egyáltalán nem említik a recenzeált korszak zeneéletének központi alakját: Dohnányi Ernőt.¹⁵⁸ E két kritikuson kívül Papp Viktor, aki a zeneszerző életművének egyik legelhivatottabb propagálója volt, szintén számos alkalommal hangoztatta véleményét Magyarország első szimfonikus zenekarának elnökkarnagyáról, s egyszersmind a magyar zenei élet megkerülhetetlen alakjáról.

A következőkben a teljesség igénye nélkül, csupán néhány jellegzetes példára támaszkodva szemléltetem a kritikusok állásfoglalását Dohnányi karmesteri teljesítményéről a dirigens technikai megoldásai, valamint egyes zenetörténeti korszakok és konkrét komponisták interpretációjának tükrében.

A Brahms-ideál

Brahms munkásságával a kritikusok Dohnányinak nem csupán zeneszerzői stílusát állították párhuzamba,¹⁵⁹ de úgy tűnik, hogy előadóművészként is a német komponista alkotásainak Dohnányi-féle interpretálása nyerte el feltétlen tetszésüket. Nem véletlen, hogy Tóth Aladár is rokonságot vélt felfedezni Brahms és Dohnányi között, amikor a *Pesti Napló* hasábjain megjelent kritikájában a zongorista Dohnányit egy rá nagyon is jellemző hangnemben, egyenesen költői szófordulatokkal írta le:

Kivételes zenekari művészet élvezete vár a filharmonikus esték közönségére,
valahányszor Dohnányi Ernő előtt a karmesteri kótaállványon Brahms-

¹⁵⁷ Tóth Aladár: Bónis Ferenc (szerk.), *Tóth Aladár válogatott zenekritikái 1934–1939* (Budapest: Zeneműkiadó, 1968); Jemnitz Sándor: Lampert Vera (szerk.), *Jemnitz Sándor válogatott zenekritikái* (Budapest: Zeneműkiadó, 1973); Péterfi István, *Fél évszázad a magyar zenei életben. Válogatott zenekritikák (1917–1961)* (Budapest: Zeneműkiadó, 1962); Uő., *Emlékezéseim*, i.m.; Molnár Antal emlékezései: Uő., *Magamról, másokról*, i.m. Prahács Margit munkásságáról nemrégiben jelent meg összefoglaló, tudományos igényű kismonográfia: Dalos Anna, *Tudós nő a Horthy-korszakban – Prahács Margit (1893–1974)*, i.m.

¹⁵⁸ Bónis, *Tóth Aladár zenekritikái*, i.m., 5–9; Lampert, *Jemnitz zenekritikái*, i.m., 5–19. A Bónis által közreadott kötet előszavát Lukács György írta. A Dohnányiról szóló első monográfia csak 1971-ben jelent meg a zeneszerző egykori tanítványa, Vázsonyi Bálint tollából. Lásd: Vázsonyi.

¹⁵⁹ Gondoljunk csak Dohnányi első opuszára, amelyről egy anekdota szerint Brahms egyenesen azt állította: „magam sem tudtam volna jobban megírni”. Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, i.m., 20.

I. A karmester Magyarországon

partitúra fekszik. A Brahms-művek belső ellentétét, melyben az északnémet költő zabolátlan, regényes szenvedélye és a kifejezés aszkézise kerül egymással szembe, talán egyetlen karmester pálcája sem hidalja át olyan biztos íveléssel, mint Dohnányi Ernőé. A Brahms-interpretáció legtitkosabb zára: a művészetében meghasonlott mester költészetéből egységes, homogén világképet teremteni; s nem véletlen, hogy ennek a titkos zárnak kulcsát éppen Dohnányi találja meg. Úgy Brahms, mint Dohnányi alapjában romantikus lélek. [...] Ezért Dohnányi, akiben Brahms lefojtott izzó szenvedélye mindig új és színes lángokra lobban, egyszermind örököse is a Bécsbe származott hamburgi mester elérhetetlen klasszikus ideálokra törő küzdelmének. Ebben az esetben tehát az interpretátor a maga módján tovább folytatja az alkotó művész küzdelmes útját, ott, ahol az abbahagyta. Ezért gyakran úgy érezzük, mintha Dohnányi valósággal megjavítaná Brahmsot: a zenekari technikának többször kifogásolt félszége eltűnik, a „szürke köd” fellibben, az eszközök mögül kiizzik a titáni Akarat s Brahms minden salaktól megtisztult költészete szövi szellemujjával az orchester szólamfonalait.¹⁶⁰

Úgy tűnik, hogy a kritikus nem csupán a koncerten elhangzott I. szimfónia, de az egész brahmsi életmű leghivatottabb előadójának tekintette Dohnányit. Figyelemreméltó, hogy Tóth Aladár nem csupán ideális Brahms-interpretátorként tekintett Dohnányira, de Brahms zenekarkezelésének „megjavítójaként” is. Valószínű, hogy Tóth képletesen utalt a kottaállványon fekvő partitúrára, ugyanis a *Nemzeti Ujság* névtelen kritikusa,¹⁶¹ valamint a *Szózat* című lapban publikáló Spur Endre is kifejezetten hangsúlyozta, hogy Dohnányi kotta nélkül vezényelte a művet.¹⁶² Nem csak a Brahms-kompozíciót dirigálta Dohnányi partitúra nélkül: a sajtóvisszhangok alapján karmesteri pályafutása során

¹⁶⁰ (T-th) [Tóth Aladár], „Filharmonikus hangverseny”, *Pesti Napló* LXXIV/239 (1923. október 23.): 5.

¹⁶¹ N.N., „A Filharmoniai Társaság második hangversenye”, *Nemzeti Ujság* V/239 (1923. október 23.): 6.

¹⁶² Spur Endre, „A II. filharmoniai hangverseny”, *Szózat* V/240 (1923. október 23.): 2.

I. A karmester Magyarországon

Beethoven-szimfóniákat, Mendelssohn, Smetana, Haydn és Schubert műveit is.¹⁶³ Ez persze kivételes adottságának, legendás zenei memóriájának volt köszönhető.¹⁶⁴

Ugyanerről a Brahms-előadásról Jemnitz Sándor is pozitívan nyilatkozott a hangverseny után:

Brahms első szimfóniáját ez alkalommal igen magas színvonalú előadásban hallgathattuk meg. Újszerű mozzanatként emeljük ki azt az érdekes elcsendesedést, amellyel Dohnányi az első tétel szenvedélyes feszültségét a végső „Poco sostenuto” méltóságteljes lemondásába vezeti vissza; továbbá a szokottnál élénkebben vett és ezáltal vidámabban csörgedező Scherzot.¹⁶⁵

A Dohnányi-féle interpretációban, úgy tűnik, Jemnitz is felfedezett egyedi vonásokat, mégpedig az általa említett I. tétel végi elcsendesedést. A kritikus minden bizonnyal a *Coda* legutolsó, nyugalmat árasztó *Meno allegro* szakaszának előadására gondolhatott, s ezen belül is talán fúvósok kitarított akkordjai alatt c-hangokon megszólaló vonós pizzicatóra. Hogy Dohnányi ezen utasítása mennyiben számított szokatlannak ebben az időszakban, nem tudhatjuk, ahogy azt sem, hogy más karmesterek milyen értelmezéssel formálták e szakaszt ekkoriban. Ennél érdekesebb, amit Jemnitz a szimfónia III., Scherzo-tétele kapcsán figyelt meg, mégpedig az, hogy Dohnányi a bevettnél élénkebb tempót vett a csupán mérsékelt gyorsaságot előíró, *Un poco allegretto e grazioso* tempójelzésű tételben.

¹⁶³ A partitúra nélkül való dirigálás gyakorlatának vizsgálatakor, ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az adott koncerten milyen művet (vagy műveket) dirigáltak vezérkönyv nélkül a karmesterek. Külön kérdést vet fel az is, hogy egy zeneszerző-karmester saját művének előadásakor használ-e partitúrát kompozíciójának tolmácsolásakor. A Dohnányi vezényletét rögzítő felvételek közül a *Szimfonikus percek* utolsó tételéről, 1943-ben készült koncertfelvételen például vezérkönyvből dirigálja a zenekart. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5104> (Utolsó megtekintés: 2023. január). A nem hangversenyek felvételét rögzítő videófelvelesek esetében azonban feltételezhető, hogy a vezérkönyv jelenléte esetleg teátrális elemként szolgálhatott a mozgókép rögzítésekor. A Filharmóniai Társaságot vezető karmesterek közül azonban már korábban is akadtak olyanok, akik partitúra nélkül irányították az együttest. Máder Rezsőről például több alkalommal megjegyezték a kritikusok, hogy partitúra nélkül vezényelt, sőt a *Színházi Élet* szerint a „legnehezebb operákat partitúra nélkül dirigálta végig”. (dio), „»Miért ne lehetne rend az Operában?« – kérdi Máder, az Opera új igazgatója”, *Színházi Élet* X/23 (1921. június 5 – június 11.): 17–18., 17. Partitúra nélkül ugyanakkor olyan, Magyarországon is több alkalommal megforduló nemzetközi rangú karmesterek is vezényeltek, akik maguk is a wagneri-bülöw-i hagyományokat követve ily módon dirigáltak – például Furtwängler, Klemperer vagy Karl Böhm. A fiatalabb generáció tagjain kívül azonban csupán a szintén gyakran partitúra nélkül dirigáló Richter János szolgálhatott ily módon mintául Dohnányi számára. Galkin, i.m., 522–523.

¹⁶⁴ Kusz Veronika (közr.), „»... a zenepedagógusok elszörnyülködésére«. Dohnányi Ernő és a lapról olvasás”, *Parlando* LIV/2 (2012). <http://www.parlando.hu/2012/2012-2/2012-2-07.htm> (Utolsó megtekintés: 2023. február 15.).

¹⁶⁵ (J. S.) [Jemnitz Sándor], „Második filharmonikus hangverseny”, [1923.] október 24. További adatok nélkül. Lásd az MZA Jemnitz-gyűjteményének kritikagyűjteményét.

I. A karmester Magyarországon

Brahms III. szimfóniájának (op. 90) 1932. januári előadásáról is beszámolt Tóth Aladár, aki egyenesen azt állította, hogy „Brahms Dohnányinak igazi szerelme.” Majd ekképpen folytatta:

Művészi felfogásának mélységével, kongenialitásával ezen a téren ma senki sem versenyezhet. Nem Dohnányi karmesterpálcájáról beszélünk, hanem Dohnányi poéta szívééről. Mikor ez a szív ilyen hatalmasan feldobog, akkor a zenekar nem várja a karmesterpálca intését, egyenesen a lélek intéseit követi. Az F-dúr szimfóniának ezt az előadását nem fogjuk egyhamar elfeledni.¹⁶⁶

A kritikus egy másik Brahms-szimfónia, a IV. (op. 98) 1929. március 18-i előadásáról ekképpen számolt be:

A kísérő zenekart Dohnányi Ernő vezényelte és ugyancsak ő dirigálta a hangversenyt befejező IV. Brahms-szimfóniát, melyben különösen a nagyvonalúan tolmácsolt Andante és az előkelő muzikális fantáziával felépített záró tétel árulta el, hogy páratlan Brahms-játékosunk milyen emelkedett, tiszta és mélyen költői képet őriz lelkében Brahms nagy szimfonikus alkotásáról.¹⁶⁷

Tóth Aladár ezúttal is Brahms leghivatottabb előadói közé sorolta Dohnányit. A Brahms-szimfónián kívül e hangversenyen Kodály Zoltán *Háry János-szvitjének* (op. 15a) magyarországi bemutatója is elhangzott a szerző vezényletében. A filharmóniai hangversenyéről Papp Viktor is beszámolt az *Uj Nemzedék* hasábjain. Mint írja:

A karmesteri dobogón a temperamentum és a rutin követelmény. Nem lett volna-e célirányosabb, ha a *Háry*-t, mint nemrégiben Milánóban Toscanini, most a mi Toscaninink, *Dohnányi* Ernő szólaltatja meg! – Dohnányi Ernő elnökkarnagy ezen a hangversenyen rendkívüli karmesteri erényeit Brahms, e-moll szimfóniájában csillogtatja.¹⁶⁸

¹⁶⁶ T-th [Tóth Aladár], „Filharmonikus hangverseny”, *Pesti Napló* LXXXIII/8 (1932. január 12.): 10.

¹⁶⁷ (T-th) [Tóth Aladár], „Mónár Anna és Háry János”, *Pesti Napló* LXXX/64 (1929. március 19.): 11–12., 12.

¹⁶⁸ P.V. [Papp Viktor], „Filharmóniai hangverseny. (Főpróba)”, *Uj Nemzedék* XI/64 (1929. március 19.): 9.

I. A karmester Magyarországon

A fenti sorok legfontosabb mondanivalója, hogy Papp Dohnányit a „mi Toscaninink”-nek nevezte. A párhuzam valószínűleg azért is juthatott a kritikus eszébe, mert Kodály baráti viszonyt ápolt az olasz karmesterrel, aki több művét is népszerűsítette a nemzetközi hangversenyéletben.¹⁶⁹ Nem tudható azonban, hogy Papp mennyire ismerhette alaposan Toscanini karmesteri stílusát, ugyanis az olasz dirigens először csak egy évvel később, 1930. május 21-én lépett fel a New York-i Filharmonikusokkal Budapesten.¹⁷⁰ Bár Papp Viktor nem kritizálta nyíltan Kodály zenekarvezetését, mégis érzékelhető, hogy a temperamentumot és a kellő rutint hiányolta a zeneszerző saját művének interpretációjából, valószínűleg azért, mert Kodály csak alkalmanként lépett karmesterként a pulpitusra.¹⁷¹

Egy hónappal később, egy 1929 áprilisában lezajlott Brahms-estről, amely alkalommal az orosz származású amerikai zongorista-zeneszerző, Oszip Gabrilovics és Dohnányi felváltva vezényelt és zongorázott, a *Pesti Napló* zenekritikusa, Tóth Aladár szintén pozitív hangvétellű kritikát közölt. A Dohnányi vezényelte – és Gabrilovics zongoraszólójával előadott – II. (B-dúr) zongoraverseny (op. 83) interpretációját értékelő beszámoló ugyanakkor azért is figyelemreméltó, mert a kritikus a nemzetközi zeneélet két kiemelkedő egyéniségének – a zongoraművész Edwin Fischernek és a karmester Wilhelm Furtwänglernek – Brahms-interpretációjával hasonlította össze a filharmonikusok elnökkarnagyának előadásmódját:

Dohnányi Ernőt, mint a Brahms-muzsika apostolát, immár felesleges méltatnunk. A félbenmaradtságában [sic!] is hatalmas német zeneköltőnek nincs ma a világon mélyebb megértője, költőibb interpretátora Dohnányi Ernőnél. Egy Fischer Edvin vagy Furtwängler talán jobban meg tudja éreztetni velünk Brahms szenvedélyének zord erejét, de Brahms álmainak gyönyörű alkonyati poézisébe nincs még egy olyan igazságra vezérlő kalauz, mint ez a mi páratlan zongoraművészünk.¹⁷²

¹⁶⁹ Breuer János, *Kodály-kalauz* (Budapest: Zeneműkiadó, 1982), 18–19.

¹⁷⁰ MZA KAB, 1930. 05. 21., ID_9641.

¹⁷¹ A zeneszerző életműkutatása csupán a közelmúltban fordult érdeklődéssel Kodály karmesteri tevékenységéhez. Lásd ehhez például: Eősze László, „Kodály Zoltán, a karmester”, in Itzész Mihály (szerk.), *Részletek az egészhez. Tanulmányok a 19. és 20. század magyar zenéjéről: Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére* (Budapest: Argumentum Kiadó–Kodály Zoltán Archivum, 2012), 335–406.

¹⁷² (T-th) [Tóth Aladár], „Gabrilovics és Dohnányi a filharmonikusok Brahms-estjén”, *Pesti Napló* LXXX/94 (1929. április 26.): 13.

I. A karmester Magyarországon

Ezzel szemben Jemnitz Sándor korántsem volt ennyire elégedett a két művész Brahms-interpretációjával, különösen a vendégművész teljesítményével, szerinte ugyanis „Gabrilovics [...] Brahms muzsikájától meglehetősen távol áll. A vendég, aki az Akadémiai ünnepi nyitányt sem tudta kellően összefogni, [...] aki Brahms-hoz csakis hibáin keresztül, Bécsben magáraszedett szentimentális oldala felől tud hozzáférközni és a voltaképpen jellegzetes, súlyosan széles gesztussal szemben idegen marad.”¹⁷³ Mint ahogy az idézett sorokból kitűnik, Jemnitznek elsősorban Gabrilovics Brahms-olvasatával volt problémája, mely szerint a muzsikos „szentimentális,” vagyis inkább romantikus oldala felől közelítette meg a zeneszerző alkotását.¹⁷⁴ Mindez azt bizonyítja, hogy a 20. század elejének Magyarországon voltak olyanok, akik Brahmsot nem konzervatív komponistának, de – mint Arnold Schönberg közismert írásában is megfogalmazta – a haladó és a kortárs zene számára egyaránt irányt mutató zeneszerzőnek tartották.¹⁷⁵

1933. március 7-én – a Brahms születésének századik évfordulóján rendezett hangversenyéről – Tóth Aladár ismét elismerő gondolatokat közölt Dohnányi Brahms-játékáról, amely alkalommal Dohnányi első ízben vezényelte a zongora mellől a zeneszerző B-dúr zongoraversenyét. Bár a klasszikus repertoárból – mint már korábban említettem – főleg Mozart és Beethoven versenyműveit adta elő hasonló, a korszakban meglehetősen szokatlan előadásmódban, a romantikus repertoárból csupán néhány kivételes esetben választotta ezt a megoldást. Ennek nyilvánvalóan az volt az oka, hogy ezek az alkotások mind a zenekart, mind pedig a zongoristát – és persze a karmestert is – nehezebb technikai feladatok elé állítják. Tóth Aladár ekképpen vélekedett az előadásról:

Dohnányi sok tekintetben utódja Brahmsnak. De az ő lelkében már elültek az alkotó szellem ősi lázadozásai. Az ő előadóművészi fantáziája barátságosan, intímen simul az idegen formákhoz, végtelenül szabadnak érzi magát bennük és ott, ahol Brahms alkotószelleme küszködött és keresett, ott Dohnányi zongoraművészete győz és talál. Ez a csodálatos zongoraművészet ezért a

¹⁷³ J. S. [Jemnitz Sándor], „A Filharmóniai Társaság Brahms-estje”, *Népszava* LVII/95 (1929. április 27.): 9.

¹⁷⁴ Molnár Antal, „Brahmsról I–II.”, *Nyugat* V/10 (1912. május 16.): [oldal nélk.]. Lásd: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00104/03348.htm>; <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00104/03349.htm> (utolsó megtekintés: 2023. február 20.).

¹⁷⁵ Arnold Schoenberg, „Brahms, the Progressive”, in Uő., *Style and Idea*, Leonard Stein (szerk.) (London: Faber&Faber, 1975). Magyarul: „Brahms, a haladó”, Csengery Kristóf (ford.), *Holmi* IX/12 (1997. december): 1696–1730.

I. A karmester Magyarországon

beteljesedés varázslatos harmóniáját borítja Brahms zeneköltészetére. Komplikáltságában, problémáiban összeforr a zeneköltő lelkével, harmóniájával viszont mintegy feloldozza azt. Ezért Dohnányi talán sohasem érzi zongoraművészetét olyan hatalmasnak, felszabadítóknak, mint mikor Brahmsot játszik. Temperamentumának ereje szinte felfokozódik, romantikája teljes leplezetlen gazdagságában bontakozik ki, a hallgató egyik ámulatból a másikba esik: lehetséges ennyi szépséget kihozni a zongorahangszerből?

Dohnányi a hétfői Brahms-estet a B-dúr zongoraversennyel nyitotta meg. Úgy játszott, ahogy ma talán senki sem és ahogyan ő maga is csak az ihlet legkiváltságosabb pillanataiban tud játszani. Ezt a művet most hallottuk tőle először, de az volt az érzésünk, hogy általában most halljuk először életünkben. Reveláció volt ez a zongorajáték, melyet sohasem fogunk elfeledni. Dohnányi a zongora mellől vezényelte a zenekart, mely nem is lehetne Európa egyik legjobb zenekara, ha nem tudta volna lelkesedéssel és megértéssel követni ezt a páratlanul lelkesítő és meggyőző zongorajátékot.¹⁷⁶

Figyelemre méltó, hogy a kritikus nem csupán Dohnányit, de a zenekart is igencsak pozitívan értékelte, amikor Európa egyik legjobb zenekarának nevezte a filharmonikusokat. Nem véletlenül: ugyanis a Filharmóniai Társaság zenekara az 1920-as évek második felétől több európai városban hangversenyezett, s ezen alkalmakkor nem csupán a külföldön megjelent sajtóvisszhangok,¹⁷⁷ de egyik nyilatkozatában maga Dohnányi is Európa három elsőrangú zenekara között említette együttesét. Az 1933-as Brahms-hangversenyéről Jemnitz Sándor is igen elismerő szavakkal emlékezett meg:

Hitelesebb szellemben megtartott emlékhangversenyt maga Brahms sem kívánhatott volna születésének századik évfordulójára. Való, hogy mostanában az egész művelt világ versengve ünnepli Hamburg nagy muzsikusi fiát. Alig hisszük azonban, hogy a Brahms muzsikának bárhol is illetékesebben hódoltak volna, mint nálunk Dohnányi Ernő és Basilides

¹⁷⁶ (T-th) [Tóth Aladár], „Brahms, Dohnányi, Basilides a filharmonikusok hétfői hangversenyén”, *Pesti Napló* LXXXIV/54 (1933. március 7.): 10.

¹⁷⁷ 1931-ben, a Salzburgi Ünnepi Játékokon való vendégszereplés alkalmával megjelent kritikák közül a *Salzburger Wacht* például a lipcsei Gewandhausorchester, illetve a Drezdai és a Berlieni Filharmonikusok – a cikkíró szerint legalábbis elsőrangúnak tartott német zenekarok – sorában helyezte el a Budapesti Filharmóniai Társaságot. Lásd: -ert, „Salzburger Festspiele. Das erste Orchesterkonzert”, *Salzburger Wacht* (1931. július 28.). A hiányos adatolású újságkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

I. A karmester Magyarországon

Mária... Dohnányi maga játszotta és a zongora mellől egyúttal maga is vezényelte a B-dúr versenyművet, ahol a zongora már nem az a sajátosan szóló hangszer, amely különváltan kerül szembe a zenekarral, hanem csupán „első az egyenlők között” és részese a szerves összjátéknak. Ez a négyteteles versenymű valóban szimfonikusan akar hatni és Brahms célzatosan szaporította ezzel, a különben három részből álló koncertforma teteleit. A zongorázó karnagy kettős ténykedése ilyen megváltozott körülmények között egészen más jelleget öltött, mint Beethoven versenyműveinél. Röviden azt mondhatnók, hogy a „primás-ból” „hangversenymester” lett. Hangversenymester, az állás régi értelmében, amely szerint a hangverseny mestere csakugyan még a kar mestere is volt. Dohnányi elragadó megértéssel és szeretettel muzsikált. A brahmsi dallamfűzés és motívumfejlesztés titkaiban ma talán senki sem otthonosabb nála. S csak ő tudja-érzi igazán, hogy ilyen lassú tétel lassú volta milyen tág értelmű, s milyen hullámzóan váltakozó hangulatokat rejt magában.¹⁷⁸

Érdeemes megjegyezni, hogy Jemnitz a Beethoven-versenyművek zongora mellől való dirigálásával hasonlította össze a Brahms-mű előadását, mégis meglepő, hogy a Brahms-zongoraverseny előadását egy jóval korábbi, 18. századi előadói gyakorlattal kapcsolta össze, amikor a „hangversenymester” jelzővel illette a karmestert. Azzal azonban, hogy – a korábbi gyakorlat szerint – a zenekarban helyet foglaló muzsikusra utalt, Jemnitz valószínűleg az egy személyben zongorista és karmester Dohnányinak a zenekarral való egyenrangúságát kívánta hangsúlyozni, mint ahogy a kritika korábbi szakaszában rámutatott: „első az egyenlők közt.”

A lassú tétel interpretációját a *Napkelet* zenekritikusa, Prahács Margit is nagyra értékelte, mint írja:

Brahms zárkózott lelke, bánatának, derűjének átszellemültsége, előkelő tartózkodásának fátyolán keresztül annál megragadóbb, mélyebb rajongása, könnyein átsugárzó mosolygása. Ezt az igazi brahmsi hangulatot tökéletesebb átéléssel visszaadni, mint ahogy ezt Dohnányi mester a zongoraverseny Andante tételében adta, bajosan lehet. A művet nemcsak

¹⁷⁸ J. S. [Jemnitz Sándor], „A Filharmóniai Társaság VII. bérleti hangversenye”, *Népszava* LXI/53 (1933. március 7.): 6.

I. A karmester Magyarországon

játszotta, hanem vezényelte is. Mondhatjuk, hogy maga a zongora szebben és teljesebben hangzott, mint az egész zenekar.¹⁷⁹

Prahács tehát Dohnányi zongorajátékát és teljesítményét magasabbra helyezte a zenekar játékánál és hangzásánál – hozzátehetjük: ebben egyedül állt a kritikusok között. Jemnitz Sándorhoz és Tóth Aladárhoz hasonlóan a *Magyar Hírlap*ban aláírás nélkül publikáló kritikus is elismerően fogalmazott mind Dohnányi, mind pedig az együttes „brillírozó” játékáról. Ráadásul kijelentése szerint e versenyművet a világon egyedülállóan csak Dohnányi tudja ilyen tökéletesen tolmácsolni:

Dohnányi a B-dúr versenyműnek olyan remek előadásával kezdte az estet, hogy ehhez foghatót a világ egy zongoraművésze sem tud produkálni. A zongorától vezényelte a brillírozó filharmonikusokat, akik a nehéz kíséretben karmesteri pálca nélkül is megmutatták, hogy minden legkisebb árnyalatot a legszabatosabb összjátékban tudnak hozni.¹⁸⁰

A fent idézett kritikák tehát arról tanúskodnak, hogy Brahms műveinek előadása során Dohnányi folyamatosan a zenekritikusok elismerésében részesült, s egyúttal érzékelhető az is, hogy Dohnányi számára Brahms művészete volt az, amellyel talán a legjobban ki tudta magát fejezni nem csupán zongoraművészként, de karmesterként is.

A Beethoven-interpretáció kérdései

Beethoven kompozíciói Dohnányinak mind zongoraművészi, mind pedig karmesteri repertoárjának gerincét képezték. Szimfóniái közül valamennyit vezényelte, s ezek közül többet a filharmonikusok külföldi vendégszerepléseinek alakalmaira is fölvelt, de – mint ahogy az az együttes repertoárjából kitűnik – itthon is igen gyakran szerepeltette műsorukon. Ezek közül Beethoven legnagyobb szabású, IX. szimfóniáját 1926. április 26-án tűzte Dohnányi a filharmonikusok műsorára – hozzátehetjük: vezényletével csupán a harmadik alkalommal.¹⁸¹ A hangversenyről beszámoló Tóth Aladár éppen az abban az évben előadott – és a későbbiek során a *Bach és a régizene* című alfejezetben bővebben tárgyalt – *János-passió* interpretációjával hasonlította össze Dohnányi Beethoven-

¹⁷⁹ Prahács Margit, „Zene. Brahms (1833–1933)”, *Napkelet* XI/4 (1933. április 1.): 312–315., 312.

¹⁸⁰ N.N., „A filharmonikusok Brahms-ünnepe”, *Magyar Hírlap* XLIII/54 (1933. március 7.): 8.

¹⁸¹ Lásd Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmoniai Társaság magyarországi repertoárja”, i.m.

I. A karmester Magyarországon

értelmezését, szerinte ugyanis Beethoven zenei világát a karmester jobban át tudta adni, mint Bachét:

A karmesteri emelvényen Dohnányi Ernő állott, akinek interpretációjában a német zenei gondolat két korszakos alkotása került most egymás mellé az utolsó hónap „nagy hangversenyeinek” listáján: Bach János-passziója [sic!] és Beethoven 9. szimfóniája. Míg Bach, Sturm und Drang-korának lázasan izzó, extatikus szelleméből inkább a lírikus elemeket ragadta meg Dohnányi fantáziája, addig a késői Beethoven világát, kozmikus szellemét a maga lényegében át tudta fogni és meg tudta jeleníteni. Legfőbb ereje itt a nagy formák mély értelmének felismerésében és életre keltésében áll. A szimfónia első tétele, úgy érezzük, egy új genezis vízióját idézi elénk, egy vajúdo világ szakadékait világítja be szenvedélyének komor villámfényével; Dohnányi ezeket a szakadékokat inkább áthidalja, egybeboltozza: nem szakadék mivoltukban, hanem az egésznek részeiként látja meg őket. Legtökéletesebben a második tétel megmintázása sikerült; itt a lihegő és tomboló ritmusok démoni áramában Dohnányi az egész tumultusnak, az egész „táncoló mindenség”-nek fellobbantója, formábaöntője és irányítója tudott lenni. A harmadik tétel nagy, vágyódó szeretete és a negyediknek himnusza, ez a végtelen, hömpölyögve növekedő „öröm a földtől az égig”, inkább hatalmas koncepciójában, mint perspektíváinak teljes mélységében bontakozott ki. De ezúttal éppen ebben a koncepcióban kelt életre a szimfónia egész páratlan ereje, embert és világot egybeölelő nagysága.¹⁸²

Hogy Dohnányi alkatahoz közelebb állt a mű lírai megközelítése, azt Tóthnak az egy évvel korábbi, 1925. május 18-i előadás után megjelent kritikája is megerősíti, mely szerint „a tragikus, kozmikus Beethovent már nem tölti be Dohnányi ilyen maradéktalanul egyéniségével. [...] Egyénisége ezért a IX. szimfóniában is megmarad annak a felülmúlhatatlan nemesen bensőséges lírikusnak, melynek Beethoven andante-költészetéből [...] megismertük.”¹⁸³ Hogy Bach *János-passziójának* előadása során

¹⁸² A kritika aláírás nélkül jelent meg a *Pesti Napló* hasábjain, azonban a *János-passzió* esetében már szintén említett Sturm und Drang kifejezés használata és a szöveg stílusa alapján igen valószínű, hogy Tóth Aladártól származik a szöveg. N.N. [Tóth Aladár], „Filharmonikus hangverseny”, *Pesti Napló* LXXVII/94 (1926. április 27.): 12.

¹⁸³ (T-th) [Tóth Aladár], „Dohnányi Ernő a filharmonikusok utolsó hangversenyén”, *Pesti Napló* LXXIV/112 (1925. május 19.): 13.

I. A karmester Magyarországon

szintén felmerültek ezek a kérdések, felveti annak a lehetőségét, hogy a dirigens Dohnányihoz nem állt közel a tragikum nem tisztán zenei – de énekhangokkal is alátámasztott – ábrázolásának interpretálása.

Míg Tóth Aladár 1926-os koncert-kritikájában külön kiemelte Dohnányi formaértelmezésének érdemeit, addig Jemnitz Sándor úgy látta, a 4. tétel egy szakasza nélkülözi a „szerves összefüggést” a karmester tolmácsolásában:

Az előadásból [...], sajnos hiányzott a remélt emelkedettség. Dohnányi méltánylandó buzgalommal merült el föladatában, de a IX. szimfónia mélységes misztikumát, kinyilatkoztatásszerű bölcsességét nem szólaltatta meg. Gyönyörűen idealizálta a még reális hangulatkörben mozgó részleteket, csak hogy az ideálisakat már nem tudta realizálni. Mondhatnók: absztrahálta a konkrétumot, de nem konkretizálta az absztraktumot. A mű metafizikus fordulata a harmadik tétel vége felé következik be, – körülbelül a fúvózenekar kétszeri Esz-dúr riadójánál, amely az önmagától búcsúzó egyént mennyei intőszóval fordítja a köz, a kollektivitás, a „Keblemre myriádok” és „A halandó mind testvér lesz!” örök igéje felé. E döntő fordulatig, vagyis mindaddig, amíg a zeneköltő még a földi szférában vesztegel, Dohnányi géniusza eszményi magaslatokhoz szárnyalt fölfelé, viszont éppen ott lankadt el és hanyatlott vissza, ahol a zeneköltő kerekedett a felhők fölé. A negyedik tételt már a kezdőütemek cérnavékony hangszíne sem vezette be valami üdvösen. Az időmértékek föltűnően súlytalanul hatottak és következetesen túl gyorsak is voltak, ami által egyes tempók közönséges, indulószerű jelleget öltöttek, mások pedig a már amúgy is eléggé veszedelmeztetett szólóquartettet nyugtalanították. A hatnyolcadokban lüktető zenekari közjátékból nem hallottuk ki a megrövidített motivikus anyagot: a szerves összefüggést. E részletnek viszont éppen tömörítettségében rejlik a formai alapgondolata... Összefoglalóan megállapítjuk tehát, hogy Dohnányi nem hétfőn este búcsúzott el valódi híveinek hatalmas táborától, hanem szombaton: utolsó zongoraestje alkalmával.¹⁸⁴

Mint a fenti sorokból is kitűnik, Jemnitz az interpretáció gyengeségeinek további részleteire is rávilágított: köztük a szimfónia hangulatának, „emelkedettségének” megteremtését hiányolta, de egyes zenei mozzanatok – például a hangszínek, a tempó és

¹⁸⁴ J. S. [Jemnitz Sándor], „A XII. filharmóniai hangverseny”, *Népszava* LIV/94 (1926. április 27.): 9.

I. A karmester Magyarországon

időmértékek – helytelennek vélt tolmácsolására is rámutatott, főleg a kompozíció zárótételében. A kritika utolsó mondatában ugyanakkor Jemnitz arra utalt, hogy Dohnányit jelentősebb zongoraművésznek tartja, mint karmesternek. A kritikus négy évvel később, az 1930-ban ismét műsorra került Beethoven szimfónia előadásakor szintén zongoraművészi tevékenységével állította szembe a dirigens Dohnányit. A már említett 1926-os *János-passió* előadása kapcsán hiányolt „tragikus hangvételt” Jemnitznél most a Beethoven-mű esetében a „hősi magatartás” hiányának felemlégetése váltotta fel:

A mozgósított tömeg élén dr. Dohnányi Ernő karnagy állott. Őszintén sajnáljuk, hogy e hasonlíthatatlanul nagyszerű zongoraművész karnagyi ténykedéséről mindig újra csak a csalódás hangján tudunk megemlékezni. Nem rajtunk múlik. Boldogok lennénk, ha végre megállapíthatnók, hogy a zongoraművészetéhez hozzáhódította a dirigálás művészetét is. Sajnos, ez utóbbi még mindig aránytalanul kisebbrendű értéket jelent. Nem szólunk az előadás technikai fogyatkozásairól (!), amelyek a hiányos próbák rovására írandók. De a tételek beállítása, a megütött alaphang sem volt az, amit Dohnányi zenei géniuszától elvártunk volna. Az értelmezésből épp az a magvasság, az a hősi magatartás hiányzott, amely itt főkéllék, amikor az egyetemes emberiség ügyéről van szó!¹⁸⁵

Jemnitz Sándor ugyanakkor nem csupán Dohnányit, hanem a zenekar teljesítményét is bírálta, amit a próbák hiányával magyarázott. Nem véletlenül: a Filharmóniai Társaság irattárában megőrzött próbanaplók alapján ugyanis az 1930. március 4-i „monstre hangverseny”-ként hirdetett koncert előtt mindössze egy alkalommal szerepelt az együttes próbái között Beethoven IX. szimfóniája.¹⁸⁶ Ráadásul a mindössze négy órás próbán a koncerten elhangzott *Egmont-nyitány* (op. 84) és Mozart D-dúr (Koronázási) zongoraversenye (K. 537) is szerepelt. Feltételezhető, hogy a rövid próba csak arra lehetett elegendő, hogy mindegyik művet végigjátsszák, ráadásul erre az egyetlen próbára is éppen a hangverseny napján, délelőtt 10 és délután 2 óra között került sor. Mindezek

¹⁸⁵ J. S. [Jemnitz Sándor], „Beethoven IX. szimfóniája a Városi Színházban”, *Népszava* LVIII/53 (1930. március 5.): 7.

¹⁸⁶ A „monstre hangverseny”, vagyis a nagyszabású hangversenyre utaló kifejezésre nem találunk hasonló párhuzamot a szóban forgó időszakban működő külföldi zenekarok – például a Berlini Filharmonikusok, vagy a Bécsi Filharmonikusok – irodalmában. A Filharmóniai Társaság Zenekara a szóban forgó alkalmon kívül még két ilyen elnevezésű hangversenyt tartott 1930. március 24-én, illetve 1930. április 7-én.

I. A karmester Magyarországon

alapján Jemnitz joggal nyilatkozott elmarasztalóan a zenekar és Dohnányi teljesítményéről, hiszen a nagy vállalkozásként hirdetett „monstre hangverseny” minden bizonnyal jóval több előkészületet igényelt volna.

Szintén a zenekar teljesítményét kritizálta Tóth Aladár annak az 1933. március 13-án megrendezett hangversenynek az esetében, amelyen Beethoven-versenyművek szerepeltek:

Ha Dohnányi műsorra tűzi Beethoven zongoraversenyeit: a közönség úgy készül erre a koncertre, mintha ünnepre készülne. A hölgyek legszebb toalettükbe öltöznek, a gazdag zenebarátok versenyeznek a legjobb helyekért, a szegény lateinerek összekuporgatják utolsó garasait. És igazuk is van: mert ahányszor Dohnányi eljátszotta nekünk Beethoven koncertjeit, az mindannyiszor a legtisztább zeneköltészet legszebb ünnepe volt.

Dohnányi mai Beethoven-estje is bizonyára ilyen ünnep lett volna, ha a nagy művészt kísérő filharmonikusok nem játsszák benne az ünneprontó szerepét. Ez a zenekar korántsem készült úgy erre a hangversenyre, mint a közönség. Még annyi fáradtságot sem vett magának, hogy rendesen meghangolja instrumentumait. Hamis hangok, gixerek, rossz belépések éktelenítették el a zenekari részt. Ritkán hallottunk olyan lélektelen, unott, egyhangú zenekari játékot, mint ma a C-dúr és a c-moll versenyműben; az utóbbinak első és utolsó tételében forte és piano között alig volt már valami különbség. A szünet után, az Esz-dúr koncertnél kissé összeszedték magukat a zenészek, de csak az első két tételben, mert a harmadikban már újra visszaestek az előbbi pongyolaságba.

Igaz, a zenekart Dohnányi a zongora mellől vezényelte. De ez nem lehet mentség. Hiszen ugyanez a zenekar (valóban ugyanez a zenekar volt!) nemrég pompásan követte a zongoránál ülő Dohnányit, mégpedig Brahms kényes B-dúr versenyművében! Hogy Dohnányi „zongorázás közben” dirigált: ez inkább súlyosbító körülmény. Mert akit ez az isteni zongorajáték nem ragad magával, az tegye le hangszerét és vonuljon nyugalomba... Az a közönség, mely a mai gazdasági viszonyok között is szívvel-lélekkel kitart a muzsika mellett is szinte nap-nap után megtölti hangversenytermeinket: nem *ezt* érdemli az ország úgynevezett első zenekarától. És nem érdemli meg ezt a közönyt Dohnányi művészete sem. Dohnányi elvárhatja a filharmonikusoktól, hogy ugyanolyan tudással és lelkesedéssel kísérjék őt, a *mestert*, amilyennel

I. A karmester Magyarországon

például a Budapesti Hangversenyzenekar kísérte legutóbb Dohnányi *növendékeit*. Reméljük, filharmonikusaink mai szereplése csak sajnálatos „kivétel”, melyet a zenekar hamarosan el fog velünk feledtetni.

Ilyen körülmények között azonban érthető, hogy Dohnányi sem játszott a várt tökéletességgel. A C-dúr versenymű gyönyörűen indult, az Adagiót lélekzetünket visszafojtva hallgattuk, de azután úgy látszik a zenekar száználmas szereplése egyre jobban elkedvetlenítette Dohnányit, aki eszményi pianóit, csodálatos rubatóit mindinkább kiküszöbölte és jobbára csak a nagy vonalak megőrzésére törekedett. Hogy ezek a „nagy vonalak” magukban véve is elárulták Dohnányiban a zongorajáték zsenijét: azt szinte felesleges említenünk.¹⁸⁷

E koncert esetében nem tudható, hogy mennyi felkészülési idő állhatott az együttes rendelkezésre a hangverseny előtt, ugyanis ebből az időszakból már nem maradtak fenn a zenekar próbarendjét rögzítő naplók. Figyelemre méltók azonban Tóth Aladárnak a zenekar rosszul hangolt hangszereivel, az egyes hangszercsoportok téves belépésével és a zenészek „lélektelen” játékával kapcsolatos megállapításai. Bárhogy is: Tóth egyértelműen a zenészekhez címezte lesújtó véleményét, amely szerint „akit ez az isteni zongorajáték nem ragad magával, az tegye le hangszerét és vonuljon nyugalomba.”¹⁸⁸

Beethoven VI., „Pastorale” szimfóniájának (op. 68) Dohnányi-féle interpretációja ennél kedvezőbb fogadtatásban részesült. Az 1922. december 4-i hangverseny után Tóth Aladár úgy vélekedett, hogy „a műsor első felét betöltő Pasztorál-szimfóniával Dohnányi elérkezett karmesteri fejlődése első nagy állomásához. Tiszta, költői felfogását ilyen tökéletesen még sohasem vitte keresztül zenekarán.”¹⁸⁹ Figyelemreméltó, hogy ugyanennek a szimfóniának tolmácsolását Tóth tizenegy évvel később, 1933-ban Dohnányi legmeggyőzőbb karmesteri teljesítményének tekintette:

Dohnányi, a pastorális, idillikus Beethoven-szonáták felülmúlhatatlan zongorajátékosa, karmesterpálcával kezében is meg tudta éreztetni művészi felfogásának mély kongenialitását, tiszta, nemes költőiségét. Azonkívül fokozott gonddal, lelkiismeretességgel dolgozta ki orkesztertechnikai szempontból is ezt az interpellációt, mely mindezideig talán legszebb,

¹⁸⁷ (T-th) [Tóth Aladár], „Dohnányi Beethoven-estje”, *Pesti Napló* LXXXIV/60 (1933. március 14.): 11.

¹⁸⁸ Tóth, „Dohnányi Beethoven-estje”, i.m., 11.

¹⁸⁹ T-th [Tóth Aladár], „Filharmónia”, *Pesti Napló* LXXIII/277 (1922. december 5.): 6.

I. A karmester Magyarországon

legmeggyőzőbb karmesteri produkciója volt, s melyet a vérbeli, virtuóztechnikájú dirigensektől elkényeztetett közönség, nézetünk szerint, nem méltányolt eléggé.¹⁹⁰

Tóth ugyanakkor a virtuóz technikájú karmesterek említésekor a Magyarországon megforduló külföldi dirigensekre gondolhatott, akikhez képest Dohnányi mostani kvalitásos interpretációjáért a közönség nem lelkesedett kellőképpen.

A Bruckner-ügy

A technikai megoldásokat tárgyaló alfejezetben említett IX. szimfónia előadásáról a kritikusok is beszámoltak, s közülük többen is felfigyeltek a Bruckner-műben alkalmazott húzásokra. Ez ugyanakkor nem csupán hevesebb reakciókat váltott ki, de valóságos sajtóháborút indított el a hangversenyrendező cég és a zenekritikusok között.¹⁹¹ A zenekar azonban nem első alkalommal játszotta Bruckner IX. szimfóniáját, hiszen Kerner vezetése alatt már egy 1906-os koncerten elhangzott a mű második, Scherzo tétele,¹⁹² majd 1917-ben a teljes szimfóniát műsorára tűzte az együttes.¹⁹³

A vita kirobbanását az 1924. október 13-án lezajlott hangverseny után megjelent beszámolók indították el, amelyek nem csupán a Bruckner-mű húzásait nehezményezték, de az előadás kvalitásairól is elmarasztaló véleményt fogalmaztak meg.¹⁹⁴ Előzmény gyanánt hozzá kell tenni, hogy az ősz folyamán fokozott ellenőrzést vezettek be jegyellenőrzéskor – a gyakran jegy nélkül a hangversenyre és főpróbákra beosonók miatt –, ráadásul a Zeneakadémia éppen a Bruckner-szimfónia főpróbáját megelőzően vonta meg a kritikusoktól a páholyok látogatási jogát. Mivel a jegyellenőrök személy szerint nem ismerték a kritikusokat, a sajtó néhány munkatársát kizavarták a próbáról: ez a lépés ugyancsak hozzájárult a vita kirobbanásához.¹⁹⁵

¹⁹⁰ T-th [Tóth Aladár], „Telmányi Emil a filharmonikusok hétfői hangversenyén”, *Pesti Napló* LXXXIV/25 (1933. január 31.): 11.

¹⁹¹ A kritikabotrány eseményeinek részleteiről lásd: Laskai Anna, „»Nekem nem kellene kritikusok«. A karmester Dohnányi és az 1924-es sajtóbotrány eseményei.” Publikáció az MZA-honlapján: http://zti.hu/files/mza/docs/Forraskutatas_2019/Nekem_nem_kellenek_kritikusok_Laskai_tanulmany.pdf (utolsó megtekintés: 2023. március).

¹⁹² MZA KAB, 1906. 03. 07., ID_11635.

¹⁹³ Csuka, 122.

¹⁹⁴ MZA KAB, 1924.10.13., ID_4504.

¹⁹⁵ Lásd a filharmonikusok jegyzőkönyvének 1924. szeptember 20-i, 27-i, és október 29-i bejegyzéseit. MZA/BFTZ.

I. A karmester Magyarországon

A következő napon lezajlott hangverseny után a *Népszava* zenekritikusa, Jemnitz Sándor a következőképp számolt be a koncertről:

Az előadás Dohnányi Ernő vezénylete alatt – ki kell mondanunk – gyatra volt és megértetés helyett csak újabb félremagyarázásokra adott alkalmat. Kezdve az első tételben észlelt, merőben indokolatlan és zeneietlen húzástól, egészen a lehetetlen időmértékekig, az interpretáció súlyos és láncolatos kifogások alá esett. A lassú részeket mindvégig türelmetlen gyorsítások tették nyugtalanokká, míg a Scherzo „Bewegt, lebhaft”-jából a főpróbán „In doppio movimento”, este pedig áttekinthetetlen zűrzavar lett. A főtémákat eredetileg bensőséges, sőt olykor extatikus jellegükből végkép kiforgatva, a legközönyösebb és legridegebb tolmácsolásban darálták le. [...] Így nem szabad, mert így nem lehet muzsikálni!¹⁹⁶

Mint ahogy a fenti sorokból kitűnik, a kritikus a főpróbán szerzett tapasztalatait is fel tudta használni az előadás értékelése során. A felületességen túl Jemnitz az interpretáció legproblematisabb vonásának a tempóvételeket tekintette, s mint megállapította: a Scherzo eredetileg mozgalmas és élénk tempójelzése helyett már a próbán is kétszer olyan gyors léptéket vettek, ráadásul ennek előadása a hangversenyen még kaotikusabban sikerült. Meglepő, hogy Jemnitz, aki éppen 1924-ben kezdte el zenekritikusi pályáját a *Népszavánál*, ilyen éles hangot ütött meg kritikájában. Írásából kiviláglik, hogy elsősorban a zenekar vezetőjének, Dohnányinak a teljesítményét bírálta. Néhány nappal a Bruckner-hangverseny után, 1924. október 17-én jelent meg Jemnitznek Dohnányiról szóló egyik kritikája, amelyben szembeállította a zongoristát a karmesterrel:

Fejlődést nem mutató karmesteri tevékenységének szerencsés ellensúlyozásaként, mindannyiszor kiengesztelődést, békekötést és tiszta örömet jelent, ha Dohnányi visszatér a zongorához, amelynek valóban hivatott, sőt sok tekintetben páratlan mestere.¹⁹⁷

Joggal merül fel a kérdés, vajon miért bírálta Jemnitz ilyen élesen Dohnányi karmesteri kvalitásait. Ennek háttérében talán a kritikus karmesteri ambíciói is szerepet játszhattak,

¹⁹⁶ Jemnitz Sándor, „Első filharmonikus hangverseny”, *Népszava* LII/229 (1924. október 14.): 6–7., 7.

¹⁹⁷ J. S. [Jemnitz Sándor], „Dohnányi Ernő zongoraestje”, *Népszava* LII/232 (1924. október 17.): 8.

I. A karmester Magyarországon

hiszen az ország határain kívül dirigensi tanulmányokat folytatott, sőt egy rövid ideig külföldön karmesterként működött.¹⁹⁸ Hogy Jemnitznek lehettek ilyenfajta ambíciói, azt szakírói munkásságának dokumentumai is alátámasztják, ugyanis 1924-ben nemcsak Dohnányi karmesteri teljesítményét bírálta, de Tittel Bernát és Rékai Nándor zenekarvezetéséről is kritikusan nyilatkozott.¹⁹⁹ Mint ahogy szintén kritikái világítanak rá arra is, hogy Jemnitz az Operettszínházban vélte megtalálni a budapesti zeneélet – legalábbis számára – legkiválóbb karmesterét, Nagypál Béla, színházi karmester személyében.²⁰⁰ Mint írja: „furcsa és alapjában véve lesújtó tény, hogy Budapesten operettszínházba kell mennünk, hogy ennyire elfogadható karmesteri teljesítményt óhajt[s]unk kapni, mint az övé.”²⁰¹ Jemnitz Sándor később, még az 1927-es – a zeneszerző kettős jubileuma: művészi pályafutásának harmincadik, illetve születésének ötvenedik évfordulója alkalmából megrendezett – Dohnányi-évforduló alkalmával sem tudta véka alá rejteni az elnökkarnaggyal kapcsolatos ellenérzéseit. Mint írta: „Dohnányit persze viharos taps fogadta. A karmestert is – aki még a saját műveit sem vezényli plasztikusan.”²⁰²

Hasonlóan elmarasztaló gondolatokat közölt Tóth Aladár a *Pesti Napló* hasábjain, ő azonban Jemnitzcel szemben nem elsősorban Dohnányit, hanem a zenekar teljesítményét kritizálta:

Filharmonikusaink úgy látszik ellensúlyozni akarták a német Bruckner-tüntetést: tüntetően elhanyagolták a IX. szimfónia partitúráját, sőt gyakran még a partitúra előjelzéseit sem vették figyelembe. Nem elégedtek meg azzal sem, hogy Bruckner a tervezett négy tétel közül csak az első hármat komponálhatta meg. Az első tételt ugyanis még ezen felül egy ügyes húzással megrövidítették. Az ilyen előadással azonban nemcsak Bruckner, hanem a

¹⁹⁸ Ezt támasztja alá Jemnitz Arnold Schönbergnek írt 1912. augusztus 21-i levele, amelyben a következőképpen fogalmazott: „Koncertkarmester szeretnék lenni, kezdetként bármilyen kisvárosi filharmonikus zenekarának vezetője; lehetőleg a filharmonikus énekkaré is!” Lásd: Breuer János, „Jemnitz Sándor levelei Arnold Schoenbergnek”, *Magyar Zene* XXXIV/4 (1993. december): 330–403., 344. Lásd továbbá: Breuer János, „Jemnitz Sándor, a lipcsei diák”, *Muzsika* XXXVII/7 (1994. július): 25–27., 26.

¹⁹⁹ Tittel Bernátról lásd: Jemnitz Sándor, „»Mirandolina«, *Népszava* LII/267 (1924. november 28.): 5; Rékai Nándorról: Uő., „Thais”, *Népszava* LII/97 (1924. május 6.): 7.

²⁰⁰ Jemnitz Sándor, „»Marica grófnő«, *Népszava* LII/234 (1924. október 19.): 9.

²⁰¹ I.h.

²⁰² Jemnitz Sándor, „Ünnepi filharmóniai hangverseny Dohnányi Ernő 50. születésnapja alkalmából”, *Népszava* LV/242 (1927. október 25.): 7.

I. A karmester Magyarországon

Filharmóniai Társaság is meg fog „rövidülni”. Ilyen prológus után, félünk, még több üres székkal fogunk találkozni a következő hangversenyeiken.²⁰³

Jemnitz és Tóth Aladár kritikáit olvasva felmerülhet, hogy kettejük személyes-szakmai kapcsolata mennyiben befolyásolhatta kritikáik hasonlóan negatív hangvételt. Jemnitz Sándor ezen időszakból fennmaradt naplója alapján kiderül, hogy az október 12-én lezajlott nyilvános főpróbát követően – a feljegyzések alapján nem első alkalommal – a két zenekritikus együtt ebédelt: ekkor biztosan beszéltek a próbán szerzett tapasztalataikról.²⁰⁴

A fent idézett két kritikán kívül azonban voltak olyan beszámolók is – például a *Pesti Hírlap*²⁰⁵ és a *Szózat*²⁰⁶ című lapban megjelent írások –, amelyekben sem a húzásokról, sem a hangverseny hiányosságairól nem esett szó. A Bruckner-szimfóniában alkalmazott húzásokat sem a *Budapesti Hírlap* kritikusa, Haraszi Emil, sem pedig a *Világ* zenekritikusa, Péterfi István nem említette, az előadás gyengeségeit pedig mindketten a próbák hiányával magyarázták.²⁰⁷ A Filharmóniai Társaság irattárában fennmaradt próbanaplók alapján azonban pontosan tudható, hogy a nyilvános főpróba előtt valóban igen kevés alkalommal, összesen háromszor próbált Dohnányi a zenekarral, ezek közül is csupán egyetlen olyan alkalom volt, amikor kizárólag a Bruckner szimfóniával foglalkozott az együttes.²⁰⁸ E naplók adatai tehát magyarázatul szolgálhatnak ahhoz, amit a kritikusok is kifogásoltak, mégpedig azt, hogy az együttes a próbák hiányában nem a megfelelő színvonalon adta elő Bruckner – technikai követelményeit és hosszúságát tekintve is egyaránt kimerítő – szimfóniáját.

Bach és a régi zene

Dohnányi 1926. április 2-án tűzte először – és hozzátehetjük: egyetlen alkalommal – a filharmonikusok műsorára Johann Sebastian Bach *János-passióját* (BWV 245).²⁰⁹ A

²⁰³ (T-th), [Tóth Aladár], „Első filharmonikus hangverseny”, *Pesti Napló* LXXV/216 (1924. október 14.): 13.

²⁰⁴ Jemnitz Sándor naplóját lásd: MZA. A két kritikus személyes-szakmai kapcsolatának alakulásáról lásd még: Molnár Szabolcs, „Fischer Annie győzelme az 1933-as Liszt-versenyen (a korabeli sajtó tükrében)”, in *Dohnányi Évkönyv 2006/7*, 23–36.

²⁰⁵ (b.), „Filharmóniai hangverseny”, *Pesti Hírlap* XLVI/216 (1924. október 14.): 10.

²⁰⁶ (Sp.), [Spur Endre], „Az első filharmóniai hangverseny”, *Szózat* VI/227 (1924. október 14.): 12.

²⁰⁷ (h. e.), [Haraszi Emil], „Filharmónia”, *Budapesti Hírlap* XLIV/216 (1924. október 14.): 8; (p.i.), [Péterfi István], „A Filharmóniai Társulat első hangversenye”, *Világ* LV/216 (1924. október 14.): 12.

²⁰⁸ A próbanaplót lásd: MZA/BFTZ.

²⁰⁹ MZA KAB, 1926.04.02., ID_3304.

I. A karmester Magyarországon

hangversenyéről és Dohnányi teljesítményéről Jemnitz Sándor pozitív hangnemben számolt be, s mint a kritikából kiderül, csupán a passió tragikus hangvételének közvetítésével nem volt elégedett, szerinte ugyanis Dohnányi „a mű lírai részleteihez közelebbi viszonylatba került, mint a tragikusakhoz.”²¹⁰

Tóth Aladár szintén beszámolt a filharmonikusok hangversenyéről, ő azonban jóval terjedelmesebb írásban emlékezett meg az előadásról. Jemnitzhez hasonlóan ugyanakkor Tóth is megállapította, hogy Dohnányi alkatához vagy inkább előadásmódjához a líraiság közelebb állt, mint a mű „tragikus”, vagy „izzó” hangulatot közvetítő interpretációja. Ezt ugyanakkor a zongoraművész-Dohnányi előadásairól és a zeneszerző kompozícióiról is többen megállapították.²¹¹ Tóth beszámolója egyúttal arra is rámutatott, hogy a magyarországi hangversenyéletben Bach művei nem képezték részét a hangversenyrepertoárnak.²¹² Ennek kapcsán Tóth Aladár hivatkozott azokra az előadóművészekre – Lichtenberg Emilre,²¹³ Helge Lindbergre²¹⁴ és a már korábban említett Edwin Fischerre –, akik elindították hazánkban Bach művészetének kultuszát. A kritikus e művészek közé potenciális társként emelte be Dohnányit, amikor a Bach-kultusz magyar zeneéletben való kiépítéséről szólt:

Bach nevének fogalomká kell válnia Magyarországon s ezt csak olyan előadóművész érheti el, akinek neve nálunk maga is fogalom. És ilyen művész Dohnányi Ernő. Az ő neve az egész művelt magyar társadalom előtt

²¹⁰ J. S. [Jemnitz Sándor], „Nagypénteki hangverseny”, *Népszava* LIV/76 (1926. április 4.): 12.

²¹¹ Tóth Aladár, „Dohnányi Ernő kultúrája, művészegyénisége és zongoraművészete”, *Zenei Szemle* XI/9–10 (1927. október–november): 219–231., 223; Kovács Sándor, „Dohnányi Ernő. Művészete és pedagógiai nézetei”, 185–187. Vázsonyi, 103, 325.

²¹² A repertoárlisták alapján megállapítható, hogy míg Kerner működése alatt egy-két alkalommal szerepelt Bach-mű a filharmonikusok hangversenyein, addig Dohnányi működése időszakában jóval kevesebbszer jelentek meg a német zeneszerző művei az együttes repertoárján. A *János-passió* e lajstrom alapján elsőként szerepelt a filharmonikusok hangversenyén. Csuka, 159–160. Lásd ehhez még Lichtenberg Emil tevékenységét: Németh Zsombor, „Lichtenberg Emil és együttese”, *Magyar Zene* LII/4 (2014. november): 461–477. Ezen kívül a Komor Vilmos által az Operaház együtteséből 1923-ban alapított kamarazenekar is játszott alkalmanként Bach-kortárs muzsikát és régi zenét is: 1921. december 27-i hangversenyükön például Händel D-dúr hangnemű nyitánya, valamint Rameau *Rigaudone Dardenóban* című művét is előadták. Komor Ágnes, *Apám, Komor Vilmos* (Budapest: Balassi Kiadó, 2009), 42–43.

²¹³ Lichtenberg Emil (1874–1944) karmesterként és zenei íróként is sokat tett Bach és Händel műveinek magyarországi megismertetéséért. Publicisztikai írásai közül lásd például: „Bach-kantáták”, *Zenei Szemle* I/7 (1917. szeptember): 208–211; illetve i.m., I/8 (1917. október): 241–243; „Bach passióiról”, *A Zene* VII/3 (1925. március 31.): 65–66.

²¹⁴ A finn származású Helge Lindberget (1887–1928) a korszak legjelentősebb opera- és oratóriuménekeseiként, Bach- és Händel-oratóriumainak avatott előadójaként tartják számon. Budapesten is fellépett Lichtenberg meghívása jóvoltából. Németh, „Lichtenberg Emil és együttese”, i.m., 472.

I. A karmester Magyarországon

szentesíteni fogja azt, amit eddig csak a komoly zeneértők szűkebb körével sikerült művészeinknek megértetniök: *hogyan a Bach-kultusz kiépítése a magyar zeneéletnek egyik legfontosabb feladata.* [...]

Dohnányi vérmérsékletében a germán temperamentum ősi harciasságának nyomát sem találjuk. Bach alkotásai között ezért a harcias protestáns életerőtől duzzadó, a szertelen misztikára hajló, vad, drámai víziókkal telített művek távolabb állnak Dohnányitól, mint a pietisztikus szellemű szerzemények. Sajnos, a János-passió, a bachi szellemnek ez a „Sturm und Drang”-alkotása, egy-két kórus és ária kivételével az előbbi csoportba tartozik.

A karmesteri munka kongenialitását ezért csak egyes lírai áriákban, az elégikus áhítatú korálokban s mindenekelőtt a nagy zárókórusban (Ruht wohl...) élvezhettük. A népkarok drámai ritmusa sok kívánnivalót hagyott hátra, bár itt is felejthetetlen mozzanatok juttatták eszünkbe, hogy a karmesteri pálcát *nagy művész* tartja a kezében (így különösen szépen képzelte el Dohnányi a Krisztus ruháit kisorsolni akaró zsidók karát). Legkevésebbé a hatalmas bevezető kórus sikerült. Itt a zenekarnak feloldhatatlanságuk végtelen fájdalmas feszültséget sugárzó harmóniai elégikusan megszelídültek, a vonósoknak hullámozó tömegként egyetlen pillanatra sem nyugvó tizenhatodjai elmosódtak, a kórus a rettenetes erejű háromszoros „Herr”-kiáltás után mingyárt lehalkult (pedig a német szöveg itt: „unser Herrscher, dessen Ruhm in allen Landen herrlich ist”), sőt már a második szakaszban lírai ellágyulás kísérte ugyanezeket a szavakat. [...] Az „izzó parázs”, ez hiányzott ezen az estén, mely azonban így is egyik legnagyobb ünnepe volt az idei hangverseny kalendáriomnak[,] s egyik legnagyobb jelentőségű tette nagy művészeinknek, Dohnányi Ernőnek. [...] Legnagyobb elismerés illeti a [...] kitűnő filharmonikus zenekart, mely még sohasem szólaltatott meg ennyi megértéssel és ilyen kifogástalan stílussal Bach-partitúrát. ²¹⁵

Ezek szerint úgy tűnik, hogy főként a kórusbetétek interpretációja volt az, ami nem nyerte el a kritikus tetszését. A közreműködő Palestrina Kórus betanítását egyébként az akkori karigazgató, Harmat Arthúr készítette elő, és bár feltehetően alapos munkát végzett, a végeredmény és Dohnányi elképzelése a passió drámai hangvételéről mégsem

²¹⁵ (T-th) [Tóth Aladár], „Bach és Dohnányi”, *Pesti Napló* LXXVII/77 (1926. április 7.): 12–13.

I. A karmester Magyarországon

találkozott.²¹⁶ Bár a nyitókórusban Tóth a zenekar vonósainak játékában ritmikai hibákra is felhívta a figyelmet, összbnyomása mégis pozitív volt a filharmonikusok teljesítményét illetően.

Hasonló gondolatokat közölt Pollatsek László az előadás után, ő is úgy vélte, hogy a kompozíció nem állt közel Dohnányi alkatahoz, ráadásul szerinte a dirigens képességeit is meghaladta:

A lírikus részek maradéktalanul érvényesültek nála, de ott, ahol nagy drámai megrázkódtatások, a kórusok elementáris erejű kontrapuktjait, élesen megrajzolt vonalait kellett kifejeznie, éreztük, hogy erejét meghaladó munkába kezdett. A korálisok ünnepélyes emelkedettségét alig egy-két helyen éreztelte helyesen, a kórusok kiépítése sem sikerült, a félelmetes erejű fugák elhalkultak, lírává szelídültek. A második rész már simábban gördült, különösen szép volt a befejező kórus.²¹⁷

A fent idézettekkel ellentétben a *Világ* című napilap kritikusa, Péterfi István Dohnányit ideális Bach-előadónak nevezte:

Dohnányit összes eszményi kvalitásai predesztinálják a Bach-magyarázatokra. Minden külsőségen felülemelkedő egyénisége, interpretálásainak sallangtalan egyszerűsége, természetessége, közvetlensége és mindig hatásosan artisztikus formája teszik ideális Bach-előadóvá.²¹⁸

Péterfi ugyanakkor a műnek nem a lírai vagy a drámai olvasata, hanem Dohnányi egyszerű és természetes interpretációja felől ragadta meg a hangverseny pozitívumait.

Dohnányi sem korábban sem később nem dirigált többet Bach nagyszabású oratorikus művei közül, s Bach zenekarra írt kompozíciói is igen ritkán szerepeltek karmesteri repertoárján. Ebből is adódhat az, hogy csak néhány beszámoló vállalkozott ezen alkalmak részletes értékelésére, amelyekből igazából nem kapunk képet arról, hogy karmesterként Dohnányi milyen Bach-interpretátor lehetett. Bach-műveket egyébként főként külföldi vendégkarmesterek tűzték a filharmonikusok műsorára, például a

²¹⁶ p. i. [Péterfi István], „A János-passió előadása”, *Világ* XVII/69 (1926. április 4.): 9.

²¹⁷ Pollatsek László, „Budapesti Zenei Élet (1926. márc. 9. – ápr. 6.)”, *Zenei Szemle* XII/5 (1926. április): 182–185., 182.

²¹⁸ p. i. [Péterfi István], „A János-passió előadása”, 9.

I. A karmester Magyarországon

nemzetközi régizene-játék úttörője, Edwin Fischer vezetésével jelentek meg a műsoron Bach kompozíciói.²¹⁹ A zenekar repertoárját áttekintve megfigyelhető, hogy Bach-kortársak és Bach előtti zeneszerzők művei elenyésző alkalommal szerepeltek az együttes műsorösszeállításában, így mélyreható interpretáció-elemzéseket ezekről sem találhatunk a sajtóorgánumban.²²⁰ Kivételt képez az, a Händel hatodik, g-moll hangnemű Concerto grossójának 1937. január 25-i előadását méltató beszámoló, amelyet a zeneszerző, Deák-Bárdos György – Bárdos Lajos öccse – írt. E szerint:

Ez a mű ma is olyan üde és friss, mintha nem is kétszáz év előtt írták volna, hanem tegnap. Intő példa a ma élő és mindenáron moderneskedni akaró zeneszerzőknek! Mit lehet produkálni alig néhány szál hegedűvel és gordonkával (a Concerto grosso-ban csak vonós hangszereket alkalmazott Händel) akkor, amikor nem a hangszerek raffinált és mesterkélt hangszerelési trükkjein van a hangsúly, hanem a zenei gondolaton és mondanivalón. [...] A remekbeszabott műnek hatalmas és őszinte sikere volt – Dohnányi Ernő kongeniálisan vezényelt – ékes bizonyságául annak, hogy a mai koncertlátogató közönség nem az ultramodern muzsikáért jár hangversenyre (ezeket ugyan kíváncsiságból meghallgatja), hanem elsősorban a klasszikus és romantikus zenéért.²²¹

A kritika ugyanakkor azon túl, hogy a kortárs komponisták számára is javaslatokkal élt, arról tanúskodik – amire a következő alfejezetben is számos példát találhatunk –, hogy a hangversenyek közönsége a klasszikus repertoárt szívesebben hallgatta, mint a kortárs szerzők alkotásait.

²¹⁹ Edwin Fischer ugyanakkor az 1930-as évek során Bach kettős és hármaversenyeket is előadott Bartókkal és Dohnányival Budapesten. (1936. február 27-én Bartókkal, majd 1937. május 4-én Bartókkal és Dohnányival). Lásd: ifj. Bartók Béla, *Apám életének krónikája* (Budapest: Zeneműkiadó, 1981), 179 és 187.

²²⁰ Lásd Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmoniai Társaság magyarországi repertoárja”, i.m. Hogy ebben az időszakban milyen mértékben volt jelen a régizene a Bécsi és Berliini Filharmonikusok repertoárján, arról Fritz Trümpi, már említett monográfiájában nem értekezett. Fritz Trümpi, *Politisierter Orchester*, i.m. A Bécsi Filharmonikusok interneten elérhető koncertadatbázisa szerint azonban a leggyakrabban előadott Bach-kompozíciókon kívül Händel, Corelli és Vivaldi művei is szerepeltek a zenekar repertoárján. <https://www.wienerphilharmoniker.at/en/konzert-archiv> (Utolsó megtekintés: 2023. május).

²²¹ Deák-Bárdos György, „Zeneművészeti szemle”, *Magyar Kultúra* XXIV/7 (1937. április 5.): 218–219., 218.

I. A karmester Magyarországon

A karmester Dohnányi és az új zene

Az alaprepertoáron szereplő klasszikus kompozíciók interpretálása mellett érdemes figyelmet fordítani Dohnányi kortárs zene-, s ezen belül Bartók-értelmezésének kritikai fogadtatására is,²²² hiszen mint ahogy a filharmonikusok alapszabályukban is megfogalmazták, legfontosabb célkitűzésüknek a magyar zene, s azon belül is a kortárs magyar zeneszerzők kompozícióinak népszerűsítését tartották.²²³ Jóllehet Bartók zenei stílusa – ahogy Tóth Aladár egy 1928-as kritikájában is rámutatott – meglehetősen távol állt Dohnányi konzervatív zenei ízlésétől, a kritikus igen pozitívan vélekedett az interpretáció szempontjából meglehetősen kényes kompozíció, mégpedig az I. zongoraverseny (BB 91) magyarországi bemutatójáról:

Bartók Béla zongoraversenyművét a hétfői filharmonikus hangversenyen maga a szerző mutatta be, rendkívül nagy közönségsikerrel. A karmesterpálca Dohnányi Ernő kezében volt, aki baráti odaadással és hihetetlen muzikalitással vezényelte ezt a nemesen konzervatív kultúrájától bizonyára egészen távol álló modern muzsikát. A Bartók-mű szokatlan technikai nehézsége bizony zavarba hozhatna akárhány „hivatásosan modern” karmestert is. Zenekarunk kitűnően működött. Dohnányi félig kívülről dirigálta a kényes kompozíciót. Ilyenkor látjuk csak igazán, hogy milyen rendkívüli kultúrmunkára képes ez a nagy muzsikus. És micsoda munkabírással végzi Dohnányi ezt az óriási munkát! Vasárnap délelőtt a főpróbán, hétfőn este a hangversenyen dirigálta a Bartók-bemutatót, a III. „Brandenburgi” versenyművel és a IV. Csajkovszkij-szimfóniával együtt s közben még arra is ráért, hogy vasárnap este önálló zongoraestet tartson.²²⁴

E sorok alapján úgy tűnik, hogy a mű technikai nehézségeit mind a zenekar, mind pedig Dohnányi sikeresen megoldották, ráadásul a kritikus párhuzamot vont a több ízben partitúra nélkül vezénylő Dohnányi és a „hivatásosan modern” karmesterek között. Tóth

²²² Bár karmesterként Dohnányi számos Bartók-művet vezényelt a filharmonikusok élén, a háborús bűnösök listájára került zeneszerzőt a tengerentúli sajtó egyenesen Bartók működésének „gáncsolásával” és műveinek elhanyagolásával is megvádolta. Kusz, *Dohnányi amerikai évei*, i.m., 46–48. Talán ennek megcáfolására készült el az a zeneszerző amerikai hagyatékában található a lista, amely a Dohnányi filharmóniai működése alatt előadott Bartók műveket listázza. A listát lásd az MZA Dohnányi-gyűjteményében. Egyéb dokumentumok, MZA-DE-Ta-Script 9.194.

²²³ A Budapesti Filharmóniai Társaság alapszabályait lásd: MZA/BFTZ.

²²⁴ Tóth Aladár, „Bartók Béla zongoraversenyműve a hétfői filharmónikus hangversenyen. Dohnányi Ernő zongoraestje”, *Pesti Napló* LXXIX/65 (1928. március 20.): 18.

I. A karmester Magyarországon

Aladár e szófordulattal nyilvánvalóan olyan karmesterekre utalhatott, akik kifejezetten a modern zene interpretálására szakosodtak: a Dohnányi-kortársak közül például Ernest Ansermet-re (1883–1969), Pierre Monteux-re (1875–1964) vagy Serge Koussevitzkyre (1874–1951) gondolhatott. Maga Bartók egyenesen várakozáson felülinek vélte zongoraversenyének budapesti bemutatóját, amelyről egykori zongorista-növendékének, Balogh Ernőnek így írt egy 1928. március 19-én kelt levelében: „a pesti zenekar és Dohnányi nagyon igyekeztek, európai mértékkel mérve kitűnő előadás volt, amit nem is vártam.”²²⁵ Bartók leírásában talán a legfontosabb, hogy az előadást „európai mértékkel” szemlélve is pozitívan értékelte, így összehasonlításuként minden bizonnyal a Wilhelm Furtwängler irányította, egy évvel korábbi – 1927. július 1-i – ősbemutatón közreműködő frankfurti operaházi együttesre gondolhatott elsőként.²²⁶

Tóth Aladár 1936-ban *A csodálatos mandarin* (op. 19, BB 82) szvitváltozatának előadásáról és a műről is pozitív hangnemben számolt be, s hangsúlyosan kiemelte a kompozícióról, hogy „a modern zeneirodalom egyik legnehezebb, legbonyolultabb partitúrája.”²²⁷ Egy nem kevésbé problematikus Bartók-kompozíció, a *Cantata profana* (BB 100) ugyanezen évi magyarországi bemutatójáról több kritikus is pozitív élményekkel számolt be. Dietl Fedor a *Nemzeti Ujság* hasábjain a következő elismerő szavakkal illette a mű előadását:

Emberfeletti munkát végzett dr. Dohnányi Ernő, a vezénylő karnagy is! Szinte megsokszorozta önmagát, hogy egyszerre minden hangszerre, az énekkarokra s a magánzólamokra is figyeljen a zűrzavarosan kakofon disszonanciák útvesztőjében. Ám még az ő páratlan zenei tudása sem bírta megakadályozni a kórus úgynevezett „esését”. Igaz viszont, hogy ezt a hangbeli eltérést a közönségből jóformán senki sem vette észre. Mint ahogyan bizonyára azt sem vette volna észre senki, ha a baritonszólót történetesen a tenorszólóval cserélték volna föl...²²⁸

Nem tudható, hogy a kritikus a műnek melyik szakaszában fedezett föl intonációs problémákat, mégis érzékeltette, hogy mindez nem csorbította az előadás nagyszerűségét.

²²⁵ Idézi: ifj. Bartók Béla, *Apám életének krónikája*, i.m., 128.

²²⁶ I.m., 122.

²²⁷ (T-th) [Tóth Aladár], „Filharmonikus hangverseny”, *Pesti Napló* LXXXVII/10 (1936. január 14.): 14.

²²⁸ Dietl Fedor, „A »Cantata profana« bemutatója. Dohnányi Ernő vezényelte Bartók új művét a Filharmonikusok hangversenyén”, *Nemzeti Ujság* XVIII/257 (1936. november 10.): 13.

I. A karmester Magyarországon

Bartók, aki törökországi gyűjtőútja miatt csak rádión keresztül hallhatta a *Cantata* budapesti bemutatóját, feleségének, Pásztory Dittának írt levelében maga is rámutatott az előadás több problematikus vonására. Mint 1936. november 10-én kelt levelében írja:

Tegnap csakugyan sikerült a *Cantata* előadását meghallgatnom, recsegés-ropogás ugyan volt, a kórus pedig aránylag gyöngén hangzott; legérthetőbb persze a szólisták éneke volt. Hanem bizony Palló sehogysem csinálta jól a dolgát! Hiszen majdnem kétszer lassúbb tempót vett! Igazán nem értem az embereket: hogy senki sem akadt, a ki beigazította volna. Látszott is az előadás időtartamából – 20 perc – hogy súlyos tempóhibák történtek: 16 – vagy, ha rosszul emlékszem – legföljebb 18 percig szabadna az előadásnak tartani.²²⁹

A kórus Dietl Fedor által érzékelt intonációs problémáit Bartók tehát valószínűleg a rádióközvetítés minősége miatt nem érzékelhette, a baritonszólót éneklő Palló Imre interpretációjának tempóvételbeli problémájára azonban felfigyelt. Ez, úgy tűnik, a zeneszerzőt még pár nappal később sem hagyta nyugodni, hiszen mint hűgának, Bartók Elzának írt 1936. november 15-i levelében is fölemlgette: „A *Cantata*-t hallgattam; bizony a tempókkal nem voltam megelégedve.”²³⁰

Míndezekkel egybevágóan Breuer Jánosnak – aki a repertoár és a sajtóvisszhangok alapján szintén vizsgálta Dohnányi Bartók interpretációit – jóval későbbi megállapításai, szerinte ugyanis Dohnányi manuális készségével, vagyis ütéstechnikájával valószínűleg nem tudta megfelelően átadni a meglehetősen komplex bartóki ritmikát.²³¹

A kortárs szakírók közül a *Cantata* bemutatójáról például Jemnitz Sándor igen pozitívan vélekedett, ám kiemelte, hogy bár „csekély próbalehetőség állott rendelkezésükre, de ehhez és a mű rendkívüli nehézségeihez képest rendkívüli volt az

²²⁹ ifj. Bartók Béla (szerk.), *Bartók Béla családi levelei* (Budapest: Zeneműkiadó, 1981), 546.

²³⁰ I.h. Vaszy Viktor egy későbbi, 1962. április 1-jén Bor Dezsőnek címzett visszaemlékező-levele szerint a Bartók-mű magyarországi bemutatóját eredetileg Vaszy dirigálta volna a Székesfővárosi Zenekarral, ám hogy mégsem így történt, azt a fiatal karmester azzal magyarázta, hogy Dohnányi telefonon közölte vele, hogy „egészen természetes, hogy a *Cantata* profanát ő fogja vezényelni.” Levelében Vaszy is rámutatott arra, hogy Bartók kifogásolta Dohnányi tempóvételeit, így a törökországi úttjáról hazaérkezett zeneszerző megbízta a fiatal Vaszyt a *Cantata* előadására, immár az ő jelenlétével. A sikeres előadást követően azonban Vaszy szerint Dohnányi megorrolt rá, s mint Bor Dezsőnek írta: „hosszú időn át még a köszönésemet sem fogadta.” A levelet idézi: Gábor István, *A BHZ-től az ÁHZ-ig*, i.m., 57–58.

²³¹ Breuer, „Az elnökkarnagy”, i.m., 285.

I. A karmester Magyarországon

összmunkájuk eredménye is”.²³² A *Magyarság* című lapban publikáló Molnár Imre is elégedett volt az előadással, ugyanakkor rámutatott arra – ami a kortárs zene befogadásával kapcsolatban a későbbiek során is fennálló konfliktusnak tekinthető –, hogy a közönség soraiban helyet foglalók között valószínűleg nem mindenkinek nyerte el a tetszését a bemutatott mű.²³³

A Dohnányi-interpretációiról oly sokszor beszámoló kritikus, a zeneszerzőként kevésbé ismert (elismert) Jemnitz Sándor kompozíciói is szerepeltek egy-egy alkalommal a filharmonikusok műsorán.²³⁴ Jemnitz 1937. január 25-én bemutatott *Előjáték és fuga* című művéről és előadásáról a már korábban idézett, szintén zeneszerző Deák-Bárdos György a következő gondolatokat közölte:

A közönség [...] még alig ringatta magát a hétköznapiaságból egy eszményibb világba, máris jött a kiábrándulás: Jemnitz Sándor nagyzenekarra írt Praeludiumának és fugájának bemutatója. A fiatal szerző valami nagyot és eredetit szeretett volna alkotni, de csak unalmas és értelmetlenül disszonáns zenét produkált. A terjengős és zavaros mű még csak érdeklődést sem tudott kelteni a hallgatóságban, pedig a kitűnő Filharmóniai Zenekar – hősiességével – minden tőle telhetőt megtett a sikerületlen mű érdekében. Az Operaház közönsége kínos udvariassággal fogadta a bemutatót, de Dohnányi, ha lehet még udvariasabban a szerzőre hártotta – a gyér tapsokat.²³⁵

Mint a fenti sorokból kitűnik, a Jemnitznél tizenöt évvel fiatalabb zeneszerző meglehetősen éles kritikával illette a kritikus művét, aminek bemutatója, úgy tűnik, hogy a közönség körében sem talált sikerre.

E műveken kívül azonban számos kortárs zeneszerző kompozícióját tűzte dirigensként Dohnányi a filharmonikusok műsorára. Ezt támasztja alá Breuer Jánosnak az a *Magyar Zenében* megjelent és fent már idézett tanulmánya, amelyben a karmester Dohnányi repertoárján szereplő kortárs kompozíciók jelenlétét vizsgálta.²³⁶ A magyar zeneszerzőkön kívül ugyanis – mint ahogy a tanulmányból és a repertoárlistákból kiderül

²³² Jemnitz Sándor, „Bartók – Respighi – Bruckner. A Filharmóniai Társaság II. bérleti estje”, *Népszava* LXIV/256 (1936. november 10.): 4.

²³³ M. I. [Molnár Imre], „Filharmóniai hangverseny”, *Magyarság* XVII/257 (1936. november 10.): 12.

²³⁴ Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja”, i.m.

²³⁵ Deák-Bárdos György, „Zeneművészeti szemle”, i.m., 218.

²³⁶ Breuer, „Az elnökkarnagy”, i.m., 275–286.

I. A karmester Magyarországon

– számos európai kortárs szerző műve szerepelt a filharmonikusok műsorán Dohnányi elnökkarnagyi működése időszakában.²³⁷ Jemnitz például Arthur Honegger *Rugby* (1928) című kompozíciójának 1930. januári előadása kapcsán nem csupán az Honegger-mű előadásának hiányosságaira világított rá, de egyszersmind az együttes modern kompozíciókat tolmácsoló hangversenyeinek legfőbb problémáira is:

A pályabíró sípolása, a feszülten figyelő közönség ajkáról fölhangzó kiáltások, biztatások s a tömegszenvedély finiselő kirobbanásai viszont hangszín lehetőségekkel telítettek. Szinte látjuk az egymásnak iramodó, ide-oda gomolygó legénységet, a tarka mezőnyt... De mivé vált mindez a vitalitás a filharmóniai zenekar és dr. Dohnányi Ernő elnökkarnagy értelmezésében!? Sűrű, ragadós, szurtos gomolyaggá, amelyben a zene erős plaszticitásának még a nyoma is elveszett. Ezek a keresztül-kasul szökdelő szólamok nem a labdajátékot éreztették meg velünk, hanem – a próbahiányt. A produkció – akárcsak annakidején Stravinszky „Tavaszi ünnep” című zenei költeményének előadása – mintha nem is annyira a zeneszerző mellett, mint amennyire a zeneszerző ellen tartott szónoklatra emlékeztetett volna. *Sikeres antipropaganda volt ez!* Még néhány ilyen „bemutató” és nem csodáljuk, ha közönségünk csakugyan végleg hátrat fordít a modern zenének, mert ily benyomások alapján ehhez teljes joga volna.²³⁸

A Jemnitz említette Stravinsky-kompozíció, a *Sacre du printemps* 1929. február 18-án lezajlott magyarországi bemutatója kapcsán a kritikus valóban a próbák hiányával magyarázta a hangverseny hiányosságait,²³⁹ mint ahogy a Honegger-mű bemutatása esetén is. Az együttes próbanaplói valamelyest igazolják Jemnitz Sándor felvetését, ugyanis a hangverseny előtt összesen három alkalommal próbált az zenekar, ezek közül

²³⁷ Lásd: Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja”, i.m.

²³⁸ J. S. [Jemnitz Sándor], „A Filharmóniai Társaság V. bérleti hangversenye”, *Népszava* LVIII/10 (1930. január 14.): 8.

²³⁹ Az együttes próbanaplói alapján a Stravinsky-művet a hangverseny előtt hatszor próbálták, melyek közül négy alkalommal szerepelt csupán ez a kompozíció a próbán, a másik két alkalommal a hangversenyen szereplő többi kompozíció is a próba részét képezte. A napló szerint a négy próba összesen hét órányi időtartamot jelentett. Ezek a számadatok még így is meghaladják a hangversenyek előtti szokásos 3–4 próbaalkalmat, ugyanakkor a technikailag meglehetősen komplikált mű betanulásához valószínűleg még ennél is több időre lett volna szükség. Jemnitz a Stravinsky-mű bemutatója kapcsán a következőképpen fogalmazott: „Dr. Dohnányi Ernő nagy igyekezettel vezényelte a filharmóniai zenekart, de csodákat nem művelhetett: a kellő próbák hiánya mindenütt kiérződött és az akusztikus benyomás siralmasan kezdetleges maradt.” J. S. [Jemnitz Sándor], „A Filharmóniai Társaság VI. bérleti hangversenye”, *Népszava* LVII/47 (1929. február 19.): 9.

I. A karmester Magyarországon

csupán az egyik – mindössze másfél órás – próbán foglalkoztak kizárólag az Honegger-kompozícióval, a másik két-, három-, illetve három és fél órás próbán a koncerten szereplő további kompozíciók is helyet kaptak.

Az *Esti Kurir* szerint a Stravinsky-kompozíció előadásakor – ahogy a kritika címadása is sugallja – a közönség csapatosan hagyta el a hangversenytermet: a vélhetően Fodor Gyula által írt beszámoló a következőképpen magyarázta a közönség viselkedését:

Azt hisszük, hogy nem azért távoztak el a hallgatók előadás közben, mert későn, hanem azért, mert még mindig túlságosan *korán* mutatták be Budapesten a Tavaszi Áldozatot, amelynek előadásáért Dohnányinak és a zenekarnak hála és megbecsülés jár ki az új zene minden barátja részéről.²⁴⁰

Ottlík Pálma is utalt a közönség megosztottságára a koncertről beszámoló kritikájában – jóllehet egyik kritikus sem az előadás kvalitásait kérdőjelezte meg, inkább a közönségnek a Stravinsky-mű feletti értetlenségére utalt.²⁴¹ Valószínűnek tarthatjuk azonban, hogy a magyar kritikusok jelentős hányada nem volt eléggé felkészült, nem tudott eleget ahhoz, hogy a művet a maga nagyságrendjében megértse, és ennek fényében mérje fel az előadott kompozíció színvonalát, s a közönség sem lehetett felkészülve Stravinsky kompozíciójának modern hangütésére.

Dohnányi és a zenekar teljesítményéről ugyanakkor Prahács Margit,²⁴² Lányi Viktor²⁴³ és Molnár Imre is elismerően nyilatkozott.²⁴⁴ Molnár az együttes hangszercsoportjai közül a fúvósok produkcióját külön kiemelte, mint írja: „a zenekar hősei a hihetetlen magas fekvésekkel sakkban tartott fafúvók, különösen a fagottok [voltak].”²⁴⁵

Tóth Aladár már egy 1923. október 22-i koncertről szóló kritikájában is utalt a közönség elkedvetlenítésére, s mint beszámolójából kiderül, a filharmonikusok műsorán szereplő, olasz származású kortárs zeneszerző-karmester, Victor de Sabata *Juventus*

²⁴⁰ f. [Fodor Gyula], „Csapatosan hagyta el a közönség a filharmoniai hangverseny vasárnapi főpróbáját”, [adatok nélk.], lásd MZA/BFTZ. Lásd továbbá: f. gy. [Fodor Gyula], „Az ötödik filharmoniai hangverseny”, *Esti Kurir* VIII/10 (1930. január 14.): 9.

²⁴¹ Ottlík Pálma, „Filharmoniai hangverseny”, *Budapesti Hírlap* XLIX/41 (1929. február 19.): 14.

²⁴² Prahács Margit, „Zenei szemle”, *Napkelet* VII/5 (1929. március 1.): 397–398.

²⁴³ Lányi Viktor, „Filharmoniai est orosz műsorral”, *Pesti Hírlap* LXI/41 (1929. február 19.): 19.

²⁴⁴ m. i. [Molnár Imre], „Filharmoniai hangverseny”, *Magyarország* X/41 (1929. február 19.): 14.

²⁴⁵ I.h. Az együttesben helyet foglaló fagottosok, akik a dicséretet kapták: Papp Zakár, Fázmán Ferenc, Novák Rezső, Dulanszky Raymond és Takács István voltak. Lásd ehhez: Laskai, „A Filharmoniai Társaság Zenekarának és az intézmény választmányának tagjai”, i.m.

I. A karmester Magyarországon

(1919) című szimfonikus költeményének előadásával egyáltalán nem volt elégedett. Mint Tóth írja: „Ha filharmonikusainknak az a célja, hogy a budapesti közönséget kiábrándítsák a modern muzsikából, úgy céljukat ezúttal elérték.”²⁴⁶ E megállapításokból és a korábban idézet kritikákból egyértelműen kiolvasható: a filharmonikusok közönsége nem örült annak, ha modern zenét játszik a koncerteken az együttes. Tóth Aladár jóslata azonban biztosan nem teljesült, hiszen elnökkarnagyai működése során Dohnányi még számos hazai és kortárs zeneszerző művét tűzte műsorára, s mint a filharmonikusok repertoárja is igazolja – és Breuer János is kiemelte –, egyáltalán nem minősíthetjük az elnökkarnagy műsorszerkesztését konzervatívnak.²⁴⁷

²⁴⁶ (T-th) [Tóth Aladár], „Filharmonikus hangverseny”, *Pesti Napló* LXXIV/239 (1923. október 23.): 5.

²⁴⁷ Breuer, „Az elnökkarnagy”, i.m., 286.

II. A karmester külföldön

II. A karmester külföldön

1. Európai zenekarok vendégkarmestere

A zeneszerző-karmesterekhez hasonlóan Dohnányi Ernő is gyakran dirigálta saját műveit. Ráadásul egyik kompozíciójának vezényletével kezdte meg karmesteri karrierjét, mégpedig nem idehaza, hanem a nemzetközi zeneélet egyik központjában, Bécsben. A hangverseny, amelyen zeneakadémistaként komponált Király-díj-nyertes kompozícióját, a *Zrínyi-nyitányt* (1896) vezényelte a Concert-Verein zenekarának élén, 1902. február 12-én került megrendezésre.¹ Egy évvel később, 1903. február 3-án, szintén a Concert-Verein együttesével mutatta be Bécsben d-moll szimfóniáját (1901–1902), amit október 17-én a Berliini Filharmonikusokkal is előadott.²

E korai külföldi hangversenyek adatait áttekintve jellemzőnek tűnik, hogy az ezt követő években vendégkarmesteri szereplései alkalmával Dohnányi néhány kivételtől eltekintve szinte csak saját műveit dirigálta (1.a függelék). Gombos László ezzel kapcsolatban felveti, hogy Dohnányi 1901-től kezdődő koncertező életmódja Liszt Ferencéhez állt legközelebb, aki weimari éveiben szimfonikus műveket komponált, amiket maga vezényelt.³ Liszt Ferencel ugyanakkor később – amikor az 1920-as években az Egyesült Államokban hangversenyezett – a magyarországi sajtó is gyakran párhuzamba állította a zeneszerzőt.⁴ S nem véletlenül: hiszen Dohnányi ottani koncertjein

¹ A hangverseny további műsorszámait Ferdinand Löwe vezényelte. A Concert-Verein zenekarának későbbi elnevezései: Bécsi Szimfonikusok, Wiener Sinfonieorchester, majd Wiener Symphoniker. A hangverseny műsorlapját az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi. Kovács Ilona 1903. január 7-i dátumot jelöli meg Dohnányi karmesteri debütálásának (lásd az I. fejezetben írtakat a debütálás kapcsán), amikor d-moll szimfóniáját vezényelte a Budapesti Filharmonikusok élén. Budapesten valóban ez volt első karmesteri szereplése, ezt azonban megelőzte a *Zrínyi-nyitány* 1902-es előadása. Kovács, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész”, i.m., 68. Az alfejezetben megjelenő, hangversenyekre vonatkozó adatok az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteményében őrzött műsorlap-gyűjteményéből származnak.

² Ez utóbbi hangverseny műsorát a *Pesti Napló* rövidhíre szerint Felix Weingartner tanította be. N.N., „Dohnányi sikere Berlinben”, *Pesti Napló* LIV/287 (1903. október 20.): 11.

³ Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. III. rész: A bécsi évek (1901–1905)”, in *Dohnányi Évkönyv 2005*, 151–338., 152.

⁴ Egy 1921-ben napvilágot látott és a *Budapesti Hírlap* szerkesztőjéhez címzett nyilvános levél rámutatott arra, hogy „Liszt Ferenc óta még egyetlen magyar művészre sem volt olyan büszke a magyar közönség, mint Dohnányira.” N.N., „Dohnányi. Levél a szerkesztőhöz”, *Budapesti Hírlap* XLI/20 (1925. január 26.): 5. Hasonló gondolatokat közölt 1925-ben Fodor Nándor is a *Pesti Napló* hasábjain: Fodor Nándor, „Dohnányihoz fűződik a zene megváltásának reménye egész Európában”, *Pesti Napló* LXXVI/227 (1925. október 9.): 12. Szintén 1921-ben jelent meg az az írás, amelynek már címe és nyitó mondata – „Dohnányi Bécsben, Berlinben és Budapesten. Dohnányi az idén három nagy zenei város között fogja

II. A karmester külföldön

Liszthez hasonlóan hármas minőségben – zongoraművészként, zeneszerzőként és karmesterként – ért el sikereket.

Az ebben az időszakban létrejött külföldi koncertek fogadtatását áttekintve általánosan megállapítható az is, hogy – mint azt Gombos László recepciótörténetet feltáró cikksorozatai is alátámasztják – a kritikusok általában az előadott művekről, nem pedig a Dohnányi karmesteri megítéléséről értekeztek.⁵ Ez egyébként a későbbi, magyarországi hangversenyek recepciójára is jellemző, melyeken Dohnányi saját művének vezénylésére vállalkozott.

A bécsi Concert-Verein zenekarán kívül Dohnányi több szimfonikus zenekart is vezényelt budapesti elnökkarnagyi kinevezése előtt. Első zongoraversenyét (op. 10) akkori berlini tanítványa, Stefániai Imre közreműködésével vezényelte el a Berliini Filharmonikusok hangversenyén 1907. január 3-án, egy évvel később pedig, 1908. február 8-án gordonkaversenyét (Konzertstück) dirigálta Robert Hausmann csellóművész közreműködésével.⁶ E koncertek Dohnányi pályájának berlini periódusára estek, amikor – 1905 és 1915 között – a Hochschule für Musik professzora volt: nyilvánvalóan e pozíciója is közrejátszott abban, hogy vendégkarmesterként és persze zeneszerzőként is jelen lehetett e hangversenyeken. 1911. november 17-én ismét zongoraversenyét dirigálta Stefániai Imre zongoraszólójával a Berliini Filharmonikusokkal. Szintén Berlinben, de ezúttal a Blüthner-Orchester élén vezényelte első teljes estét betöltő hangversenyét régi barátja, Pécskai Alajos (1880–1944) hegedűművész koncertjén, 1914. február 14-én.⁷ Az

megosztani művészi tevékenységét.” – is egyértelműen utal Liszt utolsó életszakaszára, amelyet a zeneszerző Budapest, Weimar és Róma között osztott meg 1870-től haláláig. N.N., „Dohnányi Bécsben, Berlinben és Budapesten”, *Magyarország XXVIII/213* (1921. szeptember 25.): 11.

⁵ Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. I. rész, i.m., 137–250; Uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. II. rész, i.m., 99–346; Uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. III. rész, i.m., 151–338.; Uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. IV. rész, i.m., 59–302; Uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. V. rész, i.m., 33–57; valamint lásd a teljes közreadást a kötet CD-mellékletén. Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatékán kívül az ÖNB Anno internetes adatbázisát tekintetem át.

⁶ Stefániai Imre Dohnányi 1905 és 1915 közötti berlini működése során volt tanítványa Dohnányinak a Hochschule für Musikon, később, 1927 és 1937 között, pedig a budapesti Zeneakadémián tanított. Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő, a Zeneakadémia tanára (1916–19 és 1928–44)”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, 55–66., 56.

⁷ Pécskai Alajost Dohnányi már édesapjának, Dohnányi Frigyesnek címzett és a zeneakadémiai felvételijéről beszámoló levelében is ismerősként említette 1894. szeptember 14-én. Kelemen Éva (összeáll.), *Dohnányi Ernő családi levelei* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó–MTA Zenetudományi Intézet, 2011), 47–49., 47. Később több ízben is kamarapartnernek voltak. Lásd: Kovács, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész”, i.m., 215.

II. A karmester külföldön

eseményen Bach a-moll hegedűversenye (BWV 1041), Beethoven D-dúr hegedűversenye (op. 61) és Saint-Saëns *Introduction et Rondo capriccioso* című műve szerepelt. Dohnányi egy alkalommal, 1914. május 9-én Londonban is szerepelt vendégdirigensként a Queen's Hall zenekarának élén, ahol fisz-moll hangnemű szvitjét (op. 19) dirigálta.

A Blüthner-Orchesterrel megtartott 1914-es koncerten kívül más alkalmakkor is előfordult, hogy Dohnányi más zeneszerző műveit vezényelte. 1911 decemberében, Rómában a „Festival ungherese” eseménysorozat második hangversenyén egyetlen műsorszám, mégpedig Michalovich Ödön *A sellő* című szimfonikus költeményének vezénylését vállalta magára. Ugyanakkor később Michalovich e művét – s ezen kívül is csupán egy operájának áriáját – csak egy alkalommal vezényelte, egy 1922. október 9-i bérleti hangversenyen.⁸ Dohnányi szólistaként és zeneszerzőként is szerepelt az említett fesztiválon, amelynek hangversenyeit a Santa Cecilia zenekarának együttese élén Hubay Jenő irányította. De hogy Hubay miért is engedte át Michalovich kompozíciójának vezénylését fiatal kollégájának, azt a szólistaként is fellépő hegedűművész a *Pester Lloyd*nak adott interjújában azzal magyarázta, hogy egyszerre mindkét minőségben nehéz lett volna számára magas színvonalú produkciót nyújtania.⁹ Ezek szerint Hubayt elsősorban a művészi igényesség sarkalta arra, hogy átadja Dohnányinak a karmesteri pálcát. A hangverseny után megjelent kritikák ugyanakkor ez alkalommal sem vállalkoztak a karmester Dohnányi értékelésére, a *Budapesti Hírlap* kritikusa is csupán azt a szellemes megállapítást vette át – mert vélhetően szakmai értékelést nem tudott kiemelni – a híradásokból, hogy „Róma közönsége és különösen az angol asszonyok rajongtak érte.” E hangversenyen kívül még két alkalommal dirigált Dohnányi a római „Magyar Fesztivál” keretein belül: 1911. december 10-én az egy évvel korábban, Budapesten bemutatott fisz-moll hangnemű, később is rendszeresen műsorra tűzött, bravúros zenekari szvitjét, majd a két nappal későbbi hangversenyen ismét más zeneszerző művét, ezúttal Bach két hegedűre írt versenyművét (BWV 1043). A d-moll hangnemű kettősversenyt ezúttal azért is Dohnányi vezényelte, mert a művet az egyébként a hangversenyeket irányító Hubay Jenő adta elő Vecsey Ferenc társaságában.

⁸ Csuka–Laskai–Wellmann Nóra, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja”, i. m.

⁹ Idézi: Gombos, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. V. rész”, i. m., CD-melléklet, 156–159., 158.

II. A karmester külföldön

Dohnányi külföldi vendégdirigensi pályáján egy külön fejezetet képeztek azok az alkalmak, amiken színpadi műveit vezényelte. Az 1910. január 12-én, Drezdában bemutatott *Pierrette fátyola* (op. 18) című pantomimját négy alkalommal és három különböző együttes élén dirigálta. Először a bécsi Tonkünstler-Orchester zenekarával az Urania Theaterben 1912. március 16-án, majd ugyanezen év június 5-én Prágában, a Neues deutsches Theaterben, vélhetően a színház zenekarának közreműködésével. Ezt követően Dánia fővárosában, Koppenhágában a Det kongelige Teater vette fel műsorára a *Pierrette fátyolát* 1914. február 22-én és 25-én. A hangversenyeken maga a szerző vezényelt, s bár a műsorlapon a zenekar nem került feltüntetésre, minden bizonnyal a királyi színház együttese működhetett közre az események alkalmával. Első vígoperáját, a Drezdában 1913. január 22-én bemutatott *Tante Simona* (op. 20) című színpadi művét Charlottenburgban, a Deutsches Opernhaus öt estén keresztül – április 9-én, 10-én, 14-én, és 29-én – tűzte műsorára a szerző vezényletével, mely alkalmak során bár nem került feltüntetésre, de minden bizonnyal az operaház zenekara működött közre. A *Pierrette fátyolában* szereplő színész-táncosnővel, későbbi második feleségével, Galafrés Elzával André Wormser *Der verlorene Sohn*, vagyis *A tékozló fiú* című némajátékán dolgoztak közösen 1915-ben. E mű jótékonycélú előadások formájában Budapesten kívül vidéken és Bécsben is (1916. április 10-én és 17-én) is elhangzott: Dohnányi valamennyi előadás során a zongora mellől irányította az együttest.¹⁰

Dohnányi budapesti elnökkarnagyi kinevezését megelőzően szülővárosában, Pozsonyban tartotta meg második egész estét betöltő hangversenyét a bécsi Tonkünstler-Orchester élén.¹¹ A hangverseny műsorán Wagner *Mesterdalnokok*-nyitánya, Csajkovszkij VI. szimfóniája (op. 74), Dohnányi *Gyermekdal*-variációi (op. 25), valamint Liszt *Les Préludes* című kompozíciói szerepeltek: e művek Dohnányi későbbi karmesteri pályafutásának is szerves részét képezték. A koncertprogramon ugyanakkor nem lett feltüntetve közreműködő muzsikusként, így vélhetően saját művének, a *Gyermekdal-variációknak* maga Dohnányi játszotta a zongoraszólamát. E hangversenyéről és fogadtatásáról a Dohnányi-irodalom azonban még említést sem tesz annak ellenére, hogy

¹⁰ N.N., „»Der verlorene Sohn«. Gastspiel ungarischer Künstler im Theater an der Wien”, *Neues Wiener Tagblatt*, i.m.

¹¹ A hangverseny programját lásd a Wiener Symphoniker adatbázisát: <https://www.wiener-symphoniker.at/de/veranstaltung/dohnanyi-r-wagner-p-i-tschaikowski-dohnanyi-liszt> (Utolsó megtekintés: 2023. január).

II. A karmester külföldön

ez a szereplés főleg személyes okokból tekinthető jelentősnek Dohnányi pályáján. Ugyanakkor Dohnányi később is szerepelt szülővárosában dirigensként, de akkor már saját együttesével, a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarával.

Mindazonáltal e korai vendégkarmesteri fellépések olyan európai zenei központokban zajlottak, ahol Dohnányi már korábban megfordult zongoraművészként, néhány év elteltével azonban egy távolabbi kontinens is megismerhette a pianistán kívül a dirigens is, mégpedig az Újvilág.¹²

2. A New York State Symphony Orchestra élén

1925. október 25-én a *New York Tribune* címlapján hét karmester karikatúrája jelent meg Hans Stengel ábrázolásában a következő évad során fellépő dirigensek közül: Willem Mengelbergé, Eugene Goossensé, Otto Klempereré, Wilhelm Furtwängleré, Arturo Toscaninié, Alfredo Casellaé és Dohnányi Ernőé.¹³ A new york-i zeneélet három zenekarának – State Symphony Orchestra, New York Symphony és a New York Philharmonic Orchestra – új dirigenseit bemutató illusztráción Dohnányiét kívül valószínűleg mindegyik dirigens ismerős lehetett az olvasóközönség számára. Zongoraművészként és zeneszerzőként ugyanakkor már találkozhattak nevével, hiszen 1921-től évente hangversenykörutakat tett az Egyesült Államokban, karmesterként azonban valószínűleg először ekkor szerepelt.¹⁴ Ugyan vendégkarmesterként is fellépett néhány tengerentúli zenekar élén, ezeken az alkalmakon saját műveinek dirigálását vállalta el.¹⁵ 1921. április 15-én és 16-án a Cincinnati Symphony Orchestrát, majd április 23-án és 26-án a National Symphony Orchestrát vezényelte fisz-moll zenekari szvitjének előadásakor. 1923. március 10-én és 11-én Hegedűversenyét (op. 27) vezényelte a New York Symphony Orchestra élén, a hegedűszólamot későbbi egyesült államokbeli barátja, Albert Spalding játszotta. Két héttel később, március 26-án a Chicago Symphony Orchestra vendégdirigense: a fisz-moll szvitet vezényelte és Zongoraversenyének (op. 5)

¹² Kovács, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész”, i.m., 65–150; Uő., „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész”, i.m., 303–360.

¹³ Hans Stengel, „Some of Our Fifteen Conductors of 1925-'26 Pondering the American Composer”, *New York Tribune* No. 13 (1925. október 25.): 1. A hiányos adatolását újságkiadványát az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteménye őrzi.

¹⁴ Dohnányi egyesült államokbeli koncertturnéinak adatairól és műsoráról lásd Kovács, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész”, i.m., 303–360.

¹⁵ A hangversenyekre vonatkozó adatok az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött Dohnányi-hagyaték műsorlap-gyűjteményéből származnak.

II. A karmester külföldön

szólóját játszotta Frederick Stock irányítása alatt. A következő évben, 1924. február 7-én és 9-én a The Cleveland Orchestra élén találjuk Dohnányit, a már több alkalommal előadott fisz-moll szvit mellett ezúttal a *Változatok egy gyermekdalra* is helyet kapott a műsorban, amelyben a zongora szólórészét játszotta. Nyilvánvaló, hogy Dohnányinak ezek a fellépései hozzájárulhattak ahhoz, hogy 1925-ben felkérést kapjon egy egyesült államokbeli együttes elnökkarnagyi tisztjére: a meghívás azonban nem a fent felsorolt együttesektől, hanem a New York-i State Symphony zenekarától érkezett.

A mindössze három évig, 1923 és 1926 között működő New York State Symphony Orchestra történetéről igen kevés információval rendelkezünk: sem az *MGG*, sem a *New Grove Dictionary* nem szentelt külön szócikket a zenekarnak: ez utóbbi lexikon „New York” című szócikke azonban röviden említést tesz az együttesről. E szerint a City Symphonyval (1921–1923) és az American National Orchestrával (1923) 1928-ban összevonva immár Philharmonic-Symphony Society Orchestra néven folytatta működését a zenekar.¹⁶ Ennél jóval több információt rejtenek a napilapok híradásai az együttesről.

A *The New York Times* 1923. március 12-i száma arról értesíti az olvasót, hogy az új zenekar alapító okiratait elküldték az állam illetékeseinek.¹⁷ A hírlapi cikkben a cári Oroszország diszkriminatív atmoszférájából, a pogromok miatt emigrált brácsaművész, Jacob Altschuler (1870–1947)¹⁸ – a New York-i Filharmonikusok és a Russian Symphony Orchestra Society egykori muzsikusa, valamint az új zenekar menedzsere – ismertette az együttes terveit, valamint a leendő vezető karmester személyéről is

¹⁶ Irving Kolodin, Francis D. Perkins, Susan Thiemann Sommer et al., „New York”, in Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 17 (London: Macmillan, 2001), 818–842. Lásd a szócikken belül az 5., „Orchestras and Bands” című alfejezetet: 827–829.

¹⁷ N.N., „New Orchestra Wants Stransky. Organizers of State to Offer Leadership to Philharmonic’s Lately Retired Conductor”, *The New York Times* LXXII/23788 (1923. március 12.): 15.

¹⁸ Jacob Altschuler testvérével, Modest Altschuler (1873–1963) csellóművésszel emigrált az Egyesült Államokba, 1893-ban. Faubion Bowers, *Scriabin. A Biography* (Mineola–New York: Dover Publications, 1996), 137. Modest Altschuler – aki egykor Alexandr Szkrjabin osztálytársa volt a Moszkvai Konzervatóriumban – 1903-ban, főként emigráns orosz muzsikusokból alapította meg a Russian Symphony Orchestra Societyt, s az együttesrel számos orosz komponista művét mutatták be és népszerűsítették az Egyesült Államokban. Az együttesről lásd a Leopold Stokowski életművének szentelt informatív honlap „Modest Altschuler and the Creation of the Russian Symphony of New York” című aloldalát: https://www.stokowski.org/Principal_Musicians_Russian_Symphony_of_NY.htm (Utolsó megtekintés: 2023. január). Lásd továbbá: Carol J. Oja, *Making Music Modern: New York in the 1920s* (New York: Oxford University Press, 2000), 51.

II. A karmester külföldön

beszámolt.¹⁹ Altschuler nyilatkozata szerint a New York Philharmonic Orchestra egykori karmesterét, Josef Stránskýt (1872–1936) tervezték felkérni a karmesteri posztra, aki el is fogadta felkérésüket.²⁰ A cseh származású Josef Stránskýt – aki pályafutása kezdeti időszakában Prágában és Berlinben működött dirigensként – 1911-ben, Gustav Mahler halálát követően kérték fel a New York Philharmonic karmesteri posztjára, amelyet egészen 1923-ig töltött be.²¹ Stránský ráadásul 1922. április 24-én Magyarországon is megfordult, s a Filharmóniai Társaság Zenekarának vendégkarnagyaként egész estés műsort vezényelt a zongorista Dohnányi közreműködésével.²²

Egyesült államokbeli működése sajtóvisszhangjainak áttekintéséből kiderül, hogy Stránský tevékenységét élesen kritizálták: a *The New York Times* már Gustav Mahler helyére való kinevezését is megdöbbenéssel fogadta,²³ az amerikai zenekritikus, Daniel Gregory Mason pedig „zeneileg teljesen inkompetensnek” (a total musical incompetent) nevezte a karmestert.²⁴ Mindezek ellenére mégis jelentős sikereket ért el a New York-i zenekar élén, s talán nem véletlen, hogy az új zenekar megalakulásakor éppen őt szemelte ki az együttes, amelynek létszámáról és célkitűzéseiről Altschuler ekképpen nyilatkozott:

Nyolcvanöt férfiemberünk lesz, s együttműködő alapon fogunk dolgozni. A zenekart teljes egészében a muzsikusok szervezik, azzal a céllal, hogy megfelelő műsorokat adjunk – olyan zenét, amelyet az emberek hallani akarnak –, és nem például Mahler 7. szimfóniájához hasonlót. Játékosaink különösen a kiváló vonósokban lesznek erősek, részben a tapasztalt filharmonikusok közül, akik a National Symphonyval való egyesüléskor kiestek, de sok új emberrel Oroszországból, fiatal hegedűsökkel is, akik Auer

¹⁹ N.N., „New Orchestra Wants Stransky”, i.m., 15.

²⁰ Bár a híradás szerint Stránský nyugdíjba vonult, a karmester valójában azért szakított a filharmonikusokkal, mert az együttes összeolvadt a National Symphony Orchestrával. N.N., „Stransky Resigns Philharmonic Post”, *The New York Times* LXXII (1923. február 9.): 10.

²¹ Michael Steinberg, „Stransky, Josef”, in Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 24 (London: Macmillan, 2001), 465.

²² MZA KAB, 1922. 04. 24., ID_4003. A karmester magyarországi fellépésének háttéréről és körülményeiről nincs további információnk.

²³ N.N., „Josef Stransky Attacked. German Review Criticises New Philharmonic Orchestra Conductor”, *The New York Times* LX/19489 (1911. június 4.): 3.

²⁴ Lásd: Nancy Toff, *Monarch of the Flute. The Life of Georges Barrere* (New York: Oxford University Press: 2005), 237.

II. A karmester külföldön

tanítványai voltak. Néhány jelenlegi filharmonikus is csatlakozik hozzánk, többen, alapító tagként, már alá is írták a szerződésüket.²⁵

Mint ahogy az idézett sorokból kitűnik, az együttes a közönség igényeit kiszolgáló repertoárt tervezett műsorán tartani, ami arról árulkodik, hogy az amerikai zeneélet más együttesei talán kevésbé tartották szem előtt ezt a szempontot. Mahler és nagyszabású VII. szimfóniája említése ugyanakkor valószínűleg azzal függhet össze, hogy korábban Mahler a New York-i filharmonikusok karmestere volt, s ily módon akarta magát megkülönböztetni az újonnan létrejött zenekar. Ráadásul a State Symphony leendő elnökkarnagya, Stránský, Mahler utódjaként került az amerikai koncertéletbe. Különösen érdekes, amit Altschuler az együttes játékosairól ír, s hogy vonósok tekintetében nem csupán tapasztalt, illetve már más zenekarban edzett muzsikusként ülnek majd be az együttesbe, de fiatal, Oroszországból emigrált hegedűművészek is. Ráadásul a beszámoló a fiatalabb generációt kiképző muzsikustanárt, a magyar származású Auer Lipótot is megemlíti, aki először Szentpéterváron, majd az Egyesült Államokban működött.²⁶

Dohnányi egy későbbi, 1926-os nyilatkozatában maga is utalt az együttes összetételére. Mint rámutatott: „a teljesen nemzetközi összetételű zenekarban négy magyar muzsikust is találtam. [...] A háború után Amerika felszívta magába a legtehetségesebb európai zenészeket.”²⁷ Az *Esti Kurir*nak adott interjújában Dohnányi név szerint meg is említi azt a négy magyar muzsikust, akik a State Symphony Orchestra együttesében helyet foglaltak: Schuck Lajos gordonkaművészt, aki Dohnányi Koncertstükkjét több ízben műsorára tűzte, a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes

²⁵ „We shall have eighty-five men, working on a co-operative basis. The orchestra is organized entirely by musicians, for the purpose of giving the right sort of programs – music that the people want to hear – and not, for example, anything like the Mahler Seventh Symphony. Our players will be strong especially in a fine string, partly from the experienced Philharmonic men who were dropped in the amalgamation with the National Symphony, but also with many new men from Russia, young violinists, who have been pupils of Auer. Some present Philharmonic men will join us, several having signed as incorporators”. N.N., „New Orchestra Wants Stransky”, i.m.

²⁶ Rakos Miklós (szerk.), *Auer Lipót (1845–1930)* (Veszprém: Művészetek Háza, 2015); valamint Uő., *Veszprémtől Szentpétervárig – Auer Lipót élete és munkássága* (Veszprém: Veszprém Megyei Tanács, 1981).

²⁷ R[áskay] L[ászló], „»Amerika a zene meghódítására készül...« Dohnányi Ernő amerikai útjáról és európai terveiről”, *Pesti Napló* LXXVII/52 (1926. március 5.): 13; valamint: *Dohnányi-írások*, 380–383, 380.

II. A karmester külföldön

brácsaművészt, Kornstein Egont, a Nemzeti Zenede tanárát, Altmann Leó hegedűművészt és egy Horovitz nevű kürtöst.²⁸

Bár a State Symphony Orchestra már megalakulásától kezdve ragaszkodott Stránský személyéhez, úgy tűnik, az, hogy őt jelölték elnökkarnagynak, nem volt szerencsés. Mindössze két évad irányítása után, 1924. decemberének legvégén ugyanis a karmester lemondott pozíciójáról. Stránský meglehetősen szokatlan pályamódosításra hivatkozva köszönt le a zenekar vezetéséről: a karmesteri hivatás helyett műkereskedést nyitott.²⁹ Döntését pedig azzal indokolta a *The New York Times* hasábjain, hogy az együttes muzikusai egyre több pénzt követeltek. Altschuler szerint azonban a legfőbb probléma az volt, hogy több próbára lett volna szükség, hogy a zenekar jobban működhessen.³⁰ A cikk ezen túl megnevezte Stránský utódját is: az új elnökkarnagynak a lengyel-német származású zeneszerző-karmestert, Ignaz Waghaltert (1881–1949) választották.³¹ Számításuk azonban ezúttal sem vált be, ugyanis a német orientációjú Waghalter nem érezte jól magát az Egyesült Államokban, s kifejezetten megvetette az Újvilág „üzletszerző kultúráját”, ezért 1925-ben ő is lemondott a State Symphony irányításáról, és visszatért Németországba.³²

Ilyen előzmények után érkezett a felkérés az Egyesült Államokban 1921 óta zongoraművészként sikeresen koncertező Dohnányihoz, aki ekkor már Magyarország első szimfonikus együttesének az elnökkarnagya volt. A New York-i együttes valószínűleg tudatában volt annak, hogy Dohnányi már elkötelezte magát hazájában, és saját együttesrel rendelkezett, mégis reménykedhettek abban, hogy a dirigent hosszabb maradásra bírhatják. Bár a felkérés körülményeiről semmiféle hivatalos dokumentum nem áll rendelkezésünkre, a zeneszerző életrajzírója, Vázsonyi Bálint szerint az elnökkarnagyi poszt betöltésére irányuló adminisztratív teendők meglehetősen elhúzódtak.

²⁸ Dohnányi nem említette meg Horovitz keresztnévét, így egyelőre nem sikerült beazonosítani a magyar származású kürtművészt. N.N., „Dohnányi új operája »A tenorista«. A nagy muzikus tavasszal visszatér hozzánk”, *Esti Kurir* III/253 (1925. november 8.): 11.

²⁹ Maud Dale, „The Private Collection of Josef Stransky”, *The Art News* XXIX/33 (1931. május 16): 86–117.

³⁰ N.N., „Stransky Quits State Orchestra. Conductor’s Decision the Climax of Meeting of Directors Discussing Conditions”, *The New York Times* LXXIV/24448 (1924. december 31.): 8.

³¹ I.h.

³² Lásd az Ignatz Waghalter munkásságát összefoglaló honlapot: <http://www.waghalter.com/> (Utolsó megtekintés: 2022. június 1.).

II. A karmester külföldön

A Vázsonyi által leírtakat azonban körültekintően kell kezelnünk, hiszen Dohnányinak az együttes élén betöltött kéthónapnyi pozícióját – valójában 1925. október 21. és december 22. között irányította a zenekart – az életrajzíró három és fél hónapnak számolta.³³ Hasonlóan megtévesztő Vázsonyinak az a megállapítása is, hogy Dohnányi legelső hangversenyét az együttessel (1925. február 17.) – mely alkalommal csupán saját művei szerepeltek a műsoron –, „kis Dohnányi-fesztiválként” jellemezte.³⁴ Bár egyik interjújában Dohnányi maga is négy hónapot említ az elnökkarnagyi pozíció betöltését illetően, ő valószínűleg az egész turné időtartamára gondolt, hiszen az évad második felében már az angol zeneszerző-karmester, Eugene Gossens (1893–1962) irányította a zenekart.³⁵ Ebben az interjúban Dohnányi kitért arra is, milyen tervei voltak az amerikai zenekarral:

Nagy reményekkel megyek ezúttal Amerikába. A New York-i State Symphony Orchestra élén [...] sok magyar művet akarok bemutatni, és hiszem, hogy felkeltem az érdeklődést a még kevésbé ismert magyar kompozíciók iránt.³⁶

A *The New York Times* 1925 tavaszán megjelent Dohnányi-interjúja szerint azonban nem csupán magyar művek bemutatását tervezte az újonnan kiszemelt dirigens. Szerinte a zenekarnak olyan nagyszabású kompozíciókat kellene játszania, mint Beethoven V. szimfóniája (op. 67) vagy Csajkovszkij VI., „Patetikus” szimfóniája. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a mindössze néhány éve működő együttes repertoárján – vélhetően a zenekar technikai színvonala vagy éppen az amerikai zeneélet műsorösszeállítás-gyakorlatának ízlésbeli különbözősége miatt – nem szerepeltek ilyenfajta kompozíciók. A nyilatkozatban az előadni kívánt repertoárról Dohnányi ekképpen számolt be:

³³ Vázsonyi, 193.

³⁴ I.h.

³⁵ N.N., „Dohnányi elutazott. Ma este már Brünben játszik kilencven magyar muzikus. Beszélgetés a mesterrel a pályaudvaron a prágai hangversenyekről és Amerikáról”, *Az Est* XVI/213 (1925. szeptember 23.): 8; valamint: *Dohnányi-írások*, 322–324.

³⁶ I.h.

II. A karmester külföldön

Természetes [...], hogy a magyar zenéből, amely megérdemli, hogy ebben az országban megismerjék, egy kicsit többet fogok előadni. A modern magyar iskolából elsősorban Bartókot, Kodályt és Weiner Leót mutatom be, valamint Kósa Györgyöt, egy ultramodernista tehetséget. Az amerikai zeneszerzők is kellőképpen képviseltetik majd magukat, és a legnagyobb igyekezettel szeretnék tisztelni MacDowell előtt, akinek *Indian Suite*-jét és egy másik művét fogom előadni. A State Symphony Orchestra terveivel egybevetve, a fiatal amerikai zeneszerzők tíz rendkívüli próbája, amelyek közül ötöt én fogok vezényelni, különös figyelmet fog kapni, remélem, hogy olyan amerikai kompozíciókkal találkozom majd, amelyek megérdemelnek egy előadást az itteni rendes előfizetők előtti, sőt esetleg zenekarommal is előadhatók lesznek Budapesten.³⁷

Mint ahogy a fenti sorokból kiolvasható, Dohnányi kortársai – Bartók, Kodály és Weiner Leó – művein kívül a fiatalabb, általa „ultramodernnek” nevezett generációt is képviseltetni kívánta karmesterként az Egyesült Államokban. Nem véletlenül választotta Dohnányi Kósa Györgyöt, hiszen a Zeneakadémián legkedvesebb zongorista növendékei közé tartozott, s egyik amerikai hangversenyének műsorára tűzte a budapesti filharmonikusaival három évvel korábban bemutatott *Hat zenekari darab* című művét.³⁸ A felsorolt magyar komponisták közül valóban valamennyi zeneszerző kompozíciója részét képezte a hangversenyeknek Dohnányi egyesült államokbeli elnökkarnagyi működése időszakában, ám az általa kiemelt Edward MacDowellnek – jelenlegi tudomásunk szerint – egyik műve sem szerepelt az együttes műsorán (1.b függelék). Valójában – annak ellenére, hogy mennyire hangsúlyozta az amerikai zeneszerzők iránt való érdeklődését – csak egyetlen amerikai komponistának, Victor Herbertnek *Irish*

³⁷ „It is quite natural [...], that I shall bring forward a little more of Hungarian music, which deserves to be known in this country. I shall present the Bartok, Kodaly and Leo Weiner, foremost among Hungarian modern school, and George Kosha, an ultra-modernist of talent. American composers will be well represented and I am most anxious to pay the highest tribute to MacDowell whose *Indian Suite* and one other will be performed by me. Coinciding with the plans of the State Symphony Orchestra, the ten special rehearsals for young American composers, five of which I will conduct, will have special attention, and I hope to come across American compositions which will merit a performance before the regular subscribers here, and eventually also with my orchestra in Budapest.” N.N., „Von Dohnányi Tells of his Plans Here. Hungarian Conductor Hopes to Give Fewer Close Repetitions of Great Works”, *The New York Times* LXXIV/24554 (1925. április 16.): 24.

³⁸ MZA KAB, 1922.12.04., ID_4082.

II. A karmester külföldön

Rhapsodie című könnyed hangvételű művét vette föl Dohnányi ideiglenes elnökkarnagysága idején a zenekar repertoárjába.

Dohnányi tíz hangversenyének műsorösszeállítását közelebbről megvizsgálva megállapítható, hogy a művek között találhatunk olyanokat, amelyeket Dohnányi már korábban, Magyarországon is vezényelt, de olyanok is vannak, amiket sem korábban, sem pedig később nem szerepeltek karmesteri repertoárján. Ez utóbbi csoportba sorolhatóak például Haydn I. (Hob. I:1), valamint a VII., a „Le Midi” alcímet viselő szimfóniája (Hob. I:7). Nem dirigálta Dohnányi később Prokofjev I. hegedűversenyét (op. 19) és Mozart két zongorára komponált Esz-dúr hangnemű (K. 365/316a) kézzongorás versenyművét sem. Meglepő, hogy Brahms *Akadémiai ünnepi nyitánya* (op. 80) sem korábban, sem pedig később nem szerepelt dirigensi műsoraiban – annak ellenére, hogy Brahms művei mind zongoraművészként, mind pedig karmesterként is repertoárjának gerincét képezték, ráadásul korának egyik leghivatottabb Brahms-interpretátorának tekintették. Gyakran szerepelt azonban műsoraiban Brahms I. szimfóniája, Beethoven *Coriolan*-nyitánya vagy például Liszt Doppler hangszerelte I. magyar rapszódiaja: ez utóbbit főként külföldi vendégszereplései során vezényelte budapesti filharmonikusai élén.

Mint ahogy az 1.b függelékből is kitűnik, egy alkalommal, 1925. december 20-án a zongora mellől irányította a State Symphony zenekarát: ez alkalommal Beethoven negyedik, G-dúr zongoraversenyét adta elő.³⁹ Nem ez volt azonban az első alkalom, amikor ilyenfajta előadásmódban hallhatta Dohnányit az amerikai hangversenylátogató közönség. 1921. április 23-án és 26-án New Yorkban Mozart K. 453-as jegyzékszámú G-dúr versenyművét hasonlóképpen interpretálta a National Symphony Orchestrával, 1924. február 7-én és 9-én pedig a Cleveland Orchestra élén Beethoven ötödik, Esz-dúr hangnemű zongoraversenyét (op. 78) is a zongora mellől vezényelte. Az 1921-es hangverseny után megjelent kritikák alapján úgy tűnik, hogy ez a fajta, a korszakban szokatlannak számító előadásmód az Egyesült Államokban sem volt mindennapi jelenség.⁴⁰ A rövid recenzió a néhai Hans von Bülow-t említi meg, aki hasonló módon adott elő Mozart-zongoraversenyeket: s mint korábban láthattuk, a magyarországi sajtó is párhuzamba állította Bülow-t Dohnányival a zongora mellől való dirigálás kapcsán.⁴¹

³⁹ Ezt a művet egy évvel korábban, 1924-ben játszotta először hasonló módon Debrecenben, az Aranybika Szállóban filharmonikusaival.

⁴⁰ N.N., „Dohnanyi with National Symphony”, *The New York Times* LXX/23093 (1921. április 21.): 18.

⁴¹ (dr. s. e.) [Spur Endre], [Cím nélk.] *Alkotmány* (1919. január 13.) (MZA/BFTZ).

II. A karmester külföldön

Mindezekon kívül érdemes áttekinteni a State Symphony Orchestra Dohnányi vezényelte hangversenyeinek recepcióját is. A csupán Dohnányi műveit megszólaltató, 1925. február 17-i hangversenyt követően elnökkarnagyi minőségében október 21-én állt Dohnányi a State Symphony élére a Carnegie Hallban. A műsoron azonban ezúttal más komponisták művei szerepeltek: Haydn hetedik C-dúr szimfóniája, Bartók Béla *Két arckép* (op. 5, BB 48b) című kompozíciója, valamint Brahms első szimfóniája. Az együttes új karnagya iránti nagy lelkesedésnek köszönhetően a hangverseny után többen is tollat ragadtak, hogy beszámoljanak a zenekar új szezonjának kezdetéről és az újdonsült dirigensről. Így tett például a *The Evening World* kritikusa, Paul Morris, aki a következőképp vélekedett a hangversenyen elhangzottakról:

[Dohnányi] taktusütése talán kissé határozatlan. A zenekar egyes hangszercsoportjai olykor-olykor a saját tempójukat vették fel, figyelmen kívül hagyva az övét. De Haydn egy gyengéd szimfóniáját, majd később Brahms hősies c-moll szimfóniáját úgy tolmácsolta, hogy muzikalitásához nem férhetett kétség.⁴²

A fenti sorokból arra következtethetünk, hogy az első hangversenyen még nem volt összeszokott az új elnökkarnagy zenekarával, ezért is érezhette a kritikus, hogy az együttes gyakran önkényesen választott tempót az interpretáció során. Érdekes ugyanakkor, hogy Morris az elhangzott művek előadását mégis nagyra értékelte, ám a Bartók-műről egyáltalán nem tett említést.

Ez utóbbiról valamivel többet olvashatunk Olin Downes hangverseny után megjelent kritikájában, melyből az érzékelhető, hogy a magyar zeneszerző kompozíciója előtt értetlenül állt az amerikai közönség. Többet tudhatunk meg azonban a zenekar és Dohnányi – Paul Morris által is kifogásolt – együttjátékáról. Mint írja:

Dohnányi már tavaly télen is vezényelte a State Symphony Orchestra koncertjét, de akkor egy olyan szervezettel volt dolga, amely veszélyesen

⁴² „His beat may be a trifle indecisive. Now and then the individual choirs of the orchestra took their own tempos, disregarding his. But he interpreted a fragile symphony of Haydn and later the heroic C minor symphony of Brahms in a way that left no doubt to his musicianship.” Paul Morris, „Realm of Music”, *The Evening World* (1925. október 25.). A hiányos adatolású újságkivágatot az MZA Vázsonyi Bálint-hagyatékában. Az újságkivágat fénymásolatának jelzete: G33-010.

II. A karmester külföldön

zilált állapotban volt, és következésképpen kevésbé volt képes a vezető pontos gondolatát felfogni és reprodukálni. Tegnap este sokkal jobbak voltak a körülmények. Az előadás technikailag minden tekintetben felülmúlta az előző évadban nyújtott teljesítményt. Elsőrendű volt az intonáció, a hangindítás, a frazeálás, a hangszínbeli egyensúly; zeneileg pedig a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű és kommunikatív érzésű karmester adta az energiát. [...] Tegnap este egyértelmű volt, hogy a State Symphony egy új kezdetéhez egy, a hírnevéhez méltó művészi rangú embert szereztek, és hogy az új karmester szívvel-lélekkel végzi a feladatát.⁴³

Az est legjobban sikerült műsorszámát Downes szerint a Brahms-szimfónia előadása volt, s ennek a műnek interpretációjáról fogalmazta meg legterjedelmesebben véleményét a kritikus:

A szimfóniát [Dohnányi] teljesen mesterien és az érzelmek fehérlő forrásával tolmácsolta. Mindezt nyöszörgések, sóhajtozások és modern szentimentalizmusok nélkül, a partitúrához illő nyers, erőteljes hangulatban. Megrendítő előadás volt, sokatmondó ugyanakkor, hogy a mozgalmasság és nemesség különösen a második tételre volt jellemző. Dohnányi nem próbálkozott semmiféle látványos, vagy szakamiatlan dologgal. Úgy tolmácsolta Brahmsot, mint egy igazi, művészetének szolgálatában lángoló muzsikust, s a közönség sok valódi inspirációt merített az alkalomból.⁴⁴

⁴³ „Mr. Dohnanyi directed a concert of the State Symphony Orchestra last winter, but was dealing then with a body in a dangerously disorganized condition, and one, consequently, with little capacity to catch and reproduce the precise thought of the leader. Last night conditions were much improved. Technically the performances were in every way superior to those of the previous season. They were superior in point of intonation, attack; phrasing, tonal balances; musically they were energized by a conductor of unquestioned authority and communicative feeling. [...] It was clear last night that the State Symphony has secured, for a new beginning a man of an artistic stature equal to his reputation, and that the new conductor's heart was in his task.” Olin Downes, „Ernst von Dohnányi Conducts”, *The New York Times* LXXV/24743 (1925. október 22.): 22.

⁴⁴ „The symphony was interpreted with complete mastery and at a white heat of emotion. This without whines, groans, or modern sentimentalities, in a rugged, powerful mood that matched the score. It was a stirring performance, and it is significant that the second movement, in particular, was characterized by such movement and nobility. Mr. Dohnanyi attempted nothing spectacular or un-sanctioned. He interpreted Brahms like a true musician afire in the service of his art, and the audience derived much genuine inspiration from the occasion.” I.h.

II. A karmester külföldön

A kritikus ennél jóval terjedelmesebben nyilatkozott a *The New York Times* hétvégi, mégpedig szombaton megjelenő számában. Downes meglepő részletességgel írt Dohnányi interpretációjáról és előadása mélységeiről, ráadásul a nemzetközi rangú Wilhelm Furtwängler Brahms-interpretációjával is összehasonlította Dohnányi olvasatát:

Brahms c-moll szimfóniájának múlt szerda esti inspiráló előadása, bizonyos egyenetlenségek és hangzásbeli hiányosságok ellenére, a régi iskola előadása volt – ha lehet ilyenek nevezni. Kerülte egyfelől a zenekarral ma már elérhető finomságokat, másfelől a szenzációhajhászás felfújó hatásait. Az előadás egyszerű, gigantikus Brahms volt – se több, se kevesebb. Manapság a legtöbb karmester megteszi, amit tud, hogy gondos egyensúlyozással, egy szólam kiemelésével itt, egy hangszín könnyítésével ott, hogy adjon valamit Brahmsnak abból a festői színvilágból, amelyet ő mintha megvetne partitúrájában. Nem így Dohnányi. Ő a zenéhez, a partitúra lényegéhez és szenvedélyéhez nyúlt – ezekhez és a szimfónia architektúrájához. Volt ebben az előadásban valami olyan közvetlenség és fehér izzás, amely technikailag ugyan alacsonyabbrendű volt ugyanezen műnek a Furtwängler-féle emlékezetes olvasatától a múlt évadban, ám amely megkülönböztette a többi, általunk ismert igen figyelemre méltó interpretációtól. Mielőtt a mű első két taktusa elhangzott volna, a hallgató már a tonális dráma közepén volt, és – akár akarta, akár nem – részese volt annak kibontakozásának. A legtöbb tempó, például a lassú tétel, valamint az első tétel és a finálé bevezetőjének tempói a megszokottnál valamivel gyorsabbak voltak. Ráadásul kevés volt a késleltetés vagy más szükségtelen interpretációs manír. [...] Bizonyos értelemben személytelen volt: az előadó elveszett Brahms hangzáskatedrálisa arányainak és érzéseinek kivetítésében. A karmester ez alkalommal elmerült feladatának felelősségében és nagyságában.⁴⁵

⁴⁵ „The inspiring performance of the Brahms C minor symphony last Wednesday night, despite certain roughnesses and tonal imperfections, was a performance of the old school – if such it may be termed. It eschewed niceties that can now be achieved with the orchestra on the one hand and the inflated effects of the sensationalist on the other. The performance was plain, gigantic Brahms – not more and not less. Today most conductors do what they can, by careful balances, emphasis of a part here, the lightening of a sonority there, to give Brahms some of that picturesqueness of color which he seems to disdain in his scoring. Not so Mr. Dohnanyi. It was the music, the pith, and passion of the score that he reached for – these things and the symphony’s architecture. There was a directness and a white heat in this performance, technically inferior to the memorable reading of the same work by Furtwängler last

II. A karmester külföldön

Meglehetősen képszerűen festette le recenziója folytatásában Downes Dohnányi mozdulatait: leírása szerint Dohnányi nem igazán törődött testtartásával, néha guggolt, néha pedig hirtelen felemelkedett – jöllehet sem korábban, sem később nem találkozhatunk ilyen szélsőséges leírással Dohnányi karmesteri technikáját illetően.⁴⁶

A State Symphony Orchestra 1925. október 27-i hangversenyén Dohnányi Mendelssohn „Skót”-szimfóniáját (op. 56), saját kompozícióját, a *Ruralia hungaricát*, Victor Herbert *Irish Rhapsody* című művét, valamint Massenet *Manon Lescaut* operájából a „Je marche sur les chemins” kezdetű áriát vezényelte, utóbbit Mary Lewis amerikai énekesnő közreműködésével. A hangverseny után a *The New York Times* névtelen kritikusa a „Skót”-szimfónia előadása leírásának szentelte a legtöbb figyelmet:

A program Mendelssohn „Skót szimfóniáját”-val kezdődött, s a közönség a legőszintébb és legkifejezőbb előadást hallgatta, amit csak el lehetett képzelni. Dohnányi egyszerű méltósággal és művészi igazsággal kezelte a zeneszerzőt. Az első és a második tétel közel állt a tökéletességhez. A hegedűk éneklő hangja külön említést érdemel; de már az első pillanattól kezdve nyilvánvaló volt, hogy a karmester nemcsak a zenekart tanította be aprólékos gondossággal, hanem beoltotta embereit – saját komoly odaadásával.⁴⁷

season, which put it apart from other interpretations, even very notable ones, that we have known. Before two measures of the opening had sounded, the listener was in the midst of the tonal drama, and a participant, whether he intended it or not, in its development. Most of the tempi, such as those of the slow movement and of the introductions of the first movement and the finale, were a little more rapid than is customary. There were, moreover, but few retards or other unnecessary mannerisms of interpretation. [...] In a sense it was impersonal: the interpreter was lost in his projection of the proportions and feelings of Brahms's cathedral of tone. The conductor on this occasion was submerged in the responsibility and greatness of his task.” Olin Downes, „Dohnányi's Good Start With State Symphony”, *The New York Times* (1925. október 25.). A hiányos adatolású újságkivágot lásd az MZA Vázsonyi-hagyatékában. Az újságkivágot fénymásolatának jelzete: G33-013.

⁴⁶ „Mr. Dohnanyi stood before the audience careless of attitude, crouching for a moment, rising suddenly the next to signal for a burst of tone or like effect: withal so far, as man and artist, from the exalted prima donna of the baton as a man could be and still function successfully in the world of music.” I.m.

⁴⁷ „The program commenced with Mendelssohn's »Scotch Symphony,« and the audience listened to of the sincere and expressive performances that most could be imagined. Mr. von Dohnanyi treated his composer with simple dignity and artistle truth. The first and second movements were close to perfection. The singing tone of the violins deserved special mention; but it was evident from the first that the conductor had not only rehearsed the orchestra with minute care but that he had inoculated his men – with his own earnest devotion.” N.N., „State Symphony Concert. Von Dohnányi Gives a Finished Performance – Mary Lewis Soloist”, *The New York Times* (1925. október 28.). A hiányos adatolású újságkivágot lásd: MZA Vázsonyi Bálint-hagyaték. Az újságkivágot fénymásolatának jelzete: G33-004.

II. A karmester külföldön

A fenti sorok arról tanúskodnak, hogy első hangversenyükhöz képest már inkább összeszokott a zenekar és új elnökmegvalósítója. Ezzel ellentétben a szimfónia előadásával *The World* zenekritikusa, az orosz származású Samuel Chotzinoff egyáltalán nem volt elégedett. Szerinte a mű előadása „hosszan elhúzódó unalom volt”, ám kiemelte, hogy a művet tételek közötti szünetek nélkül adták elő.⁴⁸ Erre Leonard Liebling, a *New York American* című lap kritikusa is rávilágított, ami arról tanúskodik, hogy az Egyesült Államokban még a korábbi gyakorlatnak megfelelően bevett szokásnak számított a tételek közötti tetszést nyilvánítani.⁴⁹ Elképzelhető tehát, hogy szándékosan adták elő így – attacca –, szünetek nélkül Mendelssohn szimfóniáját, mégpedig azért, hogy a tételek között a közönség ne zavarja meg tapssal az előadást.

A már többször idézett Olin Downes egy későbbi, az 1925. december 9-i hangverseny fénypontjának – amelyen Weiner *Farsang* című műve és Haydn 2., D-dúr csellóversenye (Hob. VIIb:2) szerepelt – Beethoven „Pastorale”-szimfóniájának előadását tekintette. Leírása szerint a kompozíció interpretációjának fő erénye az előadás egyszerűségében rejlett:

Mint kiderült, a koncert fő műsora a Beethoven-szimfónia volt. Ez egy olyan szimfónia, amelynek interpretálásra egy Dohnányihoz hasonló muzikalitású és őszinte temperamentumú karmester különösen alkalmas. Olyan partitúrát szólaltatott meg, amelyben mára már kezd elhalványulni a spontaneitás, a frissesség, a mozgás az első hangtól az utolsóig. Beethoven patakja nem tűnt vég nélkül csörgedezőnek, mint ahogy az rutinos vagy akadémikus karmesterek kezében gyakran előfordul. Elragadó volt, a természetes egyszerűség, a vidék édes lehelete. Ekképpen előadva, pedantéria és hivalkodás nélkül, a szimfónia elbűvölte a közönséget, üdítő volt hallgatni. Egy ilyen kifinomultság könnyű hatást kelt, pedig nehezen megvalósítható. Valóban kevés olyan karmester van ma, aki a „Pastoral”-szimfónia ilyen

⁴⁸ Samuel Chotzinoff, „Music”, *The World* (1925. október 28.). A hiányos adatolású újságkivágot az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi. Az újságkivágot nem kapott gyűjteményi jelzettel.

⁴⁹ Leonard Liebling, „State Symphony Songs Win Praise for Mary Lewis”, *New York American* (1925. október 28.). A hiányos adatolású újságkivágot az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi. Az újságkivágot nem kapott gyűjteményi jelzettel. Michael Steinberg szerint a modernkori karmesterek közül Richter János egyike volt azoknak, akik elvetették a tételek közötti tetszésnyilvánítást. Lásd: Michael Steinberg, *The Symphony: The Listener's Guide* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1995), 160.

II. A karmester külföldön

sallangmentes előadását merné vállalni, és akinek ennyire sikerült volna egy hosszú és naiv művet a modern közönség számára élvezetessé tenni. Volt alkalmunk ismét rácsodálkozni [...] A zenekar csodálatosan teljesítette a zenekarvezető kívánságait; de a műsornak több változatosságot és kontrasztot kellett volna tartalmaznia.⁵⁰

Dohnányi egyesült államokbeli elnökkarnagyi működésének talán legemlékezetesebb előadása az az 1925. december 20-i hangversenye lehetett, amikor Beethoven negyedik, G-dúr zongoraversenyét a zongora mellől vezényelte. A hangverseny után megjelent kritikák közül valamennyi figyelmet szentelt e különleges előadásmód jellemzésére. Bár a beszámolók nagy része ámulattal számolt be a dirigens efféle előadásáról, a *The New York Evening Post* névtelen kritikusa meglehetősen gúnyosan jellemezte az interpretációt, s szerinte ez „furcsa gimnasztikát eredményezett, ami időnként a neveltség határát súrolta.”⁵¹ A *New York Herald Tribune* ennél jóval részletesebben jellemezte Dohnányi dirigálásának technikai hátterét:

Míg a régi zenében nem ritkán vezényelték játékosait karmestereink, miközben egy hangszeren ténykedtek, zongoraverseny közben vezényelni ritka és aligha tűnik könnyű mutatványnak. Dohnányi energikusan vezényelt, elsősorban a bal kezét használta, amikor elszakadt a billentyűktől, nem pedig a jobbját, s inkább oldalirányú fel-le mozdulatokkal, nem pedig azzal a felfelé és lefelé irányuló mozdulattal, amelyet, ha jól emlékszünk, Mengelberg alkalmaz, amikor egy 18. századi művet játszik a csembalóvá alakított

⁵⁰ „The feature of the concert, as it turned out, was the Beethoven symphony. It is a symphony which a conductor of Mr. Dohnányi's musicality and frank temperament is especially fitted to play. He gave a score which is beginning to fade spontaneity, freshness, movement from the first note to the last. Beethoven's brook did not appear to babble unendingly, as it often does in the hands of routine or academic conductors. There was delightful, unforced simplicity, a sweet breath of the countryside. So played, without pedantry or ostentation, the symphony charmed the audience and was refreshing to hear. Such an accomplishment sounds much easier than it is to do. There are, indeed, few conductors today who would dare give such an unimbellished performance of the »Pastoral« symphony and who could have so succeeded in making a work that is long and naïve a delight to a modern audience. [...] The orchestra responded admirably to the leader's wishes; but this program should have had more variety and contrast.” Olin Downes, „State Symphony Orchestra”, *The New York Times* LXXV/24792 (1925. december 9.): 29.

⁵¹ „This resulted in some weird gymnastics, which bordered at times on the ludicrous, but the music was well played nevertheless.” N.N., „Mr. Dohnányi as Conductor, Pianist and Composer”, *The New York Evening Post* (1925. december 21.). A hiányos adatolású újságkivágatot az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi. Az újságkivágat nem kapott gyűjteményi jelzést.

II. A karmester külföldön

zongora mellől. Amikor mindkét keze foglalt volt, Dohnányi feje vette át néha a vezénylő mozdulatot. Az eredmény egy érdekes előadás lett, a szólista-karmester megmutatta figyelemre méltó technikai, mesteri és kivitelezési képességét, a zenekar pedig nagyon dicséretes együttműködést tanúsított. Az ováció és a Chickering Piano Company koszorújának átadása után, amely a karmestert, zongoraművészt és zeneszerzőt mesterkarmesterré nyilvánította, Dohnányi ráadásként Beethoven „Für Elise”-ét játszotta.⁵²

Kevés kritikus rögzített ilyen részletes leírást Dohnányi zenekarvezetéséről, de néhányan – mint ahogy a későbbiek során látni fogjuk – inkább a jobbkezes karmesterek csoportjába sorolták őt.⁵³ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Dohnányi oldalirányú balkéz-használata elsősorban a zongora mellől való dirigálás miatt lehetett hangsúlyosabb, amit a kritikus párhuzamként Mengelberg ellentétes, fel- és lefelé irányuló mozgásával hasonlított össze, a holland dirigens előadásáról felidézett emléke nyomán. S bár konkrétan nem nevezte meg a holland dirigens műsorán szereplő kompozíciót, ennél fontosabb, hogy Mengelberg repertoárján egy 18. századi kompozíciót adott elő az akkori gyakorlatnak megfelelően a hangszerre mellől.

Richard Aldrich, a *The New York Times* kritikusa szintén beszámolt a zongoraverseny előadásáról, s mind a zongorista-dirigens, mind pedig az együttes játékát figyelemreméltónak tekintette:

⁵² „While in early music our conductors have not infrequently directed their players while officiating at an instrument, to conduct while playing a piano concerto would seem to be a rare and hardly an easy feat. Mr. Dohnanyi directed energetically, using his left hand, when disengaged with the keys, much more than his right, with a lateral up and down motion rather than the overhand sweep which, if we remember rightly, Mr. Mengelberg affects when directing an eighteenth century offering from a harpsichordized piano. With both hands occupied, Mr. Dohnanyi's head sometimes took up the directing motion. The result was an interesting performance, the soloist-conductor showing his notable technical mastery and finish, with expressive ability, and the orchestra furnishing very commendable co-operation. After an ovation and the presentation of a wreath from the Chickering Piano Company styling him master conductor, master pianist and master composer, Mr. Dohnanyi played Beethoven's »Für Elise« as encore.” N.N., „Four Orchestras Win Plaudits in Day's Concerts. Dohnányi Plays Piano While Conducting Symphony in Beethoven's G Major Concerto at Carnegie Hall”, *New York Herald Tribune* (1925. december 21.). A hiányos adatolású újságkivágatot az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatéka őrzi. Az újságkivágatot nem kapott gyűjteményi jelzettel.

⁵³ Lásd például: Erich Roeder, „Berlin umjubelte seine Gäste”, *Der Angriff* (1937. április 5.). A hiányos adatolású újságkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

II. A karmester külföldön

[A hangverseny] különlegessége volt, hogy Dohnányi egyszerre szerepelt karmesterként és zongoristaként. Beethoven negyedik, G-dúr zongoraversenyét játszotta, és a hangszer mellőli helyéről irányította a zenekart, amennyiben a zongora szólamával való foglalatossága ezt lehetővé tette. Kétséges kísérlet az ilyen. Von Bülow tett hasonlóképp meiningeni zenekarával, amely akkoriban a technikai tökéletesség végső szava volt; és természetesen azóta kisebb jelentőségűek is műveltek. A legtöbb zongoristának azonban elég tennivalója van Beethoven zenéjének megvalósításában, és a legtöbb karmester elég ahhoz, hogy még egy magasan képzett zenekarból is számtalan próbával biztosítson egy jó együttest. Amit Dohnányi és emberei ebben az előadásban műveltek, az valóban figyelemre méltó volt. Rögtön elmondható, hogy játékaival finoman költői, mélyen átélt és tudományosan tiszta megvalósítása volt Beethoven e legköltőibb versenyművének, gyönyörűen és finoman tagoltan. A zenekari szólam a körülményekhez képest kiváló volt, különösen ritmikai minőségében, ami az adott körülmények között akár kudarcot is vallhatott volna.⁵⁴

Dohnányi a State Symphony Orchestrával megtartott utolsó hangversenyének programjával klasszikus műsort állított össze: Haydn I., Mozart „Prágai” (K. 504) alcímet viselő, valamint Beethoven V. szimfóniája szerepelt az 1925. december 22-én megrendezett koncerten. Az alkalomról a már oly sok koncertről tudósító Olin Downes számolt be, s kiemelte, hogy a műsoron szereplő Haydn szimfónia valószínűleg ekkor hangzott el először Amerikában:

⁵⁴ „It offered a remarkable feature in that Mr. Dohnanyi appeared in it at the same as conductor and pianist. He played Beethoven’s fourth pianoforte Concerto in G and directed the orchestra from his seat at the instrument, so far as his preoccupation with the piano forte part would permit. It is a some what doubtful experiment. Von Bülow used to do it with his Meiningen orchestra that was, in those days, the last word in technical perfection; and, of course, lesser men have done it since. But most pianists have enough to do in achieving Beethoven’s music, and most conductors enough in securing a fine ensemble from even a highly trained orchestra with innumerable rehearsals. What Mr. Dohnanyi and his men did in this performance was really remarkable. It may be said at once that his playing of the composition was a finely poetical, deeply felt and scientifically clear realization of this most poetical of all Beethoven’s concertos, exquisitely and delicately proportioned. The orchestral part was, under the circumstances, excellent, and especially so in its rhythmical quality, which, under those circumstances, might have failed.” Richard Aldrich, „The State Symphony”, *The New York Times* LXXV/24803 (1925. december 21.): 26.

II. A karmester külföldön

Dohnányi Ernő tegnap este a Carnegie Hallban adta az évad utolsó koncertjét a State Symphony Orchestra karmestereként. A közönség mérete és lelkesedése, mely igen nagy volt, arról tanúskodott, hogy ő és a zenekar meghódította a közönséget [...] Dohnányi olvasata olyan volt, amelyet közönsége már megszokott tőle, ugyanakkor nem volt kevésbé életerős és meggyőző. Dohnányi ugyanis nem az irányadó elvek vak követője, és nem is az úgynevezett hagyományok uralják. Egy klasszikus mester műve számára nem azért nagyszerű, mert elismert és szentesített, hanem mert hisz benne, és a lelke mélyéig átérzi azt. Ezért van Haydnjának energiája és humora, valamint tizennyolcadik századi műveltsége; Mozartjának lendülete, ritmikai élete és lírai hangsúlya és V. szimfónia-olvasatának magasztos, drámai érzelmessége. Dohnányi mint karmester nem szenzációhajhász, hanem olyan, aki egyenesen a zene szívébe hatol. Dohnányi meggyőződését a játékosai felé közvetíti és vezeti őket. Megvan benne mindaz, ami a zenészekből a legjobbat hozza ki.⁵⁵

A Dohnányi utolsó hangversenyéről beszámoló kritika arról tanúskodik, hogy az együttes és új karmestere a kezdeti nehézségek után immár összeszokottan működött együtt. Bár Downes nem bocsátkozott különösebb részletekbe, mindhárom klasszikus szerző Dohnányi-féle interpretálásáról elismerően nyilatkozott.

Dohnányi e korai vendégkarmesteri fellépéseinek informális hátteréről ugyan jóformán semmilyen dokumentációval nem rendelkezünk, a fent idézett kritikák alapján az figyelhető meg, hogy a dirigens zenei képességeit nagyra értékelte a tengeren túli sajtó. Ottani sikereit ugyanakkor a magyarországi lapok is figyelemmel kísérték és folyamatosan beszámoltak arról, hogy Dohnányi valósággal „új lelket öntött a haldokló

⁵⁵ „Ernest von Dohnanyi gave his final concert of the season as conductor of the State Symphony Orchestra last night in Carnegie Hall. The dimensions and the enthusiasm of the audience, which was a large one, testified to the ground that he and the orchestra have won with the public. [...] Mr. Dohnanyi's readings were what his audiences have come to expect of him, but they were not the less vital and convincing for that. For Mr. Dohnanyi is no blind follower of precedent, nor is he dominated by so-called traditions. A work by a classic master is great for him not because it has been approved and sanctioned, but because he believes in it and feels it to the bottom of his soul. Hence the energy and humor, as well as eighteenth-century breeding of his Haydn; the vigor, the rhythmic life and the lyrical stress of his Mozart, and the lofty, dramatic emotion in the reading of the Fifth Symphony. Mr. Dohnányi as a conductor is not a sensationalist, but one who goes straight to the heart of the music. He communicates his convictions to his players and carries them with him. There is that in the man which brings from the musicians the best they have to give, and that best is most heartily given.” Olin Downes, „Von Dohnányi's Last Concert”, *The New York Times* LXXV/24805 (1925. december 23.): 23.

II. A karmester külföldön

zenekarba”, a State Symphony együttesébe.⁵⁶ A budapesti zeneélet egyrészt csodálattal tekintett Dohnányi sikereire, másrészt viszont valószínűleg attól is tartott, hogy a nemzetközi hangversenyszféra teljes mértékben kisajátítja és végleg elszakítja hazájától a zeneszerzőt. Ilyen, aggodalmakkal teli írást jelentetett meg még Dohnányi amerikai vendégkarmesteri működése előtt Cserna Andor *Az Est* hasábjain – cikkét az *Egyetértés* egy az egyben átvette –, amelyben aggályait fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a komponista esetleg végleg elszakadhat a budapesti zeneélettől:

Dohnányi Ernő amerikai sikere igazi nagy diadala ismét a magyar zeneművészetnek, de amilyen büszkeséggel ez a diadal eltölt bennünket, olyan fájdalmasan kell megállapítanunk, hogy Budapest és a magyar zenei kultúra, amely egész fellendülését, megizmosodását az utolsó évtizedben Dohnányi Ernőnek köszönheti, ezt a kiváló nagy művészt jóformán egészen elvesztette. Dohnányi ezentúl csak vendég lesz itthon és nem kapcsolódhatik bele abba a nagyjelentőségű művészeti és kulturális munkába, amelynek vezére, irányító szelleme volt eddig. Különösen fájdalmasan érintheti ez a veszteség a magyar zenei kultúrát most, a május elseji ünnepi napokban, amikor a Zeneművészeti Főiskola félszázados jubileumát ünnepli. A jubiláris ünnepségeken csak egy zenekari szám képviseli Dohnányi Ernőt, aki Londonban hangversenyez és New Yorkban fog a jövő évadban dirigálni. Ez az amerikai szerződés talán gondolkozóba fogja ejteni a hivatalos köröket is.⁵⁷

A kritikus félelme ellenére dirigensi pozíciója az ország első szimfonikus együttese élén azonban Dohnányit mégis Budapesthez kötötte.

Az egyesült államokbeli elnökkarnagyi működése után ugyanakkor Dohnányi még számos alkalommal szerepelt mind amerikai (Cincinnati Symphony Orchestra, Detroit Symphony Orchestra, The San Francisco Symphony Orchestra), mind pedig európai együttesek (Wiener Symphoniker, Concertgebouw Orchester) élén vendégkarmesterként (l.c. függelék). Hogy több zenekart vezényelt később, arról

⁵⁶ Fodor Nándor, „Dohnányi bemutatkozása a new yorki Carnegie Hallban. A State Symphony Orchestra megváltását várja Dohnányitól az amerikai sajtó – Bartók két portréja nagy sikert aratott”, *Pesti Napló* LXXVI/252 (1925. november 8.): 18.

⁵⁷ cs. a. [Cserna Andor], „Dohnányi Amerikába szerződött. Októbertől kezdve a newyorki State Symphony Orchestra dirigense lesz”, *Az Est* XVI/97 (1925. április 30.): 5; N.N., „Dohnányi Amerikába szerződött”, *Egyetértés* VII/97 (1925. április 30.): 2.

II. A karmester külföldön

nyilatkozataiban is olvashatunk: ezek közül az egyikben egyenesen azt állította, hogy követlen tapasztalatból ismeri Európa majdnem minden zenekarát, hiszen a legtöbbször vezényelte is.⁵⁸ E hangversenyekről szintén igen kevés információval rendelkezünk, ám az Országos Széchényi Könyvtár Dohnányi-hagyatékában megőrzött műsorlap-gyűjtemény alapján, amely 1931-ig tartalmaz koncertprogramokat, valamelyest rekonstruálható az, hogy mely külföldi együttesek élén, milyen műsorral szerepelt Dohnányi vendégkarmesterként.⁵⁹ Nem csupán a források hiányából fakadhat az, hogy vendégkarmesterként az 1930-as évek utánról nem rendelkezünk információval, hiszen ekkor már a Budapesti Filharmonikai Társaság Zenekarával egyre nagyobb gyakorisággal jelent meg a nemzetközi koncertéletben, s vélhetően a saját együttesével való fellépések jóval fontosabbnak tűntek Dohnányi számára.

Dohnányi elnökkarnagyi kinevezését követő külföldi vendégkarmesteri repertoárját (l.c függelék) áttekintve egyértelműen kitűnik, hogy a felsorolt együttesek élén leggyakrabban saját kompozícióinak (vagy átíratainak) dirigálását vállalta. Ezen kívül több alkalommal Mozart- és Beethoven-zongoraversenyek szólistájaként működött közre. A klasszikus repertoárból – magyarországi hangversenyösszeállításaihoz hasonlóan – Haydn, Mozart, Beethoven és Brahms művei szerepeltek leggyakrabban repertoárján. A magyarországi szerzők közül pedig például Liszt, Goldmark, Bartók, Kodály, Radnai kompozícióit vette föl műsorába. Habár Weiner Leó kompozíciói kiemelkedő számban voltak jelen a hazai repertoárban, a külföldi programokon csak kétszer kaptak helyet. A felsorolt huszonkilenc koncert közül Dohnányi ugyanakkor csupán tizenhét alkalommal vezényelt egész estés koncertet, a többi hangversenyen a helyi zenekar karmesterével osztotta meg a dirigensi pálcát.

Mindezen alkalmak ugyanakkor már nem Dohnányi pályakezdéséhez tartoznak, hanem karmesteri működésének egy következő állomásához, hiszen ekkor már a budapesti filharmonikusok elnökkarnagyként a nemzetközi zeneéletben is egyre gyakrabban és egyre nagyobb sikerrel szerepelt. Mindenesetre Dohnányi azirányú

⁵⁸ N.N., „Dohnányi mondja Párizsban a magyar siker két estje után”, *Pesti Napló* LXXIX/125 (1928. június 15.): 14. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 331–334., 332. Ezen kívül lásd: Guttman Miklós, „Dohnányi Ernő. Nagyvárad-i interjú”, i.m.; Rudolf Pollak, „Dohnányi. A Budapesti Filharmonikusok karmestere”, *Het Vaderland* [Hága] (1928. június 22.), valamint, *Dohnányi-írások*, 398–401.

⁵⁹ Kovács Ilona Dohnányi zongoraművészi-pályáját feltáró cikkei is csupán 1931-ig listázza – nyilván a forráshelyzetből adódóan – dirigensi vendégkarmesteri fellépéseit. Kovács, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész”, i.m.

II. A karmester külföldön

döntésének meghozatalában, hogy nem az Egyesült Államok, hanem Budapest zeneéletének kötelezi el magát, nagy valószínűséggel filharmonikusai iránti lojalitása is közrejátszott. A zenekar tagjai iránt érzett nem csupán szakmai, de személyes kötődése Dohnányi magyarországi működését és sorsának alakulását végig kísérte, s gyümölcsöző együttműködésük nem csupán a zenekarnak, de a karmester Dohnányinak is figyelemreméltó hazai és nemzetközi sikereket hozott.

3. A Budapesti Filharmonikusokkal a nemzetközi hangversenyéletben

A hangversenyek háttere

A Filharmóniai Társaság korábban viszonylag ritkán mozdult ki budapesti székhelyéről: az előző elnökkarnagy, Kerner István irányításával Bécsben, Pozsonyban (1915) és Berlinben (1918) hangversenyeztek egy-egy alkalommal az I. világháború időszakában.⁶⁰ Az 1920-as és 1930-as években azonban egyre gyakrabban fordult meg az együttes a külföldi kulturális élet legjelentősebb helyszínein – a háborút követően létrejött Csehszlovákiában, a hitleri Németországban, a fasiszta Olaszországban, valamint más fontos európai városokban (3. táblázat). E hangversenyek létrejöttében egyfelől a világhíró Dohnányi Ernő személyes-szakmai kapcsolatai,⁶¹ másfelől az ekkoriban lejátszódó politikai – kulturális-politikai – események egyaránt közrejátszottak. Hogy Dohnányi nemzetközi hírneve fontos szereppel bírt a külföldi utak során, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy például a Budapesti Hangversenyzenekar – amelynek ekkoriban Vaszy Viktor volt a vezető karmestere – az 1933-as bécsi, 1934-es és 1938-as olaszországi körutakra az együttes magyar karmester nélkül utazott.⁶²

⁶⁰ Csuka, 83–84.

⁶¹ Kovács Ilona Dohnányi zongoraművészi tevékenységét feldolgozó tanulmánya alapján tudható, hogy bár nem közvetlenül az 1920-as években megvalósult felkérések előtt, de az 1900-as évek első évtizedében Dohnányi minden olyan országában hangversenyezett már, ahol később a filharmonikusokkal turnézott. Kovács, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész”, i.m., 65–150.

⁶² A külföldi hangversenyeket Otto Klemperer, Massimo Freccia és az amerikai származású Karl Krueger vezényelték. A Komor Vilmos irányította kamarazenekaron kívül csak a Budapesti Hangversenyzenekar vett részt külföldi turnékon a fent felsorolt helyszíneken. Korábban sem a Székesfevárosi Zenekar, sem az 1940-ben egyesített két együttes (a Hangversenyzenekar és a Székesfevárosi Zenekar) nem járt külföldön a második világháború végéig. Gábor István, *A BHZ-től az ÁHZ-ig*, i.m., 20, 23, 36–37.

II. A karmester külföldön

3. táblázat. A Filharmóniai Társaság külföldi hangversenyeinek időpontja és helyszíne a Dohnányi-korszakban

Dátum	Helyszín
1925. szeptember 22–26.	Csehszlovákiai turné: Brünn (Brno), Prága, Pozsony [a pozsonyi koncertet Komor Vilmos vezényelte]
1927. május 24.	Hangverseny Kassán
1927. augusztus 19–22.	Frankfurt: A „Zene a népek életében” (Musik im Leben der Völker) című nemzetközi kiállításon
1928. május–június	Külföldi hangversenykörutak a Filharmóniai Társaság 75 éves jubileuma alkalmából: Olaszország: Trieszt, Treviso, Bologna (2), Cesena, Ancona, Parma, Milánó (2), Modena, Trieszt, Fiume Koncertek más európai városokban: Párizs (2), London (3), Schewening, Köln, Heidelberg, Zürich, München
1929. február 28–március 3.	Nürnberg, Salzburg, Pozsony
1931. július 27., 29.	Salzburg: Két hangverseny az Ünnepi Játékok keretében
1931. július 30.	Badgastein
1936. április 29–május 6.	Második olasz turné: Padova, Milánó, Genova, Reggio Emilia, Bologna (2), Róma, Modena, Padova, Trieszt
1936. május 18–19.	Bécs: két hangverseny, a második hangversenyen Dohnányi <i>Szegedi miséjének</i> bécsi bemutatója
1937. április 2–11.	Hangversenyek Németországban: Breslau, Berlin, Hamburg, Mülheim, Köln, Frankfurt, Mannheim, Baden-Baden, München és Ausztriában: Salzburg
1942. április 13.	Bécs: hangverseny a Bécsi Filharmonikusok 100 éves ünnepi sorozatában

II. A karmester külföldön

Kétségtelen, hogy az I. világháború és trianoni döntés utáni években Magyarország kifejezetten szűk külpolitikai mozgástérrel rendelkezett.⁶³ Ennek következtében az új hatalmi berendezkedés a kulturális politikát használta arra, hogy minél jobban érvényesülni tudjanak a nemzetközi szinten: nem véletlen tehát, hogy az 1920-as évek második felében kibontakozó, úgynevezett „aktív külpolitika” kezdetei egybeestek a filharmonikusok ekkoriban létrejött turnéival.⁶⁴ A politikailag meglehetősen elszigetelt országból érkező filharmonikusok azonban még így is jóval kevesebb külföldi helyszínen fordultak meg, mint az európai kulturális szinten nagyobb befolyással bíró és nemzetközileg ismertebb más nyugat-európai együttesek.⁶⁵ Fritz Trümpi kutatásai nyomán tudható, hogy például a Berliini és a Bécsi Filharmonikusok a tárgyalt időszakban minden évben hangversenyeztek nem csupán európai, de tengeren túli helyszíneken is. Az említett zenekarok azonban minden bizonnyal bőségebb pénzügyi háttérrel rendelkeztek ebben az időszakban.

Az „aktív külpolitika” és a már korábban, a 19. század második felében megjelent „kultúrfölény” gondolata a trianoni békediktátumot követő revíziós politika kulcsfogalmává vált.⁶⁶ E törekvéseknek nem más volt a célja, mint a szellemi és kulturális élet – elsősorban az oktatás és a tudományos élet – színvonalát fejleszteni, valamint a Magyarországtól elszakított, és más országához csatolt területekhez képesti jelentősebb kulturális versenyképességet demonstrálni.⁶⁷ Ehhez többek között a nagy múltú Filharmóniai Társaság zenekara és a szólózungoristaként már világszerte ismert Dohnányi neve megfelelő biztosítéknak tűnhetett, például az államférfi, a Trianon utáni kulturális élet patrónusaként fellépő Klebelsberg Kuno számára is.⁶⁸

⁶³ Nagy Zsolt, *Great Expectations and Interwar Realities. Cultural Diplomacy in Horthy's Hungary 1918–1941*, i.m., 43–58.

⁶⁴ Gulyás László, *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931*, i.m. Lásd ehhez a 4., „Bethlen aktív külpolitikája” című fejezetet, 61–68.

⁶⁵ A Bécsi és a Berliini Filharmonikusok külföldi hangversenyeinek adatairól készült ábrákat lásd: Fritz Trümpi, *Politisierte Orchester*: i.m., 297 és 299.

⁶⁶ A „kultúrfölény” kifejezést a 19. század második felében Kossuth Lajos és Wlassics Gyula is használta. Lásd: Ujváry Gábor, *„Egy európai formátumú államférfi”: Klebelsberg Kuno (1875–1932)*, (Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó, 2014), 161.

⁶⁷ Romsics Ignác, *A Horthy-korszak* (Budapest: Helikon Kiadó, 2017), 148–149; Ujváry Gábor, „Trianon hatása a magyar kultúrpolitikára: 1920-as évek”, *Rubicon* XX/4–5 (2010): 82–89.

⁶⁸ „Klebelsberg Kuno gróf és a magyar zenekultúra” című írásában Papp Viktor nem csupán a politikus zeneéletben nyújtott párfogói érdemeit hangsúlyozta, de állítása szerint maga az államférfi küldte az együttest turnékra az országhatáron kívülre. Papp Viktor, „Klebelsberg Kuno gróf és a magyar zenekultúra”, *Muzsika* I/6–7 (1929. július–augusztus): 3–6. Bár Klebelsberg ezirányú tevékenysége semmiféle más dokumentummal nem támasztható alá, mégis összefüggésbe állítható a politikus kül- és

II. A karmester külföldön

A Filharmóniai Társaság külföldi hangversenyeinek megszervezéséről, adminisztratív háttéréről igen csekély számú dokumentumot őrzött meg az együttes irattára: inkább a jegyzőkönyvek, valamint éves jelentések azok, amelyek valamelyest iránymutatóak lehetnek a történések feltérképezéséhez. A primer forrásokon kívül a sajtóban megjelent rövidhírek és beszámolók, s néhány Dohnányi-nyilatkozat tartalmaz információt a kiutazásokkal kapcsolatban. A magyarországi sajtó ugyanis kiemelt figyelemmel kísérte nyomon a filharmonikusok külföldi vendégszerepléseit, s e beszámolók az esetek többségében – ha hihetünk a bennük rejlő állításoknak – több információt nyújtanak a kiutazásokkal kapcsolatban, mint az irattárban megőrzött meglehetősen szűkszavú feljegyzések.

Egy Dohnányival készített interjú tájékoztat például arról, hogy az együttes első, 1925 őszén Csehszlovákiában megrendezett hangversenyeire meghívás nyomán utazott ki a zenekar kilencven tagja.⁶⁹ Az itt megtartott brünni, prágai és pozsonyi koncertek ugyanakkor a Trianont követő igen fontos kül- és zenepolitikai nyitásnak tekinthetők az akkori politikai helyzet tükrében. A Filharmóniai Társaság meghívását követően a prágai székhelyű Cseh Filharmonikusok⁷⁰ még abban az évben budapesti hangversennyel

kulturálispolitikai (irredenta) nézeteivel és a már említett „kultúrfőlény” jelszavával. Klebelsberg támogatását a Filharmóniai Társaság 1928-as, a 75. jubileum alkalmából megrendezett hangversenyén mondott ünnepi beszédében elmondottak is jól illusztrálják. Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1928. november 28-i feljegyzését (MZA/BFTZ), valamint Klebelsberg ünnepi beszédét lásd: N.N., „Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter a filharmonikusok jubiláris hangversenyén”, *Néptanítók Lapja* LXI/43–44 (1928. november 17.): 43–45., 44. Bár Dohnányi és Klebelsberg személyes kapcsolatáról igen kevés információval rendelkezünk, a fennmaradt néhány baráti hangvételű és tegező formában megírt levél alapján valószínűnek tűnik, hogy jó viszonyban lehetettek egymással. A szóban forgó levelek fénymásolatait Vázsonyi Bálint hagyatéka őrzi (MZA). Lásd például: Klebelsberg Kuno levele Dohnányinak (1924. szeptember 22.), jelzet nélkül; Klebelsberg Kuno levele Dohnányinak (1927. november 19.), jelzet nélkül.

⁶⁹ N.N., „Dohnányi elutazott. Ma este már Brünnben játszik kilencven magyar muzsikus. Beszélgetés a mesterrel a pályaudvaron a prágai hangversenyekről és Amerikáról”, *Az Est* XVI/213 (1925. szeptember 23.): 8. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 322–324. A kiutazó muzsikuskok számáról a *Prágai Magyar Hírlap* tájékoztat. Neubauer Pál, „A magyar filharmonikusok első prágai estje”, *Prágai Magyar Hírlap* (1925. szeptember 25.). A hiányos adatolású lapkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

⁷⁰ Az együttest ebben az időszakban és a budapesti hangverseny alkalmával is Václav Talich vezette. A filharmonikusok kiutazása előtt, 1925. május 19-én Talich mutatta be Prágában Bartók *Táncszvitjét*, amelyet az 1925 novemberében megrendezett magyarországi hangversenyeik egyikének műsorába is felvették. (T–th) [Tóth Aladár], „A prágai filharmonikusok második hangversenye. Bartók Béla ünneplése – Bartók tánc szvitjét a közönség megismételtette”, *Pesti Napló* LXXVI/263 (1925. november 20.): 11–12. Ezen kívül ugyanebben az évben Talich zenekara mutatta be Kósa György *Hat zenekari darab* című kompozícióját a Prágai Zeneünnepélyen, amely valójában Bartók közvetítése révén kerülhetett az együttes műsorába. Dalos Anna, „Egy ismeretlen életmű – Száz éve született Kósa György”, *Muzsika* XL/5 (1997. május): 19–21.

II. A karmester külföldön

viszonozták a magyar együttes koncertjét.⁷¹ A sajtóorgánumok szerint a cseh kormány pénzbeli – húszezer koronányi – támogatással is hozzájárult a magyar filharmonikusok vendégjátékához, s a Társaság jelentései szerint a külügyminisztérium további 13 millió korona kiutalásával vett részt az utazási költségek fedezésében: ez az összeg valamivel több, mint amennyi államsegélyt évenként folyósítottak a zenekar számára.⁷² Két évvel később, 1927-ben a trianoni békediktátum során Csehszlovákiába került Kassán is adtak egy hangversenyt a filharmonikusok, ennek adminisztratív háttéréről azonban semmiféle információval nem rendelkezünk.

Szintén meghívásnak köszönhetően szerepelt Dohnányi együttese 1927-ben a „Zene a népek életében” (Musik im Leben der Völker) elnevezésű nemzetközi kiállításon Frankfurtban. A több héten keresztül zajló rendezvénysorozat zenei tematikájú kiállításokkal és hangversenyekkel várta az odalátogató több mint nyolcszázezer érdeklődőt.⁷³ Az esemény monumentalitását dokumentálja, hogy a programfüzetek címlapján térképen jelenítették meg a kiállítások és hangversenyek helyszíneit, ez utóbbihoz négy nagy termet emeltek a kiállítás idejére. Mind a kiállítások tartalmát, mind pedig a hangversenyek összeállítását tekintve sokszínűség jellemezte az eseményt, amelynek nem titkolt célkitűzése az európai népek megbékítése volt.⁷⁴

A Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvi bejegyzése szerint Meszlényi Róbert, zeneszerző, zenei szakíró és miniszteri tanácsos közbenjárására hívták meg az együttest a nagyszabású eseményre.⁷⁵ A feljegyzésből az is kiderül, hogy eredetileg két hangverseny megtartására kérték fel őket – amiért tizenkétezer márkát fizettek –, végül azonban egy ráadás koncertet is adtak a filharmonikusok. Meszlényi, aki maga is jelen volt a frankfurti eseményeken, a *Zenei Szemle* hasábjain részletes beszámolót közölt a rendezvénysorozatról, amely megállapítása szerint „több volt zenei kiállításnál”.⁷⁶

⁷¹ N.N., „Megérkeztek a cseh filharmonikusok”, *Pesti Napló* LXXVI/260 (1925. november 17.): 11.

⁷² N.N., „A cseh kormány 20 ezer koronával szubvencionálja a pesti filharmonikusok prágai útját”, *Magyarország* XXXII/212 (1925. szeptember 20.): 15. Lásd továbbá a Filharmóniai Társaság 1925/1926-os éves jelentését és a jegyzőkönyv ezen időszakra vonatkozó bejegyzéseit (lásd MZA/BFTZ).

⁷³ Christoph Jenish, *Musik und Utopie in Frankfurt. Die Ausstellung Musik im Leben der Völker 1927*. <http://jenisch.de/musik-und-utopie-in-frankfurt/> (Utolsó megtekintés: 2019. november).

⁷⁴ I.h.

⁷⁵ Lásd a Filharmóniai Társaság 1927. április 25-i jegyzőkönyvi bejegyzését (MZA/BFTZ).

⁷⁶ Meszlényi Róbert, „Visszapillantás a frankfurti nemzetközi zenei kiállításra”, *Zenei Szemle* XI/9–10 (1927. október–november): 243–246., 243.

II. A karmester külföldön

A zenekar frankfurti kiutazásához Klebelsberg Kuno tízezer pengővel járult hozzá, a főváros részéről pedig Sipőcz Jenő és Ripka Ferenc főpolgármesterek szintén anyagi támogatással fejezték ki pártfogásukat.⁷⁷ A Frankfurtban megrendezett nemzetközi kiállításon és annak megvalósításában a filharmonikusok mellett olyan budapesti intézmények is részt vettek mint a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, a Történelmi Képcsarnok és az Egyetemi Könyvtár.⁷⁸ A magyar zenekar ottani fellépése ugyanakkor nem csupán kül- és kulturális politikai szempontok miatt lehetett fontos, hanem azért is, mert elsőként szerepelt olyan nagyhírű európai együttesek mellett egy rendezvényen, mint a Berlini Filharmonikusok, a Bécsi Filharmonikusok, a párizsi Colonne-Zenekar, a római Agostino Zenekar és az amszterdami Concertgebouw Zenekar.⁷⁹

Dohnányi maga is döntő fontosságúnak vélte a frankfurti hangversenyeket, különösen annak külpolitikai aspektusait tekintve. Erről ekképpen nyilatkozott:

Mostani frankfurti szereplésünk nagy eseménye a magyar zenei életnek, mert Frankfurtban a kiállítás megnyitása óta jóformán zenei verseny folyik, amelyen a világ legelső zenekarai vesznek részt a kiállítás vezetésének meghívására. Ott voltak már Bécs, Párizs, Berlin, Essen, Prága nagy zenekarai

⁷⁷ A budapesti zenekar szereplését követően Frankfurt város polgármestere hivatalos – vélhetően minden résztvevőnek kiküldött formális – levélben mondott köszönetet Klebelsberg Kunonak, melyet több fővárosi napilap teljes egészében közzétett. Lásd például: N.N., „Frankfurt város köszönete”, *Magyar Zenészek Lapja* XXIII/10 (1927. október 1.): 7; N.N., „Frankfurt elismerése a magyar filharmonikusoknak. Frankfurt főpolgármesterének és Klebelsberg grófnak levélváltása”, *Budapesti Hírlap* XLVII/229 (1927. október 9.): 16; N.N., „Frankfurt főpolgármestere filharmonikusainkról”, *Az Ujság* III/225 (1927. szeptember 5.): 9. A filharmonikusok sikereit méltató levél nagy jelentőséggel bírt az együttes hazai recepciója szempontjából is: éppen akkor és talán éppen azért jelent meg, amikor a filharmonikusokat és vezetőjüket néhány nappal hazatértük után Jemnitz Sándor – hozzátéhetjük: nem első alkalommal – éles hangú cikkben marasztalta el. A kritikus szerint ugyanis a zenekar frankfurti sikerét tendenciózusan felfújták, sőt Jemnitz magát Dohnányit is megtámadta, szerinte a filharmonikusoknak – Dohnányi helyett – egy „fölényes vezérre, vérbeli kar-mesterre van szüksége.” J. S. [Jemnitz Sándor], „A filharmóniai zenekar majnafrankfurti sikeréhez”, *Népszava* LV/195 (1927. augusztus 30.): 9.

⁷⁸ P. Gy., „Vegyes közlemények”, *Magyar Könyvszemle* XXXIV/3–4 (1927. július–december): 352–355., 353.

⁷⁹ N.N., „A filharmonikusok nagy gondjai és problémái”, *Az Est* XVIII/104 (1927. május 8.): 4. Lásd továbbá a rendezvény szervezőbizottsága által kiadott kiadványt, amelyben az eseményekről beszámoló legfontosabb sajtóvisszhangok kaptak helyet. N.N., *Ein Sommer der Musik Frankfurt am Main 1927. Stimmen der in- und ausländischen Presse über die Internationale Ausstellung „Musik im Leben der Völker” und über den „Sommer der Musik”* (Frankfurt: Union Druckerei und Verlanganstalt G.M.B.H., 1927). A rövid terjedelmű füzetben bár számos sajtóközleményt újraközöltek, a beszámolók többsége azonban a kritikusoknak az eseményekről alkotott általános benyomásait adták közre, s sem a fellépő együttesekről, sem Dohnányi filharmonikusainak teljesítményéről nem jelentettek meg részletes jellemzést.

II. A karmester külföldön

és most, a kiállítást befejező héten játszik a Magyar Filharmóniai Társaság. Ez annál nagyobb jelentőségű, mert jelenleg a Frankfurtban való szereplés zenei osztályozást, külön klasszisba sorozást jelent, ránk nézve pedig különösen azért, mert a kiállítás vezetőségének meghívására megyünk Frankfurtba. [...] Természetesen teljesen felkészülten indulunk útnak és reméljük, hogy ezzel a gondosan összeválogatott programmal, amely régit és modern, mindent felölel, igaz[i] sikereket szerzünk a magyar zenének és a zenével Magyarországnak, amelynek soha jobban nem kell a nemzetközi propaganda, mint most, a Rothermere-akcióval szemben megindult ellentmondások idején.⁸⁰

Az elnökkarnagy által hangsúlyozott „nemzetközi propaganda” szófordulat és a trianoni békeszerződést élesen bíráló, a magyar revíziót pártoló Lord Rothermere, angol sajtómágnás nevének említése azért is figyelemreméltó, mert a zeneszerző nyilatkozataiban igen ritkán találkozhatunk ilyenfajta konkrét politikai utalással.⁸¹ Lord Rothermere említése azért is tekinthető fontosnak, mert tiszteletére maga a zenekar rendezett koncertet az egy évvel későbbi jubileumi turné londoni állomásán.⁸²

A filharmonikusok 1928-ban rögtön két nagyszabású turnéra vállalkoztak: először Olaszországban, majd az együttes fennállásának 75. évfordulója alkalmával európai városokban hangversenyeztek. Ugyanakkor nem tudható, mennyire lehettek felkészülve az utazás fáradalmi mellett a csaknem mindennapi hangversenyezésre. Az olaszországi út során tíz várost keresett fel az együttes, április 29. és május 6. között az alábbi helyszíneken fordultak meg: Trieszt, Treviso, Bologna, Cesena, Ancona, Parma, Milánó, Modena, Trieszt, Fiume. A feszített tempójú turnén a felsorolt városokban összesen tizenkét hangversenyt tartottak valamivel több, mint egy hét leforgása alatt. Ennél

⁸⁰ N.N., „Magyar zenei hét Frankfurtban. Dohnányi Ernő és a filharmonikusok a nemzetközi zenei kiállításon”, *Pesti Hírlap* XLIX/186 (1927. augusztus 18.): 14. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 325–326.

⁸¹ B[odó] B[éla], „A magyar zene harcba száll Magyarorszáért. Beszélgetés Dohnányi Ernővel új operájáról, a zene propagandaerejéről, a filharmonikusok olaszországi és londoni vendégszerepléséről és a pesti »Jonny«-ról”, *Pesti Napló* LXXIX/70 (1928. március 25.): 34.

⁸² Rothermere saját lapjában, a *Daily Mail*ben 1927. június 21-én megjelent és a trianoni Magyarország helyzetére rávilágító írása után különös, hogy egy évvel később a filharmonikusok londoni koncertjeiről beszámoló recenziók – amelyek a sajtómágnás saját lapjában, szintén a *Daily Mail*ben jelentek meg – nem tartalmaznak Trianonra vonatkozó utalásokat. Lásd a Filharmóniai Társaság irattári dokumentumai között fennmaradt hiányos adatolású kigépelte újságcikkeket: [Név és cím nélk.], *Daily Mail* (1928. június 16.); [Név és cím nélk.], *Daily Mail* (1928. június 19.). MZA/BFTZ.

II. A karmester külföldön

valamivel lazább időbeosztással gazdálkodhatott az együttes az egy hónappal később, június 10-én megkezdett jubileumi turné alkalmával, amelyen csaknem egész Európát körbeutazták. A tizenhét napos körúton összesen tíz hangversenyt adott a zenekar: Párizsban kettőt, Londonban hármat, Schewening, Köln, Heidelberg, Zürich, München városaiban pedig egy-egy koncertet tartottak. Hogy a több mint két hetes turnén kevesebb szereplésük volt, az nyilván a helyszínek közötti nagyobb távolsággal is magyarázható.

A két turné adminisztratív háttéréről az együttes irattári gyűjteménye nem őrzött meg dokumentációt, csupán a jegyzőkönyvek bejegyzései rejtenek néhány fontos információt. E szerint egy olasz turnéra már 1927 júniusában érkezett a felkérés, a turnét eredetileg az év őszére tervezték, ám hogy végül miért csak a következő év tavaszán került sor a filharmonikusok olaszországi kiutazására, arra nem utaltak az ülések jegyzőkönyveiben.⁸³ Kétségtelen azonban, hogy az 1927-ben megkötött olasz-magyar barátsági szerződés is közrejátszott a kiutazás elvállalásában, így a turné kulturális politikai szempontból is jelentősnek számít.

A külföldi hangversenyek politikai jelentőségét több nyilatkozatában Dohnányi maga is hangsúlyozta, így például a jubileumi turnénak szerinte „a zenein kívül politikai célzata” is volt.⁸⁴ Ezen túl Dohnányi a körút párizsi állomásán adott interjúban egyenesen a – már említett – „kultúrfölény” szófordulattal élt.⁸⁵ A zenekarvezető szóhasználata e helyszínen – annak ellenére, hogy magyar illetőségű lapnak tett nyilatkozatról van szó – azért is bír nagy jelentőséggel, mert a trianoni békeszerződés aláírásának helyszíne Párizs közelében található.⁸⁶

Arról, hogy miként jöhetett létre az európai turné és a városok kiválasztásának háttérében milyen szempontok játszhattak szerepet, arról szintén Dohnányi nyilatkozatai

⁸³ Lásd a Filharmóniai Társaság 1923 és 1934 között vezetett jegyzőkönyvének 223. oldalát (MZA/BFTZ).

⁸⁴ N.N., „A Filharmóniai Társaság európai körútja és 75 éves jubileuma. Dohnányi Ernő nyilatkozata”, *Pesti Hírlap* L/83 (1928. április 12.): 13. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 327–330.

⁸⁵ N.N., „Dohnányi mondja Párizsban a magyar siker két estéje után...”, i.m., 14.

⁸⁶ Az együttes jubileumi, európai turnéjával kapcsolatban a jegyzőkönyvek csupán párizsi hangversenyek megszervezése körüli eseményekről szólnak – e dokumentum alapján úgy tűnik, hogy eredetileg nem turnét, csupán párizsi hangversenyeket terveztek. A jegyzőkönyvi feljegyzésekből az is kiderül, hogy a párizsi úthoz propagandafüzetet akartak készíttetni egy bizonyos „Sebestyén doktorral”. A kiadvány valóban elkészült, a kis alakú füzet címlapján egy Dohnányi-portré szerepel, tartalmi része pedig a filharmonikusok történetének legfontosabb állomásait tárgyalja. Bár a prospektuson nem került feltüntetésre, de a szöveget vélhetően a gordonkaművész és a bölcsészdoktorátust végzett Sebestyén Sándor készítette el. MZA/BFTZ. Sebestyén Sándor (1891–1962) *A primitív népek zenéje* című munkájával szerezte meg bölcsészdoktori fokozatát. Lásd: N.N., „Sebestyén Sándor”, in Kenyeres Ágnes (szerk.), *Magyar életrajzi lexikon. A–Z.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967), 612.

II. A karmester külföldön

nyújtanak információt. Mint ahogy az elnökkarnagynak a *Pesti Hírlap*ban tett két – egy áprilisi és egy júniusi – nyilatkozatából kiderül, Kölnbe és németalföldi városokba is meghívást kapott az együttes 1928 nyarára.⁸⁷ A németországi városokban megtartott hangversenyek ugyanakkor a korábbi alkalmakkal ellentétben nem az állam és a főváros támogatásával jöhettek létre, hanem, ahogy a *Pesti Napló* újságírója rámutatott, „a Filharmonikusok [–] régi bevált márka lévén Németországban – szerződéssel mennek.”⁸⁸

Mint az a Filharmóniai Társaság választmányának 1928/1929-es évadáról szóló jelentésben olvasható, a turné anyagi támogatásának megszerzéséhez Dohnányi személyes közbenjárása segítségével jutott hozzá az együttes, s az elnökkarnagy saját honorálásáról, vagy legalábbis annak egy részéről a kiutazás javára lemondott.⁸⁹ Mindezek alapján feltételezhető, hogy Dohnányi kapcsolatai révén nem csupán a felső tízezer legbefolyásosabb tagjaira, de az ország politikai vezetőire is befolyást tudott gyakorolni, és támogatást tudott szerezni egy külföldi turnéhoz. A Magyar Távirati Iroda jelentései ezen felül néhány esetben arra is rávilágítanak, hogy egy-egy koncert helyszínén milyen politikai befolyással bíró – magyar és külföldi – személyiségek jelentek meg. Az 1928-as milánói állomáson például Pózel Tibor, milánói magyar főkonzul és maga Mussolini,⁹⁰ míg a párizsi hangverseny alkalmával a párizsi nagykövet, Korányi Frigyes – aki korábban, 1924-ben a Bethlen-kormány külügyminisztereként tevékenykedett – is jelen volt.⁹¹

Unikális jelentőségű dokumentumot őrzött meg a jubileumi turnéval kapcsolatban az együttes gondnokművésze, Csuka Béla hagyatéka: egy útiterv-tervezetet, amely az

⁸⁷ N.N., „A filharmóniai társaság európai körútja és 75 éves jubileuma. Dohnányi Ernő nyilatkozata”, i.m., 13; N.N., „A magyar filharmonikusok nagy sikere Londonban. A jövő évtől fogva külön operai és külön filharmonikus zenekar lesz Budapesten”, *Pesti Hírlap* L/139 (1928. június 21.): 17. Gyűjteményes kiadásuk: *Dohnányi-írások*, 327–330 és 335–338. A júniusban adott interjúban az is szerepel, hogy a kiutazás párizsi állomását Korányi Frigyes, a londoni szereplést pedig Dohnányi javaslatára vették fel az európai turné állomásai közé.

⁸⁸ N.N., „Dohnányi mondja Párizsban a magyar siker két estéje után...”, i.m., 14.

⁸⁹ A Filharmóniai Társaság választmányának 1928/1929-es évadának jelentése (MZA/BFTZ).

⁹⁰ A Magyar Távirati Iroda hírei: „Milánóból jelentik”, 1928. május 16. (4. kiadás). [https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1928_05_2/?query=SZO%3D\(dohn%C3%A1nyi\)%20AND%20DATE%3D\(1925--1929\)&pg=28&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1928_05_2/?query=SZO%3D(dohn%C3%A1nyi)%20AND%20DATE%3D(1925--1929)&pg=28&layout=s) (Utolsó megtekintés: 2019. november).

⁹¹ A Magyar Távirati Iroda hírei: „Pári[z]s”, 1928. június 9. (20. kiadás). [https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1928_06_1/?query=SZO%3D\(dohn%C3%A1nyi\)%20AND%20DATE%3D\(1925--1929\)&pg=238&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1928_06_1/?query=SZO%3D(dohn%C3%A1nyi)%20AND%20DATE%3D(1925--1929)&pg=238&layout=s) (Utolsó megtekintés: 2019. november).

II. A karmester külföldön

zenekar kiutazásának legfontosabb állomásait sorakoztatja fel.⁹² Az irat az utazások, a hangversenyek és az egyes helyszíneken megrendezett fogadások pontos időpontját, valamint a muzsikuskok szálláshelyeit is tartalmazza:

Június 8-án, pénteken. Indulás Budapestről Keleti pu.-ról reggel **7.20-kor**

Június 9-én, szombaton. Érkezés Párizsba **13.40-kor.**

Szállodák: **Hotel Hausmann**

Hotel Palazza

Hotel Orient

[Hotel Regent's Garden, 6 Rue Demour]

Szállodabeosztás a vonaton.

[() Este 9 órakor fogadás Béhague grófnőnél.]]

Június 10, vasárnap. Délelőtt 11 órakor próba a Pleyel-teremben.

Pleyel-terem címe: Rue du Faubourg Saint Honoré 252.

Este 8-9-kor hangverseny a Pleyel-teremben.

Június 11, hétfőn. Délután fogadás a magyar követségen.

Cím: 15. Rue de Berri.

Este 8 [9-kor] hangverseny a Pleyel-teremben.

Június 12-én, kedden. ~~Diner az Association Française d'expansion et d'échanges artistiques.~~ [elmaradt]

Június 13-án, szerdán: Indulás Londonba reggel 6.35-kor.

Bulogne sur Mere.

Megérkezés Londonba: 15.30 órakor.

Szállodák: **Mills University Hotel.**

Alexandria Hotel [Mi: Zseniéknél laktunk (Szilágyi Lajoséknál)]

Június 14, csütörtökön: Délelőtt. Columbia Gramofonfelvétel.

Columbia címe: Columbia House 102. Te 108.

Clerkenwell Road.

Június 15, péntek: Este 8.45-kor hangverseny a Queens Hallban.

Június 16, szombaton: Délelőtt Columbia felvétel. Este fogadás a Royal Academic of Musicban.

Június 17, vasárnap: Szabad.

Június 18, hétfőn: Délelőtt valószínűleg gramofonfelvétel. 8.15-kor este hangverseny a Queens Hallban.

Június 19, kedden: Elutazás Londonból 10 órakor Vlissingenen keresztül.

Megérkezés Haagába este ~~1/2 8-kor~~ [9.35 kor]

Scheweningen. Szálloda beosztás a vonaton.

Június 20, szerdán: Szabad.

Június 21, csütörtökön: Este hangverseny Scheweningenben Kurhausban.

Június 22, pénteken: Elutazás Kölnbe reggel 7.26-kor Haagából.

⁹² A dokumentumot Csuka Bélának az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában elhelyezett hagyatéka őrzi (jelzet: ZH 6.1/Csuka B.-M. 1/1). Az iratot átírásban közlöm, Csuka Béla kiegészítéseit szögletes zárójelben adtam meg, javításait pedig áthúzott szöveg jelzi.

II. A karmester külföldön

Megérkezés Kölnbe 12.06-kor.

Elszállásolás magánhelyeken, beosztás a vonaton. [Hotel Rheinpalast]

Este hangverseny Kölnben.

Június 23, szombaton: Elutazás Heidelbergbe 9.03-kor.

Megérkezés Heidelbergbe 14.13-kor.

Este hangverseny.

[Hotel Schrieder am Hauptbahnhof]

Június 24, vasárnap:

Utazás Heidelbergből reggel 8.52-kor

Megérkezés Baselbe 13.58-kor

Elutazás Basalból 14.47-kor

Megérkezik **Zürichbe** 16.11-kor

Június 25, hétfőn. Hangverseny Zürichben.

Június 26, kedden. Elutazás Zürichből reggel 7.20-kor

Megérkezés Münchenbe 15.00-kor

Június 27, szerdán. Hangverseny Münchenben. Este 8-kor Odeon teremben.

Június 28, csütörtökön. Elutazás Münchenből 21.50-kor.

Június 29, pénteken. Megérkezés Budapestre 13.10-kor.

Az „útiterv” feliratú, ám inkább egy forgatókönyvként értelmezhető dokumentumból az is kitűnik, hogy a turné londoni állomásán a Columbia-stúdióban június 14-én és 16-án az együttes tagjai gramofonfelvételen vettek részt. Két nap múlva, június 18-án ismét gramofonfelvétel szerepel a tervezetben, erre azonban már nem a Columbia, hanem a His Master’s Voice stúdiójában került sor. A kereskedelmi forgalomban is megjelent hanglemezek páratlan értéket képviselnek, s jelenlegi ismereteink szerint ezek tekinthetőek a legkorábbi felvételeknek, amelyek a Filharmóniai Társaság Zenekaráról és Dohnányi vezetése alatt készültek.⁹³

Az első sikeres turnékat követően Dömötör Lajos fuvolaművész, a Társaság alelnök-igazgatója szerint a zenekar ajánlatot kapott további koncertkörutakon való szereplésre: Dél-Amerikába, Spanyolországba és Egyiptomba.⁹⁴ E kezdeményezéseket Dohnányi egyik interjújában maga is kiemelte, ráadásul a Dömötör által felsorolt helyszíneken kívül a zenekarvezető Olaszországot is felsorolta.⁹⁵ A kedvező felkérések ellenére, amelyek révén az együttes Európán kívülre – Egyiptomba, Dél-Amerikába – is

⁹³ Szabó, „Dohnányi Ernő előadóművészi diszkográfiája”, i.m., 247–312., 255, 270–271.

⁹⁴ cs. a. [Cserna Andor], „Hazaérkeztek a filharmonikusok. Honvédzenekar és a kultuszminiszter képviselője fogadta a zenekart a pályaudvaron”, *Az Est* (1928. július 1.). A hiányos adatolású újságkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

⁹⁵ N.N., „A magyar filharmonikusok nagy sikere Londonban”, i.m., 17.

II. A karmester külföldön

eljuthatott volna, a kiutazások nem valósultak meg. Egy másik nyilatkozatában az elnökkarnagy így fogalmazott a felkínált lehetőségekkel kapcsolatban:

Meghívást annyit kaptunk mindenfelé, hogy akár egész esztendőben járhatnánk a külföldet, ha nem lenne itthon dolga a zenekarnak. Így is remélem, hogy télen egy németországi körutat, jövő tavasszal egy londoni vendégszereplést, nyáron pedig esetleg egy délamerikai látogatást abszolválhatunk – persze most már igen kedvező anyagi feltételek mellett.⁹⁶

Hogy az együttes az operaházi kötelezettségei miatt nem mozoghatott szabadabban a nemzetközi koncertéletben, egy másik Dohnányi-interjúban is szóba került, amikor az operaházi zenekar és a filharmonikusok különválasztása merült fel tervként újabb zenekari tagok bevonásával.⁹⁷ A függetlenedésre vonatkozó elképzelés végül nem valósult meg, elgondolkodtató azonban, hogyan alakult volna a filharmonikusok külföldi recepciója és helye a nemzetközi zeneéletben, ha különválhattak volna az Operaház intézményének szolgálatától. Mindenesetre a fentiek alapján úgy tűnik, hogy az együttes első nagyobb hangversenykörútja nem csupán sikerekkel, de további szereplési lehetőségekkel is kecsegtetett a külföldi zenei szférában.

A következő évben, 1929-ben az együttes operaházi és filharmóniai minőségben is szerepelt Németországban, a nürnbergi Magyar Héten február 23. és március 1. között. A rendezvénysorozat némiképp hasonló volt a két évvel korábbi, 1927-es frankfurti kiállításához, ugyanis az egy hetes program a magyar művészet megismertetését tűzte ki céljául, ráadásul képzőművészeti kiállítást is rendeztek kifejezetten a modern alkotások bemutatásával.⁹⁸ Az Operaház gárdája, amely első ízben szerepelt külföldön, Puccini *Turandot* című operájával és Poldini *Farsangi lakodalmával* lépett fel. A filharmonikusok Dohnányi vezényletével külön hangverseny keretében szerepeltek, a

⁹⁶ L. V. [Lányi Viktor], „Dohnányi Ernő beszámol a filharmonikusok külföldi diadalutjáról”, *Pesti Hírlap* L/172 (1928. július 1.): 13.

⁹⁷ N.N., „A magyar filharmonikusok nagy sikere Londonban”, i.m., 17.

⁹⁸ N.N., „A nürnbergi Magyar Hét”, *Pesti Hírlap* LI/47 (1929. február 26.): 9. A nürnbergi Magyar Hétet 1929. november 8. és 15. között Nürnbergi Hét követte Budapesten. A csereprogram-sorozat műsorfűzetét lásd: MZA/BFTZ.

II. A karmester külföldön

nürnbergi hét egyik legfontosabb eseményének azonban az elnökkarnagy operájának, *A tenornak* németországi bemutatója tekinthető.⁹⁹

A Nürnbergből hazainduló együttes március 1-jén a salzburgi Festspielhausban, majd Pozsonyban tartott hangversenyekkel szakította meg útját. Ez utóbbi helyszínen, Dohnányi szülővárosában ugyan már 1925-ben fellépett az együttes Komor Vilmos vezényletével, az elnökkarnagy azonban ekkor szerepelt először a filharmonikusok elnökkarnagyaként az ország határain kívülre került Pozsonyban.¹⁰⁰ Az itt megtartott koncertek ugyanakkor nem alakultak zökkenőmentesen, hiszen az együttes tagjainak beszámolója alapján a zenekar hangszereinek egy részét súlyosan megrongálták.¹⁰¹

A Filharmóniai Társaság 1929. március 3-i pozsonyi hangversenyét követően számos budapesti sajtótermék jelentetett meg rövid híradást a történekről.¹⁰² Nyilvánvaló, hogy a támadásnak nem más lehetett a célja, mint hogy megakadályozzák a magyar együttes pozsonyi hangversenyét.¹⁰³ S bár az esemény háttérében nyilvánvalóan – a trianoni békeszerződés következtében kialakult – politikai természetű okok állhattak, a sajtóban megjelent híradásokon kívül jóformán semmiféle információ nem áll

⁹⁹ *A tenor* németországi premierjének recepciójáról lásd: Bozó Péter, „*Aus dem bürgerlichen Heldenleben. Dohnányi Mesterdálnokok-persziflázsa?*”, in *Dohnányi-tanulmányok 2021*, 115–126.

¹⁰⁰ A karmester Dohnányi hiányát az 1925-ös koncerten szólistaként közreműködő és Pozsonyhoz szintén személyesen kötődő Bartók Béla is hangsúlyozta egy Dohnányinak írt 1925. november 15-i keltezésű levelében, mint írja: „a pozsonyiak nagyon sajnálják, hogy nem láthattak téged a dirigensi pult előtt”. Bartók Béla levele Dohnányinak (1925. november 15.). Lásd.: Demény János (szerk.), *Bartók Béla levelei* (Budapest: Zeneműkiadó, 1976): 321–322.

¹⁰¹ N.N., „Melles Béla elmondja a pozsonyi hangszerrombolás történetét”, *Ujság* V/53(1929. március 5.): 3.

¹⁰² *Az Est* címlapján például egy névtelen újságíró a Filharmóniai Társaságot ért támadásról jelentetett meg írást 1929 márciusában. Beszámolójában, amelynek az „Eltörött a hegedű” címet adta, természetesen nem csupán a zenekar hangszereit ért rongálásra, hanem Zerkovitz Béla egy évvel korábban, 1928-ban bemutatott és csakhamar nagy népszerűsége szert tett operettjére is utalt (*Eltörött a hegedűm*). N.N., „Eltörött a hegedű”, *Az Est* XX/54 (1929. március 6.): 1. Lásd továbbá a következő híradásokat: N.N., „A pozsonyi vandalizmus”, *Világ* XII/266 (1921. november 26.): 4; N.N., „Cseh vandalizmus Pozsonyban”, *Szegedi Uj Nemzedék* XI/53 (1929. március 1.): 1; N.N., „A pozsonyi vandalizmus”, *Reggeli Hírlap* XXXVIII/53 (1929. március 5.): 9; N.N., „Irigy cseh muzsikások összetörték Dohnányiék hangszereit”, *Békésmegyei Közlöny* LVI/53 (1929. március 5.): 2; N.N., „A magyar filharmonikusok hangszereit összetörték Nürnberg és Pozsony között”, *Magyar Hírlap* XXXIX/53 (1929. március 5.): 7; N.N., „Cseh muzsika”, *Budapesti Hírlap* XLIX/54 (1929. március 6.): 1.

¹⁰³ Lásd például: N.N., „Erőszakkal akarták meggátolni a magyar filharmonikusok pozsonyi szereplését”, *Budapesti Hírlap* XLIX/53 (1929. március 5.): 12; N.N., „Pozsonyban tönkretették a magyar filharmonikusok hangszereit”, *Magyarország* XXXVI/53 (1929. március 5.): 5; N.N., „Összetörték Pozsonyban filharmonikusaink hangszereit”, *Pesti Napló* LXXX/53 (1929. március 5.): 10; N.N., „Eltörött a hegedű”, *Az Est* XX/54 (1929. március 6.): 1; N.N., „Cseh muzsika”, *Budapesti Hírlap* XLIX/54 (1929. március 6.): 1; (–ö), „A trombiták lovagjai”, *Uj Nemzedék* XI/54 (1929. március 6.): 5.

II. A karmester külföldön

rendelkezésünkre a filharmonikusok hangszereit ért esetről.¹⁰⁴ A Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének bejegyzései egyáltalán nem említik a zenekart ért súlyos veszteségeket annak ellenére, hogy két évvel később, a salzburgi Ünnepi játékokon és Badgansteinben való szereplés után feljegyezték, hogy az együttes egyik tagja, Leichtner Gyula hegedűje eltört az egyik fellépés alkalmával.¹⁰⁵ Akárhogy is történt, az mégiscsak meglehetősen furcsa, hogy a pozsonyi hangverseny után hazatért zenekar budapesti koncertjei a megrongált hangszerek ellenére sem maradtak el.¹⁰⁶

Az 1930-as években további – a magyar külpolitika alakulását tekintve igen fontos – külföldi helyszíneken lépett fel Dohnányi zenekara. Az időszak külpolitikájának alakulását ugyanakkor nagymértékben befolyásolta az 1929-ben bekövetkezett nagy gazdasági világválság, amelynek hatása 1931-ben érte el és döntötte romba Magyarország pénzügyi rendszerét.¹⁰⁷ E súlyos összeomlás mind a kulturális életre, mind pedig a Filharmóniai Társaság zenekarának működésére is hatással volt: az együttes az 1920-as

¹⁰⁴ Néhány hosszabb terjedelmű írás politikai okokra vezette vissza az együttest ért támadást. Valójában nem ez volt az egyetlen, magyarok ellen irányuló cselekedet az immár csehszlovák Pozsonyban. A soknemzetiségű városban a nemzetiségi kérdés ugyanis állandó feszültségeket keltett, aminek eredményeképp az új hatalmi berendezkedés által felbujtott támadók a város több magyar vonatkozású műemlékét megrongálták vagy teljes mértékben megsemmisítették. Miroslav Michaela, „A »nemzeti elnyomás« mint történeti identitáspolitikai argumentum”, in Uő., *Trianon labirintusában. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon* (Békéscsaba–Budapest: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 2016), 74–94., 87. Lehetséges, hogy a Filharmóniai Társaság hangszereit ért támadásban a kisantant és a csehszlovák külügyminiszter, az Edvard Beneš vezette Magyarország ellen irányuló propaganda egyaránt jelentős szerepet játszott. Zeidler Miklós, *A revíziós gondolat* (Pozsony: Kalligram, 2009), 91.

¹⁰⁵ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1931. október 30-i bejegyzését. MZA/BFTZ. Arról sem olvashatunk az irattári dokumentumokban, hogy az együttes hangszereire kiutazásuk előtt biztosítást kötöttek volna – erről is csupán a sajtóból értesülünk. N.N., „Melles Béla elmondja a pozsonyi hangszerrombolás történetét”, i.m., 3. Ezen kívül jóformán semmit nem tudunk a Filharmóniai Társaság hangszerparkjáról sem: annak összetételéről, a hangszerek kvalitásáról és számáról (ti. voltak-e például cserehangszerek). A főváros másik fontos zenekara, az 1923-ban alakult Székesfővárosi Zenekar történetéről szóló összefoglaló kötetből tudható, hogy az együttes a kezdetektől fogva hangszereket vásárolt, s az 1930-as évek végére már 364 tételre rúgó „zenekari tárgyat” – amelybe például az állványok is beletartoztak – tudhatott magáénak az együttes. Lásd Bor Dezső és Bor György (összeáll.), *Bor Dezső emlékkönyv*, i.m., 9. és 113. Egy 1936-os, Dohnányi által megfogalmazott, egy állandó budapesti hangversenyzenekar tervezett felállításáról szóló szövegben maga is utalt az együttes hangszereire: „a volt Fővárosi Zenekar hangjegy- és hangszertára valamint egyéb vagyona az új zenekar tulajdonába kerülne”. A dokumentumot lásd az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteményében (Fond 2/II.1/3).

¹⁰⁶ A pozsonyi történésekről lásd bővebben: Laskai Anna, „»Eltörött a hegedű«. Hangszerrombolás a Filharmóniai Társaság 1929-es Dohnányi vezette pozsonyi hangversenyén.” Online publikáció a Zenetudományi Intézet honlapján: https://zi.hu/files/mza/docs/Eltorott_a_hegedu_Laskai.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. január 8.).

¹⁰⁷ Zeidler Miklós, *A revíziós gondolat*, i.m., 158.

II. A karmester külföldön

évekhez képest kevesebb bérleti, rendkívüli és bérleten kívüli hangversenyt tarthatott.¹⁰⁸ A gazdasági világválság következményeinek enyhítése céljából jótékonycélú hangversenyeket is rendeztek. Ilyen volt például az az 1931. február 3-án a Vigadóban, a kormányzó felesége, Horthy Miklósné kezdeményezése nyomán megvalósult, az úgynevezett „nyomorenyhítő akció javára” megrendezett Wagner-hangverseny, amelyen a Filharmóniai Társaság Zenekara működött közre.¹⁰⁹ Mindazonáltal az 1930-as évek második felétől az 1934-ben – az együttes művészi és anyagi támogatása céljából¹¹⁰ – megalapított „A Filharmóniai Társaság Barátai Egyesülete” nevet viselő társaság többek között a zenekar külföldi hangversenykörútjainak költségeihez is hozzájárult, amelyek a korábbiak során állami, fővárosi vagy a külföldi meghívást kezdeményező ország támogatása jóvoltából jöhettek csak létre.¹¹¹

1931 nyarán a Salzburgi Ünnepi Játékok két hangversenyére és Bad Gasteinbe kapott meghívást a zenekar. E meghívás azért is tekinthető fontosnak, mert a Budapesti Filharmóniai Társaság együttese volt az első külföldről érkező zenekar, amely szerepelhetett a salzburger fesztiválon.¹¹² A filharmonikusok 1931-es fellépése egyúttal kül- és kulturális politikai jelentőséggel is bírt, ugyanis január 25-én Magyarország és Ausztria barátsági szerződést kötött Bécsben.¹¹³ Bár a hazai sajtóhíradások szerint a filharmonikusok kiutazását kétévnyi tárgyalás előzte meg,¹¹⁴ a meghívást, úgy tűnik, Klebelsberg Kuno a gazdasági körülmények ellenére is támogatta.¹¹⁵

¹⁰⁸ Lásd a Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárját. Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja,” i. m.

¹⁰⁹ Lásd például: (T–th) [Tóth Aladár], „Díszhangverseny a kormányzóné nyomorenyhítő akciója javára”, *Pesti Napló* LXXXII/27 (1931. február 4.): 15; N.N., „Rendkívüli filharmóniai hangverseny Horthy Miklósné nyomorenyhítő akciója javára”, *Budapesti Hírlap* LI/27 (1931. február 4.): 14.

¹¹⁰ Az egyesület megalakulásának körülményeiről és céljáról lásd: Csuka, 217–218.

¹¹¹ I.h.

¹¹² Lásd a Salzburger Festspiele Archiv internetes oldalát: <https://archive.salzburgerfestspiele.at/history/1931> (Utolsó megtekintés: 2023. január). A koncert műsorlapja alapján a Bad Gasteinben megrendezett hangverseny is a Salzburgi Ünnepi Játékok ünnepségsorozatába tartozott.

¹¹³ Benda Kálmán (főszerk.), *Magyarország történeti kronológiája. III. kötet 1848–1944* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 915. A barátsági szerződés mellet 1931-ben kereskedelmi szerződéssel kapcsolatos megállapodás is született a két ország között. I. m., 916.

¹¹⁴ Lásd például: N.N., „Ma délután érkeznek haza a salzburger ünnepi játékokról a magyar filharmonikusok”, *Az Est* XXII/173 (1931. augusztus 1.): 10.

¹¹⁵ A *Népszava* azonban ezzel, a hatalom számára kulturális szempontból minden bizonnyal jelentős eseménnyel kapcsolatban egy meglehetősen rosszmájú híradást jelentetett meg. A névtelen újságíró – aki minden bizonnyal a Dohnányit máskor is éles hangon bíráló Jemnitz Sándor lehetett – egyértelműen a filharmonikusokat marasztalta el, mert úgy vélte, hogy a zenekarnak az adott körülmények között nem kellett volna elfogadnia a meghívást. N.N., „Kultuszminisztériumi anyagi támogatással Ausztriába utaznak a magyar filharmonikusok”, *Népszava* LIX/160 (1931. július 14.): 7.

II. A karmester külföldön

Nem tudható, hogy az Ünnepi játékok rendezőinek miért esett éppen a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarára a választása, jóllehet ebben szerepet játszhatott az együttes két évvel korábbi fellépése, vagy Dohnányi 1929. augusztus 15-i karmesteri vendégszereplése a Bécsi Filharmonikusok élén. A meghívás hátterében ugyanakkor a művészi szempontok mellett a már említett külpolitikai motivációk és praktikus okok is meghúzódhattak, hiszen a budapesti együttes földrajzilag közelebbi helyszínről érkezhettek – így vélhetően a költségek is alacsonyabbak voltak –, mintha például a berlini vagy az amsterdami együttest invitálták volna meg.

A filharmonikusok következő, hosszabb kiutazására 1935-ben érkezett meghívás Olaszországból, a Társaság jegyzőkönyvének október 4-i bejegyzése azonban arról árulkodik, hogy az akkori politikai helyzetre való tekintettel a választmány nem támogatta a turné ajánlatának elfogadását. A „politikai helyzet”-re való hivatkozás azzal állt összefüggésben, hogy éppen egy nappal korábban Olaszország mindenféle ok nélkül lerohanta az afrikai Abesszíniát (Etiópiát), amellyel a Népszövetség alapvető elveit sértette meg.¹¹⁶ Mindezen körülmények ellenére a következő évben mégis megvalósult a filharmonikusok újabb hangversenykörútja a Dohnányi által még akkor is hangsúlyosan „baráti ország”-ként emlegetett Olaszországban.¹¹⁷ Az előző turnéhoz képest még több városban koncertezett az együttes: ezek közül új helyszínek – például Genova, Reggio Emilia, Padova, illetve Róma – is bekerültek az utazás állomásai közé.¹¹⁸

Bár a hangversenykörút megszervezéséről jóformán semmilyen dokumentáció nem maradt fenn, a Filharmóniai Társaság archívuma jelentős – az olasz és a magyar lapokra kiterjedő – sajtógyűjtést őrzött meg: ezek többsége túlnyomórészt a turné diplomáciai jelentőségével foglalkozott, vagy a duce jelenlétéről tájékoztatta az olvasóközönséget. Ez utóbbi hír különösen gyakran megjelent mind a magyarországi („Mussolini a magyar filharmonikusok római hangversenyén”,¹¹⁹ „Mussolini kiáltott elsőnek éljent Magyarországra”),¹²⁰ mind az olasz lapok által közölt cikkeinek

¹¹⁶ Benda (főszerk.), *Magyarország történeti kronológiája. III. kötet*, i.m., 938.

¹¹⁷ N.N., „Dohnányi Ernő a Filharmóniai Társaság olaszországi hangversenykörútjáról”, *Budapesti Hírlap* LVI/85 (1936. április 12.): 16.

¹¹⁸ A hírlapi információk szerint az együttes turnéját egy ponton meg akarták hosszabítani, mégpedig Torinó, Ravenna és Arezzo városainak bevonásával. Lásd: N.N., „Meghosszabítják a filharmonikusok olaszországi művészkörútját”, *Budapesti Hírlap* LVI/103 (1936. május 5.): 12.

¹¹⁹ N.N., „Mussolini a magyar filharmonikusok római hangversenyén”, *Budapesti Hírlap* LVI/105 (1936. május 7.): 13.

¹²⁰ N.N., „Mussolini kiáltott elsőnek éljent Magyarországra”, *Ujság* XII/105 (1936. május 7.): 4.

II. A karmester külföldön

címadásában is („Il Duce al concerto della Filharmonica ungherese”).¹²¹ Az újságkivágatokból az is kiderül, hogy Dohnányi személyesen is találkozott Mussolinivel, amikor az a római hangverseny szünetében beszélgetésre invitálta. Dohnányi erről ekképpen nyilatkozott az *Új Magyarország* újságírójának:

A szünetben a *Duce* is felkérte magához. Az egész időt velem beszélgette át, megnyerte nagyon a tetszését filharmonikus zenekarunk játéka, értékelte az előadott magyar műveket és melegen érdeklődött a magyar zenei viszonyok iránt. Ha nem tudtam volna, hogy korunk legnagyobb államférfi[j]ával beszélek, azt kellett volna gondolnom, hogy szakmabeli kartárssal folytatok eszmecsere-t a legkülönbözőbb zenei kérdésekről.¹²²

Hogy a beszélgetés valóban megtörtént, arra Galafrés Elsa, Dohnányi második felesége egyik nyilatkozatában,¹²³ illetve később, 1973-ban megjelent visszaemlékezéskötetében is találunk utalást.¹²⁴ Nem Dohnányi volt az egyetlen magyar muzsikusként, akivel Mussolini személyesen is szót váltott ez idő tájt. Járt nála például Székely Zoltán hegedűművész,¹²⁵ aki 1927-es olaszországi hangversenye után Mussolini palotájában vett részt audiencián, amely alkalommal a duce kitüntetéssel jutalmazta meg a fiatal hegedűművészt.¹²⁶ Ugyanakkor Melles Béla, a Társaság titkára és a zenekar

¹²¹ N.N., „Il Duce al concerto della Filharmonica ungherese”, *Popolo di Trieste* (1936. május 7.). A hiányos adatolású sajtókivágatot lásd: MZA/BFTZ.

¹²² N.N., „A Duceval való élményszerű beszélgetésről számol be a hazatért Dohnányi Ernő”, *Új Magyarország* (1936. május 12.) [adatok nélkül]. MZA/BFTZ.

¹²³ N.N., „Dohnányiné a filharmonikusok olaszországi körútjáról”, *Magyarország* XLIII/109 (1936. május 13.): 8.

¹²⁴ Galafrés, *Lives... Loves... Losses*, i.m., 365. Galafrés leírásából az is kiderül, hogy a filharmonikusok 1936. május 6-án az Augusteóban megrendezett római koncertje volt a helyszínen megtartott utolsó hangverseny az épület tervezett felújítása előtt. Az említett hangversenyterem, Augustus császár mauzóleuma, 1908 és 1936 között Róma első számú, 3500 férőhelyes hangversenyterme volt. A tervezett felújítás nem valósult meg, aminek következtében az épület teljesen lepusztult, s csak évtizedekkel később, 2017-ben kezdték el az épület helyreállítását. <https://mahlerfoundation.org/mahler/locations/italy/rome/augusteo/> (Utolsó megtekintés: 2021. július).

¹²⁵ Breuer, „Dohnányi meghurcoltatása”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, 67–76., 73.

¹²⁶ A korabeli híradások közül lásd például: N.N., „Magyar zeneművészek megbecsülése a külföldön. Székely Zoltánt Mussolini látta vendégül”, *Nemzeti Ujság* IX/200 (1927. szeptember 4.): 11. Lásd továbbá Breuer egy másik írását, amelyben részletesebben leírja a Székely–Mussolini találkozó körülményeit: Breuer János, „Nagyobb a füstje...? Szélgjegyzetek a Respighi-vitához”, *Muzsika* XXXIII/5 (1990. május 1.): 8–10., 9.

II. A karmester külföldön

hangversenymestere is találkozott Mussolinivel a Galántay Jenő, Gáti István és Kárpáthy Sándorral megalapított közös vonósnégyesük olaszországi hangversenyén.¹²⁷

Az olaszországi hangversenykörútjáról való hazaérkezésüket követően a filharmonikusok néhány nappal később, május 18-án újból külföldre utaztak, hogy bemutassák az osztrák fővárosban elnökkarnagyuk 1930-ban a szegedi Fogadalmi templom felszentelésére írt miséjét (*Szegedi mise*, op. 35). Az 1935/1936. évi jelentés szerint az együttes az Österreichisch-Ungarischer Verein meghívására tartott két hangversenyt Bécsben.¹²⁸ E dokumentumból azonban az is kiderül, hogy a koncertek támogatói között szerepelt többek között Karl Schuschnigg, Ausztria szövetségi kancellárja – egyúttal a hangversenyek védnöke –, aki március 13. és 14. közötti budapesti látogatása alkalmából a két ország kisantanthoz fűződő viszonyáról tárgyalt az ország vezetőivel.¹²⁹

A filharmonikusok kiutazása előtt néhány nappal sajtófogadást rendeztek Dohnányi tiszteletére Bécsben, amely esemény alkalmával meglehetősen szokatlan módon hallhatták a filharmonikusok elnökkarnagyát a bécsiek, ugyanis nyilatkozatát budapesti otthonából közvetítették Bécsbe.¹³⁰ Nem ez volt az első alkalom, hogy a Dohnányi-villából rádióközvetítés jött létre, hiszen fél évvel korábban 1935. szeptember 26-án a BBC is sugárzott adást Dohnányi otthonából.¹³¹ Ez utóbbi alkalommal Dohnányi és Bartók beszélgetése, illetve zenei produkciók is helyet kaptak, Kodály Zoltán például a zongora mellől kísérte Basilides Mária énekesnőt. A nem mindennapi 1936-os Dohnányi sajtófogadásról a hazai sajtó számos híradást jelentetett meg,¹³² a Rádióban elhangzott

¹²⁷ Erről az esetről Innocent Ernő, a Filharmóniai Társaság tagjaival készített tréfás hangvétellű interjújában olvashatunk, amelyben Melles elmesélte, hogy miként találkoztak a ducéval és hogyan „mentette meg” őket – és Kárpáthy Sándor gondolkáját – Mussolini dedikált fényképe. Lásd: Innocent Vincze Ernő, „Megszólal a zenekar – hangszer nélkül... Vidám emlékek, tréfák, apróságok az Operaház zenekarának életéből”, *Budapesti Hírlap* LV/294 (1935. december 25.): 38. A vonósnégyes olaszországi hangversenyének dátuma nem derül ki az interjúból.

¹²⁸ A gépiratos formában fennmaradt jelentést lásd: MZA/BFTZ. Az Österreichisch-Ungarischer Verein működéséről nincs információnk.

¹²⁹ Benda (főszerk.), i.m., 941.

¹³⁰ N.N., „A Budapesten tartózkodó Dohnányi Bécsben tartott sajtófogadást. Telefonba kapcsolt hangszórón át nyilatkozott a filharmonikusok vezetője”, *Budapesti Hírlap* LVI/113 (1936. május 16.): 8.

¹³¹ N.N., „Az angol rádióriport második estéjének közvetítése is kitűnően sikerült, s bemutatta a Margitszigetet és a budafoki állami borpincét”, *Nemzeti Ujság* XVII/219 (1935. szeptember 26.): 8; N.N., „»Night falls in Budapest«. Az angol Broadcasting esodálatos riportjának első napja”, *Ujság* XI/218 (1935. szeptember 25.): 7.

¹³² N.N., „Sajtófogadás Bécsben Dohnányi Ernő tiszteletére”, *Pesti Hírlap* LVIII/113 (1936. május 16.): 14; N.N., „Telefonon adott interjút Dohnányi a bécsi sajtónak – Budapestről”, *Nemzeti Ujság* XVIII/113

II. A karmester külföldön

nyilatkozatot a rádióműsorok alapján azonban nem hallhatta a magyarországi közönség.¹³³

A filharmonikusok következő nagyszabású turnéjára 1937-ben került sor Németországban: a hírlapi információk szerint a kiutazásra Dohnányi hetvenkét muzsikust vitt magával.¹³⁴ A műsorfüzetek alapján a hangversenykörutat megszervezésében Schulhof (Andrew) Andornak, a magyar származású koncertrendezőnek – Dohnányi későbbi amerikai impresszáriójának és barátjának – is része volt.¹³⁵ Bár Schulhof ekkor még Berlinben működött, 1938-tól a zenekar levelezésének tanúsága alapján a budapesti együttes hangversenyeinek megszervezője lett: ekkor került Dohnányival is szorosabb kapcsolatba.¹³⁶

A zenekar 1937-es kiutazása ugyanakkor azért tekinthető kiemelt fontosságúnak, mert a hitleri Németország egyre fenyegetőbbé váló terjeszkedő politikája folytán Magyarországnak a Német Birodalommal való kapcsolata az 1930-as évek második felére kulcsfontosságúvá vált.¹³⁷ Az ország kettős orientációjú külpolitikája látóterébe

(1936. május 16.): 13. A Filharmóniai Társaság sajtógyűjteménye további, az eseményről beszámoló lapkivágatokat is megőrzött. MZA/BFTZ.

¹³³ Sávoly Tamás Dohnányi Rádiós működésével kapcsolatos sajtófeldolgozásai szerint Magyarországon nem közvetítették Dohnányi nyilatkozatát. Sávoly, „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. IV. rész: 1934–1936”, i.m., 361–414. Sávoly kutatásai alapján az is kiderül, hogy a bécsi hangversenyek közül csupán az elsőt közvetítette a Magyar Rádió. Sávoly, i.m., 282. A rádiónyilatkozat szövege – sem írásos, sem pedig hangfelvétel formájában – nem maradt fenn, de a *Pesti Hírlap* Dohnányi beszédéből néhány – ám nyilvánvalóan nem szó szerinti – részletet közölt. Lásd: N.N., „Sajtófogadás Bécsben Dohnányi Ernő tiszteletére”, i.m., 14. A *Nemzeti Ujság* szerint továbbá Dohnányi: „mintegy tízperces előadásban ismertette a budapesti filharmonikusok működését, külföldön elért sikereiket, megemlékezett saját régebbi bécsi szerepléseiről, majd a hangversenyek műsoráról számolt be. Ezután a sajtó képviselői a szalonból telefonon kérdéseket intéztek Dohnányihoz, aki a hangszórón keresztül válaszolt.” N.N., „Telefonon adott interjút Dohnányi a bécsi sajtónak – Budapestről”, *Nemzeti Ujság* XVIII/113 (1936. május 16.): 13. Dohnányi valószínűleg rosszul emlékezett az általa említett 1928-as bécsi vendégszereplésére, hiszen az valójában 1927. október 30-án zajlott le. Kovács, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész”, i.m., 331.

¹³⁴ N.N., „Die ungarisches Philharmoniker in Berlin”, *Neue Mannheimer Zeitung* (1937. április 5.); N.N., „Die Deutschlandreise der Budapester Philharmoniker”, *Pester Lloyd* (1937. április 4.). A hiányos adatolású újságkivágatokat lásd: MZA/BFTZ.

¹³⁵ A műsorfüzet hátlapján a következő áll: „Tournéleitung: ANDOR SCHULHOF Konzertdirection und Musikverlag BUDAPEST Filiale: Berlin SW 11, Hafensplatz 10.” MZA/BFTZ. Schulhof Dohnányin kívül olyan világhírű muzsikusként menedzsere volt mint Sir Thomas Beecham, Ernst Ansermet, Leopold Stokowski vagy Bartók Béla. Lásd: Belle Schulhof, *Budapest/New York. Egy impresszárió a zenei világban*, ford. Wiszkidenszky Márta (Budapest: Cserépfalvi, 1990). A Filharmóniai Társaság 1936/1937. évről szóló jelentése is alátámasztja ezt. A gépírási dokumentumot lásd: MZA/BFTZ.

¹³⁶ A 1937 tavaszán megrendezett németországi turné ügyintézése nem tanulmányozható, ugyanis csak az év második felétől maradt fenn szisztematikusan gyűjtött levelezés az archívumukban. Dohnányi és Schulhof kapcsolatához lásd még: Belle Schulhof, i.m., 105–118. Valamint: Kusz, *Dohnányi amerikai évei*, i.m.

¹³⁷ Réti György, *Budapest–Róma Berlin árnyékában. Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 1998).

II. A karmester külföldön

Olaszország mellett a Német Birodalom került. A Filharmóniai Társaság 1937. április 2. és 10. között vállalt németországi hangversenykörútja ugyanakkor a diplomáciai kapcsolatok elmélyítésén túl az előző évben, 1936. május 28-án a két ország között megkötött, úgynevezett „szellemi és kulturális együttműködési szerződés” hozadékának is tekinthető.¹³⁸ Hogy a turné valóban e megállapodás következtében jöhetett létre – tehát mindenképpen diplomáciai kiküldetesként kell tekintenünk rá –, arra a *Magyar Hírlap* tudósítója is rávilágított, valamint Dohnányi egy rövid nyilatkozatában is kitért Baden-Baden-ban.¹³⁹

A hangversenykörúton való részvételt a történelmi események alakulása tükrében az utókor meglehetősen ambivalens módon értékelte. Ennek az volt az oka, hogy a németországi szereplés miatt nem elsősorban az állami közalkalmazott zenészeket, hanem a zenekarvezető, a fővárosi zeneélet legfontosabb pozícióit kezében tartó Dohnányit bírálták. Breuer János, aki a háborús bűnösséggel megvádolt zeneszerző ellen irányuló támadást dokumentumok hiányában fiction-formában, vagyis elképzelései nyomán próbálta meg feltérképezni, úgy vélte, hogy a Dohnányi ellen felhozott lehetséges vádpontok megszületésének egyik oka a filharmonikusok németországi turnéja is lehetett.¹⁴⁰ Ráadásul Breuer szerint az 1937. április 3-i berlini hangversenyen Hitler is részt vett, és a Führer ez alkalommal Dohnányit magánkihallgatáson fogadta – Breuer feltételezését azonban semmiféle dokumentum nem támasztja alá. A Filharmóniai Társaság archívumában megőrzött iratok sem igazolják azt, hogy a Breuer által feltételezett beszélgetés megtörtént volna. Úgy tűnik, hogy Breuer nem tudott arról, hogy a németországi körút előtt egy évvel Dohnányi találkozott Mussolinivel, holott az a találkozás több dokumentummal is alátámasztható. Dohnányi és a filharmonikusok németországi turnéjának megítélésével kapcsolatban 1978-ban Németh Amadé, a Filharmóniai Társaság 125. évfordulója alkalmából megjelentetett kötetében arra utalt, hogy a filharmonikusok 1937-es németországi hangversenykörútját a német sajtó a

¹³⁸ Benda (főszerk.), i. m., 942.

¹³⁹ N.N., „A filharmóniai zenekar németországi körútja”, *Magyar Hírlap* (1937. február 19.), valamint: N.N., „Ungarns Philharmoniker kommen nach Baden-Baden. Das große Ereignis des deutsch-ungarischen Kulturaustausches”, *Der Führer* (Karlsruhe) (1937. április 1.). A hiányos adatolású újságkivágatokat lásd: MZA/BFTZ.

¹⁴⁰ Breuer, „Dohnányi meghurcoltatása”, i. m., 72–73.

II. A karmester külföldön

politikai aspektusa alapján értékelte – bár nem világos, hogy Németh ezzel pontosan mire célozhatott.¹⁴¹

Hogy a németországi sajtó milyen részletesen tájékoztatott a filharmonikusok kiutazásáról, azt az együttes irattárában megőrzött terjedelmes sajtógyűjtemény is alátámasztja. A zenekar külföldi turnéi közül ez az 1937-es alkalom volt az, amelyről a legtöbb lapkivágotat megőrizte archívumuk.¹⁴² Csak hogy néhány példát kiemeljünk: az 1937. április 3-i, berlini hangversenyről a Németország területén megjelent lapok közül mintegy százegy különböző újság számolt be, míg például a kisváros Breslauban megtartott hangversenyről csaknem feleannyi, szám szerint ötvennyolc híradás látott napvilágot.¹⁴³ A hangversenykörútról a magyarországi lapok is számos beszámolót jelentettek meg: ezek alapján tudható, hogy a berlini hangversenyt közvetítette a rádió, így azt a magyarországi közönség is hallhatta.¹⁴⁴ A turné diplomáciai fontosságának kiemeléséül számos lap tájékoztatott arról is, hogy Sztójay Döme, a berlini nagykövet a fővárosban fogadta az együttest, s a hangverseny után fogadást rendezett számukra a

¹⁴¹ Németh Amadé, „A Budapesti Filharmóniai Társaság története az alapítástól a felszabadulásig (1853–1945)”, in Breuer, 16–30., 27.

¹⁴² A Filharmóniai Társaság gyűjteménye közel négyszáz darab sajtókivágotat őrzött meg a németországi hangversenykörútról: ezek egy része a kritikákat egységbe foglaló mappában kaptak helyet, másik része teljesen rendezetlenül maradt fenn. Ez utóbbi egységet a turné állomásainak megfelelően, városok szerint rendeztem, a hangversenykörútról általánosan beszámoló cikkek ugyancsak külön részbe kerültek.

¹⁴³ A bőséges forrásanyag a turné diplomáciai fontosságáról és a hangversenyeken jelen levő közéleti személyiségekről is beszámolt, valamint számos sajtóorgánum közölte Goebbelsnek a zenekart köszöntő táviratát, mivel a propagandaminiszter nem volt jelen a berlini hangversenyen. Lásd például: N.N., „Wilkommensgrüße an die ungarischen Gäste”, *Berliner Börsen Zeitung* (1937. április 4.); N.N., „Deutsch-ungarische Feierstunde. Triumph des ungarischen Philharmonischen Orchesters in Berlin”, *Steglitzer Anzeiger* (1937. április 4.). A hiányos adatolású újságkivágotokat lásd: MZA/BFTZ. A beszámolók jellemző vonása továbbá, hogy a recenziók elején rövid ismertetőt jelentettek meg a Filharmóniai Társaság történetéről és Dohnányi munkásságáról, ugyanakkor ehhez érdemes azt is hozzátenni, hogy ez volt az a turné, amelyről a leghosszabb és a leginkább sokatmondó beszámolók jelentek meg a hangversenyek után. Lásd: Oscar von Pander, „Ein beglückendes Musizieren. Das Festkonzert der ungarischen Philharmoniker”, *Münchener Neueste Nachrichten* (1937. április 12.); N.N., „Die Konzertreise der ungarischen Philharmoniker durch Deutschland. Eine Unterredung mit Professor von Dohnányi”, *Völkischer Beobachter* (1937. április 2.). A hiányos adatolású újságkivágotokat lásd: MZA/BFTZ. Számos német illetőségű lap szót ejtett arról is, hogy Dohnányi korábban, 1905 és 1915 között a berlini Hochschule für Musik professzora volt, ami minden bizonnyal felkelthette a közönség érdeklődését. N.N., „Dohnányi kommt nach Hamburg. Ungarischer Orchester-Besuch”, *Fremdenblatt* (1937. április 1.); N.N., „Die ungarischen Philharmonikern in Deutschland”, *Badische Presse* (1937. április 2.). MZA/BFTZ.

¹⁴⁴ N.N., „Berlinbe érkeztek a magyar filharmonikusok Dohnányi Ernő vezetésével”, *Nemzeti Újság* XIX/75 (1937. április 4.): 27; N.N., „Filharmonikusaink berlini rádió-hangversenye”, *Magyarság* XVIII/73 (1937. április 2.): 16.

II. A karmester külföldön

Collegium Hungaricumban, amelyre az ottani politikai és művészeti élet legjelentősebb személyiségeit is meghívták.¹⁴⁵

Az első, 1929-es salzburgi fellépéshez hasonlóan a filharmonikusok ottani utolsó fellépésüket is Németországból érkezve tartották meg 1937. április 11-én a Festspielhausban, a salzburgi Mozarteum meghívására.¹⁴⁶ A hangversenyt azonban Dohnányi rosszulléte miatt az együttes hangversenymestere, Melles Béla vezényelte.¹⁴⁷

Rendkívüli alkalomnak tekinthető az együttes Dohnányi vezetése alatti utolsó külföldi szereplésére való meghívás, hiszen a korábbi alkalmaktól eltérően ezúttal egy együttestől, mégpedig a fennállásának századik évfordulóját ünneplő Bécsi Filharmonikusoktól érkezett. Az 1942 áprilisában megrendezett hangversenysorozaton a bécsi együttesnél mindössze tizenegy évvel fiatalabb budapesti együttes olyan rangos európai együttesek között kapott felkérést, mint a Berliini Filharmonikusok, a Maggio Musicale Fiorentino Zenekara és az amszterdami Concertgebouw zenekara. A meghívás ugyanakkor nem tekinthető előzmények nélkülinek, hiszen a bécsi zenekar gyakran látogatott Budapestre,¹⁴⁸ utoljára 1941. november 24-én, és a hangversenyt irányító Wilhelm Furtwängler kapcsolata is szoros volt a magyar zenekarral. Furtwängler ugyanis 1937-től több alkalommal vezényelte a Filharmóniai Társaság együttesét, s 1938-ban az együttes tiszteleti tagjai közé választotta a dirigentst.¹⁴⁹

¹⁴⁵ N.N., „Berlinbe érkeztek a magyar filharmonikusok Dohnányi Ernő vezetésével”, i.m., 27; N.N., „Filharmonikusok Berlinben”, *Magyarság* XVIII/75 (1937. április 4.): 23. A turné diplomáciai fontosságát a németországi lapok is hangsúlyozták, s több recenzió már a címadásával is ezt sugallta. Lásd például: Hubert Ritter, „Ungarns Philharmoniker konzertieren. Kulturpolitisches und gesellschaftliches Ereignis ersten Ranges”, *8 Uhr-Abendblatt* (1937. április 5.). MZA/BFTZ.

¹⁴⁶ A meghívásról a Filharmóniai Társaság 1936/1937. évi jelentése tájékoztat. MZA/BFTZ.

¹⁴⁷ Dohnányi az 1930-as évek második felében sokat betegeskedett, ebben az időszakban két alkalommal is trombózt kapott (1934-ben és 1939-ben). Vázsonyi, 236 és 250. A *Budapesti Hírlap* tudósítója szerint Dohnányi az utolsó két németországi hangversenyt lázasan vezényelte. N.N., „Hazaérkeztek a filharmonikusok németországi hangversenykörútjukról”, *Budapesti Hírlap* LVII/82 (1937. április 13.): 9. A *Salzburger Volksblatt* szerint Melles hősiessé helyettesítette az együttes elnökmestert, sőt a kritikus egyenesen arra célzott, hogy „Budapestnek hamarosan új filharmonikus karmestere lesz.” R. U., „Die Budapester Philharmoniker wieder in Salzburg”, *Salzburger Volksblatt* LXVII/83 (1937. április 12.): 6. Mint ahogy a kritikából kitűnik, Melles neve nem volt ismeretlen a salzburgiak számára, hiszen saját vonósnégyesével fellépett korábban a városban, sőt a kritikus elképzelése nem volt alaptalan, ugyanis Melles Béla karmesterként is tapasztalt volt: 1935-ben kezdeményezése révén jött létre az Állástalan Zenészek Szimfonikus Zenekara, amelyet ő maga vezényelt. Lásd: Molnár Imre, „Egyéb szimfonikus zenekaraink”, in Uő. (szer.), *A magyar muzika könyve*, i.m., 96–103., 97.

¹⁴⁸ A Bécsi Filharmonikusok hangversenyeit összesítő adatbázis alapján 1920 és 1944 között összesen harminc hangversenyt adott a zenekar Budapesten. <https://www.wienerphilharmoniker.at/de/konzert-archiv> (Utolsó megtekintés: 2021. május).

¹⁴⁹ Csuka, 89. Lásd továbbá: N.N., „Furtwänglert tiszteleti tagjának választotta a Filharmóniai Társaság”, *Az Est* XXIX/250 (1938. november 18.): 6; Rockenbauer Zoltán, „Furtwängler és a Budapesti

II. A karmester külföldön

A kiutazás politikai háttere az előző alkalmakhoz képest még összetettebbnek tekinthető, hiszen már zajlott a háború.¹⁵⁰ Különös, hogy míg Breuer János a korábban említett, 1937-es németországi turnét kapcsolatba hozta a Dohnányit ért háborús bűnösség vádjával, addig az 1942-es bécsi fellépésről egyáltalán nem tett említést írásában.¹⁵¹ Ahogy arra sem utalt sem Breuer, sem a Filharmóniai Társaság történetét feldolgozó irodalom – a magyarországi sajtóorgánumok közül is csupán egy, a *Magyarság*¹⁵² számolt be erről –, hogy a jubileum alkalmából megalapított, a bécsi zenekar megszervezésében kulcsszerepet játszó zeneszerző után elnevezett ezüst fokozatú Otto Nicolai-medált adományozták az együttesnek.¹⁵³ A bécsi újságok szerint azonban ekkor mind a zenekar, mind pedig a karmester Dohnányi megkapta azt, többek között Richard Strauss, Wilhelm Furtwängler, illetve Clemens Krauss mellett.¹⁵⁴ Annak ellenére, hogy nem jelent meg ez az adat a Dohnányiról szóló irodalomban, e díj odaítélése Breuer korábban említett áttekintésének akár egy további „vádpontja” is lehetett volna, hiszen a medált számos olyan előadóművésznek adományozták, akik a náci rezsim szolgálatában tevékenykedtek.¹⁵⁵ A *Neues Wiener Tagblatt* szerint Dohnányi a Nicolai-medál mellett egy Schubert-plakettet is átvehetett a hangverseny után megrendezett ünnepségen.¹⁵⁶

Filharmóniai Társaság Zenekara”, in Scholcz Anna (szerk.), *160 éves a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara* (Budapest: Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara, 2013), 15–19.

¹⁵⁰ A filharmonikusok kiutazását támogató Haász Aladár miniszteri tanácsos is hangsúlyozta az együttes fellépésének politikai fontosságát. Haász Aladár leve a Filharmóniai Társaságnak, 1942. április 1. A levelet lásd: MZA/BFTZ. Hóman Bálint, 1942. április 9-i, a filharmonikusoknak címzett levelében nem utalt a Bécsi Filharmonikusok jubileumára, csupán fontos külpolitikai okok miatti szereplésre hivatkozott. A külpolitikai okok között szerepelhetett például a magyar-német kapcsolatot még szorosabbra fűző, 1940. augusztus 30-án született második bécsi döntés, amelynek következtében Magyarország visszaszerezte a trianoni békediktátum következtében elvesztett Észak-Erdélyt.

¹⁵¹ Breuer, „Dohnányi meghurcoltatása”, i.m., 67–76.

¹⁵² N.N., „A Budapesti Filharmonikusok kitüntetése Bécsben”, *Magyarság* XXIII/87 (1942. április 18.): 8.

¹⁵³ A Nicolai-medál megalapításáról és a kitüntetésben részesülő személyekről lásd a Bécsi Filharmonikusok honlapján található tanulmányt. Oliver Rathkolb, „Ehrungen und Auszeichnungen (Ehrenmitglieder, Ehrenring, Nicolai-Medaille und die »gelbe« Liste”. http://wphdata.blob.core.windows.net/documents/Documents/pdf/NS/ns_rath_ehrungen_de_v05.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. január). Továbbá: Fritz Trümpi, *Politisierter Orchester*, i.m., 198.

¹⁵⁴ N.N., „Feststiftung der Wiener Philharmoniker”, *Wiener Kronen Zeitung* Nr. 15.164 (1942. március 31.): 4; N.N., „Feststiftung der Wiener Philharmoniker”, *Neues Wiener Tagblatt* LXXVI/90 (1942. március 31.): 3. Lásd továbbá Oliver Rathkolb írását a Bécsi Filharmonikusok honlapján, amelyben a Nicolai-medál tulajdonosok névsorát is közölte: a felsorolásban Dohnányi neve is olvasható. Rathkolb, i.m. Hogy a filharmonikusok mellett milyen más együttesek kaphattak korábban vagy később ilyen elismerést, arról nincs adat.

¹⁵⁵ Rathkolb, i.m.

¹⁵⁶ Fritz Skorzeny, „Budapester Philharmoniker in Wien”, *Neues Wiener Tagblatt* LXXVI/104 (1942. április 15.): 3. A Schubert-plakettéről Fritz Trümpi kutatásai és korábban hivatkozott munkája sem

II. A karmester külföldön

Az eseményre 98 fő utazott ki, s mint egy, a Filharmóniai Társaság által meg nem nevezett miniszternek írt leveléből kiderül, ez a létszám nem csupán a filharmonikusok zenészeiből tevődött össze.¹⁵⁷ Ugyanis, mint azt a levélben leszögezik, a „katonai kiképzésre és hadi szolgálatra bevonult, valamint a zsidó tagok pótlására 23 kiegészítőt (nem filharmóniai tagot)” kellett magunkkal vinniük.¹⁵⁸ Az 1938-tól meghozott zsidótörvények a zenészek helyzetét és mozgásterét is behatárolták, aminek következtében úgy tűnik, hogy a filharmonikusok utolsó külföldi hangversenyén – és főként az Anschluss folytán a Harmadik Birodalomhoz csatolt Bécsben – már nem vehettek részt zsidó származású muzsikusok.¹⁵⁹

Bár Fritz Trümpi kutatásai szerint a Bécsi Filharmonikusoknak a náci Németországhoz való intézményi és pénzügyi kötelekeinek keretei csak igen lassan körvonalazódtak,¹⁶⁰ a bécsi együttes valamivel nagyobb autonómiával bírt, mint a birodalomban propagandisztikus célokra használt Berliini Filharmonikusok.¹⁶¹ Mindez azért volt lehetséges, mert a Bécsi Filharmonikusok nem közvetlenül Goebbels felügyelete alá tartoztak, hanem a Gauleiter, azaz a bécsi kerület vezetője, Baldur von Schirach fennhatósága alá.¹⁶² A centenáriumi ünnepséggel kapcsolatban Schirach egy

tájékoztatót. A Fritz Trümpivel való 2021. március 18-i levélváltásunkban nem tudott információkkal szolgálni a Schubert-plakettéről. További útmutatást az ÖNB ANNO-adatbázisában végzett kutatásaim sem nyújtottak, hiszen többféle Schubert-plakett létezett ebben az időszakban, s nem világos, hogy Dohnányi és a zenekar ezek közül melyiket kaphatta meg.

¹⁵⁷ A Budapesti Filharmóniai Társaság levele egy meg nem nevezett miniszternek (feltehetően Hóman Bálintnak), 1942. március 11. MZA/BFTZ.

¹⁵⁸ I.h. A Filharmóniai Társaság 1942. május 20-i, Brunovszky Károlynak (a Székesfővárosi Zenekar titkárnak) címzett leveléből kiderül, hogy a Székesfővárosi Zenekarból öt zenekari tag működött közre a bécsi hangversenyen. A levelet lásd: MZA/BFTZ.

¹⁵⁹ 1942-ig – az 1920-ban elfogadott *numerus clausus* is beleszámítva – tizenhat zsidótörvény született Magyarországon. Karsai László, „A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944”, in Molnár Judit (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 140–163., 141–142. Bár a zsidótörvények betartását sürgető művészeti kamarák felállítására megfogalmazott törvény 1938-ban megjelent (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1938>, utolsó megtekintés: 2023. január), a Zenekamara felállítása, amelynek élére Dohnányit kívánták állítani, sem akkor, sem később nem jött létre. A Zenekamara tervezetének történetéhez lásd: Vázsonyi, 157–159, valamint Kusz Veronika előszavát a Dohnányi írásait közreadó kötetben: *Dohnányi-írások*, 47–50. Továbbá: Uő., „Dohnányi és a Magyar Zenekamara”, *Magyar Zene* LVIII/4 (2020. november): 404–429.

¹⁶⁰ Trümpi, *Politisierter Orchester*, i.m. Lásd különösen az 5.3. „Nationalsozialistischer Kompetenzstreit um die Wiener Kulturpolitik” (163–179); illetve az 5.4. „Ökonomischer Einbruch nach dem »Anschluss« bei den Wiener Philharmonikern” (180–192), című alfejezeteket.

¹⁶¹ Trümpi, *Politisierter Orchester*, i.m., 186.

¹⁶² Fritz Trümpi arra is rámutatott, hogy Goebbels és Schirach kultúrpolitikai nézetei között gyakran húzódtak ellentétek. Trümpi, *Politisierter Orchester*, i.m., 163–179; valamint lásd Fritz Trümpi tanulmányát a Bécsi Filharmonikusok honlapján: Trümpi, „Verstärkte Wien-Bezüge in der medialen

II. A karmester külföldön

javaslattervezetet dolgozott ki az „európai zene városában”, Bécsben működő zenekar számára, amely szerint egy európai zenei fesztivált kívánt szervezni a Bécsi Filharmonikusok tiszteletére.¹⁶³ A javaslatból az is kiderül, hogy Schirach a szervezőbizottság számára szabad kezet adott a programtervezet kialakításában: s ők ezt kihasználva a javasolt „európai zenei fesztivál” helyett, „európai zenekarok fesztivál”-jának megszervezésén munkálkodtak, ezzel is hangsúlyozva a bécsi együttesnek az európai szintén való elsőbbségét.¹⁶⁴ A jubileumi előkészületekről szóló írásában Fritz Trümpi közöl egy dátum nélküli lajstromot a fesztivál bizottságának tagjairól: a bizottság munkájában többek között Richard Strauss, Furtwängler, Knappertsbusch, Mengelberg és Karajan mellett Dohnányi is részt vett.¹⁶⁵ Hogy Dohnányi valóban közreműködhetett-e a munkában, arról sem a Dohnányi-irodalom, sem a Filharmóniai Társaság levelezése nem tájékoztat: mindenesetre az e poszt betöltését dokumentáló adat arról tanúskodik, hogy a karmester Dohnányit ilyen nemzetközi rangú dirigensekkel mérték össze.

A jubileumi eseményeken Dohnányi együttese – mint ahogy a 6. táblázatból is látszik – szerepelt utoljára a vendégzenekarok közül: a zenekar eredetileg április 7-ére tervezett hangversenyét ismeretlen okból csak április 13-án tartották meg. Mint ahogy a filharmonikusok színvonaláról szóló beszámoló is alátámasztják: Dohnányi zenekara európai viszonylatban is elismert és befolyásos együttesként állta meg a helyét a rendezvényen. A zenekar Horthy-korszakbeli utolsó külföldi hangversenye, amely egyben Dohnányi filharmóniai és magyarországi működésének utolsó külföldi koncertje volt, a végét jelentette mind a karmester Dohnányi vezette, mind pedig a Filharmóniai Társaság tevékenysége aranykorának, legalábbis a 20. század első felében.

Präsenz der Wiener Philharmoniker im Nationalsozialismus”, http://wphdata.blob.core.windows.net/documents/Documents/pdf/NS/ns_truem_04_medien_de_v01.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. március).

¹⁶³ Schirach ezen javaslatával – miszerint egy időre a Berliini Filharmonikusok elé kívánta helyezni a nagymúltú bécsi együttest – némiképp szintén szembement Goebbels kultúrpolitikai nézeteivel. Trümpi, *Politisierter Orchester*, i.m., 193.

¹⁶⁴ A centenáriumi hangversenyek előkészületeiről lásd Fritz Trümpi hivatkozott kötetének 5.5., „Feierlich gegen Berlin: Das Jubiläum der Wiener Philharmoniker von 1942” című alfejezetét. Trümpi, *Politisierter Orchester*, i.m., 192–200.

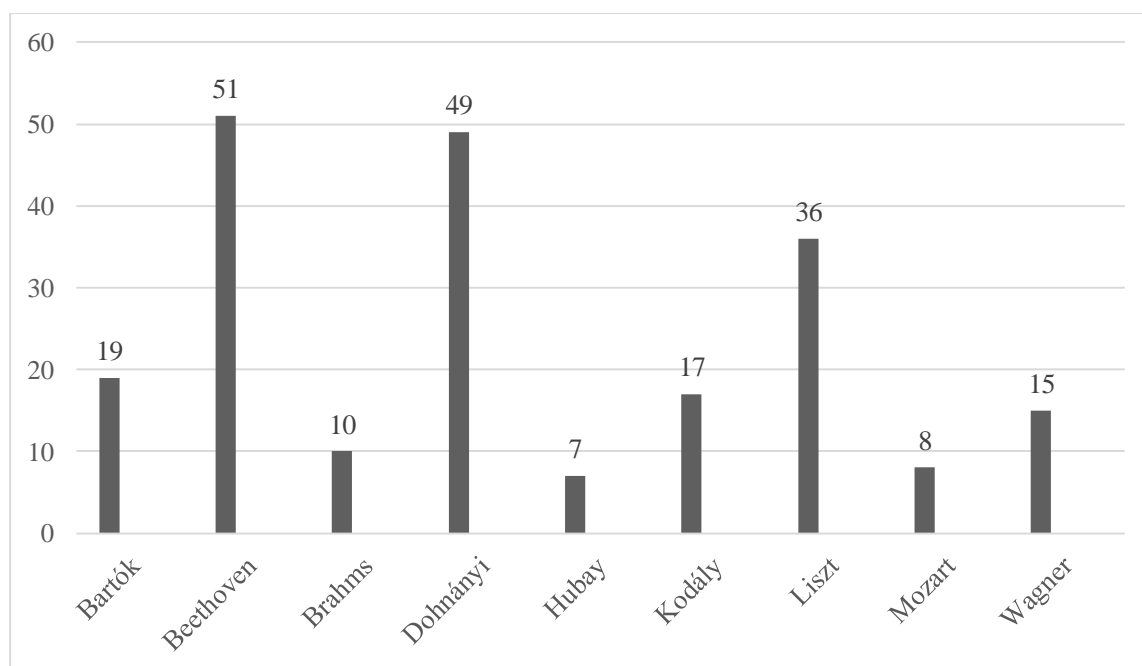
¹⁶⁵ E listából való idézet csupán Trümpi kötetének angol nyelvű fordításában jelenik meg. Fritz Trümpi, *The Political Orchestra. The Vienna and Berlin Philharmonics during the Third Reich*, i.m., 144. Az esemény tiszteletbeli elnöke természetesen maga a Führer volt, Göring, Himmler és Schirach társaságában. Érdekes módon Goebbels neve hiányzott a felsorolásból, meglehet, ez is a Schirach nézeteivel való ellentétet dokumentálja.

II. A karmester külföldön

Az együttes külföldi repertoárja

A Filharmóniai Társaság színes és izgalmas magyarországi műsorösszeállításához képest a nemzetközi zeneéletben a zenekar jóval szűkebb spektrumú programmal szerepelt. A meglehetősen egysíkú műsorokban a klasszikus repertoárdarabok mellett – mint azt a filharmonikusok repertoárja és Dohnányi több nyilatkozata is alátámasztja – magyarországi kortárs komponisták alkotásai szerepeltek leggyakrabban (6. ábra). Ezen túl az egyes kiutazások helyszíne és más egyéb tényezők is befolyásolhatták a repertoár alakulását: a következőkben ezeknek a hangversenyeknek a műsorait tekintem át részletesebben.

6. ábra. A leggyakrabban szereplő zeneszerzők a filharmonikusok külföldi repertoárján

Az első, 1925-ös csehszlovák turnén Dohnányi fiatalabb kollégája, a Pozsonyhoz szintén szoros szálakkal kötődő Bartók Béla is részt vett koncertzongoristaként, zeneszerzőként pedig az út két állomásán is jelen lehetett: Prágában a *Két arckép*, Pozsonyban pedig első opusza, a Rapszódia zongorára és zenekarra című kompozíciója hangzott el. Bartók mellett Basilides Mária egy Mahler-dal, Baré Emil – az együttes hangversenymestere – pedig a *Két arckép* szólójaként működött közre, mindketten a prágai koncertek

II. A karmester külföldön

alkalmával. Dohnányi maga is beállt két ízben a szólisták sorába, amikor a hangszer mellől dirigált Mozart G-dúr zongoraversenyt adta elő. A pozsonyi hangverseny irányítását – Dohnányi már említett Egyesült Államokba való utazása miatt – Komor Vilmos vállalta. Komor ugyanakkor – Bartók első opuszát leszámítva – azokat a műsorszámokat vezényelte, amelyeket a turné korábbi állomásain Dohnányi dirigált.¹⁶⁶

A csehszlovák hangversenyek repertoárjának kialakítása – mint azt a későbbi külföldi műsorösszeállítások esetében is látni fogjuk – azt tükrözi, hogy tudatosan választottak be műveket a kiemelkedő helyi komponistáktól. A négy hangverseny közül egy alkalommal Smetana *Az eladott menyasszony* című operájának nyitánya, a másik három koncerten pedig Dvořák *Karnevál-nyitánya* (op. 92) szerepelt a műsoron. Az említett két Bartók-kompozíció mellett Liszt XIV. magyar rapszódijának Doppler Ferenc-féle zenekari átírata – melyet e formájában I. rapszodiaként tartunk számon – és Dohnányi *Ruralia hungarica* című műve képviselte a magyar muzsikát. Hogy csak e három szerző kompozíciói hangzottak el, azt a *Československá Republika* sajnálattal állapította meg: több nemzeti szerzeményt szerettek volna hallani.¹⁶⁷

Már a filharmonikusok első kiutazásának műsorösszeállítása is a későbbi hangversenyek programösszeállító tendenciájával vág egybe: megfigyelhető ugyanis, hogy míg a hosszabb fellépéseken csupán elszórtan szerepeltek magyar zeneszerzők a repertoárban, addig az egy-egy alkalmas koncertek során gyakoribb volt, hogy szinte kizárólag magyar zeneszerzők szólaltak meg a műsoron. Így például nagyobb hangsúlyt kapott a magyar zene az 1927-es frankfurti hangverseny alkalmával – igaz, ez az esemény tematikájával is magyarázható. Ezzel kapcsolatban egyik interjújában Dohnányi a következőképpen fogalmazott:

Minket egyenesen a magyar zene ismertetésére és bemutatására hívtak meg Frankfurtba, s éppen ezért tiszta magyar szerzeményekből összeállított programmal megyünk a németekhez, úgyhogy a frankfurti kiállítás utolsó hete

¹⁶⁶ Az 1925. szeptember 25-i hangverseny utáni kritikák nem hasonlították össze a két dirigens teljesítményét, Komort pedig mint fiatal, ígéretes és temperamentumos karmesterként jellemezték. Lásd például: h, „Konzert der Budapester Philharmoniker”, *Pressburger Zeitung* (1925. szeptember 27.). A hiányos adatolású újságkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

¹⁶⁷ J. V., „Budapešť'ská Filharmonie”, *Československá Republika* (1925. szeptember 26.). A cikk egy részének magyar szövegét az *Esti Kurir* másnapi száma közölte. A hiányos adatolású lapkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

II. A karmester külföldön

„magyar hét” lesz. Programunkon van Erkel *Ünnepi nyitánya*, Liszt Ferenc *Les Préludes* szimfonikus költeménye, Hubay Jenő 3. koncertjét Szentgyörgyi László adja elő, Dohnányi: *Ruralia Hungarica* és *Gyermekdal-variációk*, Bartók: *Két kép*, Kodály: *Sárkánytánc* a *Háry Jánosból* és Weiner *Farsangja*.¹⁶⁸

A hangversenyek programjának összeállítása valóban tükrözi Dohnányi kijelentését: a leginkább reprezentatív hazai komponisták művei képezték a koncert műsorát. Érdekes ugyanakkor felhívni figyelmet arra, hogy az együttes első elnökkarnagyának, Erkel Ferencnek a kompozíciói már nem tartoztak az alaprepertoárba, az *Ünnepi nyitány* csupán díszelőadásokon vagy ünnepi alkalmakon hangzott el – a Dohnányi-korszakban mindössze nyolc alkalommal.¹⁶⁹ A zenekarvezető kompozíciói mind a hagyományos repertoár mind pedig a külföldi hangversenykörutak műsoraiban előkelő helyet foglaltak el, bár Dohnányi egyik nyilatkozatában rámutatott arra, hogy saját műveit kifejezetten a hangversenyek rendezőinek kívánságára vette fel például a filharmonikusok későbbi párizsi és a londoni koncertjeinek műsorába.¹⁷⁰ Bár a frankfurti kiállítás tematikájában a modernitás központi helyet foglalt el¹⁷¹ – amit Dohnányi egyik interjújában a műsorösszeállítással kapcsolatban meg is említett¹⁷² – a filharmonikusok három hangversenyének műsorában Kodály, Bartók, Hubay, Weiner és Dohnányi művei képviselték a modern, vagy inkább a kortárs zenét.

Az 1929-ben megrendezett nürnbergi Magyar Héten szintén számos magyar szerző művét szólaltatták meg a filharmonikusok Dohnányi vezényletével: Bartók I. szvitjét, Dohnányi *Ruralia hungarica* című kompozícióját, Kodály *Háry-szvitjét* és Brahms IV. szimfóniáját adták elő február 28-án. A nürnbergi fellépést követően érkeztek a filharmonikusok első ízben Salzburgba, ahol március 1-én adtak hangversenyt a Festspielhausban. A hangverseny két száma – Bartók I. szvitje és Dohnányi *Ruraliája* – megegyezett a nürnbergi hangversenyével, a Brahms-szimfónia helyett azonban

¹⁶⁸ N.N., „Magyar zenei hét Frankfurtban. Dohnányi Ernő és a filharmonikusok a nemzetközi zenei kiállításon”, i.m., 14. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 325–326.

¹⁶⁹ Csuka, 173.

¹⁷⁰ N.N., „A Filharmóniai Társaság európai körútja és 75 éves jubileuma. Dohnányi Ernő nyilatkozata”, *Pesti Hírlap* L/83 (1928. április 12.): 13. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 327–330.

¹⁷¹ Christoph Jenish, *Musik und Utopie in Frankfurt. Die Ausstellung Musik im Leben der Völker 1927*, i.m.

¹⁷² N.N., „Magyar zenei hét Frankfurtban.”, i.m., 14. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 325–326.

II. A karmester külföldön

Beethoven V. szimfóniája szerepelt a műsoron. Ezen felül Anton Arenszkij op. 2-es zongoraversenyét adták elő Katherine Heyman, amerikai zongoraművésznő közreműködésével, nem tudható azonban, hogy miért épp ez a mű hangzott el vagy hogy Dohnányi ismerhette-e a szólistát.

Két évvel később a filharmonikusok szintén Ausztriában hangversenyeztek, s a három hangverseny közül a Mozarteumban 1931. július 29-én megrendezett koncert műsorát kizárólag magyar tematikájú szerzők műveiből állították össze, mégpedig Erkel, Dohnányi, Kodály, Hubay, Bartók és Liszt kompozícióiból. Egy nappal később, Bad Gasteinben bár vegyes műsorösszeállítású programmal készültek, mégis szerepelt néhány hazai szerző tollából származó mű a koncerten. A *Pesti Hírlap* beszámolója szerint a közönség soraiban több – az üdülőhelyen pihenő – külföldi prominens személyiség mellett például Kodály Zoltánné is jelen volt.¹⁷³ Ez már csak azért is fontos, mert a hangversenyen szerepelt Kodály egy évvel korábban bemutatott – eredetileg zongorára írt – *Marosszéki táncok* című kompozíciójának zenekari változata.

Bár a filharmonikusok 1936 májusában, Bécsben megvalósult két hangversenye vegyes műsorösszeállításúnak számít, mégis fontos kompozíciók – és közreműködők – szerepeltek a koncerteken. Az első hangverseny műsorában három magyar szerző műve kapott helyet: Liszt *Haláltánca*, Bartók Béla *A csodálatos mandarin* című pantomimjának szvit-változata és az akkoriban Bécsben élő Zádor Jenő *Magyar capricciója*, mely e tekintetben lokális műként is bekerülhetett a műsorba. Bartók ugyanakkor nem csupán zeneszerzőként, hanem a Liszt-mű szólistájaként is szerepelt az első hangversenyen. Dohnányi másik kollégájának, az 1935-től a Zeneakadémia tanáraként működő Zádor Jenőnek¹⁷⁴ már korábban is helyet kapott néhány kompozíciója a filharmonikusok repertoárján.¹⁷⁵ A második est műsorán az elnökkarnagy *Szegedi miséje* mellett Bruckner *Te Deumát* (WAB 45) játszotta az együttes. Bár a műsorlapokban nem szerepel és a kritikák közül is csupán egyetlen írás tesz említést róla,¹⁷⁶ de ezen a hangversenyen Kodály *Hegyi éjszakák* című női kara és a *Jézus és a kufárok* című kórusműve is előadásra

¹⁷³ V. M., „A budapesti filharmonikusok badgasteini hangversenye”, *Pesti Hírlap* LIII/174 (1931. augusztus 2.): 19.

¹⁷⁴ Lásd ezzel kapcsolatban a Zádor Jenő életéről készült informatív honlap életrajzi összefoglalóját: <https://eugenezador.com/about/> (Utolsó megtekintés: 2020. 04. 13.).

¹⁷⁵ Csuka-Laskai-Wellmann, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja”, i.m.

¹⁷⁶ M., [Cím nélkül], *Wiener Neueste Nachrichten* (1936. május 21.). A hiányos adatolású újságkivágot lásd: MZA/BFTZ.

II. A karmester külföldön

került.¹⁷⁷ A koncerten közreműködő énekesek szintén Magyarországról érkeztek, így a Karvaly Viktor vezette Székesfővárosi Énekkar, valamint a Dohnányi-mise és a Bruckner *Te Deum* szólistái, Báthy Anna, Basilides Mária, Székelyhidny Ferenc és Székely Mihály.

Míg a Bécsi Filharmonikusok jubileumán való 1942-es szereplés alkalmával a többi fellépő zenekar a saját országának egy-egy komponistájától származó mű mellett német, osztrák és olasz zeneszerzők műveit emelte be koncertjébe, addig Dohnányi zenekara kizárólag magyar szerzők – Erkel, Kodály, Bartók, Liszt és az elnökkarnagy – műveiből összeállított műsorral készült az ünnepi eseményre (lásd: 3. függelék). Csupán a ráadás, Berlioz *Rákóczi-indulója* képezett kivételt ez alól, e mű magyar vonatkozása azonban köztudott volt.

Walter Zeleny, a *Wiener Neueste Nachrichten* zenekritikusa a Liszt-kompozíció jelenlétét aktuálpolitikai okokkal magyarázta,¹⁷⁸ a *Les préludes* fanfártémáját ugyanis a Wehrmacht 1941. júniusi, Szovjetunió elleni támadása óta propagandisztikus céllal sugározták a német győzelmek híradásául a birodalmi rádióállomások.¹⁷⁹ Nem biztos azonban, hogy e mű beemelésével Dohnányi a magyar művekből összeállított hangversenyműsorában utalni akart erre a politikai párhuzamra. Az együttes repertoárja alapján inkább az fogalmazható meg, hogy a reprezentatív hangversenyek és főként a külföldi hangversenykörutak alkalmain rendszerint jelen volt Lisztnek ez a nemzetközi zeneéletben is ismert és igen népszerű kompozíciója. Ebben az időszakban előfordult, hogy ez a mű Magyarországon is politikai kísérőelemként jelent meg, például egy, a Filmhíradó által rögzített felvételen, amelyen Dohnányi az akkor első ízben fellépő Rádiózenekart vezényelte. A Magyar Művelődés Házában 1943. október 7-én készült filmen a koncertet meglátogató Horthy-család diadalmas bevonulása alá „vágták be” a Liszt-kompozíciót, így talán az ünnepélyes hangvételű mű – ez alkalommal legalábbis – mint a politikával összekapcsolt propagandisztikus elem jelent meg a médiában.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Dohnányi az olaszországi körút előtt adott interjújában is megemlítette, hogy a bécsi hangversenyek második estéjén szerepelni fog az említett két Kodály-kórusmű. N.N., „Dohnányi Ernő a Filharmoniai Társaság olaszországi hangversenykörútjáról”, i.m., 16.

¹⁷⁸ Walter Zeleny, „Hundert Jahre Wiener Philharmoniker. Festkonzert der Budapester Philharmoniker”, *Wiener Neueste Nachrichten* (1942. április 14.). A hiányos adatolású újságkivágot lásd: MZA/BFTZ.

¹⁷⁹ A Liszt-mű propagandisztikus fanfártémája akkoriban „Russlandfanfare” elnevezéssel élt a köztudatban. Frank Trommel, „Conducting Music, Conducting War. Nazi Germany as an Acoustic Experience”, in Nora M. Alter– Lutz Koepnick (szerk.), *Sound Matters. Essays on the Acoustics of German Culture* (New York: Berghahn, 2004), 65–76., 71.

¹⁸⁰ A filmhíradó-részletet lásd: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5189> (Utolsó megnézés: 2021. február 5.).

II. A karmester külföldön

A hazai komponisták alkotásai természetesen a nagyobb szabású turnék műsorösszeállításában is kiemelkedő számban szerepeltek: a hangversenyeken elhangzott kompozícióknak csaknem a felét tették ki. Az első, 1928-as olaszországi út során elhangzott ötvennyolc mű közül huszonegy, az ugyanebben az évben létrejött európai hangversenykörúton negyvenkettőből huszonkettő, az 1936-os olaszországi ötvenegyből húsz, majd az 1937-es német turnén harminckilencből huszonegy műsorszám származott magyarországi szerzőtől. Ez utóbbi turnén Dohnányi a *Berliner Morgenpost*nak adott rövid nyilatkozatában arra is kitért, hogy a német szerzőkön kívül főleg olyan magyar zeneszerzők alkotásait válogatták be a műsorba, akiknek zenéjén nem érzékelhető nyugat-európai hatás – jóllehet ez a műsoron szereplő Bartók, Dohnányi, Kodály és Radnai Nándor művekről valójában aligha jelenthető ki.¹⁸¹ A külföldi hangversenyek műsorait áttekintve megfigyelhető, hogy a repertoár további részének kialakításában a kiutazások helyszíne, tehát lokális szempontok, valamint évfordulós események is szerepet játszhattak.

Az 1928-as olaszországi turnén helyi műként például Verdi *A szicíliai vecsernye* nyitánya, Rossini *Tell Vilmos* nyitánya, valamint az olasz származású Luigi Cherubini francia opreájának, az *Anakreon*nak a nyitánya szerepelt a hangversenyeken. Bár e kompozíciók mindaddig nem képezték a filharmonikusok koncertrepertoárjának részét, s operazenekari minőségben a zenekar tagjai a szóban forgó színpadi művek nyitányai közül csak eggyel találkoztak.¹⁸² Az ugyanebben az évben lezajlott európai turné párizsi állomásán Berlioz *Fantasztikus szimfóniája* (op. 14) került be a műsorösszeállításba, s bár a kompozíció nem volt ismeretlen az együttes számára, Dohnányi először dirigálta a filharmonikusok élén. Az angol zeneszerzőket Elgar *Cockaigne-nyitánya* (op. 40) képviselte a londoni hangversenyen, amely mű – és egyáltalán Elgar néhány alkotása – szintén nem volt idegen a zenekar számára.¹⁸³ Az általános repertoárból az 1928-as turnék alkalmával Beethoven műveinek hangsúlyos jelenléte tűnik fel, igaz, Dohnányi

¹⁸¹ N.N., „Deutsch-Ungarische Musikfreundschaft. Der Korrespondent der »Berliner Morgenpost« sprach mit Prof. Dohnányi”, *Berliner Morgenpost* (1937. április 3.). MZA/BFTZ.

¹⁸² Az Operaház százéves műsorát közreadó kiadvány szerint – amely csupán a bemutatók és felújítások alkalmával a műsoron szereplő operákat sorakoztatja fel – a három opera közül 1928-ig csupán a *Tell Vilmos* került színpadra. Staud Géza (szerk.), *A budapesti Operaház 100 éve* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984). Az Operaház műsoráról készült listát lásd., 441–492. A Cherubini-nyitány csak egy évtizeddel később, Issay Dobrowen dirigálásával kerül egyetlen alkalommal a filharmonikusok repertoárjára.

¹⁸³ Csuka, 172–173.

II. A karmester külföldön

működése időszakában Beethoven alkotásai egyébként is az alaprepertoár gerincét képezték. Ez esetben a programok kialakításában egyértelműen évfordulós események játszhattak szerepet, vagyis az egy évvel korábbi, 1927-es Beethoven-centenárium miatt lehetett jelen az olaszországi és az európai hangversenyek csaknem minden alkalmán a zeneszerzőnek egy-egy alkotása. Az 1927-es kassai hangverseny alkalmával is csupán Beethoven műveiből összeállított hangversenyt adtak a zeneszerző jubileuma apropóján: a *Coriolan-nyitányt*, az V. szimfóniát és ötödik, Esz-dúr hangnemű zongoraversenyt (ez utóbbit Komor Vilmos vezényletével és Dohnányi szólójával).

Szintén évfordulós okokból – Mozart születésének 175. évfordulójához kapcsolódva – választhatták be Mozart g-moll hangnemű (K. 550) szimfóniáját, a filharmonikusoknak a salzburgi Festspielhausban, 1931. július 27-én, mégpedig Dohnányi születésnapján megrendezett hangversenyének műsorába,¹⁸⁴ bár ez nyilvánvalóan tisztelegés is lehetett a város szülőtte iránt.

Az 1936-os második olaszországi turné több állomásán is szerepelt egy jubiláris komponista, aki nem csupán a nemzetközi hírnévnek örvendett, de egyúttal a magyar zenét is képviselte. Dohnányi a hangversenykörút programjáról a következőképpen nyilatkozott:

Tizenhat zeneművet viszünk magunkkal zenekari hangversenyeinkre. Az egyes városok maguk választják meg, hogy műsorunkból mit kívánnak hallani, így tehát csak későbbben dől el, hogy melyik városban mit játszunk. Műsorunk élén a Liszt-év alkalmából Liszt Ferenc művei szerepelnek. A Tasso szimfonikus költeményt és Liszt egyik rapszódiaját mutatjuk be. Bartók

¹⁸⁴ A hangversenyt ugyanakkor nem csupán a Festspielhaus közönsége, hanem például a budapesti rádióhallgatók is hallhatták, ugyanis a bécsi rádió közvetítette a koncertet. N.N., „A salzburgi est a bécsi és budapesti rádióban”, *Pesti Hírlap* LIII/169 (1931. július 28.): 7. A *Nemzeti Ujság* szerint a bécsi rádió közvetítését 130 rádióállomás – ezek közül körülbelül 83 amerikai – sugározta. dr. Váradi Miklós, „A salzburgi Festspieleknek a budapesti filharmonikusok adták meg a valódi lendületét – írják az osztrák lapok. Dohnányi születésnapján aratták filharmonikusaink nagyszerű sikerüket”, *Nemzeti Ujság* XIII/174 (1931. augusztus 2.): 10. A sajtóbeszámolók szerint e külföldről történt sugárzás különlegessége az volt, hogy elsőként fordult elő, hogy a magyar hallgatóságra való tekintettel magyarul is bekonferálták a műsort. Kérdéses, hogy a rádiós közvetítés megvalósulásában közrejátszhatott-e Dohnányi az évi, 1931-es zeneigazgatói kinevezése a Magyar Rádiónál. N.N., „Dohnányi és a budapesti filharmonikusok nagy sikere Salzburgban”, *Pesti Napló* LII/169 (1931. július 28.): 12. A korábbi külföldi hangversenyek közül csupán az 1927. augusztus 20-i frankfurti koncertet hallhatta a hazai rádióhallgató közönség, azonban nem élő adásban, hanem egy nappal később, augusztus 21-én. Sávoly, „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. I. rész: 1925–1931”, i.m., 263.

II. A karmester külföldön

Béla Parasztdalok című műve, Kodály Zoltán Galántai táncok című munkája, s az én Szimfonikus percek című szerzeményem szerepel még műsorunkon. Az olasz zeneszerzők közül Respighi, Salviucci, Vivaldi és Rossini munkáit játsszuk. Az említett műsorszámokon kívül sor kerül Beethoven harmadik, ötödik és hetedik szimfóniájának és Mozart e-moll [sic] szimfóniájának eljátszására is, s Wagner munkái is előadásra kerülnek hangversenykörútunkon. Természetesen ezenfelül az egyes városok külön kívánságait is teljesítjük, amelyek a bemutatandó művekre vonatkoznak.¹⁸⁵

Nem tudható, hogy mennyire lehetett gyakori a külföldi alkalmak programjainak összeállításakor az, hogy a fogadó városok szabad kezet kaptak, és ők választhatták egy megadott repertoárból a műsort. Az alaprepertoár kialakításában azonban minden bizonnyal a zenekarvezető elképzelései is érvényesültek. Mint ahogy az 4. táblázatból is látszik a turné során tizenegy szerző tizenöt műve közül alakították ki valamennyi hangverseny programját.

¹⁸⁵ N.N., „Dohnányi Ernő a Filharmóniai Társaság olaszországi hangversenykörútjáról”, i.m., 16.

II. A karmester külföldön

4. táblázat. A Filharmóniai Társaság 1936-os olaszországi turnéjának repertoárja

		Padova 04. 29.	Milano 04. 30.	Genova 05. 01.	Reggio Emilia 05. 02.	Bologna 05. 03.	Bologna 05. 04.	Róma 05. 06.	Modena 05. 07.	Padova 05. 08.	Trieszt 05. 09.
Vivaldi	Concerto grosso										
Mozart	g-moll szimfónia (K. 550)										
Beethoven	III. szimfónia										
	V. szimfónia										
	VII. szimfónia										
	<i>Egmont-nyitány</i>										
Rossini	<i>Az olasz nő Algírban-nyitány</i>										
Liszt	<i>Tasso</i>										
	II. magyar rapszódia										
Wagner	<i>A nürnbergi mesterdalnokok – nyitány</i>										
Dohnányi	<i>Szimfonikus percek, op. 36</i>										
Respighi	<i>A madarak (Gli uccelli)</i>										
Bartók	<i>Magyar parasztdalok</i>										
Kodály	<i>Galántai táncok</i>										
Salviucci	<i>Sinfonia italiana</i>										

II. A karmester külföldön

A Dohnányi-interjúban felsorolt szerzők közül csupán a fiatal zeneszerző, Giovanni Salviucci (1907–1937) kompozíciói nem szerepeltek korábban a filharmonikusok repertoárján.¹⁸⁶ A Dohnányi-kortárs Ottorino Respighi (1879–1936) művei csak az 1920-as évek elejétől jelentek meg hangversenyműsoraikban, s a zeneszerző 1925-ben maga is vezényelte a zenekart Budapesten.¹⁸⁷ Az 1936-os hangversenykörút alkalmával Respighi azonban már nem hallhatta a filharmonikusok előadásait, ugyanis a magyar zenekar megérkezése előtt néhány nappal – 1936. április 18-án – elhunyt. A fenti, 4. táblázatból az is kiderül, hogy a legtöbb alkalommal Dohnányi és Respighi művei szerepeltek az olaszországi hangversenyek műsorában, az olasz zeneszerzőnek a bolognai állomás kivételével a turné többi városában elhangzott *A madarak (Gli uccelli)* című zenekari kompozíciója. Liszt II. magyar rapszódiaja – mely a XII. zongorarapszódia átírata – sem a magyarországi repertoáron, sem a külföldi alkalmakon nem kapott helyet, s a rapszódiaik közül is a leggyakrabban az alaprepertoárban és ráadásként is a zenekari első számú szerepelt.

Ahogy az olaszországi körút műsorösszeállításában a meghívást kezdeményező városok is közreműködtek valószínűleg, úgy a *Magyar Hírlap* tudósítója szerint az 1937-es németországi hangversenykörút műsorát is „a németek kívánsága szerint állították össze. Eszerint a műsorok két részből állnak: a német részbe Beethoven-, Weber-, Wagner- és Brahms-kompozíciókat, a magyar részbe Bartók-, Dohnányi-, Kodály- és Liszt-szerzeményeket vettek be.”¹⁸⁸ Az előzetes híradásban megjelent szerzők közül valóban valamennyi szerepelt a németországi hangversenykörút koncertjeinek összeállításában (5. táblázat), a magyar zeneszerzők között – valószínűleg Dohnányi döntése alapján – Rékai Nándor, az Operaház karmestere, valamint 1936-tól az intézmény zenei tanácsadója egyik operájának, *A nagyidai cigányoknak* (II.) szvit-változata is szerepelt. A magyarországi szerzők közül Bartók és Kodály művei megegyeztek az olaszországi utazás alkalmával előadott kompozíciókkal, Liszt esetében pedig

¹⁸⁶ Dohnányi magyarországi kottatárában csupán egyetlen Salviucci-kompozíció volt meg, mégpedig a *Sinfonia da camera per 17 instrumenti*, a vendégszereplésen előadott kompozíció nem szerepel a zeneszerző Széher úti otthonában található kötetek között. Laskai Anna, „Erő Dohnányi’s Library and Music Collection”, i.m., 136.

¹⁸⁷ Respighi 1925. november 9-én vezényelte a Filharmóniai Társaság zenekarát. A műsorban saját művei közül az alábbiak szerepeltek: Antik táncok és áriák lantra (II. szvit), *Concerto gregoriano, Róma fenyői*.

¹⁸⁸ N.N., „A filharmóniai zenekar németországi körútja”, i.m. A hiányos adatolású újságkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

II. A karmester külföldön

szimfonikus költeményei közül talán a legismertebb, a *Les préludes* került be a műsorösszeállításba. Az elnökkarnagy kompozíciói közül az olasz koncertturnén előadott művekhez képest más szerzemények kaptak helyet: ezúttal nem a filharmonikusoknak ajánlott *Szimfonikus percek* (op. 36), hanem a fisz-moll szvit és a *Ruralia hungarica* – ennek is csupán 2. és 4. tétele – hangzott el a hangversenyeken. Az idézett sajtóhíradásban említett német szerzők közül Beethoven III. és VII. szimfóniája, illetve Wagner *Mesterdalnokok* nyitánya szintén szerepelt az egy évvel korábbi olasz turnén előadott művek között. Úgy tűnik, hogy e szerzőkön kívül a Weber-nyitány és Brahms IV. szimfóniája képviselte a német zenét. Ugyan Beethoven, Wagner, Weber és Brahms művei az európai zenekarok alaprepertoárjának részét képezték, e szerzők különösen fontos helyet foglaltak el többek között a Harmadik Birodalom elsőszámú együttesének, a Berliini Filharmonikusoknak a propaganda által meghatározott műsorösszeállításában is.¹⁸⁹

Mint ahogy az együttes németországi turnéjának műsorösszeállításáról készült 5. táblázatból is kiderül, Wagner *Mesterdalnokok* nyitánya szerepelt a legtöbb alkalommal a hangversenyeken: a kilenc helyszín közül hét koncerten elhangzott. Szintén igen sok alkalommal szólalt meg – hat városban – Dohnányi *Ruralia hungarica* című zenekari művének 2. és 4. tétele, illetve a Filharmóniai Társaságnak ajánlott Kodály-mű, a *Galántai táncok* (öt városban).

¹⁸⁹ Trümpi, *Politisierte Orchester*, i.m. Lásd a 7., „Repertoire und Politisierung. Nationalsozialistische Politik bei den Wiener und Berliner Philharmonikern” című fejezetet (233–308), illetve a függelék: 9. „Anhang: Repertoire, Grafiken und Kommentare” (315–330).

II. A karmester külföldön

5. táblázat. A Filharmóniai Társaság 1937-es németországi hangversenykörútjának műsorösszeállítása

		Breslau 04. 02.	Berlin 04. 03.	Hamburg 04. 04.	Mülheim 04. 05.	Köln 04. 06.	Frankfurt 04. 07.	Mannheim 04. 08.	Baden-Baden 04. 09.	München 04. 10.
Beethoven	III. szimfónia									
	VII. szimfónia									
Brahms	IV. szimfónia									
Weber	<i>Euryanthe</i> – nyitány									
Liszt	<i>Les Préludes</i>									
Wagner	<i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – nyitány									
Rékai Nándor	<i>Nagyidai cigányok</i> – II. szvit									
Dohnányi	fisz-moll szvit									
	<i>Ruralia hungarica</i> (4. és 2. tétel)									
Bartók	<i>Magyar parasztdalok</i>									
Kodály	<i>Galántai táncok</i>									

II. A karmester külföldön

Az együttes műsorösszeállításán túl érdemes figyelmet fordítani a zenekar hangversenyeinek ráadásszámaina, amelyekről a koncertek után megjelent sajtóhíradások tájékoztatnak. Mint ahogy a filharmonikusok külföldi repertoárját rögzítő táblázatból (3. függelék) is kiderül, Berlioz *Rákóczi-indulóját* választották a filharmonikusok leggyakrabban ráadásszámként.¹⁹⁰ E mű a turnék közül először az 1928-as európai turné állomásain jelent meg, korábban, például az 1927-es frankfurti vendégszereplés alkalmain a rögzített repertoár részét képezte. Az 1928-as olaszországi turnén sem a műsorösszeállításban, sem pedig ráadásként nem szerepel a *Rákóczi-induló*, s az országban tett 1936-os körúton is csupán két alkalommal hangzott el – lehetséges, hogy ebben az adott helyszín is közrejátszott. Ezzel szemben az 1937-es németországi kiutazás minden egyes hangversenyének ráadásszámát képezte az induló. Valószínűleg e sok előadás sarkallta Dohnányit arra, hogy 1938-ban átdolgozást készítsen a *Rákóczi-indulóból*.¹⁹¹ Döntésében azonban az is közrejátszhatott, hogy ebben az évben választották az ország hivatalos nemzeti indulójává, jóllehet már korábban is elsőszámú szimbólumként szerepelt a nemzeti dalok között.¹⁹² Hogy a *Rákóczi-induló* emblematikus magyar ráadásnak számíthatott külföldön, azt az is alátámasztja, hogy a Budapesti Hangversenyzenekar 1934-es és 1938-as két olaszországi hangversenykörútja során e művet adták elő a hangversenyek ovációját követően.¹⁹³

¹⁹⁰ Lásd például: L. C., „Budapester Philharmonie”, *De Nieuwe Courant* (1928. április 23.); Hans Hauptmann, „Konzert des Ungarischen Philharmonischen Orchesters”, *Hamburger Nachrichten* (1937. április 5.); Hermann Hartwig, „Die ungarischen Philharmoniker in Mannheim”, *Heidelberger Neueste Nachrichten* (1937. április 9.) MZA/BFTZ. Valamint a függelék 3. táblázatát.

¹⁹¹ Az átdolgozás partitúramásolatát a Nemzeti Filharmonikusok kottatára őrzi, jelzete: 060. A kottán 1940-es dátum szerepel, ám Podhradzky Imre Dohnányi-műjegyzéke szerint 1938-ban készült az átdolgozás. Podhradzky Imre, „The Works of Ernő Dohnányi”, *Studia Musicologica* VI (1964): 357–373., 369. Lehetséges, hogy az éppen ebben az évben átdolgozott Himnusz munkálatai sarkallták arra Dohnányit, hogy a *Rákóczi-indulót* is átírja.

¹⁹² Már a kiegyezést követően *A nemzet három dala* című Rózsavölgyi-kiadványban szerepelt a Himnusz és a Szózat mellett. Lásd: <https://rakoczi-indulo.oszk.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. február 12.). A Horthy-korszak rádióműsorai is alátámasztják ezt, hiszen az esti műsorokban a Himnusz és a Szózat mellett a *Rákóczi-induló* szerepelt. Lásd továbbá: Barna Attila–Horváth Attila–Máthé Gábor–Tóth Zoltán József, *Magyar állam- és jogtörténet* (Budapest: Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Közigazgatástudományi Kar, 2014), 650–651. A *Budapesti Hírlap* már egy évvel korábban, 1937-ben is magyar nemzeti indulóként emlegette a művet: N.N., „A magyar filharmonikusok ünneplése Németországban”, *Budapesti Hírlap* LVII/74 (1937. április 3.): 4. 1939-ben továbbá rendeletben rögzítették a *Rákóczi-induló* előadására vonatkozó legfontosabb elvárásokat. N.N., „Rákóczi indulónak himnus utáni játéka és éneklése, magatartás ezalatt (11.696/Elnökség A. – 1939. számú körrendelet)”, *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára* LXVI/18 (1939. május 1.): 95. Lásd továbbá: Jakusch Gabriella Zsófia, *A magyar katonai hagyományok ápolása, ünnepek és rendezvények a magyar haderőben a 20–21. században*. PhD doktori értekezés (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2022), 94–95.

¹⁹³ Gábor István, *A BHZ-től az ÁHZ-ig*, i.m., 24, 37. Érdemes volna továbbá összehasonlítani a Budapesti Hangversenyzenekar már korábban említett külföldi kiutazásainak programjait is a

II. A karmester külföldön

A filharmonikusok utolsó, bécsi vendégszereplése alkalmával a *Rákóczi-induló* mellett Liszt I. rapszodiája szerepelt a ráadásszámok között.¹⁹⁴ Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a korábbi külföldi hangversenyeken, például az 1925-ös csehszlovák koncertek közül három esetben e kompozíció utolsó műsorszámként hangzott el, s az 1927-es frankfurti és az 1928-as olaszországi út repertoárján is megjelent a zárószámok között. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Liszt rapszodiája – bár Magyarországon Dohnányi soha nem vezényelte – volt az a kompozíció, amely a *Rákóczi-induló* mellett reprezentatívan képviselte a magyar zenét és impozáns befejezését adta a hangversenyeknek.¹⁹⁵

A ráadásszámokon kívül a hangversenyek műsorán nem szereplő bevezetőket is érdemes megemlíteni. A sajtóbeszámolók szerint ugyanis a magyar Himnusz is gyakran felcsendült a külföldi hangversenyek kezdetén, ez azonban gyakrabban az 1930-as évektől került említésre kritikákban.¹⁹⁶ Korábban csupán az 1928-as európai turné scheweningeni és párizsi állomása után említették a lapok, hogy a koncert bevezetőjéül a magyar Himnuszt mellett a fogadó ország himnuszt is eljátszották a filharmonikusok.¹⁹⁷ Később, az 1937-es németországi körút berlini állomásán például a *Deutschlandlied* mellett a *Hort-Wessel-indulót* is eljátszották, amelyet ekkoriban a nemzetiszocialista párt jelképeként, második himnuszként tartottak számon.¹⁹⁸ Mindezek azonban már nem a

filharmonikusokéval. Gábor István kötete ugyan a sajtóhíradásokból szerzett információk nyomán néhány kompozíciót megemlít a turnék kapcsán, részletes műsort azonban egyik esetben sem ad meg. Ráadásul a függelékben közölt repertoár csupán magukat a kompozíciókat sorolja fel, így sem az együttes általános műsorösszeállításáról, sem a külföldi hangversenyek programjáról nem ad képet, mivel ezek alapján nem derül ki, hogy egyes művek mikor és hány alkalommal hangozhattak el. Gábor, i.m., 233–245.

¹⁹⁴ N.N., „A budapesti filharmonikusok bécsi sikere”, *Uj Magyarország* IX/85 (1942. április 16.): 8.

¹⁹⁵ Bár a külföldi hangversenyek ráadásszámairól még Fritz Trümpi kutatásainak ellenére is keveset tudunk, mint rámutatott, a Berliini Filharmonikusok és a német befolyású műsorpolitika szerint kialakított hangversenyeken főként Wagner nyitányai szerepeltek ráadásszámként. Trümpi, *The Political Orchestra*, i.m., 217.

¹⁹⁶ L.V. [Lányi Viktor], „Olaszországi körútja után Bécsbe készül a magyar filharmónia”, *Pesti Hírlap* LVIII/111 (1936. május 14.): 14; N.N., „Die Deutschlandreise der Budapester Philharmoniker”, *Pester Lloyd* (1937. április 4.); N.N., „Die ungarischen Philharmoniker in München”, *Kreuzzeitung* (1937. április 13.). Lásd: MZA/BFTZ. Néhány beszámoló arra is rávilágít, hogy pár alkalommal az együttest az utazásuk során is elkísérte a nemzeti imádság: az 1937-es németországi körút alkalmával – bár nem kerül említésre, de vélhetően a helyi szimfonikus vagy katonazenekar – az utazó együttest a német-cseh határon a magyar Himnusszal fogadta. N.N., „Ünnepélyesen fogadták Boroszlóban a magyar filharmonikusokat”, *Nemzeti Ujság* (1937. április 2.); N.N., „Magyar himnusszal fogadták a Filharmonikusokat a német-cseh határon”, *Esti Ujság* (1937. április 3.). Lásd: MZA/BFTZ.

¹⁹⁷ Gustave Samezuilh, „Les grans concerts à Paris – L’orchestre philharmonique de Budapest”, *Petite Gironde XXXI* (1928. június 18.). Valamint: N.N., „Kurhaus. Budapester Philharmonie”, *Nieuwe Rotterdamse Courant* (1928. június 22.). MZA/BFTZ.

¹⁹⁸ N.N., „Nagy sikert arattak Berlinben a magyar filharmonikusok”, *Függetlenség* (1937. április 4.). Lásd: MZA/BFTZ. Valamint az indulóról: Lyndon C. S. Way–Simon McKerrell (szerk.), *Music as*

II. A karmester külföldön

repertoár, hanem a reprezentáció és az események formálításának kérdésköréhez tartoznak.

Az elnökkarnagy külföldi recepciójáról

A nemzetközi elismerés kiépítése nemcsak az együttes, de az immár saját zenekarral rendelkező karmester Dohnányi számára is elkezdődött, akit az egyre gyakoribb külföldi fellépések alkalmával a legrangosabb karmesterekkel mérték – jóllehet ekkorra zongoraművészként és zeneszerzőként már jelentős sikereket ért el a nemzetközi zeneéletben, s ezt a sajtóorgánumok is előszeretettel hangsúlyozták. A források ismeretében megállapítható, hogy a külföldi újságírók nem éltek olyan éles kritikával, mint a magyarországi szaksajtó munkatársai, sőt általában csak néhány szóval méltatták a dirigens, s csak ritkán nyilatkoztak részletesebben Dohnányi teljesítményéről. Mint ahogy a hazai értékelésekből kirajzolódik, hogy mely komponisták Dohnányi-féle interpretációját tartották a leginkább kiemelkedőnek, úgy ez, a szűkebb repertoárú külföldi utak recenziójából is körvonalazódik. Megfigyelhető, hogy a legtöbb alkalommal Dohnányi Brahms- és Beethoven-értelmezésének szenteltek figyelmet a kritikusok, ugyanakkor összességében elmondható, hogy a zongora mellől való dirigálás keltette fel leginkább a lapokban publikáló szerzők érdeklődését.

Dohnányi dirigensi – és egyben előadóművészi – pályáján a legkiemelkedőbb helyet elfoglaló Beethoven kompozícióinak interpretálása a sajtóvisszhangok alapján már az 1928-as külföldi hangversenyek alkalmával is a legsikeresebbnek bizonyult. Hozzátehetjük: ez azért is lehetett, mert a komponista művei hangsúlyosan jelen voltak az abban az évben lezajlott turnék alkalmával. Az 1928-as olaszországi körút genovai hangversenye után az *Il Secolo* szerint a grandiózus *III. Leonóra-nyitány* (op. 72) mellett az *Eroica* gyászindulója és scherzója nyerte el leginkább a közönség tetszését.¹⁹⁹ A karmester Beethoven-értelmezését dicsérte a *L'avvenire d'Italia* is, amely szerint az előadásban eddig ismeretlen szépségeket lehetett felfedezni.²⁰⁰ Ezek szerint elképzelhető, hogy Dohnányi frázis-kiemelései némiképp eltérhettek más dirigensekétől, s olyan motívumok kaphattak nagyobb hangsúlyt, amelyek további előadásokban nem. A

Multimodal Discourse: Semiotics, Power and Protest (Bloomsbury: Bloomsbury Publishing, 2017), 85–88.

¹⁹⁹ Isoz, 48–49.

²⁰⁰ Isoz, 49.

II. A karmester külföldön

Scheweningenben is előadott *III. Leonóra-nyitány* szintén elismerésben részesült, s a *De Maasbode* szerint a kompozícióban „az ismert kürtjelet valóban hosszan kitartották, ami a hatást természetesebbé” tette.²⁰¹ A mű előadását a *Het Vaderland* is méltatta, ám a beszámoló a trombiták helytelen belépéseit nehezményezte, valamint kiemelte, hogy „a nagy hegedű-presto előtti kis ritenuto túlságosan szépen és mesterkéltén volt aláhúzva”, vagyis kiemelve.²⁰² Az *Algemeen Handelsblad* ugyanakkor arra is rámutatott, hogy Dohnányi mozdulatait tekintve „hevesen, hangzás tekintetében pedig kissé szokatlanul” hatott az interpretáció.²⁰³ A filharmonikusok Beethoven-értelmezése a jubileumi turné londoni állomásán is nagy sikert aratott, az 1928. június 18-i, harmadik hangversenyen elhangzott *Eroicát* az *Evening News*, a *Times* és a *Daily Mail* is az est csúcspontjaként értékelte.²⁰⁴

Egy évvel később, bár nem a filharmonikusokkal, de a Birmingham Orchestra élén Dohnányi ismét Beethoven III. szimfóniáját vezényelte, s a hangversenyről tudósító *Birmingham Post* kritikája elején megemlékezett a magyarországi zenekar 1928-as londoni vendégszerepléséről.²⁰⁵ Dohnányi mostani interpretációjáról a lap újságírója úgy vélekedett, hogy bár a kompozíció kezdetének tempóvételei nem voltak megfelelőek, a Scherzo és a Finale azonban kiemelkedő volt.²⁰⁶ A kritikus a már korábban értékelt Gyászindulóra is kitért, amelyet meghatónak talált, ráadásul úgy vélte, hogy a tételt a Beethoven-interpretációnak megfelelően dirigálta Dohnányi.²⁰⁷

²⁰¹ N.N., „Budapester Philharmonie”, *De Maasbode* (1928. június 22.). A főszövegben idézett sorok a cikk magyar fordításából származnak. A gépirásos dokumentumot lásd: MZA/BFTZ.

²⁰² A. d. W., „Budapester Philharmonie”, *Het Vaderland* (1928. június 22.). A főszövegben idézett sorok a cikk magyar fordításából származnak. A gépirásos dokumentumot lásd: MZA/BFTZ.

²⁰³ N.N., „Kurhaus. Men meldtons nit's-Gravenhage”, *Algemeen Handelsblad* (1928. június 22.). A cikk magyar nyelvű fordítása alapján: MZA/BFTZ.

²⁰⁴ Isoz, 55.

²⁰⁵ A. J. S., „Noted Hungarian Composer in Birmingham. Dohnányi's Reading of the »Eroica«”, *Birmingham Post* (1929. január 25.). A hiányos adatolású újságcikket az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteménye őrzi.

²⁰⁶ „The Eroica did not begin well. For a time the playing seemed to protest against the rapid tempo adopted, and it was possible to feel some sympathy with its laggardness. Nor does Beethoven respond well to treatment based on swaying and fluctuating tempi, the life of his music is always within the rhythm. [...] The Scherzo, and the glorious finale, were the most completely successful of all. One left the building, as always one ought to do, with the sense of having lived through a great musical experience. And Mr. Dohnanyi, through the art with which the variations of the finale were cemented and made to move towards the exalted rapture of the poco andante and the exhilarating presto which is the crown of all, had us in his debt for it.” A. J. S., „Noted Hungarian Composer in Birmingham. Dohnányi's Reading of the »Eroica«”, i.m.

²⁰⁷ „With the Funeral March, however, the treatment fell more into accord with what one holds to be the only right way to play Beethoven; and the movement, as it approached the end, was made finely moving.” A. J. S., „Noted Hungarian Composer in Birmingham”, i.m.

II. A karmester külföldön

Beethoven *Eroica*-szimfóniájának előadása az 1937-es németországi turné során is népszerűnek bizonyult. A filharmonikusok berlini hangversenyén a sajtóvisszhangok szerint ez a kompozíció nyerte el leginkább a közönség és a kritikusok tetszését is. Erich Roeder egyenesen úgy fogalmazott, hogy az *Eroica* gyászinduló-részének Dohnányi-féle értelmezése felejthetetlen marad.²⁰⁸ A gyászinduló-tétel a svájci zeneszerző és zenekritikus, Robert Oboussier beszámolója alapján óriási ovációban részesült, mégpedig olyannyira, hogy a szokással ellentétben – vagyis hogy a tételek között a közönség nem nyilvánítja ki tetszését – a tétel után tapsolt a közönség:

Beethoven *Eroicájának* előadását túlnyomórészt az impulzivitás, a részletek lírai kifejezése határozta meg. Különösen jellemző erre az ábrázolási módra a gyászinduló, amely a közönség tapsát már az előadás közben kiváltotta. A nagybőgők nagyszabású megszólalásai lágysággá, sietős árnyakká finomultak. A kivilágosodó C-dúr középrészben szokatlanul fürge időmértéket választottak, míg a Coda egyre lassuló tempóban halványult el.²⁰⁹

Hangfelvételek hiányában sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy a gyászinduló középrészének gyorsabb tempóválasztását más alkalommal is így interpretálhatták-e a filharmonikusok.²¹⁰

A németországi turné mannheimi állomásán Beethoven VII. szimfóniája is szerepelt, ennek előadásával kapcsolatban a zenekritikus, Kurt Wilhelm Fennel úgy vélte, hogy Dohnányi megfelelő érzékkel ragadta meg a mű „ritmikai kifejezőerejének fontosságát”.²¹¹ A Münchenben előadott VII. szimfónia előadásáról beszámoló Erwin

²⁰⁸ „Sein *Eroica*-Trauermarsch wird unvergesslich bleiben.” Erich Roeder, „Berlin umjubelte seine Gäste”, *Der Angriff* (1937. április 5.). A hiányos adatolású újságkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

²⁰⁹ „Die Darstellung von Beethovens *Eroica* ist überwiegend aus Impulsivität, aus die lyrische Expression der Einzelheit gerichtet. Besonders charakteristisch für diese Art der Wiedergabe ist der Trauermarsch, der den Beifall des Publikums gleichsam aus offener Szene auslöste. Die grossenden Vorschläge der Kontrabässe sind ins Weiche, Schattenhaste abgemildert. Für den auslichtenden C-dur-Mittelsatz wird ein ungewöhnlich beschwingtes Zeitmaß gewählt, während die Coda in mehr und mehr verzögernder Bewegung ausklingt.” Robert Oboussier, „Die ungarischen Philharmoniker. Ernst von Dohnányi als Dirigent”, i. m.

²¹⁰ Szabó Ferenc János, „Dohnányi előadóművészi diszkográfiája”, i. m., 247–314.

²¹¹ „Er sucht nichts in das Werk hineinzugeheimnissen, packt es vielmehr aus kernhaftem, grundmusikalischem Empfinden heraus an und hat den Werk und die Wichtigkeit der rhythmischen Ausdruckskraft gerade dieser Sinfonie mit scharfem Auge erkannt.” Kurt Wilh[elm]. Fennel, „Dohnányi und seine Philharmoniker im Musensaal. Auch Mannheim feiert die ungarischen Künstler mit Begeisterung”, *Neue Mannheimer Zeitung* [1937. április 8.]. Lásd: MZA/BFTZ.

II. A karmester külföldön

Bauer is rámutatott arra, hogy a nyitó és záró tétel interpretációjának jellemző vonása a ritmus markáns hangsúlyozása volt.²¹²

Beethoven mellett a magyarországi zenekritikairás – mint arra már utaltam – Dohnányit Brahms ideális előadójának vélte,²¹³ s úgy tűnik, hogy a dirigens Brahms-értelmezéséről a külföldi kritikusok is hasonlóképpen vélekedtek:

A szünet után Brahms I. szimfóniája következett olyan előadásban, amelyet ritkán lehet hallani. Nemcsak a meglepő technika, nemcsak az ideális hang, a szuggesztív vezetés tette, volt még valami, amit nem lehet körül írni, az a légkör, amit ezek a művészek öntudatlanul alkotnak, és amely bennünket elragadtatásuk bilincseibe vet.²¹⁴

A szimfónia előadása a *Het Vaderland* kritikus véleménye szerint is nagyhatású volt, s az írás szerint Dohnányi tempóvétele hasonlított a helyi zenekar vezetőjének, a dirigens és zeneszerző, Peter van Anrooy-nak értelmezéséhez.²¹⁵ Az együttes irattárában a cikket magyar fordításban is megőrizték, e szerint:

A magyarok egyes ritmusokat könnyebbekké tesznek, inkább brahmsi módon magyarosan mint németesen. Ezt nagyon érdekesek találtam. Az egész felfogás is tisztára van Anrooy-i volt: tiszta, gazdag, mély, grandiózus és szükségképpen finomult, az önös szentimentalizmus minden túlzása nélkül. [...] A különböző színezések, a helyenkénti tompítások, a minden részben lüktető rendkívül finom élet, a jó magatartásban való ideális együttműködés, a világosság hallatlan pompája, a nagyon finom fokozások és az intim cezurák, az éppen Brahmsnál annyira szükséges szoros kapcsolások, egymásba szövődések és szétválások, az őstiszta mély Brahms-szellem [...].

²¹² „Und den Anfangs- und Schlußsatz charakterisierte eine auffallende Betonung der elementaren Grundkräfte des Rhythmus.” Erwin Bauer, „Ernst von Dohnanyi in München. Abschluß der Deutschlandreise der ungarischen Philharmoniker”, *Völkischer Beobachter* 102 (1937. április 12.). MZA/BFTZ.

²¹³ Lásd ehhez a dolgozat első fejezetének negyedik alfejezetét, valamint: Laskai Anna, „A karmester Dohnányi fogadtatása az 1920-as és 1930-as években Jemnitz Sándor és Tóth Aladár kritikáinak tükrében”, in Dalos Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.), *Járdányi Pál és kora. Tanulmányok a 20. századi magyar zene történetéből (1920–1966)* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020), 137–161.

²¹⁴ Jos. Vranken, „Budapester Philharmonie. In het Kurhaus. Dohnányi als leider van een beroemd ensemble”, *De Telegraaf* (1928. június 22.). Az idézett, magyar nyelvű fordítást az együttes gyűjteménye őrizte meg. MZA/BFTZ.

²¹⁵ Anrooy a hágai Residentie Orkest karmestere volt. W. H. Thijsse, *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amszterdam: Amsterdam University Press, 2001), 476.

II. A karmester külföldön

A szép hanghatások, amelyekből egyetlen pillanatra sem jutott kelleténél több a hangszerek olyan egyik-vagy másik csoportjára, mindez olyan zenekari és költői élvezet volt, amelyben nagyon ritkán volt részem.²¹⁶

Brahms I. szimfóniájának szentimentalizmus nélküli előadását ugyanakkor korábban Olin Downes is kiemelte, amikor Dohnányi a State Symphony élén dirigálta e kompozíciót.²¹⁷ A kritikus ugyanakkor a „modern” jelzõt is hozzárendelte jellemzéséhez: ezzel minden bizonnyal olyan karmestertechnikai manírok mellőzésére is utalhatott, ami a mozgással hozható összefüggésbe.

A *De Maasbode* szintén hasonlóan vélte Dohnányi interpretációját a már említett Peter van Anrooynak és a Concertgebouw együttes karmesterének, Mengelbelgnek korábbi értelmezéseivel.²¹⁸ Ugyanakkor a kritikus rámutatott arra is, hogy a magyarok a „szimfóniát gyorsabban és kivált átlátszóbban játsszák”, s Dohnányit Brahms művészetének kiváló ismerőjének nevezte.²¹⁹ A *Nieuwe Rotterdamsche Courant* ezzel szemben úgy vélekedett, hogy Dohnányi az első szimfónia előadásában nem rendelkezett „Wilhelm Mengelberg finomságával, gazdagságával, bájával”, s a már korábban említett Peter van Anrooy „tisztá stílje és igazsága” sem jellemzi őt.²²⁰ Bár nem tudjuk, hogy e két karmester hogyan interpretálta e kompozíciót, az idézett beszámolók azonban azért is tekinthetők olyan jelentősnek, mert a külföldi kritika igen ritkán hasonlította Dohnányit a nemzetközi zeneéletben működő karmesterekkel – legalábbis írásban nem adtak hangot ilyenfajta gondolataiknak.

Míg a hazai kritikusok szerint Dohnányi egyik legszuggesztívebb vonása a zongora mellől való dirigálás volt, addig az 1928-as schewningeni hangversenyen szereplő Mozart zongoraverseny zongora mellől való előadásáról a *Nieuwe Rotterdamsche Courant* úgy vélekedett, hogy Dohnányinak a zenekart is felülmúló teljesítménye rontott az előadás színvonalán,²²¹ s a *Het Vaderland* szerint sem volt szerencsés a mű ilyenfajta előadása.²²² Immár a teljes mértékben dirigens Dohnányi

²¹⁶ A. d. W., „Budapester Philharmonie”, (1928. június 22.), i.m.

²¹⁷ Olin Downes, „Ernst von Dohnányi Conducts”, *The New York Times*, i.m., 22. A magyarországi kritikusok közül Péterfi István élt hasonló fordulattal, amikor Dohnányi Bach-interpretációjának „sallangtalan természetesség”-ről beszélt. p.i. [Péterfi István], „A János-passió előadása”, 9.

²¹⁸ N.N., „Budapester Philharmonie”, *De Maasbode* (1928. június 22.), i.m.

²¹⁹ I.h.

²²⁰ N.N., „Budapester Philharmonia”, *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (1928. június 22.). A magyar nyelvű fordítást az együttes gyűjteménye őrizte meg. MZA/BFTZ.

²²¹ N.N., „Budapester Philharmonia”, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, i.m.

²²² A. d. W., „Budapester Philharmonie”, (1928. június 22.), i.m.

II. A karmester külföldön

Mozart-interpretációját dicséri ugyanakkor az 1931-es Festspielhausban megtartott hangverseny után a *Salzburger Wacht*:

Dohnányi Mozart g-moll szimfóniáját nem a briliáns zenekari virtuozitás játszóterévé tette, ahogyan az oly gyakran előfordul, hanem inkább a mű vallomások jellegét ápolta. Néma panasz, komor lemondás és olykor a kérlelhetetlen sors elleni vádló lázadás szólt az egyszerű értelmezésből.²²³

A fenti sorok alapján úgy tűnik, hogy a Mozart-szimfónia Dohnányi-féle értelmezése eltért a korszakban megszokott interpretációktól, mivel a magyar együttes nem a kompozíció virtuozitását helyezte előtérbe, hanem egy bensőséges hangvételi előadásban szólaltatta meg a művet. E hangversenyen ugyanakkor Brahms I. szimfóniája is szerepelt, amelyről a fent idézett kritika szerzője ekképpen fogalmazott:

Az est legkerekebb előadása Johannes Brahms 1. szimfóniájának előadása volt. A kompozíció gyönyörű tisztasággal bontakozott ki. A hangok szerteágazó hálózata minden részletében kirajzolódott anélkül, hogy az előadás veszített volna lebilincselő hatásából. A zenekar jó fegyelmet és széphanzást mutatott, de az utolsó fortissimóból hiányzott egy kis szín és ragyogás.²²⁴

Az 1937-es németországi körút mülheimi állomásán szereplő IV., e-moll szimfóniáról Kurt Uthoff számolt be, s leírásában Richard Strauss gondolatait is megidézte a Brahms-kompozíció kapcsán:

Dohnányi professzor interpretációjában megvolt az a felfokozott és súlyos tempóvétele, amely megrázza a földet és az eget, és amelyet pátosznak nevezünk. A pátosz pedig szenvedést jelent, a sors vihara által annyira

²²³ „Die G-moll-Symphonie von Mozart machte Dohnanyi nicht, wie das so oft geschieht, zum Tummelplatz brillierenden Orchestervirtuosentums, sondern mährte den Bekenntnischarakter des Werkes. Stille Klage, trübe Resignation und zuweilen anklagendes Auflehnen gegen ein unerbittliches Geschick sprachen aus der schlichten Interpretation.” -ert, „Salzburger Festspiele. Das erste Orchesterkonzert”, i.m.

²²⁴ „Die gerundeste Leistung des Abends war der Vortrag der 1. Symphonie von Joh[annes]. Brahms. Dieses Werk entstand in schöner Klarheit. Sein vielverzweigtes Stimmennetz wurde in allen Einzelheiten bloßgelegt, ohne daß der Vortrag anpackender Wirkung etwas einbüßte. Das Orchester zeigt gute Disziplin, ist klangschön, nur geht ihm im Fortissimo noch ein letztes an Farbe und Glanz ab.” -ert, „Salzburger Festspiele. Das erste Orchesterkonzert”, i.m.

II. A karmester külföldön

megérintett és megrázott lélek mélységeiből fakad, hogy csak ilyen zenei hullámzásra tud felemelkedni. Ez a Brahms-dallam, a hangzás sötét erőszakossága, a melankolikus problematika mélysége teljes erővel tört elő. Felemelkedett abba a magasabb szférába, amelyben az otthonos, ahogyan a fül számára megjelenik, árnyékká válik. Az Andante, Richard Strausst idézve, egy „holdfényes magaslatokon csendben haladó gyászmenetre” emlékeztetett, a Chaconne pedig lendületet és nagyságot, erőt és aszketikus tisztaságot öltött. Az ősi elemekben való elmerülésről lehetne beszélni ebben az előadásban, úgyhogy a végén mintha maguk a dolgok szólaltak volna meg, és mintha az egész „éjféli csend” elárulta volna magát e mélységes dallamban.²²⁵

Egy másik Brahms-szimfónia, mégpedig a harmadik szerepelt az együttes 1936-os bécsi hangversenyén. A kompozíció előadásáról és Dohnányi karmesteri teljesítményéről a *Kleine Volks-Zeitung* kritikusa másként vélekedett:

A zenekar (tizennégy első hegedűs) a miénknél jóval alacsonyabb átlagéletkorú tagokból áll, ami a temperamentum tekintetében mindenképp jelenthet némi előnyt. [...] A hangzás, a fegyelem, a szellemiség, az egyes hangszerek teljesítménye kétségtelenül az elsőosztályú zenekarok közé emeli a Budapesti Filharmonikusokat. Dohnányi tényszerűen és pontosan vezényel, és a zenekar a legjobb felkészültséggel követi minden utasítását. Különösen Brahms harmadik (F-dúr) szimfóniájának előadásában volt érezhető, hogy Dohnányi saját elképzelése szerint alakította a kompozíciót, amelyben a tempókban és a hangszínekben sok-sok jelentős, a megszokottól eltérő változás történt.²²⁶

²²⁵ „Die Deutung durch Professor Dohnányi hatte jenen gesteigerten und schweren Gang, der Erde und Himmel erschüttert, und den man Pathos nennt. Und Pathos heißt Leid, er kommt aus der Tiefe einer Seele, die vom Sturm des Schicksals so ausgerührt und erschüttert wurde, daß sie sich nur zu solchem Wellengang der Musik steigern kann. Dieses Brahms-Melos, die dunkle Gewalt des Klanges, die Tiefe der melancholischen Problematik brach mit aller Macht hervor. War in jene höhere Sphäre hinaufgerissen, in der das Wirkliche, wie es sich dem Ohre darbietet, zum Schatten wird. Da erinnerte das Andante, um mit Richard Strauß zu sprechen, an einen »Trauerzug, der sich still über mondbeglänzte Höhen bewegt«, da bekam die Chaconne Wucht und Größe, Troß und asketische Klarheit. Man könnte bei dieser Wiedergabe gleichsam von einem Untertauchen in Urelemente sprechen, so daß es letztlich war, als klängen die Dinge selbst und als verriete sich alles Schweigen der Mitternacht in dieser tieferfüllten Melodie.” Kurt Utthoff, „Die Philharmoniker aus Ungarn. Erstes westdeutsches Kozert in Mülheim-Ruhr”, *Westfälische Landeszeitung* (1937. április 7.). MZA/BFTZ.

²²⁶ „Das Orchester (vierzehn erste Violinen besteht) aus Mitgliedern von wesentlich geringerem Durchschnittsalter als das unsre war, allenfalls hinsichtlich des Temperaments einen gewissen Vorteil

II. A karmester külföldön

Míndezek alapján úgy tűnik, hogy Dohnányi Brahms-interpretációja olyan tempó- és hangsínbeli újdonságokat rejtett magában, amelyek eltértek a korabeli karmestereknél már megszokott értelmezésektől. E hangversenyen ugyanakkor a már sokat említett *Eroica*-szimfónia, valamint Bartók Béla *A csodálatos mandarinjának* szvitváltozata is szerepelt. A *Der Tag* zenei szakírója, Max Graf a következő sorokat közölte az esemény után:

Dohnányi nem tartozik az érdekesnek mondható karmesterek közé, de fontos muzsikus, komoly művészi tekintély, és így bizonyára nagy a nevelő hatása a zenekarra. A magyar temperamentum lendületet ad a vonószekarnak. A fafűvósok a pásztorsíp hangján szólnak, mint a puszta fűvósok. Technikailag a zenekar a legjobb formáját hozza. A nehéz modern zenekari művek nem jelentenek számukra problémát. Míg Beethoven „Egmont”-nyitányát és Brahms harmadik szimfóniáját kissé száraznak találtam, addig egy nagyon szokatlan és nehéz új mű, mint amilyen Bartók Béla „Csodálatos mandarin”-ja, egyenesen meglepett a kivitelezés virtuozitásával. Dohnányit dicséri, hogy koncertjein műveli a modern zenét, amelyet Budapesten az Operaházban is értő módon művelnek. Dohnányi hozta el Bécsbe Bartók Bélát is, a mai magyar zenészek legnagyobb személyiségét, aki a legnagyobb név a világban, akivel a magyar zene büszkélkedhet.²²⁷

bieten mag. [...] Klang, Disziplin, Geistigkeit, die Leistungsfähigkeit der einzelnen Instrumente erheben die Budapester Philharmoniker unstreitig zum Rang eines erstklassigen Orchesters. Dohnányi hat eine sachliche, präzise Art zu dirigieren, das Orchester folgt bestgeschult jeder seiner Weisungen. Namentlich in der Wiedergabe der Dritten (F-Dur) Symphonie von Brahms konnte eindringlich bemerkt werden, dass Dohnányi die Komposition nach eigener Auffassung gestaltet, wobei in den Tempi und Klangstärken manche wesentliche Änderung gegen das Gewohnte sich ergab.” N.N., „Budapester Philharmonische Gesellschaft”, *Kleine Volks-Zeitung* LXXXII/139 (1936. május 20.): 9–10.

²²⁷ „Dohnányi ist keiner der Dirigenten, die man interessant nennen kann, er ist aber ein bedeutender Musiker, eine ernste künstlerische Autorität und so ist seine erzieherische Einwirkung auf das Orchester gewiß groß. Das ungarische Temperament gibt dem Streichorchester Schwung. Die Holzbläser haben den breiten Schalmeienton der Pußtbläser. Technisch steht das Orchester auf der Höhe. Schwierige moderne Orchesterwerke bereiten ihm keinerlei Schwierigkeiten. Während ich Beethovens »Egmont«-Ouvertüre und die dritte Symphonie von Brahms etwas trocken gefunden habe, hat ein so ungewöhnliches und schwieriges neues Werk, wie Bela Bartóks »Wunderbarer Mandarin« durch Virtuosität der Ausführung direkt überrascht. Es rühmt Dohnányi, daß er in seinen Konzerten moderne Musik Pfl egt, die in Budapest ja auch im Opernhaus verständnisvolle Pflege findet. Dohnányi hat auch Bela Bartok nach Wien gebracht, die größte Persönlichkeit unter den ungarischen Musikern von heute, und den größten Weltnamen, den die ungarische Musik heute besitzt.” Max Graf, „Budapester philharmonische Gesellschaft”, *Der Tag* XV/4647 (1936. május 21.): 11.

II. A karmester külföldön

A fent idézett beszámoló talán legmeglepőbb vonása, hogy a bécsi kritikus Dohnányi Bartók interpretációját magasabb színvonalúnak vélte, mint az előadott Beethoven-nyitányét és Brahms-szimfóniáét, holott éppen ez a két szerző volt az, akiknek műveit dirigensi pályafutása során a legmelegebb fogadtatással vezényelte. Elképzelhető azonban, hogy a bécsi szerzők műveinek interpretációjához kritikusan viszonyult a helyi újságíró. Valójában azonban Graf nem Dohnányi, hanem a zenekar tudását értékelte pozitívan Bartók e modern és technikailag nehezen előadható művének előadásakor. Kár, hogy a magyarországi kortárs szerzők Dohnányi-féle interpretációjának a külföldi kritikusok nem szenteltek hasonló, hosszabb beszámolókat, ám érthető, hogy a számukra ismeretlen kompozíciókról és azok előadásáról nem tudtak vagy nem akartak véleményt nyilvánítani. Jóllehet Graf nem sorolta Dohnányit az „érdekesnek” mondható karmesterek közé, az általa említett muzsikusi és pedagógiai attitűd éppen az előadás szempontjából problematikus modern kompozíciók betanításánál és interpretálásánál jelenthetett előnyt.

Néhány beszámoló ugyanakkor arra is vállalkozott, hogy a karmester Dohnányi technikájáról szóljon, azon kívül, hogy a legtöbben a dirigens pontos vezénylését emelték ki. A *Das 12 Uhr Blatt* kritikus, a zenei szakíró, Heinrich Hofer a következő gondolatokat közölte az 1937. április 3-án lezajlott berlini hangverseny után:

Karmesterként rendkívül élénknek bizonyult a nagyzenekari művészet előadásában, kézmozdulatai nagyszerűen uraltak, hangzáselképzelései tiszták és kiműveltek, ugyanakkor mindig tudatában van a hősies zene drámai hatásaival [...]. Zenekara eközben teljes odaadással követi őt. Az együttes erénye mindenekelőtt az, hogy a hangzás lágy, lekerekített és telt, a muzsikálás laza eleganciája pedig magas zenei műveltségről tanúskodik.²²⁸

Robert Oboussier is írt a berlini hangversenyéről: írásában Dohnányi kézmozdulatainak, valamint zenekarának jellemzésére is kitért. A *Deutsche Allgemeine Zeitung* hasábjain a következőket olvashatjuk:

²²⁸ „Als Dirigent bewies er sich außerordentlich lebendig in der Darstellung großer Orchesterkunst, sehr beherrscht in der Geste, fein und kultiviert in der Klanggestaltung, jederzeit aber der dramatischen Wirkungen heroischer Musik bewußt [...]. Sein Orchester folgt ihm hierbei bei vollster Hingabe. Es hat vor allem den Vorzug einer weichen, wohlabgerundeten Klangfülle, einer lockeren Eleganz des Musizierens, die eine hohe Musikkultur verrät.” Heinrich Hofer, „Ungarische Philharmoniker spielten in Berlin. Konzert der Philharmonie [!] Dirigent Ernst von Dohnányi”, *Das 12 Uhr Blatt* (1937. április 5.). A hiányos adatolású újságkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

II. A karmester külföldön

Dohnányi kimért, szakszerű kézmozdulatait technikai szempontból a minimumra korlátozódnak. Csak ritkán lép mozgásba a bal kéz, inkább dinamikai, mint kifejezésbeli különbségeket hozva.²²⁹

A fenti leírás alapján úgy tűnik, hogy Dohnányi vezényletét kevés mozdulat jellemezte, s dirigálás közben főként a jobb kezével irányította a zenekart. Mind Oboussier, mind pedig Hofer jellemzéséből egybecsengően kiolvasható, hogy Dohnányi vezénylet közben uralta mozdulatait. A zenekritikus Erich Roeder hasonló megállapítást tett Dohnányi kézhasználatával kapcsolatban, szerinte:

A hangverseny sarokkövét német zene képezte: a Mesterdalnokok-nyitány és Beethoven Eroicája. Dohnányi, szinte kizárólag mint „jobbkezes karmester”, mindkettőt fiatalosan lendületes tempóban vette.²³⁰

A zenei szakíró Fritz Bouquet szintén a jobbkezes dirigensek közé sorolta Dohnányit, s megállapította, hogy mozdulatai nem „modellezők”, vagyis leegyszerűsítettek, hanem inkább ritmikusan élénkek voltak.²³¹

A Dohnányi zenekarvezetését megörökítő csekély számú filmfelvétel közül az 1935-ös *Rákóczi-induló* felvételen és egy 1943-as, a zeneszerző 66. születésnapja alkalmából a Magyar Rádióban megtartott előadásban egyaránt megfigyelhető a kritikusok által észlelt, főleg a jobb kézre korlátozódó vezényletmód.²³² A filmen saját kompozícióját, a *Szimfonikus percek* zárótételét vezényli, s mint látható, bal kezével alig mozog, csupán néhány gesztus idejére emeli a levegőbe.²³³ Mindezek mellett nem tudható persze, hogy mennyire lehetett domináns (vagy eltúlzott) Dohnányi jobbkezes használata. Mindenesetre ez azért is tűnhetett fel a kritikusoknak, mert a dirigensek általában abban

²²⁹ „Dohnányis knappe, fachliche Zeichengebung beschränkt sich auf ein Mindestmaß technischer hinweise. Nur selten tritt die linke Hand zu mehr dynamischer als ausdrucksmäßiger Differenzierung in Aktion.” Robert Oboussier, „Die ungarischen Philharmoniker. Ernst von Dohnányi als Dirigent”, i.m.

²³⁰ „Die Eckpfeiler des Konzertes bildeten deutsche Musik: das Meistersinger-Vorspiel und Beethovens »Eroica«. Dohnányi, fast ausschließlich als »Rechtshändler« dirigierend, nahm beides in jugendlich beschwingtem Zeitmaß.” Erich Roeder, „Berlin umjubelte seine Gäste”, i.m.

²³¹ „Dabei ist seine Zeichengebung nicht »modellierend«, sondern vorwiegend rechtshändig, rhythmisch beschwingt und anseuernd.” Dr. Fritz Bouquet, „Musikalische Begegnung zweier Völker. Die Ungarischen Philharmoniker in Frankfurt”, *Mainzer Anzeiger* (1937. április 9.). MZA/BFTZ.

²³² A filmfelvételek listáját lásd: Szabó, „Ernö Dohnányi: A Discography of the Performer”, i.m., 83–84.

²³³ A filmfelvételt lásd a Nemzeti Filmintézet Filmarchívumának internetes oldalán: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5104> (utolsó megtekintés: 2023. január).

II. A karmester külföldön

tartják a pálcát, míg a bal kezükkel kevésbé látványos mozdulatokkal a dinamikát, bizonyos gesztusokat fejeznek ki (vagy az előttük levő partitúrát lapozzák).²³⁴

A fenti kritikák alapján összeségében elmondható, hogy a külföldi sajtó pozitívabban vagy legalábbis nem olyan kritikusan ítélte meg Dohnányi karmesteri szerepléseit, mint a magyarországi kritikusok. Mint láthattuk, a legtöbb alkalommal Dohnányit biztos kezű, tudatos karmesterként jellemezte a külföldi sajtó, valamint az elnökkarnagy és zenekara együttjátékát is – néhány hazai beszámolóval ellentétben – harmonikusnak vélte. Mindenesetre az bizonyos: mind az együttes játékosairól, mind pedig a karmester Dohnányiról született beszámolók arról tanúskodnak, hogy a külföldi vendégszereplések alkalmával a filharmonikusok méltóképpen képviseltették magukat és kellőképpen megalapozták hírnevük kiépítését a nemzetközi koncertéletben.

Néhány alkalommal Dohnányi emigrációja után is kezébe vette a karmesteri pálcát. A szerényebb kvalitású egyetemi zenekarok élén adott hangversenyei azonban nem mérhetők Dohnányi korábbi életszakaszának karmesteri pályájával. Az Egyesült Államokban letelepedett idős mester ugyanakkor ebben az időszakban már nyilvánvalóan nem szándékozott olyan karmesteri babérokra törni, amelyeket korábbi –1925–1926-os – fellépései során már elért az Újvilágban.

²³⁴ A Dohnányi-kortárs karmesterek közül tudható, hogy Richard Strauss szinte csak a jobb kezével vezényelt. Egy alkalommal Strauss Weingartnerrel kötött fogadása apropóján a *Salomé*t egy kézzel vezényelte végig, s a bal kezét az előadás végéig a zsebében tartotta. Harold Farberman, *The Art of Conducting Technique. A New Perspective* ([New York:] Alfred Music, 1997), 13.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

1. A hangszerelő karmester

Dohnányi Ernő köztudottan bravúros hangszerelő képességeit már kortársai is elismerték. Első monográfiusa, Vázsonyi Bálint e vélemények közül közöl egy anekdotát, amely szerint Bartók Béla a *Ruralia hungarica* (op. 32) zenekari változatára úgy tekintett, mint az első olyan magyar zenekari műre, amely valóban „hangszerelve van”.¹ Ennek ellenére sem Dohnányi saját hangszerelői praxisáról, sem azokról az átdolgozásokról nem született még átfogó tanulmány, amelyeket más zeneszerzők műveiből készített el szimfonikus zenekarra.

Bár Dohnányi korábban már készített átdolgozásokat zongorára, a meghangszerelt művek közül a legkorábbiak azok az 1928-ban, a Schubert-centenárium alkalmából született feldolgozások, amelyeket az eredetileg négy kézre írt f-moll fantázia és a *Moments musicaux* című zongoraciklusából alkotott meg. Egy évtizeddel később, 1938-ban Dohnányi a korszak reprezentációs alkalmain gyakran elhangzó *Himnusz*, *Szózat* és a *Rákóczi-induló* zenekari átdolgozásaival is foglalatostkodott. A nemzeti imádság, a *Himnusz* Dohnányinak tulajdonítható zenekari átdolgozása azonban a mai kutatások szerint már korábban állandósult kiegészítéseket és javításokat tartalmaz, így munkája csupán szimbolikusnak tekinthető az új változat elkészítésében.² Ennél jóval kevesebb információval rendelkezünk az ugyanebben az évben elkészített *Szózat* és *Rákóczi-induló* Dohnányi-féle feldolgozásairól. A szakirodalomban csupán Podhradszky Imre és Kiszely-Papp Deborah Dohnányi-műjegyzékének köszönhetően van tudomásunk ezek létezéséről.³ Nem tudható pontosan, hogy ezen átdolgozásokat milyen indítással készítette el, mindenesetre korábban, 1923-ban a Pest, Buda és Óbuda egyesítésének

¹ Vázsonyi, 343. A szóban forgó anekdotát később Ujfalussy József is felelevenítette egy Dohnányiról szóló dokumentumfilmben. Ujfalussy egykori zeneszerzéstanárától, a Bartók-tanítvány Szabó Emiltől (1898–1970) hallotta ezt a történetet. A „Dohnányi Ernő emlékére” című 1993-as dokumentumfilmet Mérei Anna rendezte, a műsorvezető pedig Batta András volt. Lásd: <https://port.hu/adatlap/film/tv/dohnanyi-erno-emlekere/movie-61827> (Utolsó megtekintés: 2020. november 23.).

² Kim Katalin, „A Himnusz műzenei hagyományozódása. A Dohnányi-változat kérdése”, in Uő. (szerk.), *Zenatudományi Dolgozatok 2019–2020*. Ferenczi Ilona tiszteletére (Budapest: BTK Zenatudományi Intézet, 2021), 121–138., 134–137. Az „átdolgozás” autográf partitúráját a Budapesti Filharmoniai Társaság kottatára őrzi.

³ Podhradszky, „The Works of Ernő Dohnányi”, i.m., Valamint: Kiszely-Papp Deborah, *Dohnányi Ernő. Magyar zeneszerzők 17*. (Budapest: Mágus Kiadó, 2002), 30. A Rákóczi-induló Dohnányi-féle átdolgozásának másoló által elkészített példányát a Nemzeti Filharmonikusok kottatára őrizte meg. Jelzet: 060.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

ötvenedik évfordulójára komponált, hármas zenekarra írt *Ünnepi nyitány*ában saját *Hitvallás* című alkalmi kompozíciója mellett a *Himnusz* és a *Szózat* zenei anyagát is felidézte. S bár a nemzeti imádságok megidézése nyilvánvalóan nem hasonlítható össze a későbbi átdolgozásokkal, kompozíciója mégis betekintést enged Dohnányi hangszerelői képességeibe.

A következőkben a fent említett hangszerelések közül a ma már teljesen feledésbe merült Schubert-hangszereléseket vizsgálom, amelyeknek elkészítése során – úgy vélem – közrejátszhatott a zenekari hangzás iránti érdeklődése is, hiszen ekkoriban már közel egy évtizede a Filharmóniai Társaság zenekarának karmestere volt.

A budapesti zeneélet Schubert halálának századik évfordulójáról a zeneszerzőről elnevezett zeneünnepély-sorozattal emlékezett meg 1928. november 19. és 26. között. A Schubert-centenárium rendezőbizottsága – amelyben nem csupán a muzsikusközösség kiemelkedő tagjai, de jelentős közéleti személyiségek is részt vettek (a rendezőbizottság díszelnöke a Zeneakadémia korábbi igazgatója, Mihalovich Ödön, elnöke pedig gróf Apponyi Albert volt) – öt hangversenyt szervezett,⁴ amelyek között zenekari, kamara- és zongorakoncertek is helyet kaptak.⁵ Ezek közül a legnagyobb szabású az az Operaházban 1928. november 19-én megrendezett, a centenáriumi megnyitó díszelőadás volt, amelyen Schubert „Befejezetlen” szimfóniája és *Cselre-cselt (Die Verschworenen)* című egyfelvonásos vígoperája mellett Dohnányinak a *Moments musicaux* zongoraciklusból készített hangszerelése hangzott el Rékai Nándor vezényletével. Ez utóbbi átdolgozás balettprodukcióként került színpadra *A múzsa csókja* címen Dohnányi felesége, a színésztáncosnő, Galafrés Elza által megfogalmazott történet nyomán.⁶

A Dohnányi-Galafrés balett, *A múzsa csókja* pódiumi premierjét követően 1929. január 6-án annak hangversenyertermi bemutatójára is sor került a Filharmonikusok előadásában, ezúttal Dohnányi vezényletével. A másik Schubert-feldolgozás, az f-moll fantázia hangszerelése a centenáriumi alkalmak utolsó zenekari estjén csendült fel, 1928. november 26-án a Filharmóniai Társaság Zenekarának tolmácsolásában, a hangszerelő

⁴ Dohnányi – vagy valamelyik feldolgozása – valamennyi hangversenyen képviselte magát.

⁵ A hangversenyek műsorát a rendezőbizottság kisnyomtatvány formájában adta közre, amely a fővédnökök, védnökök, a rendezőbizottság és a tagok neveit is felsorakoztatja. N.N., *Schubert-zeneünnepély halálának századik évfordulója alkalmából* (Budapest: A Schubert-centenárium rendező bizottsága kiadása, 1928).

⁶ Galafrés Elza balett-történetének szövegkönyve Schubert *Cselre-cselt* című egyfelvonásos vígoperájának librettójával együtt jelent meg 1928-ban. N.N., *Schubert: Cselre-cselt (J. F. Castelli)/A múzsa csókja (Dohnányi-Galafrés Elza). Operaházi szövegkönyvek 7.* (Debrecen–Budapest: Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt, 1928), 68–79.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

vezényletével.⁷ A díszelőadáson elhangzott *A múzsa csókja* azonban – nem meglepő módon – nagyobb érdeklődést keltett, és több visszhangot kapott a fővárosi lapok részéről, mint a budapesti zeneéletben egyébként is igen ritkán megszólaló zongorafantáziának az átírata.⁸

Hozzátehetjük: a 20. század első felében Schubert zongoraművei, köztük a *Moments musicaux* zongoraciklusának darabjai igen ritkán szerepeltek a nyilvános hangversenyek műsorain.⁹ Ez persze azzal is magyarázható, hogy ezek az intim hangvételű kompozíciók elsősorban otthoni muzsikálásra és nem kifejezetten hangversenytermi előadásra készültek. Minden bizonnyal e darabok népszerűsítése céljából illesztett be Schubert-zongoradarabokat Heinrich Berté *Három a kislány* (*Das Dreimäderlhaus*, 1916) című operettjébe, amely az 1920-as évekre már több száz előadást megért Budapesten.¹⁰ Elképzelhető, hogy Berté népszerű Schubert-operettje is modellként szolgálhatott Dohnányiék számára *A múzsa csókja* balettkompozíció elkészítésekor. Ugyanakkor a század első felének mozdulatművészeti irányzatai is előszeretettel használtak Schubert-műveket: a Dienes Valéria irányította Orkesztika Iskola előadásainak műsorában gyakran találkozhatunk Schubert-zongoraművekre készült koreográfiákkal.¹¹ Ezekről, a szűkebb nyilvánosságot megszólító előadásokról, a színész-táncosnő Galafrés Elza minden bizonnyal tudhatott.

⁷ A fent említett koncertekre vonatkozó adatokat lásd: N.N., *Schubert-Zeneünnepély halálának századik évfordulója alkalmából*, i.m., 3–12.

⁸ Az MZA KAB adatbázisa szerint 1900 és 1928 között mindössze három alkalommal hangzott el hangversenyen Schubert műve: 1902. május 4-én a Nemzeti Zenede házi előadásán, 1906. március 2-án a Magyar Zeneiskola hangversenyén és 1909. december 5-én az Újpesti Zeneművelő Egyesület koncertjén. A további adatokat lásd: http://db.zti.hu/koncert/koncert_Talalatok.asp (Utolsó megtekintés: 2021. január 19.).

⁹ Az MZA KAB szerint 1900 és 1928 között összesen tizenkét alkalommal hangzott el a zongoraciklus, vagy annak valamelyik darabja. Bár *A Zene* című folyóirat 1930. október 15-én aláírás nélkül, a Dohnányi-hangszerelésről megjelent rövid ismertetése szerint a *Moments musicaux* „a zongorairodalom egyik legnépszerűbb darabja”, az előbbieken említett hangversenytermi adatok ezt némiképp cáfolják. N.N., „Hangversenyműsoraink ismertetése”, *A Zene* XII/2 (1930. október 15.): 22.

¹⁰ Az operett népszerűségét igazolja, hogy a mű ősbemutatója után három évvel, 1919-ben már a kétszázadik előadását tartották Budapesten. N.N., „A Három a kislány jubileuma”, *Budapesti Hírlap* XXXIX/103 (1919. november 2.): 6.

¹¹ Boreczky Ágnes, „Más művészet – új közönség. A mozdulatművészet és a korabeli társadalom”, in Beke László–Németh András–Vincze Gabriella (szerk.), *Mozdulat – magyar mozdulatművészet a korabeli társadalom és művészet tükrében* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2013), 52–83., 59 és 69. A tanulmány például megemlíti Dienes Valéria Bethlen Margit *Fehér királyleány* című meséjére készült koreográfiáját, amelyhez Schubert *Wanderer-fantáziáját* is felhasználta. Boreczky, i.m., 89. Ugyanakkor az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Táncarchívumának hagyatékai (például Riedl Margit, Kállai Lili, Mirkovszky Mária, Tiszay Andor) számos műsor- és színlapot megőrzött, amelyek arról tanúskodnak, hogy előszeretettel készítettek koreográfiákat Schubert-zongoraművekre. Az információért a táncarchívum munkatársának, Halász Tamásnak tartozom köszönettel.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

A *Moments musicaux* hangszerelésének és színpadra állításának ötlete ugyanakkor nem tekinthető előzmények nélkülinek, ugyanis a 20. század első felében több olyan balettprodukció is készült, amely közismert zongoradarabok hangszereléseinek összeállítása nyomán került pódiumra. Ilyen volt például az Orosz Balett számára átdolgozott *Les Sylphides* (*Chopiniana*, 1909), amelyet Chopin zongoradarabokból Glazunov állított össze és hangszerelt meg. Szintén zongoraművek felhasználásával kerülhetett színpadra Schumann két zongoraciklusának meghangszerelt változata a *Le carnaval* (1910) és a *Papillons* (1914).¹² Ráadásul a Dohnányi-Galafrés produkció bemutatása előtti évben, 1927-ben – november 28. és december 8. között – Gyagilev együttese több ízben is vendégszerepelt a Városi Színházban, mely alkalmakkor a már említett *Carnavalon* kívül Carl Maria von Weber zongoraműveinek színpadi adaptációja, mégpedig a *Felhívás keringőre* (*Aufforderung zum Tanz*) is műsorra került.¹³ Az Orosz Balett budapesti vendégszerepléséről és a repertoárjukon szereplő átdolgozásokról tudhattak – sőt, valószínűleg jelen voltak – Dohnányiék, elképzelhető, hogy a külföldi társulat fellépése is befolyással lehetett a Schubert-hangszerelés és balettprodukció elkészítésének ötletében.

Schubert zongoraműveinek hangversenytermi megismertetésében Dohnányi meghatározó szerepet vállalt, hiszen a zongoraművészi műsorain már 1897-től kiemelkedő számmal szerepeltek a bécsi mester kompozíciói.¹⁴ A *Moments musicaux* zongoraciklusának darabjai 1912-től voltak jelen Dohnányi repertoárján – ebből leggyakrabban a 2. (Asz-dúr) és a 3. (f-moll) mű szerepelt hangversenyeinek műsorában.¹⁵ A Dohnányi irányította Filharmóniai Társaság együttesének műsorain – valójában működésük kezdetétől – legtöbb alkalommal a h-moll, „Befejezetlen” szimfónia (D. 759) és a „nagy” C-dúr szimfónia (D. 944), illetve egy-egy alkalommal Schubert Esz-dúr miséje (D. 950), a VI. (C-dúr) szimfónia (D. 589), a *Rosamunda*-balettzene, valamint a *Rosamunda*-nyitány szerepelt.¹⁶ Az 1923-tól működő

¹² Rebecca Harris-Warrick–Noël Goodwin–John Percival, „Ballet”, in Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 2 (London: Macmillan, 2001), 565–596.

¹³ Cs. A. [Cserna Andor], „Az orosz balett a Városi Színházban”, *Pesti Napló* LXXVIII/272 (1927. november 30.): 15. Az Orosz Balett 1927-es budapesti fellépéseiről lásd továbbá: Francisco J. Giménez-Rodríguez, „De Falla’s Hungarian Success: A háromszögletű kalap (1928)”, *Studia Musicologica* LIX/3–4 (2018): 309–321., 314–315.

¹⁴ Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész”, i.m., 85.

¹⁵ I.h.

¹⁶ Lásd: Bónis, CD-melléklet. Valamint: Csuka–Laskai–Wellmann, „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja”, i.m.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Székesfővárosi Zenekar műsorán is csupán a legismertebb Schubert-opuszok: a „Befejezetlen” szimfónia és a *Rosamunda*-nyitány képviselték a zeneszerző zenekari műveit.¹⁷ Zongoraművészi műsorösszeállításához képest Dohnányi karmesteri repertoárján jóval később jelentek meg Schubert alkotásai: először 1923. január 7-én a „Befejezetlen” szimfóniát, majd egy évvel később, 1924. október 26-án a „nagy” C-dúr szimfóniát dirigálta filharmonikusai élén. Dohnányi 1928-ig csupán ezt a két Schubert-művet vezényelte – kottatárában is e két kompozíció partitúrája volt meg¹⁸ –, ám feltételezhetjük, hogy nem csupán ezeket ismerte.

„Schuberti szívvel” meghangszerelt – így jellemezte Papp Viktor *A múzsa csókját*, azaz Dohnányinak a *Moments musicaux*-ból készített átíratát.¹⁹ Joggal merül fel a kérdés, hogy a fővárosi közönség – vagy a zenekritikusok csoportja – mennyire ismerhette Schubert zenekari műveit és zenekarkezelését ebben az időben. Arról, hogy a zeneértő közönség mennyit tudhatott Schubert stílusáról, Papp Viktornak az *Uj Nemzedék* hasábjain megjelent gondolatai árulkodnak:

Schuberti szívvel – aminél nagyobb értékelést nem tudunk adni. Hogy nem Schuberti tudással, az természetes, mert közismert, hogy a mesterek mesterei között Schubert aránylag képzetlen volt.²⁰

A fenti sorok alapján úgy tűnik, hogy Dohnányi hangszerelését a kritikus bár stílushűnek gondolta, mesterségbeli tudás tekintetében mégis Schubert zenekarkezelése fölé helyezte – hozzátehetjük: Papp Viktor mai szemmel nyilvánvalóan vitatható megjegyzése nem elsősorban a hangszerelésre vonatkozott. A Dohnányi iránt személyes okokból elfogult kritikus gondolatmenete valójában azt dokumentálja, hogy Schubert zenéje és nagyzenekarra írt kompozíciói még nem voltak ismertek a hangversenyéletben. Mindezek fényében kérdéses, hogy mennyiben tekinthetők schubertinek Dohnányi hangszerelései, és miért éppen e két műre esett a választása.

Elképzelhető, hogy a centenárium idején kézben tartott zongorakompozíciók előadási kérdései inspirálhatták a hangszerelések készítését. A négykézre írt f-moll

¹⁷ A Székesfővárosi Zenekar repertoárjáról készült digitális formátumú, belső használatú listaért Mali Istvánnak tartozom köszönettel.

¹⁸ Laskai, „Erő Dohnányi's Library and Music Collection”, i.m.

¹⁹ Papp Viktor, „Schubert: »Cselre-cselt«, »A múzsa csókjá«. Főpróba az Operaházban”, *Uj Nemzedék* X/263 (1928. november 26.): 8.

²⁰ I.h.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

fantáziát először 1928. október 18-án Temesvárott és 19-én Aradon adta elő tanítványával, az akkor még mindössze tizennyolc éves Kilényi Edwarddal,²¹ akivel Dohnányit később, emigrációs éveiben hozta össze ismét a sors.²² Az Egyesült Államokban, csaknem három évtizeddel később – 1954. június 7-én – játszották újra együtt a nyilvánosság előtt az f-moll fantáziát, ekkor kettejük játékáról hangfelvétel készült. Jóllehet, a felvétel az idős mester játékát rögzíti, mégis feltételezhetjük, hogy tükrözi korábbi Schubert-előadásinak vonásait. Bár kettejük interpretációja néhány szakaszt – nyilvánvalóan a faktúrából adódóan – „szimfonikussá” formál, lehetséges, hogy a négykezes zongoramű meghangszerelésének ötlete a Kilényivel 1928-ban tartott próbák során merülhetett fel, hiszen a Filharmóniai Társaság kottatárában őrzött partitúra kéziratának végén november 15-i dátum szerepel.²³

Vázsonyi Bálint szerint a *Moments musicaux* átdolgozásával kapcsolatban is felmerül az előadás nyújtotta inspiráció kérdése, ugyanis kiemelte, hogy Dohnányi interpretációja ösztönözte Galafrés Elzát a táncjáték ötletének kialakítására.²⁴ A *Zene* hasábjain megjelent rövid jellemzés is párhuzamot vélt felfedezni a Schubert-interprettor és a hangszerelés között, mint olvashatjuk: „Dohnányi – Schubert géniuszának átszellemült tolmácsolója – felülmúlhatatlan billentésének pazar színeit ültette át a hat kis darab igen stílusos, Schubert technikájában elgondolt hangszerelésébe.”²⁵ Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a kritikus Dohnányi zongorabillentésének vonásait – színeit – vélte felfedezni a hangszerelésben, amivel minden bizonnyal a zongorajátékban, billentés által kiemelt zenei motívumok és a Dohnányi-féle hangszerösszeállítás között kívánt párhuzamot vonni.

A *Moments musicaux* zongoraciklusából azonban csupán egyetlen tételnek, a 2., Asz-dúr hangneműnek felvétele maradt fenn Dohnányi előadásában. Ez az 1920-as évek elején az Egyesült Államokban készült hangfelvétel gépzongora tekercsen rögzítette

²¹ Kovács, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész”, i.m., 349.

²² Kusz, *A Wayfaring Stranger. Ernst von Dohnányi's American Years, 1949–1960*, i.m., 37.

²³ A partitúrán két jelzetszám található. A D24-es szám Csuka Béla kottatári jegyzéke alapján egy korábbi katalogizálásra utalhat, míg a másik, 640-es jelzetszámot valószínűleg egy későbbi kottatári revízió során kaphatta.

²⁴ Vázsonyi, 213. Ez esetben is felmerülhet annak gondolata, hogy Galafrés balletprodukciónak kialakításában a már említett zongorával kísért mozdulatművészeti előadások is befolyással lehettek.

²⁵ N.N., „Hangversenyműsoraink ismertetése”, i.m., 22.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Dohnányi játékát,²⁶ ám e rögzítési eljárás nem tudja visszaadni Dohnányinak a kritikus által leírt színes zongorabillentésének vonásait.

A zongorás interpretációval, valamint a hangszerelés kérdéskörével kapcsolatos gondolatait Tóth Aladár a következőképpen foglalta össze a *Pesti Napló* hasábjain az f-moll fantázia Dohnányi-féle hangszereléséről annak bemutatója után:

Dohnányit már az átírandó Schubert-ópusz kiválasztásánál is finom művészi tapintat vezette. Az f-moll fantázia olyan költői tartalmakat rejt magában, melyek nem bontakozhatnak ki teljes szabadsággal a négykezes zongorátételek legtöbbször igen korlátolt formai lehetőségei között. Négykezes zongorakompozíciókban majdnem mindig érezzük a technikai feszélyezettség bilincset. Dohnányi hangszerelése tehát bizonyos felszabadulását jelentette a fantázia költői tartalmának; természetesen nem *schuberti* felszabadulást, csak *schubertszerű* felszabadulást. Zseniális hangszerelési munka. A hangszínek legművészibb ökonómiáját találhatjuk benne. Ha például Dohnányi egy témát először a fafűvőkon, azután a vonósokon szólaltat meg, ez itt nemcsak változatosság, hanem egyszersmind magyarázása a kompozíció belső formájának.²⁷

Tóth Aladár valamivel óvatosabban fogalmazott – a Papp Viktortól származó, korábban említett „schuberti szívvel” szófordulathoz képest –, amikor a mű feldolgozását nem „schuberti”-ként, csupán „schubertszerű”-ként írta le. A kritikus ugyanakkor rámutatott arra, hogy a mű „költői tartalmát”, illetve formáját Dohnányi a feldolgozás révén még érthetőbbé teszi. Kétségtelen azonban, hogy az f-moll fantázia eredeti, négykézre írt formájában – egy jó előadásban, mint például Dohnányi és Kilényi játékában – teljesértékűnek tekinthető. Tóth Aladárnak az a megfogalmazása, hogy a mű a hangszerelés révén felszabadul, arra is utalhat, hogy az átdolgozás nyomán a mű intim alkotásból egy egész hangversenytermet betöltő hangzásélménnyé alakul át. Az f-moll fantázia feldolgozását hasonlóan értékesnek vélte Papp Viktor is, aki szerint Dohnányi hangszerelése fokozta a mű értékét:

²⁶ Az Ampico-felvétel száma: 61063 H. A hangfelvétel nem került újrakiadásra és modern hanghordozó eszközön sem jelent meg. Lásd: Podhradzky, „The Works of Ernő Dohnányi”, i.m., 368. valamint: Szabó, „Dohnányi Ernő előadóművészi diszkográfiája”, i.m., 284..

²⁷ (T–th) [Tóth Aladár], „A Schubert-ünnep”, *Pesti Napló* LXXIX/269 (1928. november 27.): 14.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

A zongorára négykézre írt f-moll (op. 103) fantáziának színes, tiszta logikus hangszerelése meglepő. Minden téma, motívum és zongorafrázis a zenekar kellő helyére került. A zenekari feldolgozás emelte a mű schuberti értékét, ami transcriptióknál a legritkább.²⁸

Lehetséges, hogy a kritikus a hangszerelés szó szinonimájaként használta a „transcriptio”, vagyis átírat kifejezést. Bár ez a fajta eljárás, már magában rejthetné az eredeti műben való változtatások lehetőségét, a végeredményből egyértelműen lászik: az f-moll fantázia hangszerelése során Dohnányi egyáltalán nem változtatott a Schubert-kompozíción.

Konkrét Schubert-művel való párhuzamot csupán a *Pesti Hírlap* zenekritikusa, Lányi Viktor vélt felfedezni, ugyanis a recenzenst Schubert „Befejezetlen” szimfóniájára, vagy inkább annak hangulatára emlékeztette Dohnányinak az f-moll fantáziából készített hangszerelése:

A hangszerelés gondolata szerencsés ötlete Dohnányinak, s ahogyan az elgondolást megvalósította, rávall a Schubert kongeniális értelmezőjének nagy stílustudására és finom orkeszter-érzékére. A pompás partitúrában Schubert szíve szerint dalolnak a szólóhangszerek, s nem egyszer az az érzésünk, mintha a Befejezetlen szimfónia drámaisága, mély, romantikus világfájdalma áradna a zseniálisan új, életre támasztott gyönyörű alkotásból.²⁹

A kritikus megfogalmazása, miszerint Dohnányi hangszerelésében „Schubert szíve szerint dalolnak a szólóhangszerek”, összecseng a Papp Viktortól idézett „schuberti szívvel” szófordulattal. A két kompozíció hangulatában és a szólisztikusan szerepeltett hangszerek – különösen a fűvósok – kiválasztásában valóban hasonlóságokat vélhetünk felfedezni. Bár a Schubert-szimfónia hangzásvilágával való rokonságot Lányi Viktoron kívül egyik kritikus sem fogalmazta meg, mégis nyilvánvaló, hogy a két utolsó Schubert-szimfónia elsőszámú modellként szolgálhatott Dohnányi számára a két billentyűs mű meghangszereléskor.

²⁸ P. V. [Papp Viktor], „Schubert centenáriumi”, *Uj Nemzedék* X/269 (1928. november 27.): 8.

²⁹ Lányi Viktor, „A Filharmóniai Társaság Schubert-ünnepe”, *Pesti Hírlap* L/269 (1928. november 27.): 14.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

A Schubert-művek budapesti hangversenyéletben való jelenléte mellett azt is érdemes megvizsgálni, hogy Dohnányi elnökkarnagyi működése idején hány alkalommal került még akár a Filharmóniai Társaság, akár más szimfonikus zenekarok repertoárjára e két Dohnányi-hangszerelés. A Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma honlapján elérhető digitális koncertadatbázis szerint a bemutatót követően az f-moll fantázia átírata mindössze kétszer, míg *A múzsa csókja* zenekari verziója összesen hat alkalommal hangzott el a budapesti zeneéletben. Mint ahogy a 6. táblázatból is kitűnik, Dohnányi hangszerelése közül a *Moments musicaux*-é több alkalommal szerepelt az együttesek repertoárján. Feltűnik azonban az is, hogy a Székesfővárosi Zenekar öt, míg Dohnányi együttese csupán egy alkalommal tűzte műsorára valamely feldolgozást: ráadásul akkor is Ferencsik János vezényletével. A táblázat első adatsora azonban arról árulkodik, hogy az f-moll fantáziát szintén meghangszerelő Felix Mottlnak – a későbbiek során részletesebben tárgyalt – hangszerelését 1929-ben, vélhetően az előző évi Schubert-évforduló nyomán a Székesfővárosi Zenekar a műsorára tűzte.

6. táblázat. Schubert-művek hangszerelése a budapesti zenekarok repertoárján

Hangverseny dátuma, helyszíne	A Schubert-hangszerelés címe	Zenekar, karmester
1929. június 27., Városliget	Schubert–Felix Mottl: f-moll fantázia	Székesfővárosi Zenekar, Bor Dezső (vez.)
1930. október 19., Vigadó	Schubert–Dohnányi: f-moll fantázia Schubert–Dohnányi: <i>Moments musicaux</i>	Székesfővárosi Zenekar, Bor Dezső (vez.)
1935. október 27., Vigadó	Schubert–Dohnányi: <i>Moments musicaux</i>	Székesfővárosi Zenekar, Bor Dezső (vez.)
1937. június 6., Belügyminisztérium udvara Szerenád est a Belügyminisztérium kertjében	Schubert–Dohnányi: <i>Moments musicaux</i>	Filharmóniai Társaság, Ferencsik János (vez.)
1937. július 24., Fővárosi Képtár kertje Ünnepi hangverseny Dohnányi 60. születésnapjára	Schubert–Dohnányi: <i>Moments musicaux</i>	Székesfővárosi Zenekar, Bor Dezső (vez.)
1940. augusztus 14., Fővárosi Képtár kertje	Schubert–Dohnányi: <i>Moments musicaux</i>	Székesfővárosi Zenekar, Csilléry Béla (vez.)
1943. augusztus 28., Fővárosi Képtár kertje	Schubert–Dohnányi: <i>Moments musicaux</i>	Székesfővárosi Zenekar, Bor Dezső (vez.)
1956. január 14., Zeneakadémia	Schubert–Dohnányi: f-moll fantázia	Magyar Állami Hangversenyzenekar, Somogyi László (vez.)

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Nem tudható pontosan, hogy Dohnányi a későbbiekben miért nem tűzte filharmonikusai műsorára egyetlen alkalommal sem feldolgozásait, ám 1929-es hollandiai vendégkarmesteri szereplései alkalmával az f-moll fantáziából készített hangszerelését is felvette hangversenyeinek műsorába. Az Országos Széchényi Könyvtár Dohnányi-gyűjteményében fennmaradt műsorlap-gyűjtemény alapján Dohnányi a Mengelberg irányította Concertgebouw-zenekarát 1929. január 29. és február 3. között négyszer vezényelte: ebből két alkalommal, a január 29-i Haarlemben, majd a február 3-án Amsterdamban megtartott hangversenyen hangzott el az f-moll fantáziából készült hangszerelése. De nem ez lehetett az egyetlen esemény, amikor külföldi hangversenypódiumon csendült fel Dohnányi hangszerelése, ugyanis egy, a Vázsonyi Bálint hagyatékában fennmaradt levél alapján úgy tűnik, hogy a nemzetközileg is elismert karmester, Otto Klemperer is igényt tartott a Dohnányi-feldolgozás zenekari anyagára. A Rózsavölgyi és Társa 1933. augusztus 25-én Dohnányinak címzett levele alapján „Klemperer [...] a zenekari anyagot ma személyesen átvette cégünktől, mivel a most következő hangverseny évadban ezt úgy európai, mint amerikai hangversenyein dirigálni fogja.”³⁰

Klemperer ebben az időszakban valóban több együttes élén vendégkarmesterkedett, hiszen 1933-ban a nácik hatalomra jutását követően zsidó származása miatt el kellett hagynia Németországot.³¹ Ugyanakkor éppen ebben az évben fordult meg több ízben vendégkarmesterként Budapesten, amely alkalmakkor a Budapesti Hangversenyzenekart vezényelte.³² Hogy Klemperer valóban előadta-e valamikor a Dohnányi-hangszerelést, arra jelenleg nem sikerült adatot találni. Mindezekon kívül nem tudható – és további kutatást igényel –, hogy más együttesek, vagy esetleg Dohnányi milyen külföldi zenekarok élén vezényelhette a hangszereléseket.

A továbbiakban az f-moll fantázia és a *Moments musicaux* Dohnányi-féle és más zeneszerzők által elkészített hangszereléseinek jellegzetességeit vizsgálom. Megállapítható, hogy Dohnányinak az f-moll fantázia nyomán megírt hangszerelése

³⁰ A levelet lásd MZA Vázsonyi-gyűjtemény. A dokumentum Vázsonyi által megadott jelzete: H00-060.

³¹ Michael H. Kater, *The Twisted Muse: Musicians and Their Music in the Third Reich*, i.m., 79–80.

³² 1933. június 2-án a Budapesti Hangversenyzenekar élén Klemperer vezényletével és Kentner Lajos közreműködésével szólalt meg először Bartók II. zongoraversenye Budapesten. Boros Attila, *Klemperer Magyarországon* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984), 14. Továbbá: Ladányi Lóránt, „Otto Klemperer Budapesten tudta meg, hogy elbocsátották a berlini Operától”, *Ujság* IX/125 (1933. június 3.): 3.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

követi a Schubert-szimfóniák klasszikus, koraromantikus, meglehetősen egyszerű zenekari összeállítását: fúvósok párosával, három harsona, timpani, triangulum, vonósok szólóhegedű állással (7. táblázat).³³ Valamivel változatosabb hangszerelést alkalmaz Dohnányi a *Moments musicaux* esetében: fafúvók párosával, a Schubertnél általánosan használt két kürt helyett négy, illetve két trombita, három harsona, timpani, triangulum és kisdob. E mű 4. és 6. tételében a vonós szekció hangszerei (a bőgő kivételével) egymásnak felelgető – *solo* és *ripieno* – szílamokban játszanak. A Dohnányi-hangszerelés legkülönösebb vonása azonban a hárfa alkalmazása, amely valójában nem tekinthető „schubertinek”, hiszen a bécsi zeneszerző – színpadi műveitől eltekintve – szimfóniáiban és nyitányaiban egyáltalán nem használta ezt a hangszert, még a *Rosamunda*-nyitányban sem, amely valójában egy korábbi kísérőzene, a *Varázshárfa* (*Die Zauberharfe*) nyitányának zenei anyagával egyezik meg.³⁴ Ezek alapján megállapítható, hogy az f-moll fantázia zenekari apparátusa közelebb áll Schubert alkotásaihoz, mint a Papp Viktor szerint „schuberti szívvel” meghangszerelt *Moments musicaux*-é.

A hárfa ugyanakkor megjelenik az osztrák zeneszerző-karmester Felix Mottl f-moll fantázia hangszerelésében is, amelyet az 1897-es Schubert-centenárium alkalmából készített el. A feldolgozáshoz Mottl a schubertnél nagyobb zenekari apparátust használt, amiben valószínűleg közrejátszott az is, hogy korának egyik legfontosabb Wagner-karmestere volt (7. táblázat).

Kérdéses, hogy Dohnányi ismerhette-e ezt a korábbi feldolgozást, mindenesetre az osztrák karmester Schubert dalaiból készült zenekari átdolgozásai közül néhány szerepelt a Filharmóniai Társaság műsorán korábban.³⁵ Tudhatott azonban Dohnányi a mű első hangszerelőjének, Ernst Rudorffnak 1870-ben elkészült átdolgozásáról, aki 1905-ben állást ajánlott a fiatal Dohnányinak a berlini Zeneművészeti Főiskolán.³⁶ A Rudorff által összeállított zenekari apparátus a Dohnányiéhoz hasonlóan követi a

³³ A Schubert-szimfóniák közül kivételt jelent a [7.] sorszámmal ellátott E-dúr hangnemű (D 729), amelyben a zeneszerző a megszokottól eltérően négy kürtöt és három harsonát írt elő. Ez a szimfónia azonban vázlatban maradt fenn, így nem lehetett része a hangversenyrepertoárjának. Az MZA KAB szerint a Fővárosban legkorábban az 1970-es években hangzott el ez a Schubert-szimfónia. MZA KAB ID_16086, ID_16087.

³⁴ Lásd Benjamin Ory, „Mysterious attributions: Reception of Die Zauberharfe” című írását: <https://library.stanford.edu/blogs/stanford-libraries-blog/2016/05/mysterious-attributions-reception-die-zauberharfe> (Utolsó megtekintés: 2023. január).

³⁵ Bónis, CD-melléklet.

³⁶ Vázsonyi, 110.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Schubert-szimfóniák hangszerösszeállítását annyi különbséggel, hogy két kürt helyett négyet használ, azonban – Dohnányival és Mottlall ellentétben – ő nem alkalmaz triangulumot (7. táblázat).³⁷

Ugyanakkor Dohnányi mind az f-moll fantáziában, mind pedig a *Moments musicaux*-feldolgozásában is alkalmazta a Schubert által – legalábbis szimfóniáiban – egyáltalán nem használt triangulumot. Ez az ütőhangszer a feldolgozások zenekari szövetében egyfajta színezetként jelenik meg éppúgy, ahogy a schuberti zenekartól idegen hárfa is. Az f-moll fantázia esetében az *Allegro vivace*, valamint a Trió-szakaszban tűnik fel a hárfa, a *Moments musicaux*-feldolgozás esetében pedig a hat tételből négyben (az 1., 2., 4. és 6. tételben) csendül fel: leggyakrabban mindössze néhány ütemig terjedő, akkordikus kíséretet lát el. Csupán a 2. tétel középső szakaszában lép ki az akkordikus mozgásból, ahol *arpeggio* akkordfelbontásban játssza a hárfa a kíséretet.

³⁷ Rudorff átíratának partitúrája a Simrock kiadónál jelent meg 1870-ben. A kotta digitális változata megtekinthető a New York Philharmonic Leon Levy Digital Archives adatbázisában: <https://archives.nyphil.org/index.php/artifact/a379d810-8252-4004-b21a-5b6b80779a7f-0.1/fullview#page/66/mode/2up> (Utolsó megtekintés: 2023. január).

III. Hangszerelések, hangfelvételek

7. táblázat. Schubert szimfóniáinak, valamint Dohnányi, Ernst Rudorff és Felix Mottl hangszereléseinek zenekari apparátusa
(A szürke kiemelés a schuberti zenekari összeállítástól eltérő hangszerekre vagy azok számára vonatkozik.)

Szerző	Mű	Fuvola	Oboa	Klarinét	Fagott	Kürt	Trombita	Harsona	Timpani és ütőhangszerek	Vonósok	Egyéb
Schubert	1. szimfónia, D-dúr, D. 82	1	2	2	2	2	2	–	D, A	+	–
	2. szimfónia, B-dúr, D. 125	2	2	2	2	2	2	–	B, F	+	–
	3. szimfónia, D-dúr, D. 200	2	2	2	2	2	2	–	D, A	+	–
	4. szimfónia, c-moll, D. 417	2	2	2	2	4	2	–	D, A	+	–
	5. szimfónia, B-dúr, D. 485	1	2		2	2	–	–	–	+	–
	6. szimfónia, C-dúr, D. 589	2	2	2	2	2	2	–	C, G	+	–
	[7.] Szimfónia, vázlat, E-dúr, D. 729	2	2	2	2	4	2	3	E-H	+	
	8. szimfónia, h-moll, „Befejezetlen” D. 759	2	2	2	2	2	2	3	B, Fisz	+	–
	9. szimfónia, C-dúr, „Nagy”, D. 944	2	2	2	2	2	2	3	C, G	+	–
Schubert–Dohnányi (1928)	f-moll fantázia	2	2	2	2	2	2	3	C, F + triangulum	+ szóló hegedű	–
Schubert–Dohnányi (1928)	<i>Moments musicaux</i>	2	2	2	2	4	2	3	C, F, D, A triangulum , kisdob	+ solo, ripieno vonósok (6. tétel)	hárfa
Ernst Rudorff (1870)	f-moll fantázia	2	2	2	2	4	2	3	C, F	–	–
Schubert–Mottl (1897)	f-moll fantázia	2+1	2	2	2	4	2	3	C, F + triangulum	+ szóló cselló	hárfa

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Schubert *Moments musicaux* zongoraciklusából, illetve egyes darabjaiból a 19. és 20. század folyamán számos átírat született: többségük jellemzően zongorakísérettel ellátott szóló hangszerre vagy kamaraegyüttesre készült.³⁸ A jóval kevesebb szimfonikus vagy vonószekarra készült átírat közül valamennyi a népszerű, f-moll *Air russe* (Orosz dal, no. 3) című tételből készült el.³⁹ Jelenlegi ismereteink szerint tehát Dohnányi hangszerelése tekinthető az egyetlen, a ciklust teljes egészében szimfonikus zenekarra átdolgozott változatának.

Az f-moll fantáziából – a már említett hangszereléseken kívül – a 20. század folyamán szintén több zenekari feldolgozás született.⁴⁰ Különös azonban, hogy az f-moll fantázia meghangszereléseit említő – általam ismert – CD-kísérőszövegek vagy rövidebb terjedelmű ismertetőik egyike sem említi Dohnányi feldolgozását.⁴¹ Közülük az átdolgozás szempontjából talán a legérdekesebb az az 1961-ben készült Kabalevskij-feldolgozás, amely egy három tételes zongoraversennyé formálta át az f-moll fantáziát.⁴² Ez az ötlet, bár nem stílushű, akár a zongorista-zeneszerző Dohnányi fejéből is kipattanhatott volna, ám ő a Schuberthez közelebb álló szimfonikus művet – egy új Schubert-szimfóniát? – írt belőle. Joggal merülhet fel a kérdés: vajon Dohnányi így akarta népszerűsíteni ezeket a hangversenyéletben ismeretlen műveket, vagy Schubert stílusában teljesen új műveket kívánt alkotni? Esetleg a hangszerelés révén Dohnányi az újraalkotás vagy „rekonstruálás” lehetőségével akart élni, s nem létező, esetleg el nem

³⁸ A Petrucci Music Library internetes gyűjteményében összesen ötvennégy feldolgozás található a *Moments musicaux*-ból. [https://imslp.org/wiki/Moments_musicaux,_D.780_\(Schubert,_Franz\)](https://imslp.org/wiki/Moments_musicaux,_D.780_(Schubert,_Franz)) (Utolsó megtekintés: 2023. január).

³⁹ A tételből készült átíratok adatai: Ferdinand Thieriot (1838–1919) átdolgozása vonószekarra (d.n.); L. Girard szimfonikus zenekarra (1876); Richard E. Hildreth (1867–1941) színházi zenekarra (1910); Leopold Stokowski (1882–1977) szimfonikus zenekarra (1922 előtt, hangfelvétel: 1922); Bánfalvi Béla (1954) vonószekarra (d.n.).

⁴⁰ A Petrucci Music Library internetes gyűjteménye összesen huszonegy feldolgozást sorakoztat fel az f-moll fantáziából. [https://imslp.org/wiki/Fantasia_in_F_minor%2C_D.940_\(Schubert%2C_Franz\)](https://imslp.org/wiki/Fantasia_in_F_minor%2C_D.940_(Schubert%2C_Franz)) (Utolsó megtekintés: 2023. január). A szimfonikus zenekarra készült átdolgozások szerzői időrendben: 1870: Ernst Rudorff (1840–1916); 1897: Felix Mottl (1856–1911); 1928: Dohnányi Ernő (1877–1960); 1940: Willem van Otterloo (1907–1978); 1961: Dmitrij Boriszovics Kabalevskij (1904–1987); 1984: Roman Pawloszki (1965); 2016: Kevin Vincent Halpin; 2019: Benjamin Yusopov (1962).

⁴¹ Lásd például Christopher H. Gibbs „About Schubert’s Arrangers: Mottl, Liszt, Brahms, Joachim” című írását. <https://americansymphony.org/concert-notes/about-schuberts-arrangers-mottl-liszt-brahms-joachim/> (Utolsó megtekintés: 2023. január). Továbbá a Musikproduction Jürgen Höflich internetes oldalán olvasható ismertető Ernst Rudorff hangszereléséről, amelyben további átdolgozók nevei is megjelennek. https://repertoire-explorer.musikmph.de/wp-content/uploads/vorworte_prefaces/373.html (Utolsó megtekintés: 2023. január).

⁴² Kabalevskij az átíratot a zongoraművész Emil Gilels számára készítette el. Lásd Jean-Yves Duperron CD-kísérőszövegét a 2012-ben megjelent, Kabalevskij összes zongoraversenyéről készült felvételen. <http://www.classicalmusicsentinel.com/KEEP/keep-kabalevsky-concertos.html> (Utolsó megtekintés: 2023. január).

III. Hangszerelések, hangfelvételek

készült vagy „befejezetlen”, Schubert stílusát tükröző zenekari műveket akart életre hívni?

Ezekre a kérdésekre választ kaphatunk a zeneszerző második felesége, Galafrés Elza visszaemlékezés-kötetéből, amely szerint a versenyekért egyébként korántsem rajongó Dohnányi tudatosan nem vett részt a „Befejezetlen”-szimfónia befejezésére kiírt versenyen.⁴³ A Galafrés által leírtakból továbbá az is kiderül, hogy Dohnányi kifejezetten ártalmasnak vélte és kerülte az általa „halhatatlannak” vélt zeneszerzők műveibe való beavatkozást.⁴⁴

Bár az f-moll fantázia hangszerelése valóban tükrözi a Galafrés sorai mögött húzódó stílushű hozzáállást, mégis érdekes, hogy a feleség egyáltalán nem említi – és nem hozza szóba ellenpéldaként – közös alkotásukat, *A múzsa csókját*, amely ezzel valamelyest ellentétes szellemiségben született, hiszen Dohnányi több helyen is „beavatkozott” Schubert eredeti alkotásába. Mint a későbbiek során látni fogjuk, a változtatások között például tempó és alaphangnembeli módosításokat, húzást, sőt apróbb tematikus változtatásokat is találhatunk. Ráadásul a 6. és egyben zárótétel után Dohnányi egy kódát illesztett be, amely az első, C-dúr hangnemű mű kezdetét idézi vissza: ezzel nyilvánvalóan a ciklus – illetve a színpadi szüzsé⁴⁵ – koherenciáját kívánta erősíteni. Ez a zenetörténetben – és különösképpen a 19. századi zeneszerzői gyakorlatban – egyébként igen gyakori eljárás ugyanakkor a Dohnányi-stílus egyik leginkább emblemikus vonásának tekinthető.⁴⁶ A hangszerelés nyomán bekövetkezett változtatások és a saját műveiben is gyakran alkalmazott visszaidézés miatt feltételezhetjük, hogy a *Moments musicaux* esetében nem csupán meghangszerelésről, de egyfajta rekonstruálásról, mi több, egy új (zenekari) mű létrehozásáról beszélhetünk. Nyilvánvaló, hogy a két

⁴³ Galafrés, *Lives...Loves...Losses*, i.m., 339.

⁴⁴ „He labelled as a pernicious mistake this intervention in the work of an immortal, to which he would not lend a hand.” I.h. A Galafrés által említett, a Schubert-szimfónia befejezését motiváló pályázat valóban kiírásra került az angol-amerikai Columbia Record Company és a bécsi Gesellschaft der Musikfreunde szervezésében. A versenyről lásd bővebben: Malcolm MacDonald, „Czesław Marek and his Sinfonia”, in Chris Walton–Antonio Baldassare (szerk.), *Musik im Exil: Die Schweiz und das Ausland 1918–45* (Bern: Peter Lang, 2005), 207–224., 212–215. Hasonló szellemben kerülhetett meghirdetésre szintén 1928-ban, a Schubert-centenárium alkalmából a római Santa Cecilia Akadémia és az amerikai Schubert-emlékbizottság által meghirdetett zeneszerzőverseny is, amelyre a komponista stílusában írt, vagy Schubert-témákat felhasználó zenekari művek nevezését várták. N.N., „A Schubert-centenárium”, *Literatura III/3* (1928. március): 108.

⁴⁵ A 6. tétel kódájaként visszatérő 1. darab – amelyben a történet szerint a hercegnő alakja először tűnik fel – felidézése éppen a hercegnő alakjának eltűnését szimbolizálhatja a mű végén. A színpadi mű cselekményét lásd részletesebben a 8. táblázatban.

⁴⁶ Kovács Ilona, *Alkotói folyamat Dohnányi Ernő zeneszerzői műhelyében. A kamarazene-vázlatok vizsgálata*. PhD-disszertáció (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2009), 84–88.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

hangszerelés (átdolgozás) módszere közötti eltérésben az is közrejátszott, hogy míg az egyik hangversenytermi előadásra készült, addig a másiknak alkalmazkodnia kellett a történet és színpadi szüzsé kereteihez, így ez utóbbi esetben nem olyan meglepő az eredeti műbe való „beavatkozás” ténye.

A múzsa csókja színpadi változatához készített kéziratos partitúrát az Operaház kottatárában maradt fenn: ez a forrás azonban az intézmény felújítása miatt nem tanulmányozható. A mű hangversenytermi előadásra, másoló által készített tisztázata az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteménye őrzi,⁴⁷ nem tudható azonban, hogy ez utóbbi mennyiben lehet azonos, vagy mennyiben térhet el az Operaházban őrzött partitúra zenei anyagától. A gyűjtemény egy másik forrást is megőrzött, mégpedig a *Moments musicaux* zongorakottáját,⁴⁸ amelybe Galafrés Elsa a színpadi cselekmény legfontosabb mozzanatait és az egyes szereplőkre vonatkozó gesztusokat vezette be – Dohnányitól származó bejegyzést azonban e forrás nem tartalmaz (1. faksimile). A faksimilén az is jól látható, hogy Galafrés a mű címét – helytelenül – *Moments musicals*-ra változtatta.

⁴⁷ A partitúra jelzete: Ms. mus. 6062.

⁴⁸ A zongorakotta jelzete: Ms. mus. 8101

III. Hangszerelések, hangfelvételek

1. faksimile. Galafrés Elsa bejegyzései a *Moments musicaux* zongorakottájában (Országos Széchényi Könyvtár, Zeneműtár, Ms. mus. 8101)

A másik hangszerelés, az f-moll fantázia Dohnányi-átiratának szerzői kézirata a Filharmóniai Társaság kottatárában található, munkafolyamatot rögzítő vázlatok, vagy a Dohnányi által használt zongorakotta – amelyekből dolgozhatott, és amikbe egyes témákhoz az elképzelt hangszerek neveit írhatta be – ebben az esetben sem maradt fenn.

Ez utóbbi mű esetében azonban Dohnányi egyáltalán nem változtatott a Schubert-mű zenei anyagán, néhány hozzátétele elsősorban az előadásmódra vonatkozik, például a szólisztikusan szerepeltetett hangszerek szólamiaihoz beírt *dolce*, *espressivo*

III. Hangszerelések, hangfelvételek

utasításokkal, dinamikára vonatkozó betoldásokkal (*piano, pianissimo, forte, crescendo, diminuendo*), illetve egyes formaszakaszokhoz beírt tempójelzésekkel (*Di nouvo piú animato, Scherzando, Piú animato, energico*) egészítette ki hangszerelését. Ezen kívül megfigyelhető – és ez a *Moments musicaux* hangszerelésére is érvényes –, hogy a Dohnányi-feldolgozás rendkívül kiegyensúlyozottan osztja el a Schubert-mű témáit a fúvós és vonós szólamok között: ez a kiegyenlített hangzás Schubert szimfóniáinak hangszerelésében is érzékelhető. Általánosan megállapítható az is, hogy Dohnányi hangszerelése Schuberthez igen hasonlóan választja ki a szólisztikusan alkalmazott hangszereket: ez főként a fafúvósok megszólalásaiban nyilvánul meg. Dohnányi f-moll fantázia hangszerelésében a kezdő, lírai témát játszó hangszer az oboa, amely az utolsó két Schubert-szimfóniában szintén kiemelt szerepet kap – a „nagy” C-dúr szimfónia második tételének indulótémája például oboán csendül fel, ez a téma karakterében, vagy hangulatában azonban nem hasonlítható az f-moll fantázia lírai hangvételi első témájához.

Az f-moll fantázia témáinak a vonós és fúvós szólamok közötti elosztásáról Tóth Aladár egy, már korábban idézett írásának folytatásában ekképpen vélekedett:

Ha például Dohnányi egy témát először a fafúvókon, azután a vonósokon szólaltat meg, ez itt nemcsak változatosság, hanem egyszersmind magyarázása a kompozíció belső formájának. A mű ezért nemcsak színesebb, de plasztikusabb is lesz. Sőt Dohnányinak a költői plasztika fontosabb mint a „színesség”: az „Allegro vivace”-ban például a fafúvók közül állandóan a fuvolákat állítja előtérbe, az oboával spórol, hogy a visszatérő f-moll téma oboa-szólója annál mélyebb hatással jelenhessen meg.⁴⁹

A kritikus értékes megállapítást tesz az f-moll fantázia egy kiragadott részlete, mégpedig az *Allegro vivace*-szakasz leírásakor, amelyben szerinte a fuvolák előtérbe állításával Dohnányi a visszatérésben az oboán újból megjelenő első téma hatásosabb megszólalására törekedhetett. A négy tételből álló f-moll fantázia 4. tételében ugyanis

⁴⁹ (T–th) [Tóth Aladár], „A Schubert-ünnep”, i. m., 14.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

visszatér az 1. tétel lírai témája, a fantázia formai felépítését ezért az elemzők a szonáta- és a ciklikus zenei formák egyfajta keverékeként értelmezik.⁵⁰

S valóban, a három részből álló 3., *Scherzo*-tételben a fuvola több alkalommal kerül előtérbe az oboához képest. Ez legjobban a *Scherzo* közepső, Trió szakaszának kezdetén érzékelhető, ahol a fuvola a klarinét szólamával folytat párbeszédet (1. kotta). Ezt követően a Trió-szakasz kezdőtémáját az oboa és a klarinét játssza: e két hangszer egymás mellé állítása ugyanakkor Schubert „Befejezetlen” szimfóniájának tételeiben is megfigyelhető.

1. kotta. Az f-moll fantázia Trió szakaszának kezdő ütemei

The image shows a musical score for the beginning of the Trio section of the f-moll Fantasy. The score is for Flute, Oboe, and Clarinet in B. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The Flute part starts with a 'Trio' marking and 'con delicatezza' instruction, playing a melodic line with a 'pp' dynamic. The Oboe part also starts with 'pp'. The Clarinet part enters later with a 'pp' dynamic. The score ends with an 'sf' dynamic marking.

A Scherzo-tételben – majd később a fúgaszerkesztésű szakaszban – ugyanakkor a rézfúvósok, közülük a harsonák és a kürtök kapnak kiemelkedő szerepet, ahogy Schubert korábban már említett két utolsó szimfóniájában is (2. kotta). Hozzátehetjük, Schubert csak ezekben a szimfóniáiban használt harsonákat.

⁵⁰ Az elemzők a *Wanderer-fantáziával* való strukturális rokonságot is gyakran kiemelik. Arthur Godel, „Zum Eigengesetz der Schubertschen Fantasien”, in Otto Brusatti (szerk.), *Schubert-Kongress Wien 1978* (Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1979), 199–206., 199. Illetve: Barbara Strahan, *(De)Constructing Paradigms of Genre: Aesthetics, Identity and Form in Franz Schubert's Four-Hand Fantasias*. PhD disszertáció. (Maynooth, Kildare: Department of Music National University of Ireland Maynooth, 2013), 240–287.

<http://mural.maynoothuniversity.ie/7743/1/BARBARA%20STRAHAN%20NUI%20MAYNOOTH%20PHD%20THESIS%2020%20AUG%202014%20PDF%20FOR%20THESIS%20CENTRE.pdf>
(Utolsó megtekintés: 2023. január).

III. Hangszerelések, hangfelvételek

2. kotta. A harsonák és kürtök megjelenése a Scherzo-szakaszban

The musical score is for a Scherzo section, marked with a 3/4 time signature and a key signature of three sharps (F#, C#, G#). The score is divided into several staves for different instruments:

- Flauti:** Flutes, with a whole rest throughout the section.
- Oboi:** Oboes, with a whole rest until the second measure, then a half note G4 (marked *f*) and a half note F#4.
- Clarineti in B:** Clarinets in B, with a whole rest throughout the section.
- Fagotti:** Bassoons, with a half note G2 (marked *f*) and a half note F#2, then a half note G2 and a half note F#2.
- Corni in F:** Horns in F, with a whole rest until the second measure, then a half note G2 (marked *f*) and a half note F#2.
- 3 Tromboni:** Three Trombones, with a half note G2 (marked *f*) and a half note F#2, then a half note G2 and a half note F#2.
- Violino I:** Violin I, with a half note G4 (marked *f*) and a half note F#4, then a half note G4 and a half note F#4.
- Violino II:** Violin II, with a half note G4 (marked *f*) and a half note F#4, then a half note G4 and a half note F#4.
- Viola:** Viola, with a half note G3 (marked *f*) and a half note F#3, then a half note G3 and a half note F#3.
- Violoncello:** Cello, with a half note G2 (marked *f*) and a half note F#2, then a half note G2 and a half note F#2.
- Contrabasso:** Double Bass, with a half note G1 (marked *f*) and a half note F#1, then a half note G1 and a half note F#1.

The score includes dynamic markings such as *f* (forte) and *a2* (second octave). The brass instruments (Fagotti, Corni in F, and 3 Tromboni) have a *f* marking at the beginning of their entry. The woodwinds (Oboi) also have a *f* marking. The strings (Violino I, Violino II, Viola, Violoncello, and Contrabasso) have a *f* marking at the beginning of their entry.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Musical score for orchestra, measures 1-5. The score is written for the following instruments: Flute (Fl.), Oboe (Ob.), Clarinet in B-flat (Cl. in B), Bassoon (Fg.), Cor Anglais in F (Cor. in F), 3 Trombones (3 Tromb.), Violin I (VI. I), Violin II (VI. II), Viola (Vla), Violoncello (Vcl.), and Contrabass (Cb.). The key signature is three sharps (F#, C#, G#) and the time signature is 3/4. The score shows the following details:

- Fl.:** Rests in all measures.
- Ob.:** Rests in measures 1-4. In measure 5, plays a half note G4 (marked *a2*) and a quarter note F#4 (marked *f*).
- Cl. in B:** Rests in all measures. In measure 5, plays a half note G4 (marked *a2*) and a quarter note F#4 (marked *f*).
- Fg.:** Plays a melodic line starting on G3, moving up to G4 in measure 5. Includes slurs and ties.
- Cor. in F:** Plays a chordal accompaniment of eighth notes, primarily in the lower register.
- 3 Tromb.:** Plays a chordal accompaniment of eighth notes, primarily in the lower register.
- VI. I:** Plays a melodic line starting on G4, moving up to G5 in measure 5. Includes slurs and ties.
- VI. II:** Plays a melodic line starting on G4, moving up to G5 in measure 5. Includes slurs and ties.
- Vla:** Plays a melodic line starting on G4, moving up to G5 in measure 5. Includes slurs and ties.
- Vcl.:** Plays a melodic line starting on G3, moving up to G4 in measure 5. Includes slurs and ties.
- Cb.:** Plays a melodic line starting on G2, moving up to G3 in measure 5. Includes slurs and ties.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Dohnányi egyéni megoldásaként tűnik fel a szólóhegedű alkalmazása az első, *Allegro molto moderato* tempójelzésű tétel végén ismét f-mollban megjelenő kezdőtéma felbukkanásakor (3. kotta).

3. kotta. A kezdőtéma a szólóhegedű szólamában

The musical score for the 3rd system is written for a string ensemble. It consists of six staves: Vl. solo, Violino I, Violino II, Viola, Violoncello, and Contrabasso. The key signature is two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is common time (C). The tempo is marked "Tempo I".

- Vl. solo:** The first staff features a solo violin part. It begins with a "Solo" marking and a "dolce" dynamic. The first measure is marked with a piano (*p*) dynamic. The melody is characterized by a series of eighth notes, some with slurs, and a triplet of eighth notes in the second measure.
- Violino I:** The first violin part is silent throughout this system.
- Violino II:** The second violin part is silent until the second measure, where it begins with a pizzicato (*pizz.*) accompaniment. The dynamic is marked as *pp*.
- Viola:** The viola part is silent until the second measure, where it begins with a pizzicato (*pizz.*) accompaniment. The dynamic is marked as *pp*.
- Violoncello:** The cello part is silent until the second measure, where it begins with a pizzicato (*pizz.*) accompaniment. The dynamic is marked as *pp*.
- Contrabasso:** The double bass part is silent until the second measure, where it begins with a pizzicato (*pizz.*) accompaniment. The dynamic is marked as *pp*.

The overall dynamic for the string accompaniment is marked as *pp* (pianissimo) at the bottom of the system.

Megfigyelhető, hogy a téma megjelenését előkészítő triolás kísérfigurációt Dohnányi egyfajta sűrített, tizenhatodos írásmódban jegyezte le a brácsa szólamában. (4. kotta)

III. Hangszerelések, hangfelvételek

4. kotta. A triolás kísérelőfiguráció az eredeti Schubert-műben és Dohnányi hangszerelésének brácsaszólamában

The image displays two musical staves for comparison. The top staff, labeled 'I.', shows the original Schubert score for the first violin part. It features a melodic line with a triplet of eighth notes, marked with a piano (*p*) dynamic, followed by a phrase marked *pp*. The bottom staff, labeled 'II.', shows Dohnányi's orchestration. It includes a first violin part with a *Solo dolce* marking and a *p* dynamic, and a string section (Violino I, Violino II, Viola, Violoncello, and Contrabasso) playing a triplet of eighth notes. The string parts are marked with *pp* and *pizz.* (pizzicato). A *Tempo I* marking is placed above the string section. The key signature is three flats (B-flat major/C minor).

E szólamot a bemutatón minden bizonnyal az együttes hangversenymestere, Baré Emil játszotta. Kérdéses, hogy Dohnányi a hangszerelés során gondolhatott-e az együttesében helyet foglaló zenekari tagok játékmódjára és hogy ez befolyásolhatta-e elképzeléseit munkája során. Lehetséges, hogy az f-moll fantázia lírai kezdőtémájának meghangszerelése során a zenekar egyik oboásának⁵¹ játékaról őrzött emléke inspirálhatta Dohnányit? Vagy esetleg a két utolsó Schubert-szimfóniában megszólaló oboaállások?

⁵¹ Ebben az időszakban Heinz Hugó, Kotraschek Artúr, Kruswyk Walter, Juhász Antal és Turry Peregrin voltak az együttes oboa szólamának tagjai. Laskai, „A Filharmóniai Társaság Zenekarának és az intézmény választmányának tagjai”, i.m.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

A szólóhangszerek kiválasztása és egyáltalán a hangszerelési lehetőségek tekintetében az f-moll fantázia fúgaszerkesztésű (*Piú animato*) szakasza rejthette magában Dohnányi számára a legtöbb lehetőséget: természetesen a schuberti zenekarösszeállítás hangszereihez igazodva. Dohnányi hangszerelése rendkívül színesen osztotta szét a fúga témáit a hangszerek között: először a vonósok, ezt követően a fa- és rézfúvósok szólamaiban jelenik meg a fúgatéma. A *forte* dinamikával ellátott témaexpoziációt követően, a fúgatéma Asz-dúrban való (*mezzopiano* dinamikájú) megszólalásához Dohnányi áttetsző kamarazenei felrakást választott (5. kotta). A háromszólamú zenei anyagot csupán négy hangszer exponálja: a témát a kürtök és fagottok, az ellenszólamot pedig a klarinét és az oboa játsszák (ez utóbbi hozza először a triolás ellenszólamot).

5. kotta. A fúgatéma megjelenése Asz-dúrban

The image displays two systems of a musical score for the 5th system, titled "5. kotta. A fúgatéma megjelenése Asz-dúrban". The score is written for five instruments: Flauti (Flute), Oboi (Oboe), Clarinetti in B (Clarinet in B), Fagotti (Bassoon), and Corni in F (Horn in F). The key signature is three flats (B-flat major/A minor), and the time signature is 3/4. The first system shows the initial entry of the fugue theme. The Flute part is mostly silent. The Oboe part begins with a triplet of eighth notes, marked *mp*. The Clarinet in B part enters with a similar triplet, also marked *mp*. The Bassoon part enters with a single eighth note, marked *mp*. The Horn in F part enters with a single eighth note, marked *mp*. The second system continues the development of the theme. The Flute part enters with a triplet of eighth notes. The Oboe part continues with a triplet of eighth notes. The Clarinet in B part continues with a triplet of eighth notes. The Bassoon part continues with a single eighth note. The Horn in F part continues with a single eighth note. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Ezt követően a vonósok szólamában hasonlóképpen osztja szét Dohnányi a fűga témáit, amely – a kezdőtéma visszatérése előtt – a teljes zenekart felölelő fokozás után, grandiózus hangzásban kulminál. Ebben, a teljes zenekart felölelő, *tutti*-szakaszban szintén fontos szerepet kapnak a rézfűvós hangszerek – a harsonák, kürtök és trombiták –, amelyek átmenetileg ünnepélyes hangvételt kölcsönöznek az egyébként meglehetősen vészjósló hangulatú *Piú animato*-szakasznak.

Bár Schubert szimfóniái nem tartalmazzak hasonló szerkesztésű – legalábbis szigorú fűgaszerkesztésű – szakaszokat, rövidebb, imitációs részeket mind a „nagy” C-dúr 2. tételében, mind pedig a „Befejezetlen” utolsó tételében találhatunk. Az imitációs vagy kontrapunktikus szerkesztés Schubert zongoraműveiben gyakoribb.

E szerkesztésmódok a Dohnányi által meghangszerelt másik Schubert-kompozícióban, a *Moments musicaux* zongoraciklusának egyes tételeiben is megfigyelhetők. A ciklus negyedik, *Moderato* tempójelzésű tételének a barokk stílust – például Bach prelúdiumait – idéző *perpetuum mobile* szakasza is ilyen elven működik.

A múzsa csókja esetében Dohnányi – talán a színpadi szüzséből adódóan is – valamivel szabadabb módon járt el a feldolgozás során. Az ötödik, *Allegro vivace* ABA formájú tétel (az ismétlőjel után következő) B-formarészének elején a hatütemnyi (25–30. ütemig tartó) zenei anyagot (6. kotta) ugyanis Dohnányi nem emelte be feldolgozásába (7. kotta).⁵² Nem teljesen világos, miért hagyta el e részt, de valószínűnek tarthatjuk, hogy a húzás előtti három ütem Gesz-dúr felé irányuló modulációját jobban össze tudta kapcsolni az elhagyott részt követő Gesz-dúr hangnemű szakasszal.

⁵² A *Moments musicaux* hangszerelésének elemzése esetében az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteményében megőrzött, Ms. mus. 6062 jelzetű másolói tisztázattól használom a faksimile-példákat.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

6. kotta. Az 5. tételből elhagyott részek a Schubert-zongoramű kottájában

Musical score for measures 22-31. The piece is in B-flat major (two flats) and 3/4 time. The notation is for piano. Measure 22 starts with a piano (*p*) dynamic. The score features a complex texture with overlapping lines in both hands, including chords and moving lines. Dynamics fluctuate between *p* and *fz* (forzando). There are several accents (>) and slurs. Measure 31 ends with a final chord marked with a fermata.

Musical score for measures 32-37. The piece continues in B-flat major and 3/4 time. Measure 32 starts with a piano (*p*) dynamic. The texture becomes more sparse and features more complex harmonic structures, including chromaticism. Dynamics include *p*, *fz*, and *pp* (pianissimo). There are several accents (>) and slurs. Measure 37 ends with a final chord marked with a fermata.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

7. kotta. Az 5. tétel B-formarészének kezdete a Dohnányi-féle hangszerelésében

The musical score is arranged in a standard orchestral format. The woodwinds (Flauti, Oboi, Clarinetti in B, Fagotti) and brasses (Corni in F, Tromboni) play rhythmic patterns of eighth and sixteenth notes. The strings (Violino I, Violino II, Viola, Violoncello, Contrabasso) provide harmonic support with sustained notes and some melodic fragments. Dynamics range from mezzo-forte (mf) to fortissimo (f), with some passages marked piano (p) or mezzo-piano (mp). The score includes various articulation marks such as accents (>) and pizzicato (pizz.) for the strings.

A változtatások között nem csupán húzással, de egyes tematikus elemek megismétlésével is találkozhatunk Dohnányi hangszerelésében. Az első, C-dúr hangnemű tétel A-formarészeiben míg Schubertnél az egy teljes ütemnyi szünet után megjelenő, tercben mozgó és a dallamot kísérő figuráció összesen négy ütemet tesz ki (8.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

kotta), addig Dohnányi feldolgozása e tercmozgást további három ütemen keresztül megtartja a fuvola szólamában (9. kotta). Ezt az eljárást az A-rész visszatérésekor szintén alkalmazza.

8. kotta. A tercben mozgó kísérőfiguráció a *Moments musicaux* első darabjának A-formarészében

The image displays a musical score for the first system of the A-section of the first movement of Dohnányi's *Moments musicaux*. The score is written for piano and flute, with the piano part in the lower register and the flute part in the upper register. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The score begins at measure 16. The piano part features a prominent triplet accompaniment in the right hand, starting with a forte (*fz*) dynamic and gradually decreasing to a pianissimo (*pp*) dynamic. The flute part consists of a melodic line with various articulations, including slurs and accents. The score is divided into two systems: the first system covers measures 16-20, and the second system covers measures 21-24. The piano part continues with the triplet accompaniment, while the flute part concludes with a final melodic phrase.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

9. kotta. A terciben mozgó kísérőfiguráció *Moments musicaux* első tételének A-formarészében

2.

1.
2.

Fl. *mp dim.* *pp*

Cl. B *mp dim.* *pp*

1. 2. Cor. F

2.

1. *dolce pp*

2. *dolce pp*

Vla. *dolce p* *pp*

Vcl. *p*

Fl.

Cl. B

1. 2. Cor. F

1. *p*

2. *p*

Vla. *p*

Vcl. *p*

Cb. *p pizz.*

III. Hangszerelések, hangfelvételek

A kezdőtéma újbóli felhasználására találunk példát az ötödik, *Allegro vivace* tételben a *B*-formarész modulációs szakaszában: Dohnányi az eredeti Schubert-mű e szakaszát kíséretként kezeli, s egyszerűen fölé illeszti a tétel *A*-formarésznének témáját (9. kotta). Ezzel az eljárással, vagyis a téma újbóli felhasználásával valójában megbontja a Schubert-kompozíció háromrészes, ABA-formaszerkezetét és egy új, egyfajta variációs elven működő szerkezetet hoz létre. Valószínűleg nem véletlenül, hiszen Dohnányi zeneszerzői műhelyében a variáció központi jelentőséggel bírt – egész életművét végigkísérte.⁵³

A módosítások vagy hozzátételek magyarázata az is lehet, hogy a négy kézre írt *f*-moll fantázia többszólamúságához képest ezek a művek egyszerűbb letéttel rendelkeztek, így a hangszerelésben a tematikus elemek újbóli felhasználásával Dohnányi a hangzás gazdagítására törekedhetett. Megfigyelhető, hogy Dohnányi igyekezett a fűvós- és vonós szólamok közötti kiegyensúlyozott hangzást megteremteni, illetve hogy a szólisztikusan szerepeltetett hangszerek – főként a fafűvósok – az utolsó két Schubert-szimfóniához hasonlóan jelennek meg (itt is). A *Moments musicaux*-hangszerelés tételeiben is találhatunk olyan hangszerelési megoldásokat, amelyeket Dohnányi már az *f*-moll fantázia esetében is alkalmazott. A 6. (*Allegretto espressivo*) tételben például Dohnányi szintén használ szóló hegedűt. A rézfűvósok, és közülük a kürtök e mű esetében is több ízben kiemelkedő szerepet kapnak. Kézenfekvő megoldásnak bizonyult az első, *C*-dúr hangnemű, bukolikus hangulatot megidéző tételben a kürtök megszólalása,⁵⁴ hiszen már a zongoraletétben is megjelennek kürtszignált imitáló pontozott ritmusú motívumok (10. kotta).

⁵³ Kusz Veronika, „Dohnányi variációs stílusa *Szimfonikus percek* (op. 36) című zenekari művének IV. tételében, »Tema con variazioni«”, *Dohnányi Évkönyv 2003*, 99–121., 99–100.

⁵⁴ A bukolikus, vagy pasztorális hangulat a színpadi cselekményben is megjelenik, hiszen a Galafrés-szüzsé szerint az első jelenet a „tisza szépség kertjében” játszódik. Lásd a 8. táblázatot.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

10. kotta. Kürtszignált imitáló motívumok *Moments musicaux* zongoraciklusának első darabjában

The image shows a piano score for measures 38 to 41. The music is in G major and 3/4 time. The right hand features a melodic line with a trill in measure 38 and a series of chords. The left hand plays a rhythmic pattern of eighth notes in groups of three, with some accidentals. The dynamic marking is *pp*.

A kürtök egy másfajta, szordinált hangszínnel is megjelennek a Dohnányi-feldolgozásban, mégpedig a 6. tételben. A témák fúvós és vonós blokkok közötti párbeszédre elosztására – mint ahogy korábban az f-moll fantáziánál – is találhatunk példát a 2. és 6. tételben. Ez utóbbiban ugyanakkor Dohnányi a teljes vonóskart felosztja: minden bizonnyal a lírai téma belső tartalmát kívánta hangsúlyozni (11. kotta).

11. kotta. A vonóskar *divisi* osztása a Dohnányi hangszerelte *Moments musicaux* 6. darabjában

The image shows a string score for measures 1 to 4 of the 6th piece. The tempo is *Allegretto espressivo*. The score is for a full string section, including Cor. F., Solo Viol. 1., Rip. Viol. 1., Solo Viol. 2., Rip. Viol. 2., Solo Vcl., Rip. Vcl., Solo Vcl., Rip. Vcl., and Cb. The music is in G major and 3/4 time. The first violin part starts with a *dolce* marking and a *p* dynamic. The other instruments play a similar melodic line. The dynamic marking is *p*.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

A fúvósok, illetve az első és második hegedű több szólamra osztására is található további példát az imitációs szerkesztésű 4. tételben, ahol Dohnányi ezzel az eljárással minden bizonnyal a polifóniát kívánta érzékeltetni (12. kotta).

12. kotta. A fúvósok és a vonósok *divisi* osztása a Dohnányi-féle *Moments musicaux* 4. darabjában

The image displays a page of a musical score for the 12th staff of Dohnányi's *Moments musicaux* 4. The score is arranged in a multi-staff format, with each instrument or section represented by one or more staves. The instruments and sections shown are:

- Flute (Fl.)
- Oboe (Ob.)
- Clarinets in B-flat (Cl. B.)
- Bassoon (Fg.)
- Cor Anglais (Cor. F.)
- Trumpets in C (Trpt. C.)
- Tympani (Timp.)
- Violins (Viol. 1. and Viol. 2.)
- Violoncello (Vcl.)
- Double Bass (Cb.)

The score features various musical notations, including dynamics such as *mp*, *cresc.*, *f*, *mf*, *p*, and *ppoco f*. It also includes performance instructions like *col Viol. 1.* and *arco*. The notation includes notes, rests, and slurs, indicating the complex polyphonic texture mentioned in the text.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Különös, hogy Dohnányi e tételnek mind a tempójelzését, mind pedig a hangnemét megváltoztatta az eredeti Schubert-műhöz képest. Míg a Schubert-ciklus egyetlen gyors tempójú tétele, az 5. (*Allegro vivace*) volt, addig Dohnányi-feldolgozása az eredetileg mérsékelt tempójú (*Moderato*) 4. tételt szintén gyors tempójúra (*Allegro non troppo*) változtatta.

Így a feldolgozás középső szakaszában – vagyis az egymást követő 4. és 5. tételben – Dohnányi egy gyors tempójú szakaszt alakított ki. Hozzátehetjük, a 4. tétel tempóválasztásában a színpadi cselekmény tartalma is közrejátszhatott, hiszen e jelenet a költő és a hercegnő szerelmét megzavaró allegorikus alakoknak – Ámor seregének, angyalkáknak és ördögfiókáknak – a harcát festi le (8. táblázat). Dohnányi valamelyest megváltoztatta a 6. (*Allegretto*) tétel tempójelzését is, amennyiben az *espressivo* kifejezést illesztette hozzá. Ezzel valószínűleg nem csupán a lírai hangvételi tétel hangulatát szerette volna jobban érzékeltetni, de a korábban, 1824-ben *Plaintes d'un Troubadour* (*Egy trubadúr panasza*) címmel megjelent tétel címe mögött rejlő tartalomra is utalhatott. Ugyanakkor a hatodik jelenet színpadi cselekménye egyaránt rímelt a schuberti címadására, hiszen ezen a ponton a Galafrés-történetben (lásd a 8. táblázatot) Schubert trubadúrja helyett a zene a költő magányának és belső tépelődéseinek aláfestésére szolgál.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

8. táblázat. *A múzsa csókja* cselekményének részletes szövege

<i>Galafrés Elza: A múzsa csókja</i>	
Prológus	[A cselekmény versbe szedett formája. Márkus László munkája]
1. jelenet	A tiszta szépség kertjében vendégeit fogadja a herceg és a hercegné. A kerten kívül gondolataiban elmerülve tépelődik a költő s a tömör fal mögött mely két világot választ el, meglátja a hercegnét és karjait vágyakozva tárja a szűztiszta tökéletes szépség felé. És meglátja őt az álmok hercegnéje és egy kíváncsi pillantása a költőre ragyog. A kis Amor felfogja ezt a pillantást és az aranykapu alatt keresztülbújva, pajkos mosollyal lopózik a hercegné után a kastélyba.
2. jelenet	Gondolatokba révedten ül a költő. „Nem adni, – nem, – kapni szeretne ő.” Az anyalka, aki minden szenvedést csillapítani akar, hozzá lép és a Múzához vezet: „Itt az áldott kéz, amely mindig bőven ad!” A költő megérinti a hideg követ. Fájdalmas mosollyal rázza a fejét. Vágyakozva tárja ki karjait a kastély felé. Az anyalka a múzsa szent tüzét élesíti. A múzsa felébred, a lant húrjaiba kap. A kőfal domborművei – jelképei ezek a költő gondolatainak, – életre rezzennek és egy pillanatra a maguk körébe kényszerítik a költőt. De a lépcsőn megjelenik Amor és a kastély kapujához a szerelem selyemszalagján levezeti a hercegnét. A múzsa megint hideg kővé dermed és a kerti fal reliefjeibe fagynak a költő gondolatai. Még fél a kis hercegné. Riadtan néz vissza a kastélyra. De egyre hevesebben hívja őt a költő vágya. Már csak az aranykapu választja el őket. A hercegné enyelegve dobja át a selyemszalagot, amelyet a költő elkap és szenvedélyesen szorít ajkaihoz. És megegyeszen megzendül a múzsa éneke. Felfigyel a költő, de lám, most csoda történik: Amor intésére feltárul a hét lakattal zárt aranykapu. Új, félelmes, ismeretlen világ ez itt, a kapun kívül, amit a költő mutat. A hercegné remegve néz körül. Szemérmesen hátrítja el a költő ölelését, aki mélységes áhítattal borul térdre előtte. Ez a tiszta szerelem üdvös perce.
3. jelenet	Az élet széles útját táncolva járja a könnyűlábú táncosnő: az édes Bűn; sarkában a kéjenc, az érzéki öröme és élvezetek hajszozója. A táncos Bűn vágyat ébreszt a költőben az élet perzselő csókja után. Már hozzászédül, már belehelte a Bűn édes mérgét és menne vele a pavilonba. De a kéjenc megelőzi, előtte surran a pavilonba, a táncos Bűn nyomában, aki gúnyos mosollyal csapja be az ajtót az álmodozó, vágyakozó költő előtt.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

4. jelenet	<p>Föleszmél a költő. A hercegnőre néz, aki mint megriasztott kis madár, a falhoz lapul: „Hát ilyen az élet, ilyen a szerelem?”– Ó, hogy futna vissza a védő falak mögé – haza, de könyörtelenül zárva marad az aranykapu. Ámor segítségül hívja kis seregét, hadd vezessék vissza a hercegnőt a művészhez. Ámde az angyalka is segítségül hívja kis társait s küzd velük Ámor serege ellen, amelyet a kapu mellől visszaszólít. Kitarja az aranykaput és szabad utat enged a csalódott gyermeknek a kastély felé. Hiába bizonykodik szerelme mellett a költő, a hercegnő kicsi keze kiábrándultan mutat a bűnök tanyája, a pavilion felé. Tovább megy a lépcső fokain felfelé. Az aranykapu bezárul, a hercegnő eltűnik a költő szemei elől. De az álnok kéjnek segítőitársai sem nyugosznak. Ördögfiókák csalják, hívogatják a költőt a vad gyönyörök tanyája felé. Harcra kelnek az angyalokkal, kik megmentésre sietnek. A kis ördögök visszaszólítják az angyalkákat a pavilion ajtajától. De most már undorral fordul el a költő a bűnös örömek házatól.</p>
5. jelenet	<p>Buja, szilaj táncban jön ki a pavilonból a táncosnő, a kéjenc és egy sereg táncos pár. A vad gyönyörök lángja még egyszer körüllobogja a költőt, de ő megtisztultan az érzéki vágyaktól, undorodva kergeti szét a csábitókat.</p>
6. jelenet	<p>Magány és mélységes csend veszi körül a költőt. Megtörtén áll ott, az elveszett ideált gyászolva, a durva, érzéki vágyaktól megcsömörülten, kiábrándultan, tehetetlenül az élet forgatagában. Ekkor a jótevő kis angyal szelíden odavezeti őt a múzsához. Megrendülve borul le előtte a költő. A múzsa feléleszti benne az alkotás szent lángját. Felébred a relief, a gondolatok kiszállnak a dermedt kőből és körülötte lebegnek. Az átélt percek örök művé formálódnak. A kastélyból árnyképekhez hasonlóan suhannak el a park sötét homályába a hercegi vendégek. A kivilágított ablakok mögül még egyszer feltűnik a hercegnő alakja. Egyre messzebb látszik. Minden homályba vész. Elmosódó árnyak... múltó, röpké pillanatok.</p>

III. Hangszerelések, hangfelvételek

A tempóbeli változtatásokon kívül Dohnányi egyetlen tétel esetében az alaphangnemet is megváltoztatta. A negyedik, Schubertnél cisz-moll hangnemű tételt Dohnányi c-moll hangnemben hangszerelte meg. Ennek magyarázata minden bizonnyal az lehet, hogy az összefűzött tételek hangnemi stratégiájába – C-dúr, Asz-dúr, f-moll, [~~eisz-moll,~~] c-moll, f-moll, Asz-dúr, [C-dúr] – a c-moll hangnem jobban illeszkedett, ráadásul a mű végén visszaidézett C-dúr tétellel egy palindrom (palindróma) vagy hídformára emlékeztető hangnemi struktúrát hozott létre.⁵⁵ Ezzel a változtatással ugyanakkor Dohnányi a meghangszerelt ciklusból egy – például az f-moll fantáziához hasonló – zárt formát hozott létre, amely különálló alkotásként is megállja a helyét.

Nyilvánvaló, hogy a Schubert-feldolgozások nem tükrözik teljes mértékben azt a bravúros és színes zenekarkezelést, amely Dohnányinak saját műveiben hallható. Azonban az is egyértelmű, hogy csupán részleges hasonlóságokat fedezhetünk fel a Schubert-szimfóniák és Dohnányi megoldásai között, hiszen Schubert az adott témákat konkrét hangszerekre képzelte el, míg Dohnányi egy már meglévő zenei anyagból kiindulva hangszerelte meg a schuberti témákat. Mégis: e kompozíciók révén nem csupán a zeneszerző egyedülálló hangszerelési képességeibe, de Dohnányi sajátos Schubert-interpretációjába és Schubert képébe is betekintést nyerhetünk.

⁵⁵ A hangnem megváltoztatásának hátterében azonban a fúvós hangszerek cisz-moll helyett c-mollban való könnyebb intonálása egyaránt közrejátszhatott.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

2. Hangfelvételek

A karmester Dohnányi korábban felidézett recepcióján túl még izgalmasabb kérdés, hogy milyen színvonalon interpretálhatta a hangversenyműsorokon szereplő műveket: ehhez a megjelent kritikákon kívül az ebben az időszakban készült hangfelvételek szolgálhatnak információval. A közelmúltban látott napvilágot a legrészletesebb áttekintés Dohnányi előadóművészi működésének hangzó dokumentumaiból. A Szabó Ferenc János által összeállított jegyzékben a dirigens felvételeinek adatai is fellelhetők, a felvételek száma azonban egyértelműen kevesebbnek tekinthető, mint a zongoraművészé.⁵⁶

9. táblázat. A Budapesti Filharmóniai Társaság együttesével készült hangfelvételek a Dohnányi-korszakban

Dátum, helyszín	Kiadó/ felv. forrása	Szerző, mű	Modern hanghordozón hallgatható-e?
Kereskedelmi forgalomba került hangfelvételek			
1928. június 16. London Columbia Record	Columbia	Liszt–Doppler: I. magyar rapszódia	igen
		Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1928. június 17. London Columbia Record	Columbia	Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453 (Dohnányi zong., vez.)	igen
1928. június 18. London Queen's Hall	His Master's Voice	Erkel: <i>Magyar himnusz</i>	igen
		Egressy Béni: <i>Szózat</i>	
		Dohnányi: <i>Hiszkegy</i>	
		Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b, no. 5	
[1942] Budapest Magyar Rádió	Durium	Erkel: <i>Hunyadi László – Gyászinduló</i>	igen
[1942] Budapest Magyar Rádió	Durium	Mosonyi: <i>Gyászhangok Széchenyi István halálára</i>	igen
Hangverseny- és privát felvételek			
1936. október 26. Budapest Operaház	OSzK Babits Mihály-hagyaték	Bach: Zongoraverseny, A-dúr, BWV 1055 – I. tétel (töredék) (Bartók zong.)	igen

⁵⁶ Szabó, „Dohnányi Ernő előadóművészi diszkográfiája”, i.m., 285–299.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

		Mozart: Hangversenyrondő, A-dúr, K. 386 (töredék) (Bartók zong.)	
1939. április 30. Budapest	OSzK Babits Mihály-hagyaték	Bartók: Rapszódia zongorára és zenekarra, op. 1	igen
1940. január 12. Budapest Operaház	OSzK Babits Mihály-hagyaték	Bartók: <i>Két kép</i> , op. 10 (részletek)	nem
1940. február 5. Budapest	OSzK Babits Mihály-hagyaték	Bartók: I. szvit (részletek)	nem
1941. március 24. Budapest Operaház (koncertfelvétel)	OSzK Babits Mihály-hagyaték	Bartók: <i>A csodálatos mandarin</i> – szvit	nem
		Bartók: Rapszódia zongorára és zenekarra, op. 1 (Faragó György zong.)	
1943. május 3 Pécs, Nemzeti Színház	Janus Pannonius Múzeum, Pécs	Takács Jenő: <i>Tarantella zongorára és zenekarra</i> , op. 39 (Takács Jenő zong.)	igen

Rövidségét tekintve e szerény felsorolás (9. táblázat) meglehetősen elszomorítónak tűnhet az előzőekben tárgyalt gazdag repertoárhoz képest, főleg azért, mert még ezekből sem mindegyik felvétel hallgatható meg.⁵⁷ A Dohnányi hangfelvételeit vizsgáló Kocsis Zoltán is értetlenül regisztrálta egyik tanulmányában az elkészült/fennmaradt karmesteri felvételek csekély számát.⁵⁸ S bár nyilvánvalóan e dokumentumok sem adhatnak teljes képet Dohnányi interpretációjának vonásairól és a zenekar hangzásáról – már csak a felvételek hangminősége miatt sem –, e hangfelvételek mégis egy vizsgálatra érdemes pillanatképet rögzítenek az együttes és dirigense teljesítményéről.

A legkorábbi hangfelvételeket – mint már említettem – saját filharmonikusaival készítette el 1928-ban, európai hangversenykörútjuk londoni állomásán a His Master’s Voice és a Columbia hanglemezzgyártó cég stúdiójában. Magyarországon ennél jóval később, 1942-ben készültek el az első felvételek a dirigens Dohnányi irányításával: a Durium Hanglemezzgyártó cég olyan reprezentatív műveket rögzített a filharmonikusokkal, mint Erkel *Hunyadi László* operájának *Gyászindulója* és Mosonyi

⁵⁷ A hangfelvételekre vonatkozó adatok Szabó Ferenc János Dohnányi-diszkográfiájából származnak. A felvételekről lásd részletesebben: Szabó, „Dohnányi Ernő előadóművészi diszkográfiája”, i.h., valamint a jegyzék néhány adattal frissült angol nyelvű változatát: Uő., „Ernő Dohnányi: A Discography of the Performer”, *Studia Musicologica* LXIII/1–2 (2022): 17–85.

⁵⁸ Kocsis Zoltán, „Dohnányi Dohnányit játszik. Hangfelvételek 1929–1956”, *Dohnányi Évkönyv 2004*, 61–67., 62.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

Mihály *Gyászhangok Széchényi István halálára* című műve.⁵⁹ E kompozíciók ugyanakkor – mint Szabó Ferenc János is rámutatott – nem csupán a hazai reprezentáció fontos elemei voltak, de Dohnányi Magyar Rádióban betöltött hivatalával is kapcsolatban állhattak.⁶⁰ Ebbe a kategóriába sorolhatók azok a hangfelvételek is, amelyeket a Budapesti Hangversenyzenekar vendégkarmestereként készített el 1937-ben a *Himnusz* szimfonikus zenekari és énekkarral is kiegészített változatából a Duriummal.⁶¹

A Magyarországon, a filharmonikusokkal készült privát felvételek zöme valójában Bartók játékát is megőrizte. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Babits Mihály-hagyatékban található töredékes felvételek közül Bach A-dúr zongoraversenyének I. tételéből, Mozart A-dúr hangversenyrondejából és Bartók op. 1-es rapszodiájának előadásáról készültek érhetőek el ma is meghallgatható hangfelvételen Bartók zongoraszólójával. A Babits-hagyatékban ugyanakkor olyan dokumentumok is fennmaradtak, amelyek ma már sajnálatos módon nem játszhatók. Ilyenek, a *Két képről* és az I. szvitről 1940-ben rögzített részletek, valamint az 1941-ben felvett *Csodálatos mandarin* szvitváltozatának és Dohnányi zongorista növendéke, Faragó György szólójával előadott op. 1-es rapszodiának a hanganyaga. Valamelyest kilóg a sorból az a mára már feledésbe került – és Szabó Ferenc János felsorolásában elsőként megjelenő – 1943-ban Pécsen rögzített hangversenyfelvétel, amelyen Dohnányi Takács Jenő *Tarantella zongorára és zenekarra* című művét dirigálja a szerző zongoraszólójával. A felvétel ugyanakkor azért is tekinthető kiemelkedő jelentőségűnek, mert egy, a fiatalabb generációba tartozó kortárs zeneszerző művének interpretációját rögzíti.

Összességében megállapítható azonban, hogy a kereskedelmi forgalomba került és privát hangfelvételeken meghallgatható művek nagy része egyáltalán nem tükrözi a filharmonikusok és karmestere sokszínű műsorösszeállítását. A külföldi és budapesti felvételek – mint ahogy az a 9. táblázatból látszik – ugyanakkor szinte kizárólag magyarok vagy magyar vonatkozásúak: ebben nyilvánvalóan a hanglemezkiadók elvárása is közrejátszott.

Saját zenekarán kívül az 1930-as években két külföldi együttes is rögzített felvételt a karmester Dohnányival. A His Master's Voice a budapesti együttesel készített lemezfelvétel után három évvel, 1931-ben vette fel a London Symphony Orchestra

⁵⁹ Szabó, „Dohnányi Ernő előadóművészi diszkográfiája”, i.m., 271.

⁶⁰ I.h.

⁶¹ I.h.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

interpretációját Dohnányi vezényletével.⁶² A lemezen a dirigens *Gyermekdal-variációit* és *Ruralia hungarica* című művét rögzítették, így valószínűnek tűnik, hogy amikor Dohnányi nem saját zenekarával készített felvételt, a külföldi hanglezgyártó cégek elsősorban a zeneszerző iránt mutathattak érdeklődést. Ezen túl egy 1936-os archív hangversenyfelvétel maradt fenn, amelyen Dohnányi a BBC zenekarat vezényli, és amelyen két évvel korábban bemutatott *Szimfonikus percek* című művének előadását hallhatjuk.⁶³

A hangfelvételeken túl unikális jelentőséggel bírnak azok a filmfelvételek is, amelyek a vezénylő Dohnányit örökítették meg az utókor számára.⁶⁴ Ezek közül a leghosszabbnak és a legérdekesebbnek az a *Rákóczi-indulóról* készült felvétel tekinthető, amely az 1935-ben bemutatott Vajda László rendezte játékfilmben, a *Halló, Budapest!*-ben szerepel.⁶⁵ A filharmonikusokkal készült filmfelvétel további lehetőséget nyújt az együttes muzikusainak és Dohnányi mozdulatainak elemzésére is: az archív felvétel azt dokumentálja – amit már több külföldi kritikus is kiemelt –, hogy az elnökkarnagy világos gesztusokkal irányítja a zenekart. Egy külön kategóriát képeznek azok az audiovizuális dokumentumok, amelyek a televízió filmhíradója számára készültek. A rövid, egy-másfél perces felvételek elkészítésének általában különleges apropója volt. 1940-ben például Dohnányi filharmonikusai élén Bartók *Két kép* című művének második tételét, „A falu táncá”-t vezényli a szerző jelenlétében, így a képkockákon a Magyarországot nemsokára örökre elhagyó Bartók is megjelenik.⁶⁶ Dohnányi hatvanhatodik születésnapja alkalmából, 1943-ban a Rádió Stúdiójában is készült egy hasonlóan rövid lélegzetű felvétel: ezen Dohnányi saját művének, a *Szimfonikus percek* zárótételét dirigálja.⁶⁷ A bravúros finálé előadását mind a filharmonikusok mind pedig Dohnányi részéről nagyfokú virtuozitás jellemzi. Egy másik, a külföldi turnék kapcsán már említett 1943-as, a Horthy-család jelenlétében rögzített propagandisztikus filmfelvételen Dohnányi az újonnan megalapított Rádiózenekar élén Liszt *Les préludes* című nagyszabású

⁶² Szabó, „Dohnányi Ernő előadóművészi diszkográfiája”, i.m., 289.

⁶³ I.m., 297.

⁶⁴ A karmester Dohnányi filmfelvételeinek listáját Szabó Ferenc János angol nyelvű publikációjában adta közre, amelyet jelen sorok írójával közösen állított össze. Szabó, „Ernö Dohnányi: A Discography of the Performer”, i.m., 83–84.

⁶⁵ A filmről lásd a Nemzeti Filmintézet honlapján található adatlapot: <https://nfi.hu/filmarchivum/kutatasoktatás/hungarika-kutatas-1/120-most-wanted/hangosfilm/hallo-budapest.html> (utolsó megtekintés: 2023. január). Továbbá: Szabó, „Ernö Dohnányi: A Discography of the Performer”, i.m., 83.

⁶⁶ <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3629> (utolsó megtekintés: 2023. június).

⁶⁷ <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5104> (utolsó megtekintés: 2023. június).

III. Hangszerelések, hangfelvételek

szimfonikus költeményének egy részletét dirigálja.⁶⁸ A híradó ugyanakkor egy olyan fontos eseményen is jelen volt 1944-ben, amikor az akkor százéves *Szózat* új felvételére került sor Dohnányi vezényletével.⁶⁹

Érdemes lenne külön figyelmet fordítani az archív hang- és filmfelvételek hangzásának és minőségének kérdésére, ez azonban már egy távolabbi tématerületre vezetne, mégpedig a rögzítés történelmi és technikai fejlődésének mélyreható vizsgálatához. Megemlíteném azonban, hogy több esetben éppen a felvételek archív minősége miatt nem értelmezhetők világosan az interpretáció legelemibb vonásai. A *Két kép* „A falu tánca” című filmfelvételén például a fennmaradt videó több ponton nem találkozik a háttérben hangzó hanganyaggal, így Dohnányi mozdulatai sem mindig a megfelelő zenei részekhez társulnak. A hangfelvételek között azonban vannak olyanok, amelyek további vizsgálatra érdemesnek tekinthetők. Bár az alkalmi és a repertoáron egyébként nem szereplő kompozíciók felvételei már önmagukban is egy érdekes információt hordozhatnak az együttes és Dohnányi interpretációjáról, ezeknél mégis jóval izgalmasabbak azoknak a kompozícióknak a felvételei, amelyeket más együttesek is előadtak ebben az időszakban. Az összehasonlító elemzésre pedig – úgy vélem – a legalkalmasabbnak az 1928-as turné állomásán készült felvételek a legalkalmasabbak. A lemezre vett művek közül ráadásul néhány kompozíció interpretációjáról nemcsak az ottani hangversenyek során született kritikák érhetők el, de közülük néhányról az európai zeneélet legjelentősebb együttesei is készítettek lemezfelvételt. A következőkben néhány összehasonlító hangfelvétel-elemzés és a kritikai recepció felidézésével próbálom megrajzolni Dohnányinak és együttesének színvonalát a nemzetközi kritikairás és a külföldi zenekarok mércéjével.

Dohnányi egy vele készített interjúban Európa elsőrangú zenekarai közé sorolta saját együttesét. Az interjú egy szakaszában konkrétan meg is nevezte azt a másik két zenekart, amelyet – legalábbis Dohnányi – a legjobbnak vélt a nemzetközi zeneéletben: a Bécsi Filharmonikusokat és a Mengelberg vezette Concertgebouw együttesét.

Én sokat jártam külföldön, részben közvetlen tapasztalatból ismerem Európa majd minden számottevő zenekarát, hisz a legtöbbször dirigáltam is, de mondhatom, hogy a Filharmonikusok zenekara nem marad mögötte Európa

⁶⁸ <https://filmhirdokonline.hu/watch.php?id=5189> (utolsó megtekintés: 2023. június).

⁶⁹ <https://filmhirdokonline.hu/watch.php?id=5774> (utolsó megtekintés: 2023. június).

III. Hangszerelések, hangfelvételek

másik két kimagasló orkeszterének, a bécsinek és a hollandusok Mengelberg vezetése alatt álló orkeszterének. Ezeknek is megvan a maguk kvalitása természetesen, a hollandus zenekarnak például bámulatos a fegyelme, ami olyan élvezetessé és könnyűvé teszi a munkát velük.⁷⁰

A turnék helyszínein megjelent beszámolók is gyakran hasonlították össze a magyar együttes teljesítményét más európai együttesekével – főként azokkal, akik akkoriban hangversenyeztek náluk –, ez azonban csak a legkorábbi hangversenyek alkalmával volt jellemző. Érdeemes felvetni ugyanakkor azt a kérdést, hogy a külföldi kritikusok milyen zenekari ideálok alapján fogalmazhatták meg véleményüket, s hogy egyáltalán létezett-e ilyen a két világháború közötti években a nemzetközi hangversenyéletben. Közvetlen ismereteket például az általuk hallott helyi és vendégzenekarok fellépései során, közvetett tapasztalatokat pedig a médiában közvetített vagy hanghordozó eszközön elérhető felvételekről szerezhettek – kérdéses azonban, hogy ezekhez milyen mértékben férhettek hozzá a szakírók. Mindenesetre a források tükrében megállapítható, hogy az együttes külföldi hangversenyeiről számos beszámoló született, amelyekből bőséges gyűjteményt őrzött meg a Filharmóniai Társaság archívuma, ráadásul az együttes 1928-as jubileumi emlékkönyvében ezekből egy válogatás is megjelent.⁷¹ A következőkben a teljesség igénye nélkül a fent említett dokumentumok segítségével próbálok meg kiragadni néhány jellegzetes példát az együttes külföldi fogadtatásáról, s hogy melyik fellépés recepciója kerül részletesen bemutatásra, azt legfőképp a sajtóorgánumok mondanivalója, vagyis tartalma határozta meg.

A budapesti filharmonikusok 1925-ös csehszlovák turnéja előtt a *Prager Tagblatt* adata szerint az előző években a Bécsi és Berlieni Filharmonikusok, valamint a római az Agostino Zenekara látogatott el hozzájuk.⁷² Említésük azért is szükséges, mert Dohnányi filharmonikusai épp e három európai rangú zenekar mellett léptek fel a már említett két évvel későbbi, frankfurti esemény keretében. A filharmonikusok 1925. szeptember 22-i,

⁷⁰ N.N., „Dohnányi mondja Párizsban a magyar siker két estéje után...”, i.m., 14. Gyűjteményes kiadása: *Dohnányi-írások*, 331–334. Valószínű, hogy Dohnányinak azért a két korábban említett együttes juthatott eszébe, mert éppen a jubileumi turnét megelőző évben, 1927-ben mind az amszterdami zenekart, mind pedig a Bécsi Filharmonikusokat dirigálta vendégkarmesterként. Lásd ehhez a dolgozat első fejezetét és az 1.b függelékét.

⁷¹ A kiadvány az eredeti szövegeket és azok fordításait is közli. Lásd: „Az 1928. évi művészi körútról szóló külföldi sajtóvélemények” című fejezetet: Isoz, 47–61. Érdekes, hogy a korábbi, 1925-ös hangverseny kritikáiból egyet sem választottak be a kiadványba.

⁷² E. R., „Die Budapester Philharmoniker in Prag”, *Prager Tagblatt* (1925. szeptember 25.). A hiányos adatolását lapkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

brünni hangversenyéről beszámoló *Tagesbote* az együttes hegedűpultját a korábban vendégként szereplő Bécsi Filharmonikusok és az Agostino Zenekar hangzásával hasonlította össze: a névtelen kritikus szerint a két együtteshez képest a magyar zenekar hegedűsei élesebben, nehézkesebben, kevésbé éneklően, de érzékibb módon és izzóbban játszottak.⁷³

A filharmonikusok 1928-as európai turnéja alkalmával is több kritikus hasonlította más együttesekhez Dohnányi zenekarát. A párizsi koncertről beszámoló marseille-i kritika szerint a zenekar teljesítménye Közép-Európa együtteseinek színvonalával volt egyenértékű.⁷⁴ A londoni sajtótermék, a *Daily Mail* kiemelte, hogy magyar zenekart eddig még nem hallottak, de a háború óta odalátogató amerikai, cseh és német zenekarok mellett is elsőrangú teljesítményt nyújtott.⁷⁵ Az első londoni hangverseny (1928. június 15.) után a *Times*ban beszámoló névtelen kritikus éppen a „kifogástalan játékú” – az alfejezet elején idézett Dohnányi-interjúban nem szereplő – Berliini Filharmonikusokkal hasonlította össze a magyarországi filharmonikusokat, amelynek „spontaneitása” és az egyes hangszerek, valamint hangszercsoportok hangzásának tökéletessége nyugtázta le.⁷⁶ Az együttes 1931-es bécsi vendégszereplését követően a magyarországi illetőségű *Pester Lloyd* újságírója szintén a berliini együttesrel vette össze Dohnányi zenekarát. Szerinte a filharmonikusok hangzása inkább a Berliini Filharmonikusokéhoz hasonlít, mintsem a bécsi zenekarhoz, akiknek vonósok puhább és fényesebb, mint a budapestiek vonósainak hűvösebb hangszíne.⁷⁷ E megfigyeléseket ma már nem tudjuk objektíven sem igazolni, sem megcáfolni, mégis, talán a fennmaradt hangfelvételek valamelyest iránymutatók lehetnek az európai együttesek színvonalának értékelésekor.

A mai szakirodalomban ilyesfajta összehasonlító elemzésre olyan speciális tématerület vállalkozott, mint a hangfelvétel-elemzés. A 20. század első felének hangfelvételeiről szóló monográfiájában Robert Philipp külön fejezetet szentelt a korszak

⁷³ N.N., „Sinfoniekonzert der Budapester Philharmoniker”, *Tagesbote* (1925. szeptember 25.). A hiányos adatolású lapkivágatot lásd: MZA/BFTZ.

⁷⁴ A *Le Petit Marseillais* című lap 1928. június 16-án megjelent kritikáját idézi: Isoz, 47–61., 52.

⁷⁵ A hiányos adatolású kigépzelt kritikát lásd: MZA/BFTZ

⁷⁶ A Berliini Filharmonikusok együttese Furtwängler vezényletével az előző évben 1927. november 5-én és 7-én adott hangversenyt Londonban. A hivatkozott, hiányos adatolású kigépzelt kritikát lásd: MZA/BFTZ.

⁷⁷ „Die Disziplin will überhaupt vor dem Klang gelobt sein; in jener sind die ungarischen Philharmoniker mehr mit den Berlinern zu vergleichen, als in diesem mit den Wienern, deren Streicherton weicher und strahlender zugleich sein mag als der herbere der Budapester.” N.N., „Großer Erfolg der Budapester Philharmoniker”, *Pester Lloyd* LXXVIII/176 (1931. augusztus 5.): 7–8., 7.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

zenekaraiban helyet foglaló fafúvósok előadásmódjának, s hangsúlyosan értekezett a felvételeken tetten érhető vibrato-előadásmódról.⁷⁸ Az európai zenekarok hangfelvételei között a Budapesti Filharmóniai Társaság Mozart G-dúr zongoraversenyének (K. 453) felvételét is bevonta vizsgálódásába. A szerző a fafúvósok közül a fuvola, az oboa és a fagott előadásmódjának tanulmányozásakor szerepeltette elemzésében a budapesti együttes felvételét, s megállapítása szerint a fuvolajátékos mérsékelt vibratós vagy inkább vibrato nélküli játékmódja leginkább a prágai, milánói, berlini és bécsi együttesekéhez hasonló.⁷⁹ Bár nem tudjuk, hogy az együttes fuvolásai közül ki játszhatta a Philipp által kiemelt passzust, a felsorolás alapján egyértelműen kitűnik, hogy a legjelentősebb európai zenekarokban helyet foglaló fuvolajátékosok hasonló technikát alkalmaztak.⁸⁰

Ahhoz, hogy valóban képet kaphassunk arról, hogy a karmester Dohnányi együttese milyen nivójú lehetett, ezen a ponton más európai zenekarok ebből az időszakból származó felvételeit is be kell vonnunk a vizsgálódásba. Bár a filharmonikusok hangfelvételen rögzített repertoárja – mint a 9. táblázat is igazolja – csaknem magyar vonatkozású művekből áll, a Mozart-versenymű kivételt képez. Azok a kompozíciók is figyelmet érdemelnek, amelyek ugyan a hazai repertoárhoz köthetők, de külföldi együttesek műsorán és felvételein is szerepeltek ebben az időszakban – ilyen volt a nemzetközi hangversenyéletben is népszerű *Rákóczi-induló* és a Doppler hangszerelte Liszt I. rapszódia.

Közülük például a *Rákóczi-induló*ról a filharmonikusok két, 1928-as hangfelvételén (9. táblázat) kívül készült ilyen a már idézett Dohnányi-interjúban említett zenekarokkal, mégpedig a Mengelberg vezényelte Concertgebouw együttesével 1926-ban,⁸¹ illetve a Berlini Filharmonikusokkal Furtwängler vezényletével 1930-ban (10. táblázat).⁸²

⁷⁸ Robert Philipp, *Early Recordings and Musical Style. Changing Tastes in Instrumental Performance 1900–1950* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 109–139.

⁷⁹ I.m., 118.

⁸⁰ 1928-ban az együttes fuvolaszólámát Dömötör Lajos, Hochstrasser Ferenc, Meisel Gusztáv, Türr István és Fischer Károly erősítették. Csuka, 98. Továbbá: Laskai, „A Filharmóniai Társaság Zenekarának és az intézmény választmányának tagjai”, i.m.

⁸¹ A hangfelvételre vonatkozó adatokat lásd a CHARM (Centre for the History and Analysis of Recorded Music) online kereső felületén. https://charm.rhul.ac.uk/sound/sound_search.html (Utolsó megtekintés: 2023. január). Továbbá a felvétel elérhetőségének internetes adatai: https://www.youtube.com/watch?v=dXRP_0ymQQc (Utolsó megtekintés: 2023. január).

⁸² A hangfelvétel adatait lásd a CHARM idézett keresőfelületén. A felvétel az alábbi linken is hozzáférhető: https://www.youtube.com/watch?v=WRvS_kk-WcI (Utolsó megtekintés: 2023. január).

III. Hangszerelések, hangfelvételek

10. táblázat. A Budapesti Filharmóniai Társaság, az amsterdami Concertgebouw és a Berliini Filharmonikusok felvételei Berlioz *Rákóczi-induló*jából

Mű	Zenekar/karmester	Dátum, helyszín	Felvételt készítő cég	Matricaszám(ok)
Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	Budapesti Filharmóniai Társaság, Dohnányi	1928. június 16. London	Columbia Record	WAX 3789-1
	Budapesti Filharmóniai Társaság, Dohnányi	1928. június 18. London	His Master's Voice	CR2092-1
	Concertgebouworkest, Mengelberg	1926. május 1. Amsterdam, Concertgebouw, Grote Zaal,	Columbia Record	WAX 1542
	Berlini Filharmonikusok, Furtwängler	1930. január 1. Berlin, Hohschule für Musik	Polydor	Koch 3-7073-2. DG POCG2342/4

A *Rákóczi-induló* felvételei közül időtartamát tekintve a legrövidebb Mengelbergé, ezt a felvételt Dohnányi és Furtwängler zenekaránál gyorsabb és feszesebb tempó jellemzi (11. táblázat). A leghosszabb felvétel a Berliini Filharmonikusokkal, Furtwängler vezetésével került rögzítésre, ez a két másik felvételnél kissé lassabb és kevésbé feszes tempójú, aminek következtében az indulót jellemző karakterisztikus ritmusok, stílusjegyek a másik két felvételhez képest kevésbé érvényesülnek. E két felvétel időtartama között helyezkedik el a Budapesti Filharmóniai Társaság két felvételének – csaknem megegyező – duratája, amelyeket mérsékelt, de egyenletes tempó jellemez.

A négy *Rákóczi-induló* felvétel legszembetűnőbb különbsége a befejező ütemek interpretációjában fedezhető fel: Dohnányi és Furtwängler értelmezésében kiszélesített tempóban záródik az induló, míg Mengelberg együttesének tolmácsolásában egy folyamatos tempóbeli és dinamikai fokozást követően mérsékelt lassítással végződik a felvétel. A hangfelvételek minőségét illetően egyértelműen érzékelhető, hogy azok a 20. század első felének legkvalitásosabb lemezgyártó cégei által kerültek rögzítésre. Ám ennek ellenére is nehéz objektív ítéletet alkotni az együttesek színvonaláról: a fent említett felvételek alapján megállapítható, hogy a Dohnányi-interjúban szereplő állítás

III. Hangszerelések, hangfelvételek

szerint a Filharmóniai Társaság, ha nem is Európa első három legjobb zenekara közé tartozott, de európai viszonylatban valószínűleg igen nivós együttesnek volt tekinthető.

11. táblázat. A *Rákóczi-induló* durátája a budapesti, az amsterdami és a berlini zenekar felvételein

Zenekar, karmester	Lemezgyártó cég	Durata
Budapesti Fiharmóniai Társaság Zenekara, Dohnányi	Columbia Record	3'52''
	His Master's Voice	3'51''
Concertgebouworkest, Mengelberg	Columbia Record	3'14''
Berlini Filharmonikusok, Furtwängler	Polydor	4'25''

A Budapesti Filharmonikusoknak a *Rákóczi-induló*ból készült két felvétele mindössze két nap eltéréssel került rögzítésre (10. táblázat): talán ezzel is magyarázható az, hogy a két felvétel durátája csaknem megegyezik. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a Columbia cég által rögzített interpretáció esetében a mű kezdetén mérsékeltabb a tempóvétel. Az induló zárószakaszában a His Master's Voice készítette felvételen valamelyest nagyobb lassítás érzékelhető a másik felvételhez képest.

A filharmonikusok 1928-as londoni hangfelvételei közül talán a Mozart G-dúr zongoraversenyéről (K. 453) készült tekinthető a legérdekesebbnek, amelyen a zenekart Dohnányi a zongora mellől vezényelte. Ugyanakkor – mint már korábban szó volt róla – ez az eljárás a korabeli zeneéletben meglehetősen szokatlannak számított, amivel Dohnányi nem csupán e különös vezényléstechnikai bravúrt, de a nemzetközi zeneéletben már ismert koncertzongorista adottságait is be tudta mutatni. Korábban, az 1925-ös brünni és prágai hangversenyek alkalmával adták elő a kompozíciót, igaz, a beszámolók szerint Brünnben épp a Mozart-zongoraverseny előadása közben történt kellemetlen incidens:

A program második száma Mozart G-dúr zongora-hangversenye volt. Dohnányi ül a zongoránál: a dirigens-állvány üres. Dohnányi művész, a zongora mellől, játék közben vezényel. Úgy tűnik fel, mintha az egész zenekar ő volna: mindenkit egy-egy idegszál köt a zongorához. Mozart lelke ömlik el

III. Hangszerelések, hangfelvételek

a hallgatóságon: mindenkin ünnepi érzés lesz úrrá. Az „Allegro” végefelé baj történik: a teremnek az a fele, ahol a zenekar ül, hogy-hogynem, *rövidzárlat folytán sötétségbe borult*, csak a terem hátulsó felében ég a lámpa. Nemcsak, hogy a kottát nem láthatják a zenészeik, de ők maguk is homályba borultak. És íme: a zene hangzik tovább, a mozarti vidámság, könnyedség tovább cseng, a közönség csak ámul-bámul s csak akkor ocsúdik fel, mikor a darab utolsó akkordjai is elcsendülnek.⁸³

Az 1928-ban rögzített felvétel előtt két nappal e mű a június 15-i londoni hangversenyen is szerepelt. Az előadás színvonaláról a helyi lapokban megjelent kritikák tanúsodnak, amelyek rámutattak az interpretáció hangversenytermi előadásának hiányosságaira, amelyek – mint az a sajtóhíradásokból kiderül – a zenekar ültetési rendje és Dohnányi színpadon való elhelyezkedése miatt következhetnek be. A *The Morning Post* kritikája ekképpen számolt be a hangversenyéről:

Véleményem szerint a Mozart zongoraverseny előadása, melyben Dohnányi volt a szólista, nem volt kielégítő, főként azért, mert Dohnányi a zongora mellől vezényelt, és mert a koncertmester nem láthatta a zongorista esetenkénti instrukcióit. Az első tétel kezdeténél számottevő zűrzavar volt tapasztalható.⁸⁴

A *The Times* kritikusa az előadás értékelésekor szintén a nem megfelelően kialakított ültetésre gyanakodott:

Dohnányi elragadóan kifinomult interpretációval szolgált Mozart G-dúr zongoraversenyében, melyet a zenekar néhány tagja kísért, akiket a zongora mellől dirigált. Tökéletesen kísérték, de volt egy vagy két pillanat a tutti passzázásokban, ahol a szándék nem volt teljesen kielégítő. A fűvósok talán túl messze ültek a vonósoktól ahhoz, hogy meglegyenek a látható karmesteri ütés nélkül.⁸⁵

⁸³ G. P., „A budapesti filharmonikusok Brűnben. Hogy volt! – a morva fővárosban. Brűnni levél”, *Nemzeti Ujság* VII/217 (1925. szeptember 27.): 11. Galafrés Elza monográfiája szerint hasonló eset történt Dohnányival Montrealban, ahol egy szólószingora-hangverseny közben fellépő áramszünet ellenére játszotta végig Liszt IX. rapszódiját. Galafrés, *Lives... Loves... Losses*, i.m., 139.

⁸⁴ Idézi: Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész, i.m., 310–311.

⁸⁵ I.m., 311.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

A szokatlan elhelyezkedés kapcsán a legfontosabb kérdés talán az, hogy ez esetben a zongora milyen pozícióban helyezkedhetett el a zenekari muzikusokhoz képest – erről ugyanis még a zenekar ültetési rendjéről fennmaradt csekély számú dokumentum sem tájékoztat. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a kritikus kiemelte: Dohnányi zongorázását a zenekarnak csupán néhány tagja kísérte. Mindezek alapján egyértelműen látszik, hogy Dohnányi szem előtt tartotta a kompozíció autentikus előadását – legalábbis a zenekar létszámát illetően.⁸⁶ A *The Times* kritikusával szemben az *Observer* úgy vélekedett, hogy az együttes tökéletes teljesítményt nyújtott, s ezt még külön karmesterrel sem érhették volna el jobb színvonalon.⁸⁷

A felmerült kérdésekre valószínűleg a két nappal később, a Columbia hanglemezcég által – bizonyára más körülmények között – rögzített hangfelvétele sem ad választ, ám rávilágít az interpretáció bizonyos aspektusaira.⁸⁸ Mindenesetre a *The Morning Post* által észlelt „zürzavar” az első tétel elején a hangfelvétel megegyező szakaszában egyáltalán nem érzékelhető, s a kritikus által említett tutti szakaszoknál sem tapasztalhatók a hangverseny alkalmával megfigyelt hiányosságok. Csupán a harmadik tételben jelenik meg némi pontatlanság: a zenekar és zongora frazírozása ugyanis több ponton nincs összhangban a felvételen, mégpedig azért, mert Dohnányinak ebben a tételben a leghajlékonyabb és a legszabadabb az előadásmódja, a zenekar azonban nem mindig a megfelelő tempóban, inkább sokkal szögletesebben és kevesebb szabadsággal kíséri.

Összehasonlításként – bár csaknem egy évtizeddel későbből – az 1930-as évek második feléből találunk hasonló felvételt, amelyen ugyanezt a versenyművet Edwin Fischer saját nevét viselő kamarazenekarával Dohnányihoz hasonlóan a zongora mellől irányította.⁸⁹ Jól érzékelhető, hogy ez utóbbi, 1937-ben rögzített felvétel a budapesti filharmonikusok játékához képest valamelyest kiegyensúlyozottabb előadást örökített

⁸⁶ A mozarti zenekar összetételéhez lásd: Roland Jackson, *Performance Practice: A Dictionary-Guide for Musicians* (New York–London: Routledge, 2005), 279.

⁸⁷ Isoz, 54.

⁸⁸ A felvétel CD-lemez formájában is kiadásra került, lásd például: *The Vintage Collection. Mozart. Two Historic Performances*. BBC CD 757 (BBC Enterprises Ltd, 1990). Továbbá a hangfelvétel az interneten egyaránt elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=tSo5SKsSQ6s&list=RDtSo5SKsSQ6s&start_radio=1 (Utolsó megtekintés: 2023. január).

⁸⁹ A felvételek adatait lásd a már idézett CHARM-adatbázisban: https://charm.rhul.ac.uk/discography/search/search_simple (Utolsó megtekintés: 2023. január). A hangfelvétel továbbá az interneten is hozzáférhető: <https://www.youtube.com/watch?v=sWyILIFEAOI&t=454s> (Utolsó megtekintés: 2023. január).

III. Hangszerelések, hangfelvételek

meg, jóllehet ebben a két felvétel közötti időbeli különbségnek, illetve a hangfelvétel minőségének is szerepe lehet.

A Mozart-versenyművön kívül az 1920-as évek, és egyáltalán a Filharmóniai Társaság Dohnányi irányítása időszakából származó, kereskedelmi forgalomba került felvételek közül Liszt XIV. magyar rapszodiájának Doppler Ferenc-féle zenekari átíratáról (I. rapszódia) készült tekinthető a leghosszabbnak. A Columbia hanglemezkiadó cég készítette felvétel a zenekarnak a korábban idézett és a nyugat-európai turné állomásain megjelent kritikák által már emlegetett kvalitásait példázza: a hangfelvételen a vonósoknak és a fúvósok az előadásmódja egyaránt igen színvonalas benyomást kelt.⁹⁰ A felvételt fegyelmezett tempóvételek és kiegyensúlyozott dinamika jellemzi annak ellenére, hogy a felvétel más tekintetben több ponton mégis igen hajlékony. Az együttes tutti részeiben mind a vonósok, mind pedig a fúvósok egyenletes teljesítményt nyújtanak. Figyelemre méltóak az együttes muzikusainak hangszerszólói is, például a kompozíció első felének hárfaszólói, amelyeket az akkoriban az együttesben helyet foglaló Mosshammer Ottó, Lange Reinhold vagy Rékai Miklós játszhatott.⁹¹ A fuvola, a klarinét és a hegedű hangszerszólói is kiemelkedők: a fúvósok szólamait a szólamvezető Dömötör Lajos (fuvola), Váczi Károly (klarinét), valamint a koncertmester, Baré Emil szólaltathatta meg.⁹² A mű befejező részében ezen kívül külön is figyelemreméltó a vonósok pizzicato játéka és virtuozitása.

E kompozíció néhány évvel korábban, 1920-ban a Berliini Filharmonikusok és a magyar származású – és a budapesti együttest is korábban gyakran irányító – Arthur Nikisch előadásában is rögzítésre került a Deutsche Grammophon jóvoltából.⁹³ A budapesti és a berlini együttes felvételei közti legnagyobb különbségnek a minőségük és duratájuk tekinthető (12. táblázat). Bár a Nikisch-vezényelte interpretációt nyolc évvel korábban rögzítették, úgy tűnik, e pár év is döntő jelentőségűnek számít a hangrögzítés technikájának fejlődése szempontjából, így a budapesti zenekar játéka a Columbia Records által készített lemeze valamivel kedvezőbb minőségű. Ennél szembetűnőbb

⁹⁰ A CD-formátumban is publikált felvétel műsorfüzetében a rögzítés dátumát illetően tévesen 1929-es dátum szerepel. *150 éves a Filharmóniai Társaság Zenekara*, BR 0275 AAD 1–2 ([Budapest:] Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara, 2003).

⁹¹ Lásd továbbá a muzikusokról: Laskai, „A Filharmóniai Társaság Zenekarának és az intézmény választmányának tagjai”, i.m.

⁹² I.h.

⁹³ Galkin, i.m., 647. Megemlítené, hogy a hangfelvétel Nikisch halála előtt két évvel készült.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

azonban a két együttes játékidéje közötti jelentős eltérés, ami a berlini együttes lassú tempóválasztásával magyarázható.

12. táblázat. A Liszt I. rapszódia durátája a budapesti és a berlini zenekar felvételein

Zenekar, karmester	Lemezgyártó cég, sorszám	Durata
Berlini Filharmonikusok, Arthur Nikisch (1920)	Deutsche Grammophon, DGG 2562–352	13'35"
Budapesti Filharmonikusok, Dohnányi (1928)	Columbia Record, WAX 3786–1-2	10'18"

A Nikisch által vett meglehetősen vontatott interpretációból feltűnően kiugranak az éles és nyújtott ritmusok, amellyel a magyar születésű dirigens nyilvánvalóan a kompozíció magyar színezetét kívánta kiemelni. Megfigyelhető a tutti szakaszok egyes részeinek esztamos lüktető játékmódja is, amivel vélhetően szintén a mű magyar vagy népi jellegzetességeit kívánta érzékeltetni. A dirigens tempóvételei ugyanakkor meglehetősen szeszélyesek: a komótos, már-már eseménytelennek ható interpretációtól a túlzott hajszolásig egyaránt találhatunk példát a felvételen, ám ennek ellenére a berlini együttes muzikusainak játéka – különösen a rapszódia gyors formarészében – igen virtuóznak tekinthető.

Sajnálatos, hogy a karmester Dohnányival 1944-es emigrációja után már nem készültek lemezfelvételek, csupán néhány privát és hangversenyfelvétel őrzi az idős mester interpretációjának vonásait.⁹⁴ S bár ez utóbbiak nem professzionális, hanem egyetemi, amatőr zenekarokkal készültek, a rögzített repertoárt tekintve mégis figyelemre méltónak tekinthetők, hiszen saját művein kívül Beethoven, Brahms, Bruckner és Haydn kompozícióit is dirigálta (13. táblázat).⁹⁵ Köztük pedig olyan műveket is, amelyeket ritkán, vagy egyáltalán nem vezényelt karmesteri pályafutása során.

⁹⁴ E hangfelvételek Dohnányi amerikai hagyatékával kerültek az MZA Dohnányi-gyűjteményébe. A felvételek jelzeteit lásd az 13. táblázatban.

⁹⁵ Szabó, „Dohnányi Ernő előadóművészi diszkográfiája”, i.m., 297–312.

III. Hangszerelések, hangfelvételek

13. táblázat. A karmester koncertfelvételei az Egyesült Államokban

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Műsor</i>	<i>Zenekar, közreműködő(k)</i>	<i>Jelzet</i>
1951 Tallahassee, Florida State University	Dohnányi: Hegedűverseny, c-moll, op. 43	Florida State University Symphony Orchestra, Magnes Frances (heg.)	MZA-DE-Ta-AV 2.001–2
1952 Florida	Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	State Symphony of Florida	MZA-DE-Ta-AV 2.004–5
1952 Athens, Ohio University	Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	Ohio University Symphony	MZA-DE-Ta-AV 2.045
1953 Athens, Ohio University	Beethoven: Mise, C-dúr, op. 86 Beethoven: <i>Karfantázia</i> , op. 80	Ohio University Symphony, Ohio University Chorus John hazerigg (zong.), Betty Stewart (szoprán), Helen Friend (alt), Hollace Armont (tenor), Bertram Rowe (basszus)	MZA-DE-Ta-AV 2.046
1954 Athens, Ohio University	Dohnányi: <i>Amerikai rapszódia</i> , op. 47 Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36 Dohnányi: <i>Stabat Mater</i> , op. 46	Ohio University Symphony, Ohio University Chorus	MZA-DE-Ta-AV 2.010
1955 Athens, Ohio University	Haydn: <i>A teremtés</i> , Hob. XXI:2	Ohio University Symphony, Ohio University Chorus	MZA-DE-Ta-AV 2.015/1–2
1958 Tallahassee, Florida State University	Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25	Florida State University Symphony Orchestra, Catherine Smith (zong.),	MZA-DE-Ta-AV 2.029
1958 Athens, Ohio University [hiányos felvétel]	Brahms: <i>Alt-rapszódia</i> , op. 53 Dohnányi: <i>Stabat Mater</i> , op. 46 Bruckner: <i>Te Deum</i>	Ohio University Symphony, Ohio University Chorus, Marlene Bumgardner, Olive Fredericks, Patricia Sohles (ének)	MZA-DE-Ta-AV 2.034
1959 Tallahassee, Florida State University	Beethoven: Zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Florida State University Symphony Orchestra, Joseph Running (zong.)	MZA-DE-Ta-AV 2.035

III. Hangszerelések, hangfelvételek

1959 Athens, Ohio University	Brahms: Zongoraverseny, B-dúr, op. 83 Brahms: Szimfónia, D-dúr, op. 73	Ohio University Symphony, Eugene Jennings (zong.)	MZA-DE-Ta-AV 2.038/1–2
1959 Atlanta	Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	Atlanta Symphony	MZA-DE-Ta-AV 2.039

E tekintetben kiemelkedő jelentőségűnek számítanak például Beethoven C-dúr miséjének és *Karfantáziájának*, Haydn *Teremtés* című oratóriumának, Brahms *Alt-rapszódiajának* vagy Bruckner *Te Deumának* Dohnányi vezényelte felvételei. E felvételek azonban már sem a közreműködők tekintetében, sem minőségüket tekintve nem hasonlíthatók Dohnányi korábbi karmesteri működésének dokumentumaihoz. A felvételek megléte mindenesetre arról tanúskodik, hogy Dohnányi bár kevesebb alkalommal, de még utolsó éveiben is előszeretettel vette kezébe a karmesteri pálcát, és nem csak saját művei interpretációjakor. Feltételezhető, hogy Egyesült Államok egyetemi zenekaraival létrejött hangversenyek is meglehetett az a többek által korábban kiemelt zenei érzeke, amivel a zenekar tagjaira hatni tudott.⁹⁶ Legalábbis erről tanúskodik egykori növendéke és monográfusa, Vázsonyi Bálint visszaemlékezése, aki testközelből tapasztalhatta Dohnányi kisugárzásának erejét, s mint kiemelte: „[Dohnányi] csak ránézett a zenekarra – és a muzikusok önkívületben játszották a zenét, mely tőlük egyébként meglehetősen távol állt.”⁹⁷

⁹⁶ A Dohnányi neve alatt megjelent, ám kétes szerzőségű – mint az utóbbi kutatások alapján kiderült, inkább Dohnányi harmadik feleségének tulajdonítható visszaemlékezés-kötetben a – *Búcsú és üzenetben* (angol nyelven *Message to Posterity*) a következőket olvashatjuk a szereplő zenekarokról. „Az egyetemi zenekar, néhány csekély kivétellel, csupa növendékből áll. Valamennyiüket nagyon elfoglalják tanulmányaik, s nagyon gyatrán honorálják is őket, így nehéz fegyelmet tartani köztük, viszont én – kissé lehordva őket, fegyelmet teremtettem, s a legtöbbet sikerült kihoznom belőlük. Igazán rendes előadásokat produkáltunk, sokan azt mondták, még New Yorknak is díszeré válnék.” Lásd Kusz Veronika közreadását, amelyben a szöveg magyar és angol változatának összevetése mellett a szerzői rétegek szétválasztására is vállalkozott. Kusz Veronika, „Dohnányi Ernő az utókornak. Búcsú és üzenet (Message to Posterity)”, *Magyar Zene* LII/1 (2014. február): 58–90.

⁹⁷ Vázsonyi, 308.

Összegzés

Dohnányi Ernő karmesteri működésének megismerése a zeneszerző életművét feltáró, valamint a két világháború közötti zeneélet-kutatás egyik aktuális fejezetének tekinthető. Bár a Dohnányi-œuvre feldolgozása az utóbbi két évtizedben egyre intenzívebbé vált, Dohnányi, a dirigens pályája mindeddig nem képezte célzott tudományos vizsgálatok részét. Ráadásul azok a kiadványok, amelyek karmesteri működésének legfontosabb állomásának, a Budapesti Filharmóniai Társaságnak a történetével foglalkoznak, összefoglaló és inkább ismeretterjesztő jellegük miatt csupán általános áttekintésére vállalkozhattak Dohnányi elnökkarnagyi működését elemezve. A Budapesti Filharmóniai Társaságnak az immár a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában letétként elhelyezett irattári gyűjteményében található primer források azonban lehetőséget nyújtanak Dohnányi magyarországi karmesteri pályájának minél pontosabb megrajzolásához. Dolgozatom elsősorban erre a forráscsoportra építve – de azt más forrásokkal is kiegészítve – vizsgálja Dohnányi Ernő karmesteri tevékenységét.

Mindeddig igen kevés információval rendelkezünk Dohnányi karmesteri pályafutásának kezdeteiről, arról, miként választották meg a Filharmóniai Társaság elnökkarnagynak, s egyáltalán: miképpen vélekedtek a dirigensi tapasztalatokkal nem rendelkező, ám rendkívül sokoldalú muzsikus tevékenységéről. Dolgozatom első fejezetében elsősorban ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatára vállalkoztam, s a jelenleg fellelhető források és szakirodalom segítségével, többféle megközelítésből próbáltam ábrázolni a dirigens pályakezdését (*I. 1. A zongorától a karmesteri pulpitusig*). A karmester magyarországi működéséről szóló részben azt is vizsgáltam, hogy karmesterként milyen más budapesti együttesek élén szerepelt filharmóniai pozíciója előtt. Az általam áttekintett dokumentumok arról árulkodnak, hogy a zeneéletben már elnökkarnagyi kinevezése előtt is felmerült Dohnányi neve a potenciális zenekarvezetők között.

Dohnányi már igen fiatalon, zeneszerzőként és zongoraművészként is kapcsolatban állt a Filharmóniai Társaság Zenekarával, s karmesteri fellépése is ezen időszakhoz köthető. Valószínűleg már ekkor jelentős hatást gyakorolt az együttesre, s a hamarosan világhíró és nemzetközi hírnévre szert tett művész sikerei is közrejátszhattak abban, hogy Kerner István lemondásakor őt választották meg elnökkarnagynak (*I. 2. A karmester a zenekar élén*). Ekkor, 1919-ben Dohnányi már egy több évtizedes

hagyományban – intézményi struktúrában – foglalta el pozícióját, azonban még a fennmaradt források ellenére is igen kevés ismerettel rendelkezünk az együttes hétköznapi működéséről. Kétségtelen, hogy a zenekar műsorának összeállítása is az elnökkarnagy feladatok részét képezte, így a magyarországi repertoár összetételének vizsgálatára is külön figyelmet fordítottam. A zenekar hétköznapijában a személyes-szakmai kapcsolatok is meghatározók voltak: mint több dokumentum is bizonyítja, Dohnányi és a filharmonikusok néhány tagja között akadtak olyan nézeteltérések, amelyek a zenekarvezető pozícióját fenyegették.

Bár az újonnan megválasztott elnökkarnagy legkorábbi fellépéseit – Dohnányi karmesteri képességeit és teljesítményét – a hazai sajtóorgánumok gyakran élesen kritizálták (*I. 1. A zongorától a karmesteri pulpitusig – A karmesteri debütálásról*), bizonyos interpretációinak mégis voltak olyan vonásai, amelyekkel a szélesebb körű nyilvánosság elismerését is elnyerte. Ezek közé tartozott az, hogy Dohnányi előszeretettel vezényelt zongora mellől: ezen alkalmak során ugyanis még speciálisabb módon kellett közvetítenie a zenekarnak szánt utasításait (*I. 3. Karmestertechnikai megoldások. Egy szokatlan gyakorlat: a zongora mellől való dirigálás*). A karmester Dohnányi vezénylési készségeit bírálókon túl azonban néhányan kiemelték a zenekarvezető „páratlan zenei ösztönét” és „közvetlenségét”: kivételes zenei műveltsége mellett ezek a tulajdonságai tették őt alkalmassá az együttes irányítására.

Dohnányi karmesteri technikájáról kevés olyan leírás született, amelynek segítségével átfogó képet alkothatunk interpretációinak vonásairól, éppen ezért áttekintésem során a zenekari próbafolyamat, az ültetési rend, a kottahűség és az áthangszerelés kérdése is vizsgálatom tárgyát képezte (*I. 3. Karmestertechnikai megoldások*). Mindezek felvázolásakor egyértelműen kitűnt, hogy Dohnányi néhány egyéni megoldása mellett – például az ültetéskor vagy a kottahűség terén – főleg elődei, vagy kortárs kollégái gyakorlatát követte.

Az általános, gyakorlati jellegű kérdéseken túlmenően tanulmányoztam azt is – mégpedig a magyarországi sajtóban megjelent kritikák tükrében –, miként interpretálta az elnökkarnagy Dohnányi az egyes zenetörténeti korszakokat és zeneszerzőket (*I. 4. Egyes zeneszerzők Dohnányi-féle olvasatáról – kritikai recepció*). A két világháború közötti kritikaírás legfontosabb képviselői – például Jemnitz Sándor, Tóth Aladár, Péterfi István vagy Papp Viktor – rendszeresen beszámoltak a filharmonikusok hangversenyeiről, s a bőséges forrásanyag áttekintése során egyértelműen kirajzolódott,

Összegzés

mely komponisták előadásaival kapcsolatban bocsátkoztak terjedelmesebb, részletekbe menő bírálatra. Ezek alapján értelmeztem Brahms, Beethoven, Bruckner kompozícióinak Dohnányi-féle interpretációit, valamint Bach és a 20. századi kortárs művek előadásait is. Egyértelmű, hogy a zeneszerzők közül az elnökkarnagy Brahms-értelmezése nyerte el a legtöbb kritikus elismerését, s talán nem véletlenül, hiszen Dohnányi kompozíciónak stílusa leginkább a német komponista műveihez áll közel. A kritikák gyakori vonásának tekinthető, hogy Dohnányi zongoraművészi teljesítményével állították párhuzamba a karmester előadásait, mégpedig általában negatív élel. Megfigyelhető, hogy néhány alkalommal a zenekar teljesítményét is bírálták a kritikusok, s mint kiderült, vezetőjük és a filharmonikusok együttműködése nem volt minden alkalommal harmonikus (*I. 2. A karmester a zenekar élén – Konfliktusok a zenekaron belül*).

A dolgozat második főfejezete Dohnányi külföldi karmesteri fellépéseit vizsgálja. Karmesterként már korábban, magyarországi kinevezését megelőzően is fellépett különféle külföldi koncertalkalmakon, s bár e hangversenyek elsősorban a zeneszerzőhöz köthetők – hiszen a leggyakrabban saját kompozícióját vezényelte – mégis, a nemzetközi zeneélet legjelentősebb központjaiban és a legnívósabb együttesek élén szerepelhetett (*II. 1. Európai zenekarok vendégkarmestere*). Budapesti elnökkarnagyi kinevezését követően ráadásul egy tengerentúli zenekar, a csupán néhány éve működő – kvalitásait tekintve nem az elsőrangúak között számon tartott – együttes, a New York State Symphony Orchestra kérte fel dirigensi pozíció betöltésére Dohnányit (*II. 2. A New York State Symphony Orchestra élén*). Az ideiglenes, csupán két és fél hónapig tartó szoros együttműködés kétségtelenül mindkét fél számára gyümölcsöző lehetett, s Dohnányi külföldi elismertségének kiépítésében is szerepet játszott. Jóllehet Dohnányi már évtizedek óta jelen volt a nemzetközi hangversenyéletben – s vélhetően számos állásajánlatot kapott –, végül a New York-i együttes sem tudta maradásra bírni, hanem budapesti zenekara mellett kötelezte el magát. Megállapítható ugyanakkor, hogy vendégkarmesterként Dohnányi több helyszínre jutott el – például az Egyesült Államok több városába –, mint a filharmonikusokkal tett későbbi külföldi kiutazások során.

Az együttes elsőként Kerner István időszakában mozdult ki székhelyéről, ennél jóval többször, és nagyobb gyakorisággal jártak külföldön a filharmonikusok a Dohnányi-korszakban: hangversenyeik célállomásai csehszlovák, osztrák, német, olasz és más európai városok voltak. E kiutazásokat a fejezet során Dohnányi elnökkarnagyi pozíciója miatt kiemelt figyelemmel vizsgáltam (*II. 3. A Budapesti Filharmonikusokkal a*

Összegzés

nemzetközi hangversenyéletben). Nem kétséges, hogy a külföldi turnék megvalósulásában a magyar kormányzat külpolitikája is motiváló tényező lehetett. Trianon után Csehszlovákiában, majd a harmincas években a hitleri Németországban, Mussolini Olaszországában létrejött, vagy az 1942-es bécsi hangversenyek egyaránt nagy jelentőségű fellépéseknek számítanak. A hosszabb kiutazások mellett a magyarországi együttes néhány rendezvény alkalmával nemzetközi zenekarok társaságában is fellépett, s e koncertek különösen fontosnak tekinthetők a filharmonikusoknak a külföldi zeneéletben való elhelyezése és megítélése szempontjából. E hangversenyeknek köszönhetően a zenekarvezetőt is egyre nagyobb gyakorisággal kérdezte a sajtó: a nyilatkozatok nem csupán azért tekinthetők értékesnek, mert néhányban Dohnányi Európa legrangosabb együttesei között helyezte el saját együttesét, de a kiutazások háttérének megrajzolásához is számos adalékkal szolgálnak. Mindezek alapján a nagyrészt meghívások nyomán létrejött turnék nem csupán politikai, hanem szakmai szempontból is igen fontosak voltak.

A dirigens fogadtatásának vizsgálatára a második fejezetben is sort kerítettem. Megállapítható azonban, hogy a karmester Dohnányi külföldi recepciója általánosságában véve is kedvezőbbnek tekinthető a magyarországi kritikusok bírálatainál. Ráadásul több alkalommal a karmestertechnikai megoldások szempontjából – például a kézhasználat és a mozdulatok terén – specifikusabb leírásokat közöltek. A hazai kritikusokhoz hasonlóan azonban a nemzetközi szakírók is Dohnányi Brahms és Beethoven interpretációiról számoltak be – a magyar komponisták és főként Dohnányi műveinek előadásán kívül – a legnagyobb elismeréssel.

Dolgozatom harmadik fejezetében kifejezetten zenei témák vizsgálatára vállalkoztam (*III. 1. A hangszerelő karmester*). Dohnányi bravúros hangszerelési képességeit dokumentálják azok a kompozíciók, amelyeket más szerzők műveiből írt át szimfonikus zenekarra. Az 1928-as Schubert-centenárium alkalmával elkészített, eredetileg zongorára írt f-moll fantázia (op. 103), illetve a *Moment musicaux* (op. 94) mára feledésbe merült átdolgozásainak vizsgálatával illusztráltam a hangszerelő Dohnányi képességeit, aki ekkor már csaknem egy évtizednyi zenekarvezetői tapasztalattal rendelkezett. Az átiratok elkészítése során ugyanis – úgy vélem – megmutatkozott a karmester Dohnányi zenekari hangzás iránti érdeklődése.

Ebben a fejezetben a dirigenssel készült felvételeket is bevontam vizsgálódásomba (*III. 2. Hangfelvételek*). A zongoraművészhez képest meglehetősen

Összegzés

csékély a kereskedelmi forgalomba került és privát hangfelvételek száma. Ezeken ráadásul a művek nagy része egyáltalán nem tükrözi a filharmonikusok és karmesterük sokszínű műsorösszeállítását. Megállapítható, hogy főként magyar művek kerültek rögzítésre, ami nyilvánvalóan a hanglemezgyártó cégek igényeit tükrözi. Unikális jelentőséggel bírnak ezeken kívül azok a filmfelvételek is, amelyek a vezénylő Dohnányit örökítették meg az utókor számára, ezek azonban rövidegüket és minőségüket tekintve kevésbé alkalmasak analízisre.

A kereskedelmi forgalomba került felvételek közül a legkorábbiakat választottam elemzésem tárgyává: ezek 1928-ban, Londonban készültek, és közöttük néhány olyan kompozíció is szerepel, amelyről ebben az időszakban külföldi együttesek is készítettek felvételt más, jelentős karmesterekkel. Ezek vizsgálatokor ráadásul a turné során – tehát közvetlenül a felvételek elkészítésének napjaiban – megjelent kritikákat is be tudtam vonni elemzésembe, ami a később rögzített művek esetében nem mondható el. Az 1928-as felvételek közül főként a magyar vonatkozású *Rákóczi-induló*ét vettem össze az ekkortájt külföldi zenekarokkal – a Furtwängler irányította Berliini Filharmonikusokkal és a Mengelberg vezette amszterdami Concertgebouw-val – készült hangfelvételekkel, már csak azért is, mert ebben az időszakban más magyarországi együttesekkel nem rögzítettek hasonló felvételeket (vagy nem maradtak fenn ilyenek).

Elemzésem kétségtelenül nem ad teljes képet Dohnányi karmesteri stílusáról és a zenekar kvalitásairól, az összehasonlítás révén mégis érdemleges megfigyeléseket tehetünk az európai zenekarok – és egyben a budapesti együttes – korabeli interpretációinak vonásairól. Áttekintésem során a Dohnányi utolsó évtizedében, az Egyesült Államokban készült karmesteri felvételeket is éritőlegesen megemlítettem. S bár ezek a hangversenyfelvételek már nem tartoztak Dohnányi dirigensi pályafutásának legfontosabb korszakához – már csak az ottani egyetemi zenekarok kvalitásait tekintve sem –, a rögzített repertoár tekintetében mégis figyelemreméltónak tekinthetők.

A dolgozat függelékeiben Dohnányinak a tárgyalt időszakbeli hazai és külföldi karmesteri repertoárját igyekeztem minél részletesebben, táblázat formájában megadni. Ezek közül három táblázat (1.a–1.c) a vendégkarmester Dohnányi, egy a filharmonikusok elnökkarnagya magyarországi (2.), egy pedig ez utóbbi együttes külföldi műsorait sorakoztatja fel (3.).

Disszertációm célkitűzése az volt, hogy a jelenleg elérhető, és nagyrészt még ismeretlen forrásanyag segítségével föltérképezzem Dohnányi karmesteri pályájának

Összegzés

kezdeteit és legfontosabb állomásait. Kétségtelen azonban, hogy a forrásfeltárás jelenlegi fázisában és a csekély számú szakirodalom miatt nem minden kérdést tudtam teljeskörűen megválaszolni. Ennek ellenére munkám remélhetőleg újabb adalékokkal szolgálhat majd mind a zenekar működésének, mind pedig a magyar zeneélet központi alakja tevékenységének részletesebb megismeréséhez. Bízom benne, hogy kutatásaim hozzájárulnak Magyarország legrégebbi zenekara történetének, sőt a két világháború közötti hazai zeneéletnek jobb megismeréséhez is, és ily módon részévé válhat mind a Horthy-korszakkal, mind pedig a Dohnányi életművével kapcsolatos további kutatásokhoz is.

1.a függelék

FÜGGELÉKEK

1.a A karmester Dohnányi fellépései európai zenekarok élén 1919 előtt

Az *1.a függelék* Dohnányi elnökkarnagyi kinevezése előtti európai vendégkarmesteri fellépéseinek adatait tartalmazza. A táblázat első oszlopa a hangversenyek dátumát és helyszínét, a második az általa vezényelt együttesek nevét, a harmadik pedig a koncertek műsorát adja meg. A következő oszlop azt jelöli, hogy az adott fellépés alkalmával a vezénylésen kívül zongoraművészi minőségben is szerepelt-e. A megjegyzés rovat a koncertek egyéb adatait tartalmazza. A táblázatban szereplő információk az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteményében található műsorlapokat tartalmazó albumokból származnak. Hogy alkalmanként hiányos ismeretekkel rendelkezünk egy-egy hangverseny adatait illetően, az azzal magyarázható, hogy a gyűjteményben az eredeti műsorlapok mellett néhány esetben kézírással feljegyzett – és kevesebb információt megadó – bejegyzések is rögzítik Dohnányi fellépéseit.

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1902. február 12. Bécs, Concertverein	Wiener Concert-Verein	Mendelssohn: Szimfónia, (Olasz), A-dúr, op. 90	zongorázik és vezényel	A hangverseny további számait Ferdinand Löwe vezényelte.
		Heuberger: <i>Aus dem Morgenlande</i> – szvit, op. 25		
		Brahms: Zongoraverseny, B-dúr, op. 83		
		Dohnányi: <i>Zrínyi-nyitány</i> (Dohnányi vez.)		

1.a függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1903. február 3. Bécs, Concertverein	Wiener Concert-Verein	Brahms: <i>Tragikus-nyitány</i> , op. 81	vezényel	A műsorlap szerint a szimfónia első alkalommal szerepel műsoron Bécsben. A hangverseny további számait Ferdinand Löwe vezényelte.
		Händel: Concerto grosso, F-dúr, op. 6, no. 2		
		Dohnányi: [I.] Szimfónia, d-moll, op. 9 (Dohnányi vez.)		
1903. október 17. Berlin	Berlini Filharmonikusok	Dohnányi: [I.] Szimfónia, d-moll, op. 9 (Dohnányi vez.)	vezényel	A hangverseny további műsorszámait nem ismertek.
1907. január 3. Berlin, Singakademie	Berlini Filharmonikusok	Mendelssohn: <i>Hebridák-nyitány</i> , op. 26	vezényel	A hangverseny többi számát August Scharrer vezényelte.
		Dohnányi: I. zongoraverseny, e-moll, op. 10 (Dohnányi vez., Stefániai Imre, zong.)		
		Liszt: II. zongoraverseny, A-dúr, S. 125		

1.a függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1908. február 8. Berlin, Singakademie	Berlini Filharmonikusok	Brahms: Kettősverseny, a-moll, op. 102	vezényel	A műsorlap szerint a zenekar karmestere Ernst Kunwald volt, aki nem állt rokoni kapcsolatban Dohnányi első feleségével, Kunwald Elsával.
		Dohnányi: Konzertstück gordonkára és zenekarra, op. 12 (Dohnányi vez., Robert Hausmann gordonka)		
		Beethoven: Hármassverseny zongorára, hegedűre és csellóra zenekarral, C-dúr, op. 56		
1911. november 17. Berlin	Berlini Filharmonikusok	Dohnányi: I. zongoraverseny, e-moll, op. 10 (Dohnányi vez., Stefániai Imre, zong.)	vezényel	A hangverseny további műsorszámái ismeretlenek.
1911. december 8.		Aggházy Károly: <i>Canto triste</i>		

1.a függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
Róma, Augusteo	Orchestra dell' Accademia Nazionale di Santa Cecilia	Weiner: Szerenád kisenekarra, op. 3	vezényel és zongorázik	A „Festival Ungherese” program keretében. A koncert további számait Hubay vezényelte.
		Liszt: <i>Két legenda</i> : II. Paolai Szent Ferenc a hullámokon jár (Dohnányi zong.)		
		Liszt: XIII. magyar rapszódia (Dohnányi zong.)		
		Mihalovich: <i>A sellő</i> (Dohnányi vez.)		
		Szendy: <i>Aria sulla quarta corda</i> – hegedűre és zongorára (Hubay Jenő heg., Dohnányi zong.)		
Hubay: <i>A cremonai hegedűs</i> : hegedűszóló (Hubay Jenő heg.)				

1.a függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
		Hubay: <i>Csárdajelenet</i> , op. 33/ 5 (Hullámzó Balaton), hegedűre és zongorára (Hubay Jenő heg., Dohnányi zong.)		
		Zichy Géza: <i>Nemo-nyitány</i>		
		Szendy: <i>Magyar poémák zenekarra</i> , op. 11		
1911. december 10. Róma, Augusteo, Regia Accademia di Santa Cecilia	Orchestra dell' Accademia Nazionale di Santa Cecilia	Buttykay: <i>Az ünneprontók</i>		
		Hubay: III. hegedűverseny, G- dúr, op. 99 (Vecsey Ferenc hegedű)	zongorázik és vezényel	A „Festival Ungherese” program keretében. A koncert további számait Hubay vezényelte
		Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19 (Dohnányi vez.)		

1.a függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
		Hubay: <i>Le Zephir</i> , op. 30/5		
		Liszt: III. magyar rapszódia [zenekari átíratban]		
1911. december 12. Róma, Augusteo, Regia Accademia di Santa Cecilia	Orchestra dell'Accademia Nazionale di Santa Cecilia	Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	vezényel	A „Festival Ungherese” program keretében. A koncert további számait Hubay vezényelte.
		Bach: Kettősverseny, d-moll, BWV 1043 (Hubay Jenő, Vecsey Ferenc heg., Dohnányi vez.)		
		Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73 (Vito Carnevali zong.)		
		Bach: Overture, D-dúr, BWV 1068: Aria		
1912. március 16. Bécs, Urania Theater	Tonkünstler-Orchester	Dohnányi: <i>Der Schleier der Pierrette</i> , op. 18	vezényel	

1.a függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1912. június 5. Prága, Neues Deutsches Theater	[Valószínűleg a színház zenekarával]	Dohnányi: <i>Der Schleier der Pierrette</i> , op. 18	vezényel	
1913. április 9. (10., 14., 19., 29.) Charlottenburg, Deutsches Opernhaus	[Valószínűleg az operaház zenekarával]	Dohnányi: <i>Tante Simona</i> , op. 20	vezényel	
1914. február 14. Berlin, Blüthner-Saal	Blüthner-Orchester	Bach: Hegedűverseny, a-moll, BWV 1041 (Pécskai Alajos heg.)	vezényel	Egész estés műsor Dohnányi vezényletével.
		Beethoven: Hegedűverseny, D- dúr, op. 61 (Pécskai Alajos heg.)		
		Saint-Saëns: Introduction et Rondo capriccioso, a-moll, op. 28 (Pécskai Alajos heg.)		
1914. február 22., 25. Koppenhága, Det kongelige Teater	[Valószínűleg a színház zenekarával]	Dohnányi: <i>Der Schleier der Pierrette</i> , op. 18	vezényel	

1.a függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1914. május 9. London, Queen's Hall	The Queen's Hall Orchestra	Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19 (Dohnányi vez.)	vezényel	A hangverseny további számai ismeretlenek.
1916. április 10., 17. Bécs		Wormser: <i>A tékozló fiú/ Der verlorene Sohn</i>	zongora mellől vezényel	
1918. január 31. Pozsony	Wiener Tonkünstler- Orchester	Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok – nyitány</i>	vezényel és zongorázik	
		Csajkovszkij: VI. szimfónia (Patetikus), h-moll, op. 74		
		Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25		
		Liszt: <i>Les Préludes</i>		

1.b függelék

1.b Dohnányi repertoárja a New York-i State Symphony Orchestra élén elnökkarnagi működése időszakában

Az 1.b függelék Dohnányinak a New York State Symphony élén 1925. október 21. és december 22. között betöltött elnökkarnagi pozíciója idején megtartott hangversenyeinek adatait tartalmazza. A táblázat első oszlopa a hangversenyek dátumát és helyszínét, a második pedig a koncertek részletes műsorát adja meg. A következő oszlop azt jelöli, hogy az adott fellépés alkalmával a vezénylésen kívül zongoraművészi minőségben is szerepelt-e. A megjegyzés rovat a koncertek egyéb adatait tartalmazza. A táblázatban szereplő információk az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteményében található műsorlapokat tartalmazó albumokból, valamint a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Vázsonyi Bálint-hagyatékából származnak.

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1925. február 17. New York (Carnegie Hall)	Dohnányi: <i>Ünnepi nyitány</i> , op. 31	vezényel és zongorázik	A <i>Gyermekdal-variációkat</i> a State Symphony Orchestra akkori elnökkarnagya, Ignaz Waghalter vezényelte.
	Dohnányi: <i>Szvit</i> , fisz-moll, op. 19		
	Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
	Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25		
1925. október 21. New York (Carnegie Hall)	Haydn: <i>Szimfónia</i> , C-dúr („Le Midi”), Hob. I:7	vezényel	
	Bartók: <i>Két arckép</i> , op. 5		
	Brahms: I. <i>szimfónia</i> , c-moll, op. 68		

1.b függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1925. október 24. New York (Carnegie Hall)	Schubert: VIII. szimfónia, C-dúr, D. 944	vezényel	A hangversenyen Lucrezia Bori énekesnő működött közre.
	Mozart: Ária a <i>Figaro házasságából</i> – „Giunse al Fin Il momento”		
	Mozart–Steinbach: Német táncok, K. 605		
	Charpentier: Ária a <i>Louise</i> című operából – „Depuis Le Jour”		
	Strauss, Johann: „Seid umschlungen, Millionen”, op. 44		
1925. október 27. New York (Carnegie Hall)	Mendelssohn: III. szimfónia (Skót), a-moll, op. 56	vezényel	A hangversenyen Mary Lewis énekesnő működött közre. A koncerten továbbá zongorakíséretes dalok is elhangzottak Elmer Zoller kíséretével.
	Massenet: Ária a <i>Manon Lescaut</i> című operából – „Je marche sur les chemins”		
	Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
	Herbert: <i>Irish Rhapsody</i>		

1.b függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1925. november 4. New York (Carnegie Hall)	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	vezényel	A Mozart-versenyművet Dohnányi cadenzával, Josef és Rosina Lhévinne művészházaspár közreműködésével adták elő.
	Mozart: Zongoraverseny két zongorára, Esz-dúr, K. 365/316a		
	Strauss, R.: <i>Imígyen szóla Zarathustra</i> , op. 30		
	Liszt: I. magyar rapszódia		
1925. november 10. New York (Carnegie Hall)	Rachmanyinov: <i>A holtak szigete</i> , op. 29	vezényel	A Prokofjev-hegedűverseny Lea Loboschutz közreműködésével hangzott el.
	Prokofjev: I. hegedűverseny, D-dúr, op. 19		
	Csajkovszkij: II. szimfónia, c-moll, op. 17		
1925. december 5. New York (Carnegie Hall)	Brahms: <i>Akadémiai ünnepi nyitány</i> , op. 80	vezényel	A hangversenyen a cappella dalok is elhangzottak a Yale University Glee Club előadásában.
	Liszt: <i>Faust-szimfónia</i>		

1.b függelék

<i>Dátum, helyszín</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel /zongorázik és vezényel</i>	<i>Megjegyzés</i>
1925. december 9. New York (Carnegie Hall)	Weiner: <i>Farsang</i> , op. 5	vezényel	A Haydn-csellőverseny szólistája az orosz-amerikai Joseph Malkin volt.
	Haydn: II. csellőverseny, D-dúr, Hob. VIIb:2		
	Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68		
1925. december 12. New York (Carnegie Hall)	Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90	vezényel	A Liszt-versenymű szólistája Alexander Brailowsky volt.
	Kósa György: <i>Hat zenekari darab</i>		
	Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr		
1925. december 20. New York (Carnegie Hall)	Dvořák: <i>Otello-nyitány</i> , op. 93	vezényel és zongorázik	A Beethoven-versenyművet Dohnányi a zongora mellől vezényelte. A zongoraverseny után Beethoven <i>Für Elise</i> című zongoraművét adta elő ráadásként.
	Beethoven: IV. zongoraverseny, G-dúr, op. 58		
	Dohnányi: Részletek a <i>Pierrette fátyolából</i>		
	Volkmann: II. szerenád vonóshangszerekre, F-dúr, op. 63		
1925. december 22. New York (Carnegie Hall)	Haydn: Szimfónia, D-dúr, Hob. I:1	vezényel	
	Mozart: Szimfónia, D-dúr (Prágai), K. 504		
	Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67		

1.c függelék

1.c Dohnányi nemzetközi vendégkarmesteri fellépései elnökkarnagyi kinevezése után

Az 1.c függelék Dohnányi külföldi vendégkarmesteri fellépéseinek adatait tartalmazza az 1919-es budapesti elnökkarnagyi kinevezése utáni időszakból. A táblázat első oszlopa a hangversenyek dátumát és helyszínét, a második az általa vezényelt együttesek nevét, a harmadik pedig a koncertek műsorát adja meg. A következő oszlop azt jelöli, hogy az adott fellépés alkalmával a vezénylésen kívül zongoraművészi minőségben is szerepelt-e. A megjegyzés rovat a koncertek egyéb adatait tartalmazza. A táblázatban szereplő információk az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteményében található műsorlapokat tartalmazó albumokból, valamint a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Vázsonyi Bálint-hagyatékából származnak.

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
1921. április 15., 16. Cincinatti (Emery auditorium)	Cincinatti Symphony Orchestra	Schumann: <i>Genoveva</i> – nyitány, op. 81	vezényel és zongorázik	Dohnányi saját szvitjét és a <i>Rákóczi-indulót</i> vezényelte. A hangverseny további műsorszámait Eugène Ysaÿe vezényelte.
		Beethoven: III. zongoraverseny, c- moll, op. 37 (Dohnányi zong.)		
		Vincent d'Indy: <i>Wallenstein</i> , op. 12		
		Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19		
		Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
1921. április 23., 26. New York (Carnegie Hall)	National Symphony Orchestra	Brahms: <i>Variációk egy Haydn témára</i> , op. 56a	vezényel és zongorázik	
		Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453		
		Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19.		
1922. április 7. Bécs (Brahms-Fest, Großer Musikvereinssaal)	Das Symphonie- Orchester [Wiener Sinfonie-Orchester]	Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	vezényel	
		Brahms: <i>Die vier ernsten Gesänge</i> (Richard Mayr ének, Ferdinand Foll zong.)		
		Brahms: II. szimfónia, D-dúr, op. 73		
1923. március 10., 11. Brooklyn Institute of Arts and Sciences/ New York (Aeolian Hall)	New York Symphony Orchestra	Taylor: II. Suite. <i>Through the Looking-Glass</i>	vezényel	Dohnányi csak saját hegedűversenyét vezényelte, a többi műsorszámot Walter Damrosch dirigálta.
		Dohnányi: Hegedűverseny, op. 27 (Albert Spalding heg.)		
		Strauss, Josef: Polka-mazurka: <i>The Dragon fly</i>		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
		Strauss, Johann: <i>Perpetuum mobile</i>		
		Strauss, Johann: <i>Walz. Roses from the South</i>		
1923. március 26. Chicago	The Chicago Symphony Orchestra	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	vezényel	Dohnányi csak saját fisz-moll hangnemű szvitjét dirigálta, a többi műsorszámot Frederick Stock vezényelte. A Dohnányi-zongoraverseny előadója ismeretlen. (Hogy biztosan nem Dohnányi volt, arról a műsorlapon szereplő Dohnányi-bejegyzés tanúskodik.)
		Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19		
		Schubert: VIII. szimfónia, C-dúr, D. 944		
		Dohnányi: Zongoraverseny, e-moll, op. 5		
1923. április 12. Detroit	Detroit Symphony Orchestra	Mozart: <i>Figaro házassága</i> – nyitány, K. 492	vezényel és zongorázik	Nem egyértelmű, hogy melyik műsorszámokat vezényelte, mert a műsorlapon Victor Kolak karmester neve is fel lett tüntetve.
		Schubert: VIII. szimfónia, C-dúr, D. 944		
		Dohnányi: Zongoraverseny, e-moll, op. 5		
		Liszt: <i>Les Préludes</i>		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
1924. február 7., 9. Cleveland (Masonic Hall)	The Cleveland Orchestra	Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	vezényel és zongorázik	
		Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25		
		Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19		
1925. január 11. Buffalo (Elmwood Music Hall)	Buffalo Symphony Orchestra	Weber: <i>Freischütz</i> – nyitány	vezényel és zongorázik	
		Dohnányi: Zongoraverseny, e-moll, op. 5		
		Sibelius: <i>A tuonelai hattyú</i>		
		Wagner: <i>Tannhäuser</i> – nyitány		
1926. január 29., 30. Cincinatti	Cincinatti Symphony Orchestra	Brahms: <i>Változatok egy Haydn témára</i> , op. 56a	vezényel	Saját művét dirigálja. A hangverseny további számait Fritz Reiner, vagyis Reiner Frigyes dirigálta.
		Strauss, R.: <i>Don Juan</i> , op. 20		
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b (Dohnányi vez.)		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
		Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67		
1926. március 12. Berlin (Blüthnersaal)	Berliner Sinfonie Orchester	Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	vezényel	A hegedűművész neve ismeretlen.
		Dohnányi: I. hegedűverseny, d-moll, op. 27		
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
1926. március 14. Berlin	Berliner Sinfonie Orchester	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	vezényel és zongorázik	
		Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73		
		Dohnányi: <i>Ünnepi nyitány</i> , op. 31		
		Dohnányi: <i>Variációk egy gyermekdalra, zongorára és zenekarra</i> , op. 25		
1926. október 31. New York (Seidel Rovner Farwell Testimonial)	State Symhony Orchestra	Vegyes műsor (áriák, zongoraművek, kórusművek, több fellépővel és karmesterrel)	vezényel és zongorázik	

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
Concert. Madison Square Garden)		Dohnányi Goldmark <i>Sakuntalanyitányát</i> vezényelte, valamint fizmoll rapszódiaját és Delibes <i>Naliekeringőjének</i> átíratát zongorázta.		
1926. december 16., 17. Detroit	Detroit Symphony Society	Mozart: <i>Figaro házassága</i> – nyitány, K. 492	vezényel és zongorázik	Dohnányi Brahms zongoraversenyét zongorázta és saját <i>Ruralia hungarica</i> című művét vezényelte. A hangverseny további számait Ossip Gabrilovics vezényelte.
		Brahms: I. zongoraverseny, d-moll, op. 15 (Dohnányi zong.)		
		Haydn: Szimfónia, G-dúr, („Katona”), Hob. I:100		
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
1927. január 21., 23. San Francisco (Curran Theatre)	The San Francisco Symphony Orchestra	Händel: Concerto grosso, h-moll, op. 6/12	vezényel és zongorázik	A hangverseny további műsorszámait Alfred Hertz vezényelte.
		Beethoven: IV. zongoraverseny, G-dúr, op. 58 (Dohnányi zong.)		
		Dohnányi: I. szimfónia, d-moll, op. 9 (Dohnányi vez.)		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
1927. október 30. Bécs (Großen Musikvereins- Saale) Außerordentliches Konzert	Wiener Philharmoniker	Haydn: Szimfónia, H-dúr, Hob. I:46	vezényel és zongorázik	
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
		Mozart: IV. zongoraverseny, G-dúr, K. 453		
		Liszt: <i>Les Préludes</i>		
1927. december 8. Amszterdam	Concertgebouw	Haydn: Szimfónia, H-dúr, Hob. I:46	vezényel és zongorázik	
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
		Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453		
		Liszt: <i>Les Préludes</i>		
1927. december 10. Hága	Concertgebouw	Wagner: <i>Bolygó hollandi</i> – nyitány	vezényel és zongorázik	A hangverseny többi számát Pierre Monteux vezénylte.
		César Franck: <i>Psyché</i>		
		Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453 (Dohnányi zong.)		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
1928. február 27. Koppenhága (Odd Fellow- Palaets Store Sal.)	[Ismeretlen zenekar]	Goldmark: <i>Sakuntala-nyitány</i>	vezényel	A Dohnányi-hegedűversenynek Telmányi Emil volt a szólistája, míg az operarészletekben Pataky Kálmán működött közre.
		Dohnányi: I. hegedűverseny, d-moll, op. 27		
		Bartók: I. szvit, op. 3, BB 39		
		Erkel: <i>Hunyadi László – Svanesang</i> [A műsorlap szerint. Nem egyértelmű, hogy pontosan melyik szám került előadásra].		
		Radnai Miklós: <i>Orkán vitéz</i> , Ária a 2. felvonásból		
		Poldini: Kálmán áriája a <i>Falusi lakodalomból</i>		
1929. január 17. Manchester	Hallé Orchestra	Boyce: Szimfónia, B-dúr	vezényel és zongorázik	A hangverseny többi számát Sir Hamilton Harty vezényelte.
		Bax: <i>Fantasy – In the Faery Hills</i>		
		Beethoven: Zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73 (Dohnányi zong.)		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
		Berlioz: <i>Le Corsaire-nyitány</i> , op. 21		
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b (Dohnányi vez.)		
		Bach–Elgar: Fúga, c-moll, op. 86		
1929. január 24. Birmingham (Town Hall)	Birmingham Orchestra	Mozart: <i>Figaro házassága</i> – nyitány, K. 492		A Mozart-nyitányt és a Gyermekdal-variációkat Adrian Boult vezényelte.
		Dohnányi: <i>Variációk egy gyermekdalra, zongorára és zenekarra</i> , op. 25 (Dohnányi zong.)	vezényel és zongorázik	
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b (Dohnányi vez.)		
		Beethoven: III. szimfónia, („Eroica”), Esz-dúr, op. 55 (Dohnányi vez.)		
1929. január 29. Haarlem,	Concertgebouw	Schubert–Dohnányi: Fantázia, f- moll, D. 940	vezényel és zongorázik	

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
Gemeentelijke Concertzaal		Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453 (Dohnányi zong.)		
		Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90		
1929. január 31. Amsterdam	Concertgebouw	Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90	vezényel	A Dohnányi-hegedűverseny szólistája Alexander Schmuller volt.
		Dohnányi: I. hegedűverseny, d- moll, op. 27		
		Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll		
1929. február 2. Hága	Concertgebouw	Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90	vezényel	A Dohnányi-hegedűverseny szólistája Alexander Schmuller volt.
		Dohnányi: I. hegedűverseny, d- moll, op. 27		
		Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll		
1929. február 3. Amsterdam	Concertgebouw	Schubert–Dohnányi: Fantázia, f- moll, D. 940	vezényel és zongorázik	

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
		Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453 (Dohnányi zong.)		
		Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19		
1929. február 26. Mannheim Musensaal des Rosengartens	National Theater- Orchester Mannheim	Liszt: <i>Mazeppa</i>	vezényel és zongorázik	Dohnányi saját művét a <i>Ruralia hungaricát</i> vezényelte és a Gyermekdal- variációk szólistája volt. A hangverseny többi számát Erich Orthmann vezényelte.
		Bartók: <i>Két kép</i> , op. 5		
		Kodály: <i>Sárkánytánc</i>		
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b (Dohnányi vez.)		
		Dohnányi: <i>Variációk egy gyermekdalra, zongorára és zenekarra</i> , op. 25 (Dohnányi zong.)		
1929. március 23. Prága	Česká filharmonie	Haydn: Szimfónia, H-dúr, Hob. I:46	vezényel	
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
		Beethoven: III. szimfónia, („Eroica”), Esz-dúr, op. 55		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
1929. augusztus 15. Salzburg, Mozarteum	Wiener Philharmoniker	Mozart: Szimfónia, D-dúr, K. 504	vezényel és zongorázik	
		Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453 (Dohnányi zong.)		
		Mozart: Szimfónia, Esz-dúr, K. 543		
1930. április 6., 7. Antwerpen Société Royale d'Harmonie	[Ismeretlen zenekar]	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	vezényel	
		Brahms: IV. szimfónia, e-moll, op. 98		
		Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b (Dohnányi vez.)		
		Kodály: <i>Három kép a Hány Jánosból</i>		
		Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>		
1931. április 18. Trieszt	[Ismeretlen zenekar]	Weber: <i>Oberon-nyitány</i>	vezényel	
		Respighi: <i>A madarak</i> – szvit		
		Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19		

1.c függelék

<i>Időpont</i>	<i>Zenekar</i>	<i>Műsor</i>	<i>Dohnányi vezényel/ vezényel és zongorázik</i>	<i>Megjegyzés</i>
		Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67		

2. függelék

2. Dohnányi budapesti hangversenyeinek műsora a filharmonikusok élén

A 2. függelék Dohnányi 1919 és 1944 közötti elnökkarnagyi működése során vezényelt hangversenyeinek adatait rögzíti a Budapesti Filharmoniai Társaság élén. A táblázat csak azokat az alkalmakat tartalmazza, amelyeket Dohnányi vezényelt, az együttes Dohnányi-korszakának valamennyi koncertjét felsoroló jegyzék a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum honlapján érhető el. (Csuka Béla – Laskai Anna – Wellmann Nóra, „A Budapesti Filharmoniai Társaság magyarországi repertoárja Dohnányi Ernő elnökkarnagyi működése időszakában (1919–1944).” https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_BFTZ_Repertoar.pdf). A táblázat oszlopai a hangversenyek dátumát, helyszínét, a koncert típusát, műsorát és a közreműködő művészek nevét adják meg. Az alábbi áttekintésben szereplő információk egyrészt már nyomtatásban is megjelent kiadványokból, másrészt primer forrásokból származnak. Az első, legrészletesebb repertoárjegyzék 1943-ban, az együttes jubileumán jelent meg a Csuka Béla által összeállított emlékkönyvben (*Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmoniai Társaság Emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából*). Ezt követően csak évtizedekkel később került összeállításra a zenekar repertoárja: 2005-ben Wellmann Nóra készítette el a 150. évforduló alkalmából, s a Bónis Ferenc tollából származó reprezentatív kötet (*A Budapesti Filharmoniai Társaság százötven esztendeje, 1853–2003*) CD-mellékletében került publikálásra. Bár e két jegyzék alapvető jelentőségűnek tekinthető, a primer források – főként a Budapesti Filharmoniai Társaság immár kutathatóvá vált gyűjteményének – hozzáférhetősége lehetővé és szükségessé is tették a jegyzékekben szereplő adatok felülvizsgálatát, valamint kiegészítését. A legfontosabb forráscsoport az együttes műsorlap, műsorfüzet és plakát gyűjteménye, amely jelenleg a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában tanulmányozható. Kiegészítések és új hangversenyek adatai kerültek elő továbbá az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteményéből és az ugyanitt tanulmányozható Csuka Béla-hagyatékából, valamint a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Vázsonyi Bálint-hagyatékából.

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1919. január 13.	Vigadó	Bérleti hangverseny (6.)	Brahms: <i>Változatok egy Haydn témára</i> , op. 56a	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Mendelssohn: III. szimfónia (Skót), a-moll, op. 56	
1919. február 2.	Vigadó	1. matiné	Brahms: <i>Változatok egy Haydn témára</i> , op. 56a	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Mendelssohn: III. szimfónia (Skót), a-moll, op. 56	
1919. február 10.	Vigadó	Bérleti hangverseny (8.)	Mozart: Szimfónia, Esz-dúr, K. 543	
			Franck: <i>Szimfonikus változatok</i>	Paul Weingarten (zongora)
			Strauss, R.: <i>Don Juan</i> , op. 20	
			Liszt: II. zongoraverseny, A-dúr	Paul Weingarten (zongora)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1919. március 10.	Vigadó	Bérleti hangverseny (10.)	Mendelssohn: <i>Hebridák</i> – nyitány, op. 26	Bartók Béla (zongora)
			Beethoven: IV. szimfónia, B-dúr, op. 60	
			Bartók: Rapszódia zongorára és zenekarra, op. 1 [Bemutató]	
			Szkrjabin: <i>Le poème de l'extase</i> , op. 54	
1919. november 3.	Vigadó	Bérleti hangverseny (2.)	Wagner: <i>Az istenek alkonya – Siegfried halála és gyászinduló</i>	
			Bartók: <i>Két arckép</i> , op. 5 [Bemutató]	
			Rachmaninov: <i>A holtak szigete</i> , op. 29	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
1919. november 17.	Vigadó	Bérleti hangverseny (3.)	Mozart: <i>Titus</i> – nyitány, K. 621	
			Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90	
			Debussy: <i>A tenger – Három szimfonikus vázlat</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Dvořák: <i>Otello-nyitány</i> , op. 93	
1919. december 1.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (4.)	Haydn: Szimfónia, H-dúr, Hob. I: 46	Telmányi Emil (hegedű)
			Dohnányi: Hegedűverseny, d-moll, op. 27 [Bemutató]	
			Saint-Saëns: <i>Omphale rokkája</i> , op. 31	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
1919. december 16.	Zeneakadémia	Rendkívüli hangverseny	Mendelssohn: <i>Hebridák-nyitány</i> , op. 26	Telmányi Emil (hegedű)
			Dohnányi: Hegedűverseny, d-moll, op. 27	
			Beethoven: Hegedűverseny, D-dúr, op. 61	
1919. december 21.	Zeneakadémia	1. klasszikus matiné	Haydn: Szimfónia, H-dúr, Hob. I: 46	
			Mozart: Szimfónia, D-dúr (Prágai), K. 504	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1919. december 29.	Zeneakadémia	Rendkívüli hangverseny Magyar-est	Rékai Nándor: <i>Változatok egy magyar témára</i>	Bartók Béla (zongora)
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Bartók: Rapszódia zongorára és zenekarra, op. 1	
			Herzfeld: <i>Ünnepi magyar induló</i>	
1920. január 5.	Városi Színház	Jótekonycélú hangverseny a szegény iskolás gyermekek étkeztetésére és felruházására	Liszt: <i>Hungária</i> – szimfonikus költemény	Székelyhidny Ferenc (ének) Kerner István (vez.), Dohnányi Ernő (zongora) Medek Anna (ének)
			Erkel Ferenc: <i>Névtelen hősök</i> – Elek áriája	
			Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25	
			Mihalovich: <i>Toldi</i> – Piroska áriája	
			Bartók: 1. szvit nagyzenekarra, op. 3	
1920. január 12.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (5.)	Bruckner: VII. szimfónia, E-dúr	Bárdos Alice (hegedű)
			Goldmark: Hegedűverseny, op. 28	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Smetana: <i>Az eladott menyasszony</i> – nyitány	
1920. január 26.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (6.)	Mozart: <i>Cosi fan tutte</i> – nyitány, K. 588	Keéri-Szántó Imre (zongora)
			Szerémi: I. Andante, II. Scherzo diabolique [Bemutató]	
			Csajkovszkij: I. zongoraverseny, b-moll, op. 23	
			Beethoven: II. szimfónia, D-dúr, op. 36	
1920. február 9.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (7.)	Volkmann: <i>III. Richard</i> – nyitány, op. 68	Széll György (vez.)
			Széll: <i>Változatok egy eredeti témára</i> [Bemutató]	
			Sibelius: <i>A tuonelai hattyú. Legenda</i>	
			Csajkovszkij: V. szimfónia, e-moll, op. 64	
1920. február 23.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (8.)	Weber: <i>Euryanthe</i> – nyitány	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Beethoven: <i>Ah, perfido!</i> – hangversenyária, op. 65	Bihoy Zóra (ének)
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
			Strauss, R.: <i>Morgen</i>	Bihoy Zóra (ének)
			Strauss, R.: <i>Waldseligkeit</i>	
			Strauss, R.: <i>Wiegenlied</i>	
			Bossi: <i>Téma és variációk</i> , op. 131	
1920. április 24.	Nemzeti Színház	Előadás a miniszterelnökség ínségakció javára	Mendelssohn: <i>Oberon és Titánia</i>	
1920. május 31.	Zeneakadémia	Rendkívüli (norvég) hangverseny A norvég segítőakció tiszteletére és javára	Svendsen: I. norvég rapszódia	
			Sinding: Hegedűverseny, A-dúr, op. 45	Telmányi Emil (hegedű)
			Grieg: <i>Peer Gynt</i> – I. szvit, op. 46	
			Grieg: <i>Peer Gynt</i> – II. szvit, op. 55	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Svendsen: <i>Norvég művész-karnevál</i>	
1920. október 25.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (2.)	Mozart: <i>Figaro házassága</i> – nyitány, K. 492	Waldbauer Imre (hegedű), Kerpely Jenő (gordonka)
			Brahms: Kettősverseny hegedűre és gordonkára zenekarral, op. 102	
			Strauss, R.: <i>Imígyen szóla Zarathustra</i> , op. 30	
			Wagner: <i>Császár-induló</i>	
1920. november 8.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (3.)	Schumann: IV. szimfónia, d-moll, op. 120	Richard Mayr (ének)
			Mendelssohn: <i>Éliás-oratórium</i> – ária, op. 70	
			Dohnányi: <i>Dalok zenekarral</i> , op. 22 [Bemutató]	
			Koessler: <i>Szimfónikus változatok. Brahms emlékének</i>	
			Berlioz: <i>A vészbírák</i> – nyitány	
1920. november 22.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (4.)	Händel: Concerto két hegedűre, gordonkára és vonószekarra	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Schreker: Kamaraszimfónia 24 szólóhangszerre	
			Strauss, R.: Szerenád fúvóhangszerekre, op. 7	
1920. november 28.	Zeneakadémia	2. népszerű matiné	Schumann: IV. szimfónia, d-moll, op. 120	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Berlioz: <i>A vészbírák</i> – nyitány	
1920. december 6.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (5.)	Brahms: IV. szimfónia, e-moll, op. 98	
			Horovitz Pál: <i>Változatok nagyzenekarra</i> [Bemutató]	
			Mendelssohn: Hegedűverseny, e-moll, op. 64	Telmányi Emil (hegedű)
			Stravinsky: <i>Tűzijáték</i>	
1920. december 12.	Zeneakadémia	3. népszerű matiné	Brahms: IV. szimfónia, e-moll, op. 98	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Mendelssohn: Hegedűverseny, e-moll, op. 64	Telmányi Emil (hegedű)
			Wagner: <i>Császár-induló</i>	
1920. december 13.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (6.) Beethoven-est	Beethoven: II. szimfónia, D-dúr, op. 36	
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
			Beethoven: VIII. szimfónia, F-dúr, op. 93	
1920. december 26.	Zeneakadémia	4. népszerű matiné Beethoven-matiné	Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
			Beethoven: VIII. szimfónia, F-dúr, op. 93	
1921. január 6.	Zeneakadémia	Rendkívüli hangverseny Mozart-est a Filharmóniai Társaság Özvegy és Árvasegélyező Egyesülete javára	Mozart: Divertimento, B-dúr, K. 287	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Mozart: Szimfónia, D-dúr (Prágai), K. 504	
1921. január 10.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (7.)	Wagner: <i>Faust</i> – nyitány	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Mozart: Divertimento, D-dúr, K. 320b	
			Kodály: <i>Két ének</i> : a) <i>A közelítő tél</i> b) <i>Sírni, sírni, sírni</i> [Bemutató]	Venczell Béla (ének)
			Csajkovszkij: II. szimfónia, c-moll, op. 17	
1921. január 16.	Zeneakadémia	5. népszerű matiné	Wagner: <i>Faust</i> – nyitány	
			Mozart: Divertimento, D-dúr, K. 320b	
			Csajkovszkij: II. szimfónia, c-moll, op. 17	
1921. január 24.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (8.)	Beethoven: <i>Egmont-nyitány</i> , op. 84	
			Bartók: II. szvit, op. 4 [új átdolgozásban]	
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Szegheő János (zongora)
			Haydn: Szimfónia, D-dúr, Hob. I: 4	
1921. május 30.	Városi Színház	Rendkívüli hangverseny	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	Kerner István (vez.)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>	
		Dohnányi Ernő tiszteletére	Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Kerner István (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)	
			Dohnányi: II. szimfónia, d-moll, op. 9		
1921. október 24.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (2.)	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62		
			Kardos István: <i>Ünnep</i> [Bemutató]		
			Siklós: <i>Találkozás</i> – szimfonikus költemény		
			Strauss, R.: <i>Till Eulenspiegel vidám csínyjei</i> , op. 28		
			Volkman: I. szimfónia, d-moll, op. 44		
1921. november 6.	Zeneakadémia		Götz: <i>Makrancos hölgy</i> – nyitány		
			Götz: <i>Makrancos hölgy</i> – Katharina áriája		Hardorff Anna (ének)
			Schönberg: <i>Verklärte Nacht</i> , op. 4		
			Strauss, R.: <i>Cäcilie</i> , op. 27/2		Hardorff Anna (ének)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Strauss, R.: <i>Wiegenlied</i>	
			Brahms: II. szimfónia, D-dúr, op. 73	
1921. november 7.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (3.)	Götz: <i>A makrancos hölgy</i> – nyitány	
			Götz: <i>A makrancos hölgy</i> – Katharina áriája	Hardorff Anna (ének)
			Schönberg: <i>Verklärte Nacht</i> , op. 4	
			Strauss, R.: <i>Cäcilie</i>	Hardorff Anna (ének)
			Strauss, R.: <i>Wiegenlied</i>	
			Brahms: II. szimfónia, D-dúr, op. 73	
1921. november 14.	Városi Színház	A Filharmóniai Társaság és a Palestrina kórus hangversenye	Verdi: <i>Requiem</i>	Hardorff Anna, Basilides Mária, Szentmihályi Tibor, Venczell Béla (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1921. november 21.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (4.)	Franck: <i>A dzsinnek</i> – szimfonikus költemény	Schwalb Miklós (zongora)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Goldmark: Hegedűverseny, op. 28	Geyer Stefi (hegedű)
			Csajkovszkij: IV. szimfónia, f-moll, op.36	
1921. november 27.	Zeneakadémia	1. népszerű hangverseny a tisztviselők és az ifjúság részére	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	
			Grieg: <i>Peer Gynt</i> – I. szvit, op. 46	
			Csajkovszkij: IV. szimfónia, f-moll, op.36	
1921. december 5.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (5.)	Elgar: <i>Cockaigne (In London Town)-nyitány</i>	
			Mozart: Hegedűverseny, G-dúr, K. 216	Koncz János (hegedű)
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
1921. december 26.	Zeneakadémia	2. népszerű hangverseny a tisztviselők és az ifjúság részére	Weber: <i>Euryanthe-nyitány</i>	
			Volkmann: II. szerenád vonóshangszerekre, F-dúr, op. 63	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1922. január 9.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (7.)	Mendelssohn: IV. szimfónia (Olasz), A-dúr, op. 90	
			Bartók: <i>Négy zenekari darab</i> (I. Preludio, II. Scherzo, III. Intermezzo, IV. Marcia funebre), op. 12 [Bemutató]	
			Haydn: Szimfónia, C-dúr, Hob. I: 97	
1922. január 16.	Zeneakadémia	1. bérleten kívüli hangverseny Csajkovszkij-est	Csajkovszkij: <i>Rómeó és Júlia</i> – nyitányfantázia	Márkus Lili (zongora)
			Csajkovszkij: I. zongoraverseny, b-moll, op. 23	
			Csajkovszkij: V. szimfónia, e-moll, op. 64	
1922. január 23.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (8.)	Berlioz: <i>Benvenuto Cellini</i> – nyitány	Paul Grümmer (gordonka) Paul Grümmer (gordonka), Szerémi Gusztáv (brácsa)
			Dohnányi: Gordonkaverseny, D-dúr, op. 12	
			Strauss, R.: <i>Don Juan</i> , op. 35	
			Glinka: <i>Kamarinszkaja</i> – Fantázia két orosz népdalra	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1922. január 29.	Zeneakadémia	3. népszerű hangverseny a tisztviselők és az ifjúság részére	Csajkovszkij: <i>Rómeó és Júlia</i> – nyitányfantázia	
			Mendelssohn: IV. szimfónia (Olasz), A-dúr, op. 90	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
1922. február 12.	Zeneakadémia	4. népszerű hangverseny	Mozart: <i>Figaro házassága</i> – nyitány, K. 492	
			Haydn: Szimfónia, C-dúr, Hob. I: 97	
			Grieg: <i>Peer Gynt</i> – II. szvit, op. 55	
			Glinka: <i>Kamarinszkaja</i> – Fantázia két orosz népdalra	
1922. április 16.	Zeneakadémia	6. népszerű hangverseny a tisztviselők és az ifjúság részére	Weber: <i>A bűvös vadász</i> – nyitány	
			Csajkovszkij: V. szimfónia, e-moll, op. 64	
			Boccherini: Menüett	
1922. október 9.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (1.)	Mihalovich: <i>A sellő</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Dohnányi: Hegedűverseny, op. 27	Flesch Károly (hegedű)
			Liszt: <i>Faust-szimfónia</i>	Székelyhidya Ferenc (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor), Szikla Adolf (orgona)
1922. október 23.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (2.)	Zandonai: <i>Tavasza a Nap völgyében</i> . Szimfonikus impressziók	
			Nielsen: Hegedűverseny	Telmányi Emil (hegedű)
			Rimszkij-Korszakov: <i>Nagyorosz húsvét</i> – nyitány	
1922. november 20.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (4.)	Schmidt: II. szimfónia, Esz-dúr	
			Chopin: I. zongoraverseny, e-moll, op. 11	Ignaz Friedmann (zongora)
			Mendelssohn: <i>Tenger csendje és szerencsés utazás-nyitány</i> , op. 27	
1922. november 23.	Zeneakadémia		Berlioz: <i>Benvenuto Cellini-nyitány</i>	
			Dohnányi: Koncertstück, op. 12	Paul Grümmer (cselló)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Strauss, R.: <i>Don Juan</i> , op. 35	Paul Grümmer (cselló), Szerémy Gusztáv (brácsa)
			Glinka: <i>Kamarinszkaja</i>	
1922. november 27.	Városi Színház	Közös hangverseny a Palestrina kórossal	Beethoven: <i>Missa solemnis</i> , op. 123	Tihanyi Vilma, Basilides Mária, Pataky Kálmán, Venczell Béla (ének), Danziger Antal (hegedű), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1922. december 4.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (5.)	Beethoven: VI. szimfónia, F-dúr, op. 68 (Pastorale)	Hoehn, Alfred (zongora)
			Kósa: <i>Hat zenekari darab</i> [Bemutató]	
			Csajkovszkij: I. zongoraverseny, b-moll, op. 23	
1922. december 8.	Vigadó	Közös hangverseny a Palestrina kórossal	Beethoven: <i>Missa solemnis</i> , op. 123	Tihanyi Vilma, Basilides Mária, Pataky Kálmán, Venczell Béla (ének), Danziger Antal (hegedű), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1922. december 18.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (6.)	Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Radó Aladár: <i>Petőfi</i> – Szimfonikus költemény	
1923. január 8.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (7.)	Reger: Szerenád két vonószekarra és egy fúvószekarra, op. 95	
			Schubert: VII. szimfónia (Befejezetlen), h-moll, D. 759	
			Stradella: <i>Pietà Signore!</i>	Basilides Mária (ének)
			Scarlatti: <i>O cessate di piagarmi</i>	
			Paisiello: <i>La zingarella</i>	
			Beethoven: <i>Egmont-nyitány</i> , op. 84	
1923. január 12.	Kaposvár		Mendelssohn: <i>Hebridák-nyitány</i> , op. 26	
			Sibelius: <i>Valse triste</i>	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Beethoven: II. szimfónia, D-dúr, op. 36	
1923. május 22.	Zeneakadémia	Magyar-est	Weiner: <i>Farsang</i> . Humoreszk, op. 5	
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Bartók: <i>Két arckép</i> , op. 5	
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Szikla Adolf (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)
1923. május 28.	Vigadó	Rendkívüli hangverseny	Händel: Overture, D-dúr	Basilides Mária, Szentmiklóssy Aladárné (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
			Mahler: II. szimfónia, c-moll	
1923. október 8.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (1.) A Filharmóniai Társaság 70 éves fennállásának emlékére	Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	Hüni-Mihacsek Felicie (ének)
			Mozart: <i>Don Juan</i> – Donna Anna áriája, K. 527	
			Mendelssohn: <i>Szentivánéji álom</i> – Nászinduló, op. 61	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
		(Az 1853. november 20-án megtartott első filharmóniai hangverseny műsorának megismétlése)	Meyerbeer: <i>Struensee</i> – nyitány	
1923. október 15.	Vigadó	Bérleten kívüli hangverseny	Beethoven: <i>Missa solemnis</i> , op. 123	Moulton Dorothy, Basilides Mária, Pataky Kálmán, Venczell Béla, Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1923. október 22.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (2.)	Sabata: <i>Juventus</i> – Szimfonikus költemény	
			Schumann: Zongoraverseny, a-moll, op. 54	Germaine Schnitzer (zongora)
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
1923. november 12.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (3.)	Bella Rudolf: <i>Ünnepi nyitány</i> [Bemutató]	
			Saint-Saëns: II. zongoraverseny, g-moll, op. 22	Ignaz Friedmann (zongora)
			Respighi: <i>Gnómok balladája</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Haydn: Szimfónia (London), D-dúr, Hob. I: 104	
1923. november 19.	Vigadó	Rendkívüli hangverseny Pest-Buda egyesítésének 50. évfordulója alkalmából	Dohnányi: <i>Ünnepi nyitány</i> , op. 31 [Bemutató]	
			Kodály: <i>Psalmus hungaricus</i> [Bemutató]	Székelyhidy Ferenc (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor), Szikla Adolf (orgona)
			Bartók: <i>Táncszvit</i> [Bemutató]	
			Liszt: <i>Magyar fantázia zongorára és zenekarra</i>	Dohnányi Ernő (zongora)
			Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1923. november 26.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (4.)	Schumann: II. szimfónia, C-dúr, op. 61	
			d'Albert: Gordonkaverseny, op. 20	Bokor Judit (gordonka)
			Dukas: <i>A bűvészinas</i>	
1923. december 17.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (5.)	Bach: <i>V. brandenburgi verseny</i> , D-dúr, BWV 1050	Dohnányi Ernő (zongora), Dömötör Lajos (fuvola), Danziger Antal (hegedű)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Holst: <i>Planéták</i>	
			Beethoven: IV. szimfónia, B-dúr, op. 60	
1924. október 13.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (1.)	Bruckner: IX. szimfónia, d-moll	
			Marschner: <i>Hans Heiling</i> – ária	Schwarz Joseph (ének)
			Dvořák: <i>Négy bibliai ének</i> . a) <i>Wassern zu Babylon</i> ; b) <i>Sende dich zu mir</i> ; c) <i>Augen zu den Bergen</i> ; d) <i>Singet ein neues Lied</i>	Schwarz Joseph (ének)
			Dohnányi: <i>Ünnepi nyitány</i> , op. 31	
1924. október 27.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (2.)	Schubert: VIII. szimfónia, C-dúr, D. 944	
			de Falla: <i>Éj a spanyol kertekben</i>	Bartók Béla (zongora)
			Ljadov: <i>Baba Jaga. Szimfonikus festmény</i> , op. 56	
1924. november 17.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (3.)	Perényi Géza: <i>Szimfonikus nyitány</i> [Bemutató]	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Brahms: Hegedűverseny, D-dúr, op. 77	Telmányi Emil (hegedű)
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b [Bemutató]	
			Haydn: Szimfónia (Üstdob), G-dúr, Hob. I: 94	
1924. november 20.	Debrecen, Aranybika szálló		Beethoven: II. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: IV. zongoraverseny, G-dúr, op. 58	Dohnányi Ernő (zongora)
1924. november 21.	Debrecen, Aranybika szálló		Weber: <i>A bűvös vadász</i> – nyitány	
			Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68	
1924. december 1.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (4.)	Lully (–Mottl): Balett-szvit	
			Kodály: <i>Psalmus hungaricus</i>	Székelyhidy Ferenc (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor), Szikla Adolf (orgona)
			Strauss, R.: <i>Hősi élet</i> , op. 40	Baré Emil (hegedű)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1924. december 15.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (5.)	Ravel: <i>Spanyol rapszódia</i>	
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Friedmann, Ignaz (zongora)
			Beethoven: VIII. szimfónia, F-dúr, op. 93	
1924. december 21.	Zeneakadémia	3. rendkívüli hangverseny a munkaképtelen zenészek és zeneszerzők javára	Schubert: VII. szimfónia (Befejezetlen), h-moll, D. 759	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: VIII. szimfónia, F-dúr, op. 93	
1925. május 17.	Szombathely		Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	
			Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Komor Vilmos (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
1925. május 18.	Vigadó	Rendkívüli hangverseny Beethoven-est	Beethoven: IV. zongoraverseny, G-dúr, op. 58	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Relle Gabriella, Basilides Mária, Pataky Kálmán, Szende Ferenc (ének),

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
				Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1926. március 8.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (9.)	Beethoven: <i>Népnapi-nyitány</i> , op. 115	
			Sinding: Zongoraverseny, Desz-dúr, op. 16.	Frithjof Backer-Gröndahl (zongora)
			Haydn: Szimfónia, G-dúr, Hob. I: 88	
			Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25	Frithjof Backer-Gröndahl (zongora)
1926. március 22.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (10.)	Stamitz: Szimfónia, D-dúr	
			Meszlényi: Burleszk nagy zenekarra [Bemutató]	
			Weiner: Concertino zongorára és zenekarra, e-moll, op. 15 [Bemutató]	Komor Vilmos (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)
			Mendelssohn: III. szimfónia (Skót), a-moll, op. 56	
1926. március 28.	Zeneakadémia	3. népszerű zenetörténeti hangverseny	Schubert: VII. szimfónia (Befejezetlen), h-moll, D. 759	
			Mendelssohn: Hegedűverseny, e-moll, op. 64	Zilzer Ibolya (hegedű)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
		Romantikus zeneköltők	Schumann: IV. szimfónia, d-moll, op. 120.	
1926. április 2.	Zeneakadémia		Bach: <i>János-passió</i> , BWV 245	Medek Anna, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Szende Ferenc (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor), Berg Ottó (csembaló), Riegler Ernő (orgona)
1926. április 12.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (11.)	Weber: <i>Oberon-nyitány</i>	
			Beethoven: Hegedűverseny, D-dúr, op. 61	Flesch Károly (hegedű)
			Kósa György: <i>Két Ady-dal zenekarral: I. A vén csavargó, II. Az Eddig ámene</i>	Szende Ferenc (ének)
			Bartók: <i>Két arckép</i> , op. 5	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
1926. április 26.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (12.) Beethoven-est	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Medek Anna, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Szende Ferenc

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
				(ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1927. március 26.	Operaház	Díszelőadás Beethoven halála napjának századik évfordulóján	Beethoven: <i>Missa solemnis</i> , op. 123	Tihanyi Vilma, Basilides Mária, Székelyhidny Ferenc, Venczell Béla, Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1927. március 28.	Zeneakadémia	1. Beethoven hangverseny az Országos Beethoven-zeneünnepély keretében	Beethoven: I. szimfónia, C-dúr, op. 21	
			Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Komor Vilmos (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
1927. április 4.	Zeneakadémia	2. Beethoven hangverseny	Beethoven: Hegedűverseny, D-dúr, op. 61	Telmányi Emil (hegedű)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Medek Anna, Basilides Mária, Székelyhidny Ferenc, Szende Ferenc, Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1927. április 11.	Zeneakadémia	3. Beethoven hangverseny	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	
			Beethoven: III. zongoraverseny, c-moll, op. 37	Komor Vilmos (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68	
1927. április 17.	Zeneakadémia	Népszerű matiné a Beethoven-ünnepségek keretében	Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Medek Anna, Basilides Mária, Székelyhidny Ferenc, Szende Ferenc, Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1927. április 30.	Miskolc	Hangverseny a Beethoven-ünnepségek keretében	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68	
1927. május 1.	Nyíregyháza	Hangverseny a Beethoven-ünnepségek keretében	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1927. május 2.	Debrecen	Hangverseny a Beethoven-ünnepségek keretében	Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Medek Anna, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Szende Ferenc, Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1927. május 16.	Pécs	Hangverseny a Beethoven-ünnepségek keretében	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68	
1927. május 17.	Szombathely	Hangverseny a Beethoven-ünnepségek keretében	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68	
1927. október 10.	Baja	A Liszt Ferenc-Kör díszhangversenye	Mozart: <i>Figaro házassága</i> – nyitány, K. 492	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: I. szimfónia, C-dúr, op. 21	
			Wagner: <i>Siegfried-idill</i>	
1927. október 24.	Zeneakadémia	Ünnepi hangverseny Dohnányi Ernő 30 éves művészi jubileuma alkalmából	Dohnányi: <i>Ünnepi nyitány</i> , op. 31	
			Dohnányi: I. zongoraverseny, e-moll, op. 5	Stefániai Imre (zongora)
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Dohnányi: <i>Hitvallás</i>	Székelyhidy Ferenc (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1927. november 7.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (1.)	Liszt: <i>Orpheus</i>	
			Radnai Miklós: <i>Orkán vitéz. Hősi fejezetek</i> , op. 19	Székelyhidy Ferenc (ének)
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
1927. november 21.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (2.)	Mozart: Szimfónia, D-dúr (Prágai), K 504	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Prokofjev: <i>Három narancs szerelmese</i> – szvit	
			Saint-Saëns: II. zongoraverseny, g-moll, op. 22	Lewitzky, Mischa (zongora)
1928. január 23.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (5.)	Hubay: <i>Vita nuova</i> (Dante-szimfónia), op. 118	Sztojanovits-tercett, Székelyhidny Ferenc (ének), Zalánfy Aladár (continuo), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor), Wesselényi utcai polgári fiúiskola énekkara
1928. február 6.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (7.)	Boieldieu: <i>A bagdadi kalifa</i> – nyitány	Katharina Goodson (zongora)
			Brahms: I. zongoraverseny, d-moll, op. 15	
			Haydn: Szimfónia, D-dúr (A kürtjellel), Hob. I: 31	
			Ravel: Spanyol rapszódia	
1928. február 20.	Zeneakadémia	Rendkívüli hangverseny „Magyar est”	Kókai Rezső: Szvit	
			Haják Károly: <i>Carmen lugubre</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Márkus Lili: Scherzo (<i>Koboldok</i>)	
			Zádor Jenő: <i>Magyar téma és változatai</i>	
			Ádám Jenő: <i>Dominica</i> –szvit	
1928. március 19.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (10.)	Bach: <i>III. brandenburgi verseny</i> , G-dúr, BWV 1048	
			Bartók: I. zongoraverseny [Bemutató]	Bartók Béla (zongora)
			Csajkovszkij: IV. szimfónia, f-moll, op. 36	
1928. április 30.	Fodor Ernő iskola	Fodor Ernő iskola jubiláris hangversenye	Berg Lili: Zongoraverseny	Lászlóffy Margit (zongora)
			Hubay: Hegedűverseny, g-moll	Hauser Endre (hegedű)
			Weiner: Concertino, op. 15	Biró Sára (zongora)
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Földes Andor (zongora)
			Reschofsky: <i>Tavaszi rügyek dala</i>	Az iskola női énekkara

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1928. október 15.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (1.)	Bartók: <i>A csodálatos mandarin</i> – szvit, op. 19 [Bemutató]	Stefániai Imre (zongora)
			Bortkiewicz: Zongoraverseny, B-dúr, op. 16	
			Haydn: Szimfónia, Esz-dúr (Üstdobpergés), Hob. I: 103	
1928. október 28.	Zeneakadémia	1. vasárnap délutáni hangverseny	Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	Székely Zoltán (hegedű)
			Dvořák: Hegedűverseny, a-moll, op. 53	
			Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1928. november 5.	Zeneakadémia	2. bérleti hangverseny Ünnepi hangverseny a 75 éves jubileum alkalmából	Liszt: <i>Ünnepi hangok</i>	Székelyhidy Ferenc (ének), Budai Dalárda (karig.: Ádám Jenő)
			Liszt: <i>Rákóczi-induló</i>	
			Liszt: <i>Faust-szimfónia</i>	
1928. november 18.	Zeneakadémia	2. vasárnap délutáni hangverseny	Goldmark: <i>Sakuntala-nyitány</i> , op. 13	Zathureczky Ede (hegedű)
			Beethoven: Hegedűverseny, D-dúr, op. 61	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Haydn: Szimfónia, Esz-dúr (Üstdobpergés), Hob. I: 103	
1928. november 26.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (3.) Schubert-est	Schubert: <i>Rosamunda</i> – nyitány, D. 797	
			Schubert (–Dohnányi): Fantázia, f-moll, D. 940 [Bemutató]	
			Schubert: VIII. szimfónia, C-dúr, D. 944	
1928. december 10.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (4.)	Beethoven: IV. szimfónia, B-dúr, op. 60	Albert Spalding (hegedű)
			Brahms: Hegedűverseny, D-dúr, op. 77	
			Braunfels: <i>Don Juan</i> –változatok	
1928. december 16.	Zeneakadémia	3. vasárnap délutáni hangverseny	Mozart: Szimfónia, g-moll, K. 550	Hermann Pál (gordonka)
			Dohnányi: Gordonkaverseny, D-dúr, op. 12	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
1929. január 6.	Zeneakadémia	4. vasárnap délutáni hangverseny	König Péter: III. szimfónia, d-moll	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Schubert (–Dohnányi): <i>Moments musicaux</i> , D. 780 [Bemutató]	
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Kentner Lajos (zongora)
1929. február 18.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (6.)	Glazunov: <i>Karnevál-nyitány</i> , op. 45	
			Csajkovszkij: I. zongoraverseny, b-moll, op. 23	Vladimir Horowitz (zongora)
			Stravinsky: <i>Tavaszi áldozat</i>	
1929. március 12.	Vigadó	Rendkívüli hangverseny a Dohnányi Egyesület javára	Verdi: <i>Requiem</i>	Fuchs-Fayer Rózsi, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Venczell Béla (ének), Palestrina Kórus (karig.,: Vaszy Viktor)
1929. március 18.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (7.)	Kodály: <i>Háry János</i> – szvit [Bemutató]	Kodály Zoltán (vez.)
			Glazunov: Hegedűverseny, a-moll, op. 82	Hansen, Cecilia (hegedű)
			Brahms: IV. szimfónia, e-moll, op. 98	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1929. április 15.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (8.)	Händel: Concerto grosso, F-dúr	Baré Emil, Danziger Antal (hegedű), Csuka Béla (gordonka), Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: <i>Szélcsend és szerencsés hajózás</i> , op. 112	Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
			Kósa György: <i>Kincses Ádám halála – misztérium</i> [Bemutató]	Gervay Erzszi, Sztojanovits Lili, Székelyhidy Ferenc, Venczell Béla (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
			Bruckner: <i>Te Deum</i>	Gervay Erzszi, Stojanovits Lili, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Venczell Béla (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1929. április 25.	Vigadó	Brahms-est	Brahms: <i>Akadémiai ünnepi nyitány</i> , op. 80	Oszip Gabrilovics (vez.)
			Brahms: I. zongoraverseny, d-moll, op. 15	Oszip Gabrilovics (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)
			Brahms: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 83	Oszip Gabrilovics (zongora)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1929. május 6.	Zeneakadémia	Rendkívüli hangverseny	Mozart: <i>Cosi fan tutte</i> – nyitány, K. 588	
			Mozart: Hegedűverseny, D-dúr, K. 218	Kresz Géza (hegedű)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Bodó Erzszi, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Szende Ferenc (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1929. május 20.	Operaház	Díszelőadás Kerner István 40 éves művészi jubileuma alkalmából	Erkel: <i>Ünnepi nyitány</i>	
			Beethoven: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 19	Dohnányi Ernő (zongora)
			Mozart: <i>Török induló</i> , K. 331	
1929. május 29.	Szent István bazilika	A gr. Apponyi Poliklinika javára	Bossi: Orgonaverseny	Schmidthauer Lajos (orgona)
			Bruckner: <i>Te Deum</i>	Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
			Dohnányi: <i>Hitvallás</i>	Székelyhidy Ferenc (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1929. október 7.	Belvárosi Mozi nagyterme		Mozart: <i>A varázsfuvola</i> – nyitány, K. 620	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Beethoven: VIII. szimfónia, F-dúr, op. 93	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Kodály: <i>Háry János</i> – Intermezzo	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
1929. október 15.	Debrecen, Aranybika szálló		Mozart: A varázsfuvola – nyitány, K. 620	Laurisin Lajos (ének)
			Poldini: <i>Farsangi lakodalom</i> – Kálmán diák áriája	
			Erkel: <i>Bánk bán</i> – ária	
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	Laurisin Lajos (ének)
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Kacsóh: <i>Rákóczi</i> – ária	
			Dohnányi: <i>A tenor</i> – ária	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
1929. október 28.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (1.) Ünnepi hangverseny a Nemzetközi Hangversenyszövetség budapesti kongresszusának tiszteletére	Dohnányi: <i>Ünnepi nyitány</i> , op. 31	Eleanor Spencer (zongora)
			Schumann: Zongoraverseny, a-moll, op. 54	
			Liszt: I. <i>Mefisztó</i> -keringő	
			Bartók: I. szvit, op. 3	
1929. november 11.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (2.) Ünnepi hangverseny a Nürnbergi hét keretében	Brahms: II. szimfónia, D-dúr, op. 73.	
			Toch: <i>Mesejáték</i> – nyitány	
			Spohr: VIII. hegedűverseny	Geyer Stefi (hegedű)
			Strauss, R.: <i>Till Eulenspiegel vidám csínyjei</i> , op. 28	
1929. november 19.	Vigadó	Fischer Edwin zongoraestje	Bach: <i>Versenymű két zongorára</i> , C-dúr, BWV 1061	Edwin Fischer, Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: IV. zongoraverseny, G-dúr, op. 58	Fischer, Edwin (zongora)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Brahms: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 83	
1929. november 25.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (3.)	Kókai Rezső: Praeludium és scherzo [Bemutató]	Székely Zoltán (hegedű)
			Bartók: II. rapszódia hegedűre zenekarral [Bemutató]	
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Franck: Szimfónia, d-moll	
1929. december 9.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (4.)	Siklós: Kamaraszvit baritonszólóval	Farkas Sándor (ének)
			Haydn: Gordonkaverseny, D-dúr, Hob. VIIb: 2	Emanuel Feuermann (gordonka)
			Kósa György: <i>Kamarazene</i>	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92.	
1930. január 13.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (5.)	Ádám Jenő: <i>Dominica</i> – szvit	Basilides Mária (ének)
			Kelen Hugó: <i>Dalok</i> : a) <i>Prológus</i> ; b) <i>Dudorászó régi nóta</i> ; c) <i>Terarrarom</i> . <i>hajh terarrarom</i> [Bemutató]	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Honegger: <i>Rugby</i> . Szimfonikus tétel	
			Haydn: Szimfónia, D-dúr (Óra), Hob. I: 101	
1930. február 10.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (7.)	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	Walter Giesecking (zongora)
			Mozart: Zongoraverseny, C-dúr, K. 467	
			Kazacsay Tibor: <i>Poème</i> [Bemutató]	
			Rimszkij-Korszakov: <i>Az aranykakas</i> – szvit	
1930. március 4.	Városi Színház	1. monstre hangverseny	Beethoven: <i>Egmont-nyitány</i> , op. 84	
			Mozart: Zongoraverseny, D-dúr (Koronázási), K. 537	Magda Tagliafero (zongora)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Bodó Erzsébet, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Szende Ferenc (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1930. március 10.	Zeneakadémia	Bérleti hangverseny (8.)	Radó Aladár: <i>Falu végén kurta kocsmá – szimfonikus zenekép</i>	
			Paganini: <i>Hegedűverseny, D-dúr, op. 6</i>	Szentgyörgyi László (hegedű)
			Berlioz: <i>Fantasztikus szimfónia</i>	
1930. június 15.	Keszthely	Goldmark-est	Goldmark: <i>Tavasszal – nyitány, op. 36</i>	
			Goldmark: <i>Sába királynője – Assad áriája a IV. felvonásból, op. 27</i>	Székelyhidy Ferenc (ének)
			Goldmark: <i>Scherzo, E-dúr, op. 45</i>	
			Goldmark: <i>Sába királynője – Éjjeli és ünnepi zene</i>	
			Goldmark: <i>Tavaszi varázsa</i>	Keszthelyi iparosok és kereskedők egyesített dalköre
			Goldmark: <i>Götz von Berlichingen – Adelheid áriája</i>	Bodó Erzsébet (ének)
			Goldmark: <i>Sakuntala – nyitány, op. 13</i>	
1930. október 27.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Siklós: <i>Előjáték, fantázia és fuga egy régi egyházi dallamra</i> [Bemutató]	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Szántó Tivadar: <i>Három darab</i> (III. szvit) [Bemutató]	
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
1930. november 10.	Operaház	Bérleti hangverseny (2.)	Bach (–Weiner): Toccata és fuga	
			Schubert (–Cassado): Gordonkaverseny	Gaspar Cassado (gordonka)
			Bartók: <i>Táncszvit</i>	
			Haydn: Szimfónia, D-dúr, Hob. I: 4	
1930. november 24.	Zeneakadémia	Rendkívüli hangverseny	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	
			Mozart: Hegedűverseny, Esz-dúr, K. 365b	George Enescu (hegedű)
			Dohnányi: <i>Szegedi mise</i> , op. 35 [Első hangversenyelőadás]	Bodó Erzsé, Budanovits Mária, Székelyhidy Ferenc, Székely Mihály (ének), Palestrina Kórus (karig.: Bárdos Lajos),

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
				Szegedi Dalárda (karig.: Csomák Elemér)
1930. december 1.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.)	Strauss, R.: <i>Sinfonia domestica</i> , op. 53	
			de Falla: Csembaloverseny	Marcelle Meyer (zongora), Baré Emil (hegedű), Csuka Béla (gordonka), Hochstrasser Ferenc (fuvola), Heinz Hugo (oboa), Dobos Imre (klarinét)
			Kodály: <i>Marosszéki táncok</i> [Bemutató]	
			Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25	Marcelle Meyer (zongora)
1931. január 19.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.)	Frid Géza: Szvit [Bemutató]	
			Hindemith: Brácsaverseny, op. 36/IV	Paul Hindemith (brácsa)
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
1931. február 3.	Vigadó	Rendkívüli hangverseny Horthy	Weber: <i>Euryanthe-nyitány</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
		Miklósné nyomorenyhító akciója javára	Wagner: <i>Lohengrin</i> – Grál-elbeszélés	Karl Martin Öhmann (ének)
			Wagner: <i>Trisztán és Izolda</i> – Előjáték és Izolda szerelmi halála	Nanny Larsen-Todsen (ének)
			Goldmark: Scherzo, A-dúr, op. 45	
			Bizet: <i>Carmen</i> – Virágária	Karl Martin Öhmann (ének)
			Leoncavallo: <i>Bajazzók</i> – ária	
			Wagner: <i>Tannhäuser</i> – Csarnok-ária	Nanny Larsen-Todsen (ének)
			Wagner: <i>Tannhäuser</i> – duett	Nanny Larsen-Todsen, Karl Martin Öhmann (ének)
1931. március 16.	Operaház	Bérleti hangverseny (6.)	Kósa György: II. szimfónia [Bemutató]	
			Liszt: <i>Haláltánc</i>	Kilényi Edward (zongora)
			Muszorgszkij (–Ravel): <i>Egy kiállítás képei</i>	
			Rossini: <i>Tell Vilmos</i> – nyitány	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1931. március 23.	Zeneakadémia	2. rendkívüli hangverseny	Beethoven: II. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: <i>Ah, perfido!</i> – hangversenyária, op. 65	Di Teves-Moorlag (ének)
			Händel: <i>Arioso</i>	Rudolf Watzke (ének)
			Beethoven: <i>Die Ehre Gottes</i>	Riegler Ernő (orgona)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Di Teves-Moorlag, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Rudolf Watzke, (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1931. október 26.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Buttykay: Rapszódia, nagyzenekarra [Bemutató]	
			Weiner: <i>Katonásdi. Zenekép</i> , op. 16. [Bemutató]	
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Hernádi Lajos (zongora)
			Mahler: I. szimfónia, D-dúr	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1931. november 23.	Operaház	Bérleti hangverseny (2.)	Bartók: <i>A fából faragott királyfi</i> – szvit, op. 13 [Bemutató]	Artur Rubinstein (zongora)
			Mozart: Szimfónia, g-moll, K. 550	
			Brahms: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 83	
1931. december 7.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.)	Schumann: I. szimfónia, B-dúr, op. 38	Anna Maria Guglielmetti (ének)
			Schmidt: <i>Változatok egy huszárdalra</i>	
			Mozart: <i>Exultate, jubilate</i> – motetta, K. 165	
			Casella: <i>Italia</i> . Rapszódia nagy zenekarra	
1932. január 11.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.)	Vivaldi (–Bach): <i>Versenymű négy zongorára zenekarral</i> , a-moll	Fischer Annie, Földes Andor, Hernádi Lajos, Kilényi Edward (zongora)
			Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90	
			Radó: Gordonkaverseny magyar stílusban [Bemutató]	Csuka Béla (gordonka)
			Ravel: <i>Bolero</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1932. február 8.	Operaház	Bérleti hangverseny (5.)	Mozart: <i>A varázsfuvola</i> – nyitány, K. 620	Georg Kulenkampff (hegedű)
			Brahms: Hegedűverseny, D-dúr, op. 77	
			Debussy: <i>Egy faun délutánja</i>	
			Beethoven: II. szimfónia, D-dúr, op. 36	
1932. február 29.	Operaház	Bérleti hangverseny (6.)	Haydn: Szimfónia, H-dúr, Hob. I: 46	Jeanne-Marie Darré (zongora)
			Saint-Saëns: II. zongoraverseny, g-moll, op. 22	
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Berlioz: <i>Faust elkárhozása</i> – részletek	
1932. március 12.	Vigadó	Dohnányi Ernő zenekari zongoraestje	Mozart: Zongoraverseny, d-moll, K 466	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: IV. zongoraverseny, G-dúr, op. 58	
			Schumann: Zongoraverseny, a-moll, op. 54	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1932. április 1.	Operaház	Díszhangverseny Haydn születésének 200. évfordulóján herceg Eszterházy Pál fővédnöksége alatt a Dohnányi Egyesület javára	Haydn: <i>A teremtés</i> – oratórium, Hob. XXI:2	Báthy Anna, Székelyhidy Ferenc, Kálmán Oszkár (ének), Láng Erzsébet (csembalo), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1932. április 5.	Zeneakadémia	Zongorás zenekari Bach-Mozart est a Filharmóniai Társaság kamarazenekarával	Bach: <i>Versenymű három zongorára</i> , C-dúr, BWV 1064	Fischer Annie, Földes Andor, Petri Ernő (zongora)
			Bach, Carl Philipp Emanuel: <i>Kettősverseny</i> , F-dúr	Petri Ernő, Zeitinger Jenő (zongora)
			Mozart: <i>Versenymű két zongorára</i> , Esz-dúr, K. 365	Fischer Annie, Földes Andor (zongora)
			Vivaldi–Bach: <i>Versenymű négy csembalóra</i> , a-moll, BWV 1065 (RV 580)	Fischer Annie, Földes Andor, Petri Ernő, Zeitinger Jenő (zongora)
1932. április 25.	Operaház	Beethoven-est	Beethoven: I. szimfónia, C-dúr, op. 21	
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Bodó Erzsí, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Szende Ferenc

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
				(ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1932. október 24.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Beethoven: <i>Egmont-nyitány</i> , op. 84	
			Haydn: Szimfónia, C-dúr (Medve), Hob. I: 82	
			Rózsa Miklós: <i>Szerenád kis zenekarra</i> , op. 10. [Bemutató]	
			Vieuxtemps: V. hegedűverseny, a-moll	Ruggiero Ricci (hegedű)
1932. november 21.	Operaház	Bérleti hangverseny (2.)	Telemann: <i>Tafelmusik</i> (Szvit kis zenekarra)	
			Beethoven: Hegedűverseny, D-dúr, op. 61	
			Dohnányi: II. szimfónia, d-moll, op. 9	
1932. december 1.	Vigadó	Ruggiero Ricci hangversenye	Mozart: <i>A színigazgató</i> – nyitány, K. 486	
			Beethoven: <i>Románc</i> , F-dúr, op. 50	
			Mendelssohn: Hegedűverseny, e-moll, op. 64	Ruggiero Ricci (hegedű)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Bach–Kreisler: Partita, E-dúr, BWV 1006	
			Schubert– Friedberg: Rondó, D-dúr	
			Csajkovszkij: <i>Sérénade mélancolique</i> , op. 26	
			Ries: <i>Perpetuum mobile</i> , op. 34/5	
			Sarasate: <i>Bevezetés és Tarantella</i> , op. 43	
1932. december 12.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.)	Volkmann: <i>III. Richard</i> – nyitány, op. 68	
			Mozart: Zongoraverseny, d-moll, K 466	Engel Iván (zongora)
			Horusitzky Zoltán: <i>Fekete hold éjszakáján</i> – drámai kantáta [Bemutató]	Báthy Anna, Palló Imre (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
			Rékai Nándor: <i>Hangulatképek</i> . 1. <i>Csak ő volt</i> ; 2. <i>Diszharmónia</i> ; 3. <i>Tavaszi boldogság</i> ; 4. <i>A dél</i> ; 5. <i>Cigányzene</i> ; 6. <i>Vallomás</i> ; 7. <i>A kötőrő dala</i> [Bemutató]	Báthy Anna, Székelyhidny Ferenc (ének)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Korányi: <i>Assisi Szent Ferenc naphimnusa</i> [Bemutató]	Székelyhidy Ferenc (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1933. január 9.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.)	Berlioz: <i>Benvenuto Cellini</i> – nyitány	
			Bartók: II. szvit, op. 4	
			Dukas: <i>A bűvészinás</i>	
			Chopin: I. zongoraverseny, e-moll, op. 11	Ungár Imre (zongora)
1933. január 30.	Operaház	Bérleti hangverseny (5.)	Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F- dúr, op. 68	Telmányi Emil (hegedű)
			Sibelius: Hegedűverseny, d-moll, op.47	
			Stravinsky: <i>Scherzo fantastique</i>	
			Moszolov: <i>Vasöntöde. Gépzene</i>	
1933. február 11.	Műcsarnok	Klebsberg Kúnó- emlékhangverseny	Molnár Antal: <i>Magyar vígjáték-nyitány</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Farkas Ferenc: <i>A három csavargó</i> – szvit zenekarra	
			Weiner: Szvit	
1933. február 13.	Operaház	Bérleti hangverseny (6.)	Wagner: <i>Faust-nyitány</i>	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Jemnitz Sándor: <i>Versenymű kamarazenekarra</i> [Bemutató]	
			Rachmaninov: II. zongoraverseny, c-moll, op. 18	
1933. március 6.	Operaház	Bérleti hangverseny (7.) Brahms-est	Brahms: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 83	Dohnányi Ernő (zongora)
			Brahms: <i>Négy komoly ének</i> , op. 121	Basilides Mária (ének)
			Brahms: II. szimfónia, D-dúr, op. 73	
1933. március 13.	Zeneakadémia	Dohnányi Ernő zenekari Beethoven-estje	Beethoven: I. zongoraverseny, C-dúr, op. 15	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: III. zongoraverseny, c-moll, op. 37	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	
1933. március 20.	Operaház	Bérleti hangverseny (8.)	Mahler: III. szimfónia, d-moll	Basilides Mária (ének), Palestrina Kórus (karig.: Zsaskovszky József), Bólyai reáliskola gyermekkara (tanár: Turry Peregrin)
			Schumann: Zongoraverseny, a-moll, op. 54	Mischa Lewitzky (zongora)
1933. augusztus 30.	Szeged, Dómtér		Erkel: <i>Ünnepi nyitány</i>	
			Weiner: Magyar szvit, op. 18	
			Kodály: <i>Nyári este</i>	Kodály Zoltán (vez.)
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
1933. október 23.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Erkel: <i>Ünnepi nyitány</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
		A Filharmóniai Társaság 80 éves jubileumi estje	Kodály: <i>Galántai táncok</i> [Bemutató]	
			Bartók: <i>Öt magyar népdal</i> [Bemutató]	Basilides Mária (ének)
			Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36 [Bemutató]	
			Liszt: <i>Magyar fantázia zongorára és zenekarra</i>	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: I. szimfónia, C-dúr, op. 21	
1933. november 6.	Operaház	Bérleti hangverseny (2.)	Volkmann: I. szimfónia, d-moll, op. 44	
			Bach: Hegedűverseny, E-dúr, BWV 1042	Alma Moodie (hegedű)
			Beethoven: II. szimfónia, D-dúr, op. 36	
1933. november 20.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.)	Zádor Jenő: Rondo [Bemutató]	
			Schumann: Gordonkaverseny, a-moll, op. 129	Emanuel Feuermann (gordonka)
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1933. december 4.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.) Beethoven-est	Beethoven: IV. szimfónia, B-dúr, op. 60	Alfred Hoehn (zongora)
			Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
1934. január 8.	Operaház	Bérleti hangverseny (5.)	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	Zathureczky Ede (hegedű)
			Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68	
			Csajkovszkij: Hegedűverseny, D-dúr, op. 35	
			Frid: Divertimento vonószenekearra	
			Frid: <i>Tempesta d'orchestra</i>	
1934. január 29.	Operaház	Bérleti hangverseny (6.)	Kósa György: <i>Mese</i> – szvit (Andersen emlékére) [Bemutató]	Wilhelm Backhaus (zongora)
			Brahms: I. zongoraverseny, d-moll, op. 15	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92.	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1934. február 19.	Operaház	Bérleti hangverseny (7.)	Rossini: <i>Olasz nő Algirban</i> – nyitány	Fischer Annie (zongora)
			Beethoven: VIII. szimfónia, F-dúr, op. 93	
			Schumann: Zongoraverseny, a-moll, op. 54	
			Strauss, R.: <i>Halál és megdicsőülés</i> , op. 24	
			Perényi Géza: <i>Duhajzó</i> [Bemutató]	
1935. szeptember 26.	Nemzeti Színház	Ünnepi díszelőadás a Királyi Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem fennállásának 300 éves fordulóján	Beethoven: <i>Missa solennis</i> , op. 123	Báthy Anna, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Kálmán Oszkár, Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor), Szentgyörgyi László (hegedű)
1935. október 28.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Beethoven: III. zongoraverseny, c-moll, op. 37	Fleischer Antal (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)
			Saint-Saëns: <i>Omphale rokkája</i> , op. 31	Fleischer Antal (vez.)
			Kodály: <i>Háry János</i> – Balettzene (Sárkánytánc)	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Berlioz: <i>Fantasztikus szimfónia</i>	
1935. november 25.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.)	Liszt: <i>Orpheus</i>	
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Alfred Cortot (zongora)
			Liszt: <i>Faust-szimfónia</i>	Alfred Cortot (vez.), Laurisin Lajos (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1935. november 30.	Városi Színház	Rendkívüli hangverseny	Haydn: Gordonkaverseny, D-dúr, Hob. VIIIb: 2	Pablo Casals (gordonka)
			Bach: Szvit szólógordonkára, Esz-dúr, BWV 1010	
			Schumann: Gordonkaverseny, a-moll, op. 129	
1935. december 9.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.)	Sibelius: <i>Finlandia</i> , op. 26	
			Sibelius: II. szimfónia, D-dúr, op. 43	
			Beethoven: Hegedűverseny, D-dúr, op. 61	Adolf Busch (hegedű)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Liszt (–Weiner): <i>Weinen, klagen.</i> <i>Változatok egy Bach-motívumra</i> [Bemutató]	
1936. január 13.	Operaház	Bérleti hangverseny (5.)	Bruckner: III. szimfónia, d-moll	Guila Bustabo (hegedű)
			Mendelssohn: Hegedűverseny, e-moll, op. 64	
			Bartók: Részlet <i>A csodálatos mandarin</i> szvitből, op. 19	
1936. január 27.	Operaház	Bérleti hangverseny (6.)	Siklós: Magyar koncert-rondo [Bemutató]	Elly Ney (zongora) Székesfővárosi Énekkar nőikara (karig.: Karvaly Viktor)
			Brahms: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 83	
			Liszt: <i>Dante-szimfónia</i>	
1936. február 3.	Operaház	Liszt díszhangverseny az Újságírók Szánatórium Egyesületének tartalék alapja javára	Liszt: II. zongoraverseny, A-dúr	Stefániai Imre (zongora)
			Liszt: <i>Lasst mich ruhen</i>	Báthy Anna (ének), Herz Ottó (zongora)
			Liszt: <i>Kling leise mein Lied</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Liszt: <i>Jugendglück</i>	
			Liszt: <i>Haláltánc</i>	Bartók Béla (zongora)
			Liszt: <i>Vätergruft</i>	Svéd Sándor (ének), Herz Ottó (zongora)
			Liszt: <i>Im Rhein, im heil'gen Strome</i>	
			Liszt: <i>Ha álmom mély</i>	
1936. március 2.	Operaház	Bérleti hangverseny (7.)	Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90	
			Mozart: Hegedűverseny, D-dúr, K. 218	Jacques Thibaud (hegedű)
			Rékai Nándor: <i>Délibábos rónaságon. Hangulatkép</i> [Bemutató]	
			Strauss, R.: <i>Till Eulenspiegel vidám csínyjei</i> , op. 28	
1936. április 3.	Városi Színház		Beethoven: <i>Versenymű zongorára, hegedűre és gordonkára</i> , C-dúr, op. 56	Dohnányi Ernő (zongora), Erica Morini (hegedű),

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
				Gregor Piatigorsky (gordonka)
			Mozart: Hegedűverseny, A-dúr, K. 219	Erica Morini (hegedű)
			Boccherini: Gordonkaverseny, B-dúr	Gregor Piatigorsky (gordonka)
			Brahms: <i>Versenymű hegedűre és gordonkára</i> , op. 102	Erica Morini (hegedű), Gregor Piatigorsky (gordonka)
1936. április 25.	Zeneakadémia Winifred Christie zenekari zongoraestje a Moór-féle kétmanuális zongorán		Beethoven: Zongoraverseny, G-dúr, op. 58	Winifred Christie (zongora)
			Bach (–Busoni): Chaconne (Moór Emánuel átirata a kétmanuális zongora számára)	
			Csajkovszkij: Zongoraverseny, b-moll, op. 23	
1936. június 12.	Operaház	Rendkívüli hangverseny a „Júniusi hetek” keretében	Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Brahms: Hegedűverseny, D-dúr, op. 77	Telmányi Emil (hegedű)
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1936. június 17.	Belügyminisztérium díszterme A „Júniusi hetek” keretében	Szerenád-est	Mozart: <i>Szerenád</i> , D-dúr (Haffner), K. 250	Szentgyörgyi László (hegedű)
			Weiner: <i>Magyar szerenád</i> , f-moll, op. 3	
1936. október 26.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Bach: Zongoraverseny, A-dúr, BWV 1055	Bartók Béla (zongora)
			Mozart: Rondo zongorára és zenekarra, D-dúr, K. 382	
			Mahler: <i>Dal a Földről</i>	Basilides Mária, Rösler Endre (ének)
1936. október 28.	Operaház	Díszhangverseny a Hősök háza alapja javára	Erkel: <i>Ünnepi nyitány</i>	
			Kodály: <i>Háry János</i> – Tiszán innen, Dunán túl	Palló Imre (ének)
			Kodály: <i>Háry János</i> – Toborzó	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b – 3 tétel	
			Bartók: <i>Négy régi magyar népdal</i>	Vaszy Viktor (vez.), Egyetemi Énekkarok (karig.: Kereszty István)
			Kodály: <i>Karádi nóták</i> [Bemutató]	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Liszt: <i>Magyar fantázia zongorára és zenekarra</i>	Dohnányi Ernő (zongora)
			Hubay: <i>A cremonai hegedűs – Madárdal</i>	Alpár Gitta (ének)
			Liszt: <i>Ha álmom mély</i>	
			Lavotta: <i>Mezei bokréta</i>	
			Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1936. november 9.	Operaház	Bérleti hangverseny (2.)	Bruckner: V. szimfónia, B-dúr	
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Bartók: <i>Cantata profana</i> [Bemutató]	Rösler Endre, Palló Imre (ének), Palestrina Kórus (karig.: Vaszy Viktor)
1936. december 7.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.) Beethoven-est	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: IV. zongoraverseny, G-dúr, op. 58	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: IV. szimfónia, B-dúr, op. 60	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1937. január 25.	Operaház	Bérleti hangverseny (6.)	Händel: Concerto grosso, g-moll, Nr. 6	Szentgyörgyi László, Melles Béla (hegedű), Csuka Béla (gordonka)
			Labroca: <i>Stabat mater</i>	Bodó Erzszi (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
			Jemnitz Sándor: Előjáték és fuga [Bemutató]	
			Mendelssohn: <i>Szentivánéji álom</i> – Notturmo, Scherzo, op. 61	
			Kodály: <i>Budavári Te Deum</i> [Bemutató]	Bodó Erzszi, Basilides Mária, Rösler Endre, Székely Mihály (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1937. március 1.	Operaház	Bérleti hangverseny (8.)	Unger Ernő: <i>Oda hungarica</i> [Bemutató]	Miklóssy Irén, Basilides Mária, Laurisin Lajos, Székely Mihály (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Réthy Eszter, Basilides Mária, Rösler Endre, Székely Mihály (ének),

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
				Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1937. március 15.	Zeneakadémia	Károlyi Gyula zenekari zongoraestje	Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Károlyi Gyula (zongora)
			Chopin: I. zongoraverseny, e-moll, op. 11	
			Rachmaninov: II. zongoraverseny, c-moll, op. 18	
1937. október 26.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Beethoven: IV. zongoraverseny, G-dúr, op. 58	Dohnányi Ernő (zongora)
			Dohnányi: II. szimfónia, d-moll, op. 9	
1937. november 29.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.)	Weber: <i>Euryanthe</i> -nyitány	
			Siklós: Scherzo	
			Mozart: Szimfónia, B-dúr, K. 319	
			Strauss, R.: <i>Imígyen szóla Zarathustra</i> , op. 30	
			Liszt: I. <i>Mefisztó</i> -keringő	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1937. december 7.	Zeneakadémia	Pablo Casals zenekari estje	Boccherini: Gordonkaverseny, B-dúr	Pablo Casals (cselló)
			Dvořák: Gordonkaverseny, h-moll, op. 104	
1938. február 14.	Operaház	Bérleti hangverseny (7.)	Liszt: <i>Mazeppa</i>	
			Bartók: <i>Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára</i> [Bemutató]	
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
1938. március 7.	Operaház	Bérleti hangverseny (8.)	Berlioz: <i>Benvenuto Cellini</i> – nyitány	
			Debussy: <i>A tenger – Három szimfonikus vázlat</i>	
			Bruckner: VII. szimfónia, E-dúr	
1938. október 24.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.) (A sorozat) A Filharmóniai Társaság 86. évadjának megnyitójául, alapítójának, Erkel Ferencnek emlékére	Mosonyi: <i>Ünnepi zene</i>	Robert Casadesus (zongora)
			Mozart: Zongoraverseny, D-dúr (Koronázási), K. 537	
			Brahms: II. szimfónia, D-dúr, op. 73	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1939. április 3.	Operaház	Bérleti hangverseny (B sorozat)	Berlioz: <i>Requiem</i> , op. 5	Nagypál László (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1939. október 21.	Fészek Művészklub	A Filharmóniai Társaság Barátai Egyesületének zártkörű kamarazenekari hangversenye	Mozart: Divertimento, Esz-dúr, K 113	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K 453	Dohnányi Ernő (zongora)
1939. október 27.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Wagner: <i>Rienzi</i> – nyitány	
			Dohnányi: Zongoraverseny, e-moll, op. 5	Faragó György (zongora)
			Muszorgszkij (–Ravel): <i>Egy kiállítás képei</i>	
1939. október 28.	Zeneakadémia	1. ifjúsági hangverseny	Wagner: <i>Rienzi</i> – nyitány	
			Dohnányi: Zongoraverseny, e-moll, op. 5	Faragó György (zongora)
			Muszorgszkij (–Ravel): <i>Egy kiállítás képei</i>	
1939. október 29.	Zeneakadémia	1. munkás hangverseny	Wagner: <i>Rienzi</i> – nyitány	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Dohnányi: Zongoraverseny, e-moll, op. 5	Faragó György (zongora)
			Muszorgszkij (–Ravel): <i>Egy kiállítás képei</i>	
1939. november 18.	Kassa, Schalkház díszterme	Hangverseny a kassai Művészeti hetek keretein belül	Weber: <i>Euryanthe-nyitány</i>	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
1939. december 15.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.) Beethoven-est	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	Pataky Kálmán (ének)
			Beethoven: <i>A távoli kedveshez – dalciklus</i> , op. 98 [Rékai Nándor hangszerelésében]	
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1939. december 16.	Zeneakadémia	3. ifjúsági hangverseny	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: <i>A távoli kedveshez</i> – dalciklus, op. 98 [Rékai Nándor hangszerelésében]	Pataky Kálmán (ének)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Rigó Magda, Basilides Mária, Pataky Kálmán, Székely Mihály (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1939. december 17.	Zeneakadémia	3. munkás hangverseny	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: <i>A távoli kedveshez</i> – dalciklus, op. 98 [Rékai Nándor hangszerelésében]	Pataky Kálmán (ének)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Rigó Magda, Basilides Mária, Pataky Kálmán, Székely Mihály (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1939. december 28.	Zeneakadémia	Rádióhangverseny [közönség nélkül]	Bach (–Respighi): Passacaglia	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Strauss, R.: <i>Alpesi szimfónia</i> , op. 63	
1940. január 12.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.)	Haydn: Szimfónia, C-dúr, Hob. I: 97	Albert Ferenc (hegedű)
			Glazunov: Hegedűverseny, a-moll, op. 82	
			Bartók: <i>Két kép</i> , op. 10., I. <i>Virágzás</i> , II. <i>A falu tánca</i>	
			Weiner: II. divertimento vonószekarra, a-moll, op. 24 [Bemutató]	
			Ravel: <i>La Valse</i>	
1940. január 13.	Zeneakadémia	4. ifjúsági hangverseny	Haydn: Szimfónia, C-dúr, Hob. I: 97	Albert Ferenc (hegedű)
			Glazunov: Hegedűverseny, a-moll, op. 82	
			Bartók: <i>Két kép</i> , op. 10., I. <i>Virágzás</i> , II. <i>A falu tánca</i>	
			Weiner: II. divertimento vonószekarra, a-moll, op. 24	
			Ravel: <i>La Valse</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1940. január 14.	Zeneakadémia	4. munkás hangverseny	Haydn: Szimfónia, C-dúr, Hob. I: 97	Albert Ferenc (hegedű)
			Glazunov: Hegedűverseny, a-moll, op. 82	
			Bartók: <i>Két kép</i> , op. 10., I. <i>Virágzás</i> , II. <i>A falu tánca</i>	
			Weiner: II. divertimento vonószerekarra, a-moll, op. 24	
			Ravel: <i>La Valse</i>	
1940. december 30.	Zeneakadémia	2. rádióhangverseny [közönség nélkül]	Rossini: <i>A tolvaj szarka</i> – nyitány	Rösler Endre (ének), M. Kir. Operaház énekkara (karig.: Roubal Vilmos)
			Debussy: <i>Egy faun délutánja</i>	
			Strauss, R.: <i>Till Eulenspiegel vidám csínyjei</i> , op. 28	
			Berlioz: <i>Három zenekari részlet a Faust elkárhozásából</i> : a) <i>Lidércek tánca</i> b) <i>Szilfidek tánca</i> c) <i>Rákóczi-induló</i>	
			Kodály: <i>Psalmus hungaricus</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1941. január 10.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.)	Bach (–Weiner): Toccata és fuga	
			Debussy: Zongora-fantázia	Ticharich Zdenka (zongora)
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
1941. január 11.	Zeneakadémia	4. ifjúsági hangverseny	Bach (–Weiner): Toccata és fuga	
			Debussy: Zongora-fantázia	Ticharich Zdenka (zongora)
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
1941. február 14.	Operaház	Bérleti hangverseny (5.) Liszt-est	Liszt: <i>A bölcsőtől a sírig</i>	
			Liszt: II. zongoraverseny, A-dúr	Böszörményi Nagy Béla (zongora)
			Liszt: <i>Faust-szimfónia</i>	Nagypál László (ének), Budai Dalárda (karig.: Ádám Jenő)
1941. február 15.	Zeneakadémia	5. ifjúsági hangverseny	Liszt: <i>A bölcsőtől a sírig</i>	
			Liszt: II. zongoraverseny, A-dúr	Böszörményi Nagy Béla (zongora)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Liszt: <i>Faust-szimfónia</i>	Nagypál László (ének), Budai Dalárda (karig.: Ádám Jenő)
1941. április 28.	Operaház	Bérleti hangverseny (8.)	Dohnányi: <i>Cantus vitae</i> , op. 38 [Bemutató]	Rigó Magda, Basilides Mária, Rösler Endre, Losonczy György (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor), Erzsébet Nőiskola leánygimnáziumának énekkara
1941. április 29.	Zeneakadémia	Ifjúsági hangverseny	Dohnányi: <i>Cantus vitae</i> , op. 38	Rigó Magda, Basilides Mária, Rösler Endre, Losonczy György (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor), Erzsébet Nőiskola leánygimnáziumának énekkara
1941. november 14.	Operaház	Bérleti hangverseny (1.)	Dohnányi: <i>Ünnepi nyitány</i> , op. 31	
			Dukas: <i>A bűvészinás</i> (Scherzo)	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Kazacsay Tibor: <i>Dalok</i> – a) <i>Cleopatra</i> [Bemutató], b) <i>A halál lovai</i> , c) <i>Hóvirág</i>	Némethy Ella (ének)
			Wagner: <i>Wesendonck</i> -dalok	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92.	
1941. november 15.	Zeneakadémia	1. ifjúsági hangverseny	Dohnányi: <i>Ünnepi nyitány</i> , op. 31	
			Dukas: <i>A bűvészinás</i> (Scherzo)	
			Kazacsay Tibor: <i>Dalok</i> – a) <i>Cleopatra</i> , b) <i>A halál lovai</i> , c) <i>Hóvirág</i>	Némethy Ella (ének)
			Wagner: <i>Wesendonck</i> -dalok	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92.	
1942. január 9.	Operaház	Bérleti hangverseny (4.)	Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Lászlóffy Margit (zongora)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Báthy Anna, Basilides Mária, Rösler Endre, Losonczy György (ének),

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
				Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1942. január 10.	Zeneakadémia	3. ifjúsági hangverseny	Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Lászlóffy Margit (zongora)
			Beethoven: IX. szimfónia, d-moll, op. 125	Báthy Anna, Basilides Mária, Rösler Endre, Losonczy György (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1942. május 21.	Gellért Szálló, Hangversenyterem (I. emelet)	Zártkörű kamarazenekari hangverseny	Vivaldi: Concerto, f-moll	
			Grieg: <i>Solvejg dala, Solvejg bölcsődala</i>	Warga Livia (ének)
			Strauss, R.: <i>Morgen, Allerseelen</i>	Palló Imre (ének)
			Debussy: Petite suite – zenekarra	
1942. november 25.	Vigadó	Ticharich Zdenka hangversenye a Filharmóniai Társaság kamarazenekarával	Bach: 3 Korál-előjáték	Ticharich Zdenka (zongora)
			Händel: <i>Versenymű</i> , B-dúr	
			Haydn: Zongoraverseny, D-dúr, Hob. XVIII:11	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Bach: <i>V. brandenburgi verseny</i> , D-dúr, BWV 1050	Ticharich Zdenka (zongora), Jancsin Ferenc (hegedű), Hochstrasser Ferenc (fuvola)
1942. december 11.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.)	Liszt: <i>Dante-szimfónia – I: A pokol, II. A purgatórium, Zárókar</i>	Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Anda Géza (zongora)
			Kodály: <i>Budavári Te Deum</i>	Kodály Zoltán (vez.), Warga Lívia, Basilides Mária, Rösler Endre, Koréh Endre (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
1942. december 12.	Zeneakadémia	Ifjúsági hangverseny (2.)	Liszt: <i>Dante-szimfónia – I: A pokol, II. A purgatórium, Zárókar</i>	Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
			Liszt: I. zongoraverseny, Esz-dúr	Anda Géza (zongora)
			Kodály: <i>Budavári Te Deum</i>	Kodály Zoltán (vez.), Warga Lívia, Basilides Mária, Rösler Endre, Koréh Endre (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
1943. március 12.	Operaház	Bérleti hangverseny (6.)	Bruckner: IX. szimfónia, d-moll	
			Bartók: I. szvit, op.3	
1943. március 13.	Zeneakadémia	Ifjúsági hangverseny (5.)	Bruckner: IX. szimfónia, d-moll	
			Bartók: I. szvit, op.3	
1943. május 3.	Pécs, Nemzeti Színház		Weber: <i>A bűvös vadász-nyitány</i>	Takács Jenő (zongora)
			Wagner: <i>Siegfried-idill</i>	
			Takács Jenő: <i>Tarantella</i> , op. 39	
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
1943. november 26.	Operaház	2. bérleti hangverseny Díszhangverseny a Filharmóniai Társaság alakulásának 90. évfordulója alkalmából	Erkel: <i>Himnusz</i>	
			Kodály: <i>Felszállott a páva. Változatok magyar népdalra</i>	
			Bartók: <i>Táncszvit</i>	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25	Rubányi Vilmos (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)
			Liszt: II. <i>Mefisztó</i> -keringő	
1943. november 27.	Zeneakadémia	1. ifjúsági hangverseny	Erkel: <i>Himnusz</i>	Rubányi Vilmos (vez.), Dohnányi Ernő (zongora)
			Kodály: <i>Felszállott a páva. Változatok magyar népdalra</i>	
			Bartók: <i>Táncszvit</i>	
			Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25	
			Liszt: II. <i>Mefisztó</i> -keringő	
1943. december 10.	Operaház	Bérleti hangverseny (3.)	Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	ifj. Váczi Károly (zongora)
			Csizik Béla: Zongoraverseny [Bemutató]	
			Dohnányi: Suite en valse, op. 39 [Bemutató]	
1943. december 11.	Zeneakadémia	2. ifjúsági hangverseny	Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	

2. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Hangverseny típusa</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő(k)</i>
			Csizik Béla: Zongoraverseny	ifj. Váczi Károly (zongora)
			Dohnányi: <i>Suite en valse</i> , op. 39	
			Veress Sándor: <i>Térszili Katica</i> – I. szvit	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92.	

3. függelék

3. A Filharmóniai Társaság külföldi hangversenyeinek repertoárja a Dohnányi-korszakban

A 3. függelék a Budapesti Filharmóniai Társaság külföldi hangversenyeinek repertoárját rögzíti a Dohnányi-korszakból. A táblázat kronologikusan adja meg a koncertek adatait a dátum, helyszín, a vezénylő karmester, a műsor és a közreműködők szerint. Az alábbi áttekintésben szereplő információk egyrészt már nyomtatásban is megjelent kiadványokból (Csuka Béla, *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmóniai Társaság Emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából*, 1943; Bónis Ferenc, *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje, 1853–2003*, 2005), másrészt primer forrásokból származnak. A legfontosabb forráscsoport az együttes műsorlap-, műsorfüzet- és plakátgyűjteménye, amely jelenleg a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában tanulmányozható. Ezen túl kiegészítő információk kerültek elő az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteményéből és az ugyanitt tanulmányozható Csuka Béla-hagyatékából.

A csehszlovák turné műsorösszeállítása (1925)				
Dátum	Helyszín	Karmester	Műsor	Közreműködő
1925. szeptember 22.	Brünn	Dohnányi Ernő	Dvořák: <i>Karnevál-nyitány</i> , op. 92	Dohnányi Ernő (zongora)
			Mozart: <i>Zongoraverseny</i> , G-dúr, K. 453	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Strauss, R.: <i>Don Juan</i> , op. 20	
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
1925. szeptember 23.	Prága, Lucerna-terem	Dohnányi Ernő	Smetana: <i>Az eladott menyasszony</i> – nyitány	Basilides Mária (ének)
			Mahler: <i>Um Mitternacht</i>	
			Flotow: <i>Alessandro Stradella</i> – ária	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Beethoven: VI. szimfónia (Pastorale), F-dúr, op. 68	
1925. szeptember 24.	Prága, Smetana-terem	Dohnányi Ernő	Dvořák: <i>Karnevál-nyitány</i> , op. 92	Baré Emil (hegedű)
			Bartók: <i>Két arckép</i> , op. 5, BB 48b	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Strauss, R.: <i>Don Juan</i> , op. 20	
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	
1925. szeptember 25.	Pozsony, Városi Színház	Komor Vilmos	Dvořák: <i>Karnevál-nyitány</i> , op. 92	Bartók Béla (zongora)
			Bartók: Rapszódia zongorára és zenekarra, op. 1, BB 36b	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Strauss, R.: <i>Don Juan</i> , op. 20	
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	
Hangverseny Kassán				
1927. május 24.	Kassa	Dohnányi Ernő	Beethoven: <i>Coriolan-nyitány</i> , op. 62	
		Komor Vilmos	Beethoven: V. zongoraverseny, Esz-dúr, op. 73	Dohnányi Ernő (zongora)
		Dohnányi Ernő	Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
Frankfurt – „Zene a népek életében” című nemzetközi kiállítás (1927)				
1927. augusztus 19.	Frankfurt a/M, Saalbau	Dohnányi Ernő	Goldmark: <i>Sakuntala-nyitány</i> , op. 13	
			Hubay: III. hegedűverseny, g-moll, op. 99	Szentgyörgyi László (hegedű)
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Liszt: <i>Les Préludes</i> [A jegyzőkönyv tervezete szerint eredetileg a <i>Tasso</i>]	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>	
1927. augusztus 21.	Frankfurt a/M, Saalbau	Dohnányi Ernő	Erkel: <i>Ünnepi nyitány</i>		
			Weiner: <i>Farsang</i> . Humoreszk, op. 5		
		Komor Vilmos	Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25		Dohnányi Ernő (zongora)
		Dohnányi Ernő	Bartók: <i>Két kép</i> – I. <i>Virágzás</i> , II. <i>A falu tánca</i> , op. 10, BB 59		
			Kodály: <i>Háry János</i> – balettzene (Sárkánytánc)		
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll		
1927. augusztus 22.	Frankfurt a/M, Saxophon-Saal	Dohnányi Ernő	Erkel: <i>Ünnepi nyitány</i>		
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b		
			Hubay: III. hegedűverseny, g-moll, op. 99		Szentgyörgyi László (hegedű)
			Liszt: <i>Les Préludes</i>		
			Kodály: <i>Háry János</i> – balettzene (Sárkánytánc)		
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll		

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
Olaszországi hangversenyek (1928. május 2–13.)				
1928. május 2.	Trieszt, Teatro Comunale G. Verdi	Dohnányi Ernő	Goldmark: <i>Sakuntala-nyitány</i> , op. 13	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Verdi: <i>A szicíliai vecsernye</i> – nyitány	
1928. május 3.	Treviso, Teatro Sociale	Dohnányi Ernő	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Rossini: <i>Tell Vilmos</i> – nyitány	
1928. május 4.	Bologna, Teatro Comunale	Dohnányi Ernő	Verdi: <i>A szicíliai vecsernye</i> – nyitány	
			Csajkovszkij: IV. szimfónia, f-moll, op. 36	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Cherubini: <i>Anakreon</i> – nyitány	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Wagner: <i>Tannhäuser</i> – nyitány	
1928. május 5.	Bologna, Teatro Comunale	Dohnányi Ernő	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 19	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
1928. május 6.	Cesena, Teatro Comunale A. Bonci	Dohnányi Ernő	Verdi: <i>A szicíliai vécsernye</i> – nyitány	
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Wagner: <i>Tannhäuser</i> – nyitány	
1928. május 7.	Ancona, Teatro delle Muse	Dohnányi Ernő	Verdi: <i>A szicíliai vécsernye</i> – nyitány	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Rossini: <i>Tell Vilmos</i> – nyitány	
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	
1928. május 8.	Parma, Teatro Regio	Dohnányi Erő	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Wagner: <i>Tannhäuser</i> – nyitány	
			Rossini: <i>Tell Vilmos</i> – nyitány	
1928. május 9.	Milano, Conservatorio G. Verdi	Dohnányi Erő	Goldmark: <i>Sakuntala-nyitány</i> , op. 13	
			Csajkovszkij: IV. szimfónia, f-moll, op. 36	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Verdi: <i>A szicíliai vecsernye</i> – nyitány	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
1928. május 10.	Milano, Conservatorio G. Verdi	Dohnányi Erő	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	Dohnányi Ernő (zongora)
			Beethoven: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 19	
			Beethoven: III. szimfónia (<i>Eroica</i>), Esz-dúr, op. 55	
1928. május 11.	Modena, Teatro Storchi	Dohnányi Erő	Cherubini: <i>Anakreon</i> – nyitány	
			Beethoven: III. szimfónia (<i>Eroica</i>), Esz-dúr, op. 55	
			Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Csajkovszkij: IV. szimfónia, f-moll, op. 36	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Hubay: <i>Az álarc</i> – balettzene, op. 106	
			Rossini: <i>Tell Vilmos</i> – nyitány	
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	
1928. május 12.	Trieszt,		Cherubini: <i>Anakreon</i> – nyitány	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
	Teatro Comunale G. Verdi	Dohnányi Erő	Beethoven: II. zongoraverseny, B-dúr, op. 19	Dohnányi Ernő (zongora)
			Hubay: <i>Az álarc</i> – balettzene, op. 106	
			Csajkovszkij: IV. szimfónia, f-moll, op. 36	
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	
1928. május 13.	Fiume, Teatro Comunale G. Verdi	Dohnányi Erő	Goldmark: <i>Sakuntala-nyitány</i> , op. 13	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Hubay: <i>Az álarc</i> – balettzene, op. 106	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Verdi: <i>A szicíliai vecsernye</i> – nyitány	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
Európai turné a Filharmóniai Társaság 75 éves jubileuma alkalmából (1928. június 10–27.)				
1928. június 10.	Párizs, Pleyel-terem	Dohnányi Ernő	Berlioz: <i>Fantasztikus szimfónia</i> , op. 14	
			Hubay: <i>Magyar változatok hegedűre és zenekarra</i> , op. 72	Telmányi Emil (hegedű)
			Rabaud: <i>La procession nocturne</i>	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1928. június 11.	Párizs, Pleyel-terem	Dohnányi Ernő	Liszt: <i>Les Préludes</i>	
		Dohnányi Ernő	Bartók: <i>Két kép – I. Virágzás, II. A falu tánca</i> , op. 10	
		Berg Ottó	Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25	Dohnányi Ernő (zongora)
		Dohnányi Ernő	Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
1928. június 15.	London, Queens Hall	Dohnányi Ernő	Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	Dohnányi Ernő (zongora)
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
1928. június 16.	London, Royal Academy of Music	Dohnányi Ernő	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
		Dohnányi Ernő	Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> (hegedűre és zongorára), op. 32c	Telmányi Emil (hegedű), Dohnányi Ernő (zongora)
		Dohnányi Ernő	<i>Magyar dalok</i> [valószínűleg népdalok]	Székelyhidy Ferenc (ének)
		Berg Ottó	Dohnányi: <i>Változatok egy gyermekdalra</i> , op. 25	Dohnányi Ernő (zongora)
		Dohnányi Ernő	Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1928. június 18.	London, Queens Hall	Dohnányi Ernő	Elgar: <i>Cockaigne (In London Town)</i> -nyitány, op. 40	
			Dohnányi: Hegedűverseny, op. 27	Telmányi Emil (hegedű)
			Bartók: <i>Két kép</i> – I. <i>Virágzás</i> , II. <i>A falu tánca</i> , op. 10	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
			Ráadás: Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b: V. Molto vivace	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
1928. június 21.	Scheweningen, Kursaal	Dohnányi Ernő	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	Dohnányi Ernő (zongora)
			Mozart: Zongoraverseny, G-dúr, K. 453	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1928. június 22.	Köln, Grosse Halle	Dohnányi Ernő	Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Bartók: <i>Két kép</i> – I. <i>Virágzás</i> , II. <i>A falu tánca</i> , op. 10	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Beethoven: III. szimfónia (<i>Eroica</i>), Esz-dúr, op. 55	
1928. június 23.	Heidelberg, Grosser Saal der Stadthalle	Dohnányi Ernő	Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Strauss, R.: <i>Don Juan</i> , op. 20	
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1928. június 25.	Zürich, Tonhalle	Dohnányi Ernő	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Bartók: <i>Két kép</i> – I. <i>Virágzás</i> , II. <i>A falu tánca</i> , op. 10	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1928. június 27.	München, Odeon-Saal	Dohnányi Ernő	Beethoven: III. <i>Leonora</i> – nyitány, op. 72	
			Beethoven: III. szimfónia (<i>Eroica</i>), Esz-dúr, op. 55	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
Nürnberg, Salzburg, Pozsony (1929)				
1929. február 28.	Nürnberg, Kulturverein	Dohnányi Ernő	Bartók: I. szvit, op. 3	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Kodály: <i>Háry János</i> –szvit	
			Brahms: IV. szimfónia, e-moll, op. 98	
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1929. március 1.	Salzburg, Festspielhaus	Dohnányi Ernő	Bartók: I. szvit, op. 3	
			Arenszkij: Zongoraverseny, op. 2	Heyman, Katherine (zongora)
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1929. március 3.	Pozsony, Vigadó	Dohnányi Ernő	Smetana: <i>Az eladott menyasszony</i> – nyitány	
			Bartók: I. szvit, op. 3	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
Salzburg, Bad Gastein (1931)				
1931. július 27.	Salzburg, Festspielhaus	Dohnányi Ernő	J. S. Bach (–Weiner Leó): Toccata és fúga	
			Mozart: Szimfónia, g-moll, K. 550	
			Brahms: I. szimfónia, c-moll, op. 68	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1931. július 29.	Salzburg, Mozarteum	Dohnányi Ernő	Erkel: <i>Ünnepi nyitány</i>	Szentgyörgyi László (hegedű)
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Kodály: <i>Marosszéki táncok</i>	
			Hubay: <i>Csárdajelenetek</i> , op. 117	
			Bartók: <i>Táncszvit</i>	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
1931. július 30.	Bad Gastein		Weber: <i>Oberon</i> – nyitány	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
		Dohnányi Erő	Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Kodály: <i>Marosszéki táncok</i>	
			Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
Második olaszországi turné (1936. április 29.–május 9.)				
1936. április 29.	Padova, Sala della Ragione	Dohnányi Erő	Liszt: <i>Tasso</i>	
			Salviucci: <i>Sinfonia italiana</i>	
			Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1936. április 30.	Milano, Teatro del Popolo	Dohnányi Erő	Rossini: <i>Olasz nő Algirban</i> – nyitány	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92.	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1936. május 1.	Genova, Teatro Carlo Felice	Dohnányi Ernő	Beethoven: <i>Egmont-nyitány</i> , op. 84	
			Mozart: <i>Szimfónia</i> , g-moll, K. 550	
			Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Bartók: <i>Magyar parasztdalok</i>	
			Liszt: <i>Tasso</i>	
			Liszt: <i>I. magyar rapszódia</i> , f-moll	
1936. május 2.	Reggio Emilia, Teatro Ariosto	Dohnányi Ernő	Rossini: <i>Olasz nő Algirban</i> – nyitány	
			Beethoven: <i>V. szimfónia</i> , c-moll, op. 67	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36	
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Liszt: II. magyar rapszódia	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
1936. május 3.	Bologna, Teatro del Corso	Dohnányi Erő	Vivaldi: Concerto grosso négy hegedűre vonószerekkel	Dohnányi Ernő (zongora/continuo), Szentgyörgyi László, Gáti István, Jancsin Ferenc, Montag Vilmos (hegedű)
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
1936. május 4.	Bologna, Teatro del Corso	Dohnányi Erő	Beethoven: <i>Egmont-nyitány</i> , op. 84	
			Mozart: Szimfónia, g-moll, K. 550	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Bartók: <i>Magyar parasztdalok</i>	
			Liszt: <i>Tasso</i>	
1936. május 6.	Róma, Augusteo	Dohnányi Erő	Salviucci: <i>Sinfonia italiana</i>	
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
			Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Raadás: Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	
1936. május 7.	Modena, Teatro Municipale	Dohnányi Erő	Vivaldi: Concerto grosso négy hegedűre vonószerekkel	Dohnányi Ernő (zongora), Szentgyörgyi László, Gáti István, Jancsin Ferenc, Montag Vilmos (hegedű)
			Beethoven: V. szimfónia, c-moll, op. 67	
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36	
			Liszt: II. magyar rapszódia	
1936. május 8.	Padova, Sala della Ragione	Dohnányi Erő	Beethoven: <i>Egmont-nyitány</i> , op. 84	
			Mozart: Szimfónia, g-moll, K. 550	
			Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Bartók: <i>Magyar parasztdalok</i>	
			Liszt: II. magyar rapszódia	
1936. május 9.	Trieszt, Teatro Comunale G. Verdi	Dohnányi Erő	Rossini: <i>Olasz nő Algírban</i> – nyitány	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
			Respighi: <i>A madarak</i> – szvit	
			Dohnányi: <i>Szimfonikus percek</i> , op. 36	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
Két hangverseny Bécsben (1936)				
1936. május 18.	Bécs, Musikverein	Dohnányi Erő	Beethoven: <i>Egmont-nyitány</i> , op. 84	
			Brahms: III. szimfónia, F-dúr, op. 90	
			Zádor: <i>Magyar capriccio</i>	
			Liszt: <i>Haláltánc</i>	Bartók Béla (zongora)
			Bartók: <i>A csodálatos mandarin</i> – szvit, op. 19	
			Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
1936. május 19.	Bécs, Musikverein	Dohnányi Ernő	Dohnányi: <i>Szegedi mise</i> , op. 35	Báthy Anna, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Székely Mihály (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor), Szakolczay-Riegler Ernő (orgona)
			Bruckner: <i>Te Deum</i> (WAB 45)	Báthy Anna, Basilides Mária, Székelyhidy Ferenc, Székely Mihály (ének), Székesfővárosi Énekkar (karig.: Karvaly Viktor)
Hangversenykörút Németországban (1937. április 2.–10.)				
1937. április 2.	Breslau, Konzerthaus-Saal	Dohnányi Ernő	Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Brahms: IV. szimfónia, e-moll, op. 98	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
1937. április 3.	Berlin, Philharmonie	Dohnányi Ernő	Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1937. április 4.	Hamburg, Conventgarten	Dohnányi Ernő	Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Beethoven: III. szimfónia (Eroica), Esz-dúr, op. 55	
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Rékai Nándor: <i>Nagyidai cigányok</i> – II. szvit	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1937. április 5.	Mülheim, Stadthalle	Dohnányi Ernő	Weber: <i>Euryanthe</i> – nyitány	
			Brahms: IV. szimfónia, e-moll, op. 98	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b – IV., II. tétel	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1937. április 6.	Köln-Deutz, Messehalle	Dohnányi Ernő	Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Bartók: <i>Magyar parasztdalok</i>	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1937. április 7.	Frankfurt a/M, Saalbau	Dohnányi Ernő	Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b	
			Bartók: <i>Magyar parasztdalok</i>	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1937. április 8.	Mannheim, Musensaal im Rosengarten	Dohnányi Ernő	Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b – IV., II. tétel	
			Bartók: <i>Magyar parasztdalok</i>	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1937. április 9.		Dohnányi Ernő	Weber: <i>Euryanthe</i> – nyitány	
			Brahms: IV. szimfónia, e-moll, op. 98	
			Rékai Nándor: <i>Nagyidai cigányok</i> – II. szvit	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b – IV, II. tétel	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
	Baden-Baden, Kurhaus		Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
1937. április 10.	München, Tonhalle	Dohnányi Erő	Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	
			Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b – IV, II. tétel	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Ráadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
Második salzburgi hangverseny (1937)				
1937. április 11.			Wagner: <i>A nürnbergi mesterdalnokok</i> – előjáték	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
	Salzburg, Festspielhaus	Melles Béla	Beethoven: VII. szimfónia, A-dúr, op. 92	
			Dohnányi: <i>Ruralia hungarica</i> , op. 32b – IV, II. tétel	
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
Ünnepi hangverseny a Bécsi Filharmonikusok 100 éves jubileumán (1942)				
1942. április 13.	Bécs, Musikverein	Dohnányi Ernő	Erkel: <i>Ünnepi nyitány</i>	
			Dohnányi: Szvit, fisz-moll, op. 19	
			Bartók: <i>Táncszvit</i>	

3. függelék

<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Karmester</i>	<i>Műsor</i>	<i>Közreműködő</i>
			Kodály: <i>Galántai táncok</i>	
			Liszt: <i>Les Préludes</i>	
			Raadás: Berlioz: <i>Rákóczi-induló</i>	
			Raadás: Liszt: I. magyar rapszódia, f-moll	

TEMATIKUS BIBLIOGRÁFIA

I. Primer források

1. A Budapesti Filharmóniai Társaság Dohnányi-korszakának irattári dokumentumai
2. Dohnányi és a Budapesti Filharmóniai Társaság sajtóvisszhangjai

II. Primer irodalom

1. Monográfiák, tanulmánykötetek, tanulmányok Dohnányiról és a Budapesti Filharmóniai Társaságról
2. Karmesterségről, karmesterekről és zenekarokról szóló irodalom

III. Szekunder irodalom – Egyéb hivatkozott irodalom

IV. Online források, adatbázisok

I. Primer források

1. A Budapesti Filharmóniai Társaság Dohnányi-korszakának irattári dokumentumai

1. A Filharmóniai Társaság ülésein készült jegyzőkönyvek

- 1. kötet: 1909–1923
- 2. kötet: 1923–1934
- 3. kötet: 1934–[1970]

2. Levelek

- [Csuka Béla (összeáll.)] *A Filharmóniai Társaság elnökeinek, vendégeinek és barátainak írásai, 1887–1927*
- Különálló levelek az 1938 és 1942 közötti időszakból

3. A Filharmóniai Társaság és jóléti intézményeinek (a Filharmóniai Társaság Özvegy – és Árvasegélyező Egyesülete, a Filharmóniai Társaság nyugdíjas tagjait segélyező Dohnányi Egyesülete) alapszabályai

4. A Filharmóniai Társaság választmányának (és jóléti intézményeinek) éves jelentései az 1919 és 1944 közötti időszakból

5. Próbanaplók

Bibliográfia

- 1. kötet: 1900–1909
- 2. kötet: 1909–1932

6. Kritikagyűjtemények

- 1. kötet: 1897–1911. szeptember
- 2. kötet: 1911. október–1929. április
- 3. kötet: 1929. május–1933
- 4. kötet: 1934–1941
- Különálló kritikák: 1921–1944
- Tematikus kritikagyűjtemény a zenekar külföldi turnéinak sajtóvisszhangjaiból

7. Hangversenyműsorok

- Műsorlapok: [Csuka Béla (összeáll.):] A Filharmóniai Társaság Hangversenyműsorai 1853–1902; különálló műsorlapok: 1876–1921
- Műsorfüzetek az 1887 és 1943 közötti időszakból

8. Különféle jegyzékek

- A Filharmóniai Társaság tagjainak névsora belépési idejük szerinti rendben, 1867–1935
- A Filharmóniai Társaság Baráti Egyesületének „Tagok Törzskönyve”, 1937–1938
- A Budapesti Filharmóniai Társaság kottatárának katalógusa, 1938–2015
- A Budapesti Filharmóniai Társaság kottatárának jegyzéke, dátum nélkül
- A Filharmóniai Társaság „Erkel Ferenc könyvtárának” könyvjegyzéke (leltár) A (nyomtatott könyvek) dátum nélkül
- A Filharmóniai Társaság „Erkel Ferenc könyvtárának” könyvjegyzéke (leltár) C (írott zeneművek) dátum nélkül
- A Filharmóniai Társaság „Erkel Ferenc könyvtárának” könyvjegyzéke (leltár) D (nyomtatott zeneművek) dátum nélkül

2. Dohnányi és a Budapesti Filharmóniai Társaság sajtóvisszhangjai

- A. d. W. „Budapester Philharmonie”. *Het Vaderland* (1928. június 22.). (MZA/BFTZ).
- A. H. „Die Budapester Philharmoniker. Erstes Orchesterkonzert im Saalbau”. *Frankfurter Generale* (1927. augusztus 30.). (MZA/BFTZ).
- A. J. S. „Noted Hungarian Composer in Birmingham. Dohnányi’s Reading of the »Eroica«”. *Birmingham Post* (1929. január 25.). [Adatok nélkül: OSzK].
- Aldrich, Richard. „The State Symphony”. *The New York Times* LXXV/24803 (1925. december 21.): 26.
- (b.). „Filharmóniai hangverseny”. *Pesti Hírlap* XLVI/216 (1924. október 14.): 10.
- Bauer, Erwin. „Ernst von Dohnanyi in München. Abschluß der Deutschlandreise der ungarischen Philharmoniker”. *Völkischer Beobachter* 102 (1937. április 12.). (MZA/BFTZ).
- B[odó] B[éla]. „A magyar zene harcba száll Magyarorszáért. Beszélgetés Dohnányi Ernővel új operájáról, a zene propagandaerejéről, a filharmonikusok olaszországi és londoni vendégszerepléséről és a pesti »Jonny«-ról”. *Pesti Napló* LXXIX/70 (1928. március 25.): 34.
- Bouquet, Fritz Dr. „Musikalische Begegnung zweier Völker. Die Ungarischen Philharmoniker in Frankfurt”. *Mainzer Anzeiger* (1937. április 9.). (MZA/BFTZ).
- Chotzinoff, Samuel. „Music”. *The World* (1925. október 28.). [Adatok nélkül]. (MZA/Vázsonyi-hagyaték).
- cs. a. [Cserna Andor]. „Dohnányi Amerikába szerződött. Októbertől kezdve a newyorki State Symphony Orchestra dirigense lesz”. *Az Est* XVI/97 (1925. április 30.): 5.
- . „Az orosz balett a Városi Színházban”. *Pesti Napló* LXXVIII/272 (1927. november 30.): 15.
- . „Hazaérkeztek a filharmonikusok. Honvédzenekar és a kultuszminiszter képviselője fogadta a zenekart a pályaudvaron”. *Az Est* (1928. július 1.). (MZA/BFTZ).
- Dale, Maud. „The Private Collection of Josef Stransky”. *The Art News* XXIX/33 (1931. május 16): 86–117.

Bibliográfia

- Deák-Bárdos György. „Zeneművészeti szemle”. *Magyar Kultúra* XXIV/7 (1937. április 5.): 218–219.
- Dietl Fedor. „A »Cantata profana« bemutatója. Dohnányi Ernő vezényelte Bartók új művét a Filharmonikusok hangversenyén”. *Nemzeti Ujság* XVIII/257 (1936. november 10.): 13.
- (dio). „»Miért ne lehetne rend az Operában?« – kérdi Máder, az Opera új igazgatója”. *Színházi Élet* X/23 (1921. június 5 – június 11.): 17–18.
- Dohnányi Ernő. „Kerner István jubileumára”. *Muzsika* I/4 (1929. május): 1.
Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 245–246. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Downes, Olin. „Ernst von Dohnányi Conducts”. *The New York Times* LXXV/24743 (1925. október 22.): 22.
- . „Dohnányi’s Good Start With State Symphony”. *The New York Times* (1925. október 25.). [Adatok nélkül]. (MZA/Vázsonyi-hagyaték).
- . „State Symphony Orchestra”. *The New York Times* LXXV/24792 (1925. december 9.): 29.
- . „Von Dohnányi’s Last Concert”. *The New York Times* LXXV/24805 (1925. december 23.): 23.
- ekr. „Die Budapester Philharmoniker kommen nach Frankfurt. Dohnányi und sein Orchester”. *General Anzeiger* (1937. március 30.). (MZA/BFTZ).
- ert. „Salzburger Festspiele. Das erste Orchesterkonzert”. *Salzburger Wacht* (1931. július 28.). [Adatok nélkül]. (MZA/BFTZ).
- E. R. „Die Budapester Philharmoniker in Prag”. *Prager Tagblatt* (1925. szeptember 25.). (MZA/BFTZ).
- Fennel, Kurt Wilh[elm]. „Dohnányi und seine Philharmoniker im Musensaal. Auch Mannheim feiert die ungarischen Künstler mit Begeisterung”. *Neue Mannheimer Zeitung* [1937. április 8.]. (MZA/BFTZ).
- f. [Fodor Gyula]. „Csapatosan hagyta el a közönség a filharmóniai hangverseny vasárnapi főpróbáját”. [Adatok nélkül]. (MZA/BFTZ).

Bibliográfia

- f. gy. [Fodor Gyula]. „Az ötödik filharmoniai hangverseny”. *Esti Kurir* VIII/10 (1930. január 14.): 9.
- Fodor Nándor. „Dohnányihoz fűződik a zene megváltásának reménye egész Európában”. *Pesti Napló* LXXVI/227 (1925. október 9.): 12.
- . „Dohnányi bemutatkozása a new yorki Carnegie Hallban. A State Symphony Orchestra megváltását várja Dohnányitól az amerikai sajtó – Bartók két portréja nagy sikert aratott”. *Pesti Napló* LXXVI/252 (1925. november 8.): 18.
- (f. zs.). „Filharmónia”. *Magyar Hírlap* (1903. január 7.). (MZA/BFTZ).
- Gách Marianne. „Mengelberg próbál a filharmonikusokkal”. *Ujság* XIV/47 (1938. február 27.): 19–20.
- (G–ly) [Gergely István]. „Dohnányi Ernő”. *Budapesti Napló* LIII/8 (1903. január 8.): 9.
- Gerigk, Herbert Dr. „Im Zeichen deutsch-ungarischer Freundschaftsbande. Den ungarischen Philharmonikern zum Gruß!”. *Völkischer Beobachter* (1937. április 4.). (MZA/BFTZ).
- (G. Ö.) [Geszler Ödön]. „Filharmónia”. *Pesti Napló* LXX/12 (1919. január 14.): 9.
- Guttmann Miklós. „Dohnányi Ernő. Nagyváradí interjú”. *Zenei Szemle* X/8 (1926. június): 245–246. Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 384–389. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- G. P. „A budapesti filharmonikusok Brünneben. Hogy volt! – a morva fővárosban. Brünni levél”. *Nemzeti Ujság* VII/217 (1925. szeptember 27.): 11.
- Gp. „Die Budapester Philharmoniker in Frankfurt”. *Mainzer Anzeiger* (1927. augusztus 22.). (MZA/BFTZ).
- Graf, Max. „Budapester philharmonische Gesellschaft”. *Der Tag* XV/4647 (1936. május 21.): 11.
- Gyarmathy Sándor. „Próbálnak Dohnányiék”. *Rádióélet* (1932. július 8.): 1098–1099.
- h. „Konzert der Budapester Philharmoniker”. *Pressburger Zeitung* (1925. szeptember 27.). (MZA/BFTZ).

Bibliográfia

- Hartwig, Hermann. „Die ungarischen Philharmoniker in Mannheim”. *Heidelberger Neueste Nachrichten* (1937. április 9.). (MZA/BFTZ).
- Hauptmann, Hans. „Konzert des Ungarischen Philharmonischen Orchesters”. *Hamburger Nachrichten* (1937. április 5.). (MZA/BFTZ).
- (h. e.), [Haraszi Emil]. „Filharmónia”. *Budapesti Hírlap* XLIV/216 (1924. október 14.): 8.
- Hofer, Heinrich. „Ungarische Philharmoniker spielten in Berlin. Konzert der Philharmonic [!] Dirigent Ernst von Dohnányi”. *Das 12 Uhr Blatt* (1937. április 5.). (MZA/BFTZ).
- Innocent Vincze Ernő. „Megszólal a zenekar – hangszer nélkül... Vidám emlékek, tréfák, apróságok az Operaház zenekarának életéből”. *Budapesti Hírlap* LV/294 (1935. december 25.): 38.
- Isoz Kálmán. „Zenei beszámoló”. *Protestáns Szemle* XXXIV/6 (1925. június): 430–434.
- j. „3 von 72. Köpfe und Schicksale unter den ungarischen Philharmonikern”. *Der Angriff* (1937. április 5.). (MZA/BFTZ).
- (J. S.) [Jemnitz Sándor]. „Második filharmonikus hangverseny”. ([1923.] október 24.) (MZA Jemnitz-gyűjtemény).
- . „Thais”. *Népszava* LII/97 (1924. május 6.): 7.
- . „Első filharmonikus hangverseny”. *Népszava* LII/229 (1924. október 14.): 6–7.
- . „Dohnányi Ernő zongoraestje”. *Népszava* LII/232 (1924. október 17.): 8.
- . „»Marica grófnő«”. *Népszava* LII/234 (1924. október 19.): 9.
- . „»Mirandolina«”. *Népszava* LII/267 (1924. november 28.): 5.
- . „Nagypénteki hangverseny”. *Népszava* LIV/76 (1926. április 4.): 12.
- . „A XII. filharmóniai hangverseny”. *Népszava* LIV/94 (1926. április 27.): 9.

Bibliográfia

- . „A filharmóniai zenekar majnafrankfurti sikeréhez”. *Népszava* LV/195 (1927. augusztus 30.): 9.
- . „Ünnepi filharmóniai hangverseny Dohnányi Ernő 50. születésnapja alkalmából”. *Népszava* LV/242 (1927. október 25.): 7.
- . „A Filharmóniai Társaság VI. bérleti hangversenye”. *Népszava* LVII/47 (1929. február 19.): 9.
- . „A Filharmóniai Társaság Brahms-estje”. *Népszava* LVII/95 (1929. április 27.): 9.
- . „A Filharmóniai Társaság V. bérleti hangversenye”. *Népszava* LVIII/10 (1930. január 14.): 8.
- . „Beethoven IX. szimfóniája a Városi Színházban”. *Népszava* LVIII/53 (1930. március 5.): 7.
- . „A Filharmóniai Társaság VII. bérleti hangversenye”. *Népszava* LXI/53 (1933. március 7.): 6.
- . „Bartók – Respighi – Bruckner. A Filharmóniai Társaság II. bérleti estje”. *Népszava* LXIV/256 (1936. november 10.): 4.
- J. V. „Budapešťská Filharmonie”. *Československá Republika* (1925. szeptember 26.). (MZA/BFTZ).
- K. E. „Magyarok Hollandiában. Dohnányi, Telmányi, Kentler, Kodály, Székely”. *Pesti Hírlap* XLIX/287 (1927. december 18.): 15.
- K-z. [Kunz, Otto]. „Die Festspiele. Die Budapester Philharmoniker im Festspielhaus”. *Salzburger Volksblatt* LXI/170 (1931. június 28.): 7.
- (ky). „Filharmóniai hangverseny”. *Budapesti Hírlap* XXIX/39 (1909. február 10.): 18.
- Ladányi Lóránt. „Otto Klemperer Budapesten tudta meg, hogy elbocsátották a berlini Operától”. *Ujság* IX/125 (1933. június 3.): 3.
- L. V. [Lányi Viktor]. „Dohnányi Ernő beszámol a filharmonikusok külföldi diadalutjáról”. *Pesti Hírlap* L/172 (1928. július 1.): 13.
- . „A Filharmóniai Társaság Schubert-ünnepe”, *Pesti Hírlap* L/269 (1928. november 27.): 14.

Bibliográfia

- . „Filharmóniai est orosz műsorral”. *Pesti Hírlap* LXI/41 (1929. február 19.): 19.
- . „Walter Bruno Mozart-estje”. *Pesti Hírlap* LII/79 (1930. április 6.): 14.
- . „Olaszországi körútja után Bécsbe készül a magyar filharmónia”. *Pesti Hírlap* LVIII/111 (1936. május 14.): 14.
- L. C. „Budapester Philharmonie”. *De Nieuwe Courant* (1928. április 23.). (MZA/BFTZ).
- Lestyán Sándor. „Az őrsegváltás »karmesterei«”. *Demokrácia* IV/6 (1945. május 20.): 4.
- Liebling, Leonard. „State Symphony Songs Win Praise for Mary Lewis”. *New York American* (1925. október 28.) [Adatok nélkül. Országos Széchényi Könyvtár Dohnányi-gyűjtemény].
- M. [Cím nélk.]. *Wiener Neueste Nachrichten* (1936. május 21.). (MZA/BFTZ).
- Merkler Andor. „A filharmonikusok mai hangversenye”. *Magyarország* X/7 (1910. december 8.): 6.
- (m. a.), [Merkler Andor]. „Filharmóniai hangverseny”. *Magyarország* XXV/55 (1918. március 6.): 10.
- Meisterbernd, Max. „Die Budapester Philharmoniker”. *Frankfurter Nachrichten* (1927. augusztus 20.). (MZA/BFTZ).
- Meszlényi Róbert. „Visszapillantás a frankfurti nemzetközi zenei kiállításra”. *Zenei Szemle* XI/9–10 (1927. október–november): 243–246.
- Molnár Antal. „Brahmsról I–II.”. *Nyugat* V/10 (1912. május 16.): [oldal nélk.].
- mja [Molnár Jenő Antal]. „Régi hangszerek”. *Képes Vasárnap* (A *Pesti Hírlap* kiadása), LIX/21 (1938. május 22.): 32.
- m. i. [Molnár Imre]. „Filharmóniai hangverseny”. *Magyarság* X/41 (1929. február 19.): 14.
- . „Filharmóniai hangverseny”. *Magyarság* XVII/257 (1936. november 10.): 12.
- (m. d.). „Filharmónikus hangverseny”. *Magyar Hírlap* (1916. január 7.). (MZA/BFTZ).

Bibliográfia

- Morris, Paul. „Realm of Music”. *The Evening World* (1925. október 25.). [Adatok nélkül]. (MZA/Vázsonyi-hagyaték].
- Neubauer Pál. „A magyar filharmonikusok első prágai estje”. *Prágai Magyar Hírlap* (1925. szeptember 25.). (MZA/BFTZ).
- N.N. „Dohnányi Ernő”. *Pesti Napló* LIV/8 (1903. január 8.): 10.
- . „Dohnányi sikere Berlinben”. *Pesti Napló* LIV/287 (1903. október 20.): 11.
- . „Josef Stransky Attacked. German Review Criticises New Philharmonic Orchestra Conductor”. *The New York Times* LX/19489 (1911. június 4.): 3.
- . „Kerner István”. *Budapesti Hírlap* XXXIII/125 (1913. május 28.): 16.
- . „A filharmóniai társulat elnöki állása”. *Pesti Hírlap* XXXV/126 (1913. május 29.): 13.
- . „M. kir. Operaház”. *Pesti Hírlap* XXXVIII/73 (1916. március 14.): 9.
- . „»Der verlorene Sohn«. Gastspiel ungarischer Künstler im Theater an der Wien”. *Neues Wiener Tagblatt* (1916. április 11.). (MZA/BFTZ).
- . „Filharmónia”. *Pesti Napló* LXIX/54 (1918. március 5.): 8.
- . „Hangversenyek”. *Pesti Hírlap* XL/54 (1918. március 5.): 5.
- . „Zene”. *Ország-Világ* XXXIX/11 (1918. március 10.): 1.
- . „Uj zenekar szervezése a főváros számára”. *Zenei Szemle* II/4 (1918. május): 125.
- . „Dohnányi Ernő a filharmonikusok elnökkarnagya”. *Az Ujság* XVII/38 (1919. február 13.): 7.
- . „Dohnányit választották a filharmonikusok elnökévé”. *Magyarország* XXVI/40 (1919. február 15.): 5.
- . „A Három a kisleány jubileuma”. *Budapesti Hírlap* XXXIX/103 (1919. november 2.): 6.
- . „Dohnanyi with National Symphony”. *The New York Times* LXX/23093 (1921. április 21.): 18.
- . „Az Operaház Apponyi-ünnepe”. *Pesti Napló* LXXII/116 (1921. május 31.): 5.

Bibliográfia

- . „Dohnányi Bécsben, Berlinben és Budapesten”. *Magyarország* XXVIII/213 (1921. szeptember 25.): 11.
- . „A pozsonyi vandalizmus”. *Világ* XII/266 (1921. november 26.): 4;
- . „(Hangversenyek)”. *Pesti Hírlap* XLIV/271 (1922. november 28.): 5.
- . „Budapesti hangversenyélet”. *Zenei Szemle* VII/2 (1922. december): 27–29.
- . „Stransky Resigns Philharmonic Post”. *The New York Times* LXXII (1923. február 9.): 10.
- . „New Orchestra Wants Stransky. Organizers of State to Offer Leadership to Philharmonic’s Lately Retired Conductor”. *The New York Times* LXXII/23788 (1923. március 12.): 15.
- . „A Filharmóniai Társaság második hangversenye”. *Nemzeti Ujság* V/239 (1923. október 23.): 6.
- . „Magyar filharmonikusok a bécsi szimfonikusok ellen”. *Az Est* XV/199 (1924. szeptember 24.): 5.
- . „Bécsi és budapesti filharmonikusok érdekellentéte. Kilatásban a békés megegyezés – Kertész K. Róbert államtitkár nyilatkozata”. *Pesti Napló* LXXV/199 (1924. szeptember 24.): 2.
- . „Mozgalom a bécsi Symphonie Orchester vendégjátéka ellen”. *Uj Nemzedék* VI/201 (1924. szeptember 25.): 8.
- . „Stransky Quits State Orchestra. Conductor’s Decision the Climax of Meeting of Directors Discussing Conditions”. *The New York Times* LXXIV/24448 (1924. december 31.): 8.
- . „Dohnányi. Levél a szerkesztőhöz”. *Budapesti Hírlap* XLI/20 (1925. január 26.): 5.
- . „Von Dohnányi Tells of his Plans Here. Hungarian Conductor Hopes to Give Fewer Close Repetitions of Great Works”. *The New York Times* LXXIV/24554 (1925. április 16.): 24.
- . „Dohnányi Amerikába szerződött”. *Egyetértés* VII/97 (1925. április 30.): 2.

Bibliográfia

- . „A cseh kormány 20 ezer koronával szubvencionálja a pesti filharmonikusok prágai útját”. *Magyarország* XXXII/212 (1925. szeptember 20.): 15.
- . „Dohnányi elutazott. Ma este már Brünnben játszik kilencven magyar muzsikus. Beszélgetés a mesterrel a pályaudvaron a prágai hangversenyekről és Amerikáról”. *Az Est* XVI/213 (1925. szeptember 23.): 8.
- . „Dohnányi elutazott. Ma este már Brünnben játszik kilencven magyar muzsikus. Beszélgetés a mesterrel a pályaudvaron a prágai hangversenyekről és Amerikáról”. *Az Est* XVI/213 (1925. szeptember 23.): 8. Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 322–324. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- . „Sinfoniekonzert der Budapester Philharmoniker”. *Tagesbote* (1925. szeptember 25.). (MZA/BFTZ).
- . „A cseh sajtó a magyar filharmonikusok prágai vendégjátékáról”. *Magyarság* VI/217 (1925. szeptember 27.): 18.
- . „State Symphony Concert. Von Dohnányi Gives a Finished Performance – Mary Lewis Soloist”. *The New York Times* (1925. október 28.). [Adatok nélkül]. (MZA/Vázsonyi-hagyaték).
- . „Dohnányi új operája »A tenorista«. A nagy muzsikus tavasszal visszatér hozzánk”. *Esti Kurir* III/253 (1925. november 8.): 11.
- . „Megérkeztek a cseh filharmonikusok”. *Pesti Napló* LXXVI/260 (1925. november 17.): 11.
- . „Mr. Dohnanyi as Conductor, Pianist and Composer”. *The New York Evening Post* (1925. december 21.). [Adatok nélkül. Országos Széchényi Könyvtár Dohnányi-gyűjtemény].
- . „Four Orchestras Win Plaudits in Day’s Concerts. Dohnányi Plays Piano While Conducting Symphony in Beethoven’s G Major Concerto at Carnegie Hall”. *New York Herald Tribune* (1925. december 21.). [Adatok nélkül]. (Országos Széchényi Könyvtár Dohnányi-gyűjtemény).
- . „A filharmonikusok nagy gondjai és problémái”. *Az Est* XVIII/104 (1927. május 8.): 4.

Bibliográfia

- . „Magyar zenei hét Frankfurtban. Dohnányi Ernő és a filharmonikusok a nemzetközi zenei kiállításon”. *Pesti Hírlap* XLIX/186 (1927. augusztus 18.): 14. Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 325–326. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- . „Magyar zeneművészek megbecsülése a külföldön. Székely Zoltánt Mussolini látta vendégül”. *Nemzeti Ujság* IX/200 (1927. szeptember 4.): 11.
- . „Frankfurt főpolgármestere filharmonikusainkról”. *Az Ujság* III/225 (1927. szeptember 5.): 9.
- . „Frankfurt város köszönete”. *Magyar Zenészek Lapja* XXIII/10 (1927. október 1.): 7.
- . „Frankfurt elismerése a magyar filharmonikusoknak. Frankfurt főpolgármesterének és Klebelsberg grófnak levélváltása”. *Budapesti Hírlap* XLVII/229 (1927. október 9.): 16.
- . „A Schubert-centenárium”. *Literatura* III/3 (1928. március): 108.
- . „A Filharmóniai Társaság európai körútja és 75 éves jubileuma. Dohnányi Ernő nyilatkozata”. *Pesti Hírlap* L/83 (1928. április 12.): 13. Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 327–330. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- . „Milánóból jelentik”. *A Magyar Távirati Iroda hírei*. 1928. május 16. (4. kiadás).
- . „Pári[z]s”. *A Magyar Távirati Iroda hírei*. 1928. június 9. (20. kiadás).
- . „Dohnányi, Hubay és Straus Richárd új dalművei az Operaház jövő évi munkatervén. Harminc taggal akarják növelni az Operaház zenekarát – Dohnányi balettet írt Schubert zeneműveiből – Radnai Miklós igazgató nyilatkozata”. *Esti Kurir* VI/126 (1928. június 5.): 4.
- . „Dohnányi mondja Párizsban a magyar siker két estje után”. *Pesti Napló* LXXIX/125 (1928. június 15.): 14. Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 331–334. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- [———., cím nélk.]. *Daily Mail* (1928. június 16.) (MZA/BFTZ).
- [———., cím nélk.]. *Daily Mail* (1928. június 19.) (MZA/BFTZ).

Bibliográfia

- . „A magyar filharmonikusok nagy sikere Londonban. A jövő évtől fogva külön operai és külön filharmonikus zenekar lesz Budapesten”. *Pesti Hírlap* L/139 (1928. június 21.): 17. Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 335–338. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- . „Kurhaus. Budapester Philharmonie”. *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (1928. június 22.). (MZA/BFTZ).
- . „Kurhaus. Men meldt ons nit's-Gravenhage”. *Algemeen Handelsblad* (1928. június 22.). (MZA/BFTZ).
- . „Budapester Philharmonie”. *De Maasbode* (1928. június 22.). (MZA/BFTZ).
- . „Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter a filharmonikusok jubiláris hangversenyén”. *Néptanítók Lapja* LXI/43–44 (1928. november 17.): 43–45.
- . „A nürnbergi Magyar Hét”. *Pesti Hírlap* LI/47 (1929. február 26.): 9.
- . „Cseh vandalizmus Pozsonyban”. *Szegedi Új Nemzedék* XI/53 (1929. március 1.): 1.
- . „Melles Béla elmondja a pozsonyi hangszerrombolás történetét”. *Ujság* V/53 (1929. március 5.): 3.
- . „A pozsonyi vandalizmus”. *Reggeli Hírlap* XXXVIII/53 (1929. március 5.): 9.
- . „Irigy cseh muzsikuskok összetörték Dohnányiék hangszereit”. *Békésmegyei Közlöny* LVI/53 (1929. március 5.): 2.
- . „Erőszakkal akarták meggátolni a magyar filharmonikusok pozsonyi szereplését”. *Budapesti Hírlap* XLIX/53 (1929. március 5.): 12.
- . „Pozsonyban tönkretették a magyar filharmonikusok hangszereit”. *Magyarország* XXXVI/53 (1929. március 5.): 5.
- . „Összetörték Pozsonyban filharmonikusaink hangszereit”. *Pesti Napló* LXXX/53 (1929. március 5.): 10.
- . „A magyar filharmonikusok hangszereit összetörték Nürnberg és Pozsony között”. *Magyar Hírlap* XXXIX/53 (1929. március 5.): 7.

Bibliográfia

- . „Cseh muzsika”. *Budapesti Hírlap* XLIX/54 (1929. március 6.): 1.
- . „Eltörött a hegedű”. *Az Est* XX/54 (1929. március 6.): 1.
- . „Hangversenyműsoraink ismertetése”. *A Zene* XII/2 (1930. október 15.): 22.
- . „Rendkívüli filharmoniai hangverseny Horthy Miklósné nyomorenyhító akciója javára”. *Budapesti Hírlap* LI/27 (1931. február 4.): 14.
- . „Kultuszminisztériumi anyagi támogatással Ausztriába utaznak a magyar filharmonikusok”. *Népszava* LIX/160 (1931. július 14.): 7.
- . „A salzburgi est a bécsi és budapesti rádióban”. *Pesti Hírlap* LIII/169 (1931. július 28.): 7.
- . „Dohnányi és a budapesti filharmonikusok nagy sikere Salzburgban”. *Pesti Napló* LII/169 (1931. július 28.): 12.
- . „Ma délután érkeznek haza a salzburgi ünnepi játékokról a magyar filharmonikusok”. *Az Est* XXII/173 (1931. augusztus 1.): 10.
- . „Großer Erfolg der Budapester Philharmoniker”. *Pester Lloyd* LXXVIII/176 (1931. augusztus 5.): 7–8.
- . „Mit hallunk a héten?”. *Pesti Napló* LXXXIII/82 (1932. április 15.): 7.
- . „A filharmonikusok Brahms-ünnep”. *Magyar Hírlap* XLIII/54 (1933. március 7.): 8.
- . „»Night falls in Budapest«. Az angol Broadcasting csodálatos riportjának első napja”. *Ujság* XI/218 (1935. szeptember 25.): 7.
- . „Az angol rádióriport második estéjének közvetítése is kitűnően sikerült, s bemutatta a Margitszigetet és a budafoki állami borpincét”. *Nemzeti Ujság* XVII/219 (1935. szeptember 26.): 8.
- . „Dohnányi Ernő a Filharmóniai Társaság olaszországi hangversenykörútjáról”. *Budapesti Hírlap* LVI/85 (1936. április 12.): 16.
- . „Meghosszabítják a filharmonikusok olaszországi művészkörútját”. *Budapesti Hírlap* LVI/103 (1936. május 5.): 12.
- . „Mussolini a magyar filharmonikusok római hangversenyén”. *Budapesti Hírlap* LVI/105 (1936. május 7.): 13.

Bibliográfia

- . „Mussolini kiáltott elsőnek éljent Magyarországra”. *Ujság* XII/105 (1936. május 7.): 4.
- . „Il Duce al concerto della Filharmonica ungherese”. *Popolo di Trieste* (1936. május 7.). (MZA/BFTZ).
- . „A Duceval való élményszerű beszélgetésről számol be a hazatért Dohnányi Ernő”. *Új Magyarság* (1936. május 12.). (MZA/BFTZ).
- . „Dohnányiné a filharmonikusok olaszországi körútjáról”. *Magyarország* XLIII/109 (1936. május 13.): 8.
- . „A Budapesten tartózkodó Dohnányi Bécsben tartott sajtófogadást. Telefonba kapcsolt hangszórón át nyilatkozott a filharmonikusok vezetője”. *Budapesti Hírlap* LVI/113 (1936. május 16.): 8.
- . „Sajtófogadás Bécsben Dohnányi Ernő tiszteletére”. *Pesti Hírlap* LVIII/113 (1936. május 16.): 14.
- . „Telefonon adott interjút Dohnányi a bécsi sajtónak – Budapestről”. *Nemzeti Ujság* XVIII/113 (1936. május 16.): 13.
- . „Budapester Philharmonische Gesellschaft”. *Kleine Volks-Zeitung* LXXXII/139 (1936. május 20.): 9–10.
- . „A legjobb magyar propagandába kiviszik a budapesti filharmonikusokat Párisba!”. *Magyarság* XVII/268 (1936. november 22.): 23.
- . „A filharmóniai zenekar németországi körútja”. *Magyar Hírlap* (1937. február 19.). (MZA/BFTZ).
- . „Ungarns Philharmoniker kommen nach Baden-Baden. Das große Ereignis des deutsch-ungarischen Kulturaustausches”. *Der Führer* (Karlsruhe) (1937. április 1.). (MZA/BFTZ).
- . „Dohnányi kommt nach Hamburg. Ungarischer Orchester-Besuch”. *Fremdenblatt* (1937. április 1.). (MZA/BFTZ).
- . „Die Konzertreise der ungarischen Philharmoniker durch Deutschland. Eine Unterredung mit Professor von Dohnányi”. *Völkischer Beobachter* (1937. április 2.). (MZA/BFTZ).

Bibliográfia

- . „Die ungarischen Philharmonikern in Deutschland”. *Badische Presse* (1937. április 2.). (MZA/BFTZ).
- . „Filharmonikusaink berlini rádió-hangversenye”. *Magyarság* XVIII/73 (1937. április 2.): 16.
- . „Ünnepélyesen fogadták Boroszlóban a magyar filharmonikusokat”. *Nemzeti Ujság* (1937. április 2.). (MZA/BFTZ).
- . „Magyar himnusszal fogadták a Filharmonikusokat a német-cseh határon”. *Esti Ujság* (1937. április 3.). (MZA/BFTZ).
- . „Deutsch-Ungarische Musikfreundschaft. Der Korrespondent der »Berliner Morgenpost« sprach mit Prof. Dohnányi”. *Berliner Morgenpost* (1937. április 3.). (MZA/BFTZ).
- . „A magyar filharmonikusok ünneplése Németországban”. *Budapesti Hírlap* LVII/74 (1937. április 3.): 4.
- . „Berlinbe érkeztek a magyar filharmonikusok Dohnányi Ernő vezetésével”. *Nemzeti Ujság* XIX/75 (1937. április 4.): 27.
- . „Filharmonikusok Berlinben”. *Magyarság* XVIII/75 (1937. április 4.): 23.
- . „Wilkommensgrüße an die ungarischen Gäste”. *Berliner Börsen Zeitung* (1937. április 4.). (MZA/BFTZ).
- . „Die Deutschlandreise der Budapester Philharmoniker”. *Pester Lloyd* (1937. április 4.). (MZA/BFTZ).
- . „Deutsch-ungarische Feierstunde. Triumph des ungarischen Philharmonischen Orchesters in Berlin”. *Steglitzer Anzeiger* (1937. április 4.). (MZA/BFTZ).
- . „Nagy sikert arattak Berlinben a magyar filharmonikusok”. *Függetlenség* (1937. április 4.). (MZA/BFTZ).
- . „Die ungarischen Philharmoniker in Berlin”. *Neue Mannheimer Zeitung* (1937. április 5.). (MZA/BFTZ).
- . „Hazaérkeztek a filharmonikusok németországi hangversenykörútjukról”. *Budapesti Hírlap* LVII/82 (1937. április 13.): 9.

Bibliográfia

- . „Die ungarischen Philharmoniker in München”. *Kreuzzeitung* (1937. április 13.). (MZA/BFTZ).
- . „Furtwänglert tiszteleti tagjának választotta a Filharmóniai Társaság”. *Az Est* XXIX/250 (1938. november 18.): 6.
- . „Dr. Bándó Gyula külföldi sikerei”. *Magyar Nemzet* II/154 (1939. július 9.): 27.
- . „Az Opera hegedűsének művészi képességei”. *Ujság* XVIII/285 (1941. december 14.): 10.
- . „Feststiftung der Wiener Philharmoniker”. *Wiener Kronen Zeitung* Nr. 15.164 (1942. március 31.): 4.
- . „Feststiftung der Wiener Philharmoniker”. *Neues Wiener Tagblatt* LXXVI/90 (1942. március 31.): 3.
- . „Musizierende Gäste aus Ungarn”. *Wiener Mittag* (1942. április 11.). (MZA/BFTZ).
- . „A budapesti filharmonikusok bécsi sikere”. *Uj Magyarország* IX/85 (1942. április 16.): 8.
- . „A Budapesti Filharmonikusok kitüntetése Bécsben”. *Magyarország* XXIII/87 (1942. április 18.): 8.
- . „Dohnányi Ernő, Szálasi dirigense a salzburgi ünnepi játékokon”. *Világosság* I/35 (1945. július 9.): 3.
- . „Budapesten főnyilas – Rotterdamban demokratikus karmester. Sámy Zoltán jobbkeze Hollandiában a nyilasok áldozatának tünteti fel magát”. *Világ* 291 (1946. május 16.): 5.
- . „Dohnányi ne lépjen fel Amerikában! Az amerikai hadviselt zenészek Budapestről kértek róla információt”. *Magyar Nap* III/78 (1949. április 3.): 2.
- . „Interjú egy venezuelai magyar karmesterrel”. *Délamerikai Magyarország* XXV/3265 (1953. március 24.): 5.
- Oboussier, Robert. „Die ungarischen Philharmoniker. Ernst von Dohnányi als Dirigent”. *Deutsche Allgemeine Zeitung* (1937. április 5.). (MZA/BFTZ).

Bibliográfia

- Ottlik Pálma. „Filharmóniai hangverseny”. *Budapesti Hírlap* XLIX/41 (1929. február 19.): 14.
- . „A negyedik filharmóniai hangverseny”. *Budapesti Hírlap* LIV/279 (1934. december 11.): 16.
- (–ő). „A trombiták lovagjai”. *Uj Nemzedék* XI/54 (1929. március 6.): 5.
- Pander, Oscar von. „Ein beglückendes Musizieren. Das Festkonzert der ungarischen Philharmoniker”. *Münchener Neueste Nachrichten* (1937. április 12.). (MZA/BFTZ).
- P. Gy. „Vegyes közlemények”. *Magyar Könyvszemle* XXXIV/3–4 (1927. július–december): 352–355.
- P. V. [Papp Viktor]. „Múltheti hangversenyek”. *Népszava* XLVI/59 (1918. március 10.): 8.
- . „Schubert: »Cselre-cselt«, »A múzsa csókja«. Főpróba az Operaházban”. *Uj Nemzedék* X/263 (1928. november 26.): 8.
- . „Schubert centenárium”. *Uj Nemzedék* X/269 (1928. november 27.): 8.
- . „Filharmóniai hangverseny. (Főpróba)”. *Uj Nemzedék* XI/64 (1929. március 19.): 9.
- . „Klebensberg Kuno gróf és a magyar zenekultúra”. *Muzsika* I/6–7 (1929. július–augusztus): 3–6.
- (p.i.), [Péterfi István]. „A Filharmóniai Társulat első hangversenye”. *Világ* LV/216 (1924. október 14.): 12.
- . „A János-passió előadása”. *Világ* XVII/69 (1926. április 4.): 9.
- Pollak, Rudolf. „Dohnányi. De dirigent der Boedapester Philharmonie [Dohnányi. A Budapesti Filharmonikusok karmestere]”. *Het Vaderland* [Hága] (1928. június 22.). Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 398–401. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Pollatsek László. „Budapesti Zenei Élet (1926. márc. 9. – ápr. 6.)”. *Zenei Szemle* XII/5 (1926. április): 182–185.
- Prahács Margit. „Zenei szemle”. *Napkelet* VII/5 (1929. március 1.): 397–398.

Bibliográfia

- . „Zene. Brahms (1833–1933)”. *Napkelet* XI/4 (1933. április 1.): 312–315.
- R[áskay] L[ászló]. „»Amerika a zene meghódítására készül...« Dohnányi Ernő amerikai útjáról és európai terveiről”. *Pesti Napló* LXXVII/52 (1926. március 5.): 13.
- (r. b.) [Reinitz Béla]. „Filharmónia”. *Világ* IX/54 (1918. március 5.): 9.
- Repp, Otto. „Die Budapester Philharmoniker”. *Völkischer Beobachter* LV/105 (1942. április 15.): 3.
- Ritter, Hubert. „Ungarns Philharmoniker konzertieren. Kulturpolitisches und gesellschaftliches Ereignis ersten Ranges”. *8 Uhr-Abendblatt* (1937. április 5.). (MZA/BFTZ).
- R. M. [Cím nélk.]. *Szózat* (1920. január 12.): oldalszám nélkül (MZA/BFTZ).
- Roeder, Erich. „Berlin umjubelte seine Gäste”. *Der Angriff* (1937. április 5.). (MZA/BFTZ).
- Rote, Max. „Ungarische Gäste beim Philharmonikerjubiläum”. *Der Kleine Volksblatt* (1942. április 15.). (MZA/BFTZ).
- R. U. „Die Budapester Philharmoniker wieder in Salzburg”. *Salzburger Volksblatt* LXVII/83 (1937. április 12.): 6.
- Samezuilh, Gustave. „Les grans concerts à Paris – L’orchestre philharmonique de Budapest”. *Petite Gironde* XXXI (1928. június 18.). (MZA/BFTZ).
- Skorzeny, Fritz. „Budapester Philharmoniker in Wien”. *Neues Wiener Tagblatt* LXXVI/104 (1942. április 15.): 3.
- (dr. s. e.) [Spur Endre]. [Cím nélk.]. *Alkotmány* (1919. január 13.) (MZA/BFTZ).
- . „A Filharmóniai Társaság”. *Alkotmány* (1919. március 10.) (MZA/BFTZ).
- . „A II. filharmóniai hangverseny”. *Szózat* V/240 (1923. október 23.): 2.
- (Sp.) [Spur Endre]. „Az első filharmóniai hangverseny”. *Szózat* VI/227 (1924. október 14.): 12.
- Stichtenoth, Friedrich. „Musik als Zeugnis der Nation”. *Frankfurter General Anzeiger* [1937. április 8.]. (MZA/BFTZ).

Bibliográfia

- Stengel, Hans. „Some of Our Fifteen Conductors of 1925-'26 Pondering the American Composer”. *New York Tribune* No. 13 (1925. október 25.): 1.
- Szánthó Dénes. „Beszélgetés Dohnányi Ernővel”. *Magyar Nemzet* (1942. március 8.). (MZA/BFTZ).
- T-th [Tóth Aladár]. „Filharmónia”. *Pesti Napló* LXXIII/277 (1922. december 5.): 6.
- . „Filharmonikus hangverseny”. *Pesti Napló* LXXIV/239 (1923. október 23.): 5.
- . „Első filharmonikus hangverseny”. *Pesti Napló* LXXV/216 (1924. október 14.): 13.
- . „Dohnányi Ernő a filharmonikusok utolsó hangversenyén”. *Pesti Napló* LXXIV/112 (1925. május 19.): 13.
- . „A prágai filharmonikusok második hangversenye. Bartók Béla ünneplése – Bartók tánc szvitjét a közönség megismételtette”. *Pesti Napló* LXXVI/263 (1925. november 20.): 11–12.
- . „A hanyatlás veszélye fenyegeti a Zeneművészeti Főiskolát. Dohnányi reformtervezete – Miért nincsenek magyar karmesterek? Mivel foglalkozik a növendékek ének- és zenekara? – A tananyag kérdése”. *Pesti Napló* LXXVI/289 (1925. december 22.): 15.
- . „Bach és Dohnányi”. *Pesti Napló* LXXVII/77 (1926. április 7.): 12–13.
- . „Filharmonikus hangverseny”. *Pesti Napló* LXXVII/94 (1926. április 27.): 12.
- . „Dohnányi Ernő kultúrája, művészegyénisége és zongoraművészete”. *Zenei Szemle* XI/9–10 (1927. október–november): 219–231.
- . „Bartók Béla zongoraversenyműve a hétfői filharmónikus hangversenyen. Dohnányi Ernő zongoraestje”. *Pesti Napló* LXXIX/65 (1928. március 20.): 18.
- . „A Schubert-ünnep”. *Pesti Napló* LXXIX/269 (1928. november 27.): 14.
- . „Mónár Anna és Hány János”. *Pesti Napló* LXXX/64 (1929. március 19.): 11–12.

Bibliográfia

- . „Gabrilovics és Dohnányi a filharmonikusok Brahms-estjén”. *Pesti Napló* LXXX/94 (1929. április 26.): 13.
- . „Díszhangverseny a kormányzóné nyomorenyhító akciója javára”. *Pesti Napló* LXXXII/27 (1931. február 4.): 15.
- . „Filharmonikus hangverseny”. *Pesti Napló* LXXXIII/8 (1932. január 12.): 10.
- . „Telmányi Emil a filharmonikusok hétfői hangversenyén”. *Pesti Napló* LXXXIV/25 (1933. január 31.): 11.
- . „Brahms, Dohnányi, Basilides a filharmonikusok hétfői hangversenyén”. *Pesti Napló* LXXXIV/54 (1933. március 7.): 10.
- . „Dohnányi Beethoven-estje”. *Pesti Napló* LXXXIV/60 (1933. március 14.): 11.
- . „Filharmonikus hangverseny”. *Pesti Napló* LXXXVII/10 (1936. január 14.): 14.
- . „Dohnányi zongoraestje”. *Pesti Napló* LXXXVII/254 (1936. november 6.): 14.
- Utthoff, Kurt. „Die Philharmoniker aus Ungarn. Erstes westdeutsches Kozert in Mülheim-Ruhr”. *Westfälische Landeszeitung* (1937. április 7.). (MZA/BFTZ).
- V. M. „A budapesti filharmonikusok badgasteini hangversenye”. *Pesti Hírlap* LIII/174 (1931. augusztus 2.): 19.
- dr. Váradi Miklós. „A salzburgi Festspieleknek a budapesti filharmónikusok adták meg a valódi lendületét – írják az osztrák lapok. Dohnányi születésnapján aratták filharmonikusaink nagyszerű sikerüket”. *Nemzeti Ujság* XIII/174 (1931. augusztus 2.): 10.
- Vranken, Jos. „Budapester Philharmonie. In het Kurhaus. Dohnányi als leider van een beroemd ensemble”. *De Telegraaf* (1928. június 22.). (MZA/BFTZ).
- y–s. „A magyar zene Dél-Amerikában”. *Hírünk a világban* II/11–12 (1952. november–december): 9–10.
- (Z). „Budapesti zenei élet”. *Zenei Szemle* IX/3 (1924. november): 77–80.

Bibliográfia

Zeleny, Walter. „Hundert Jahre Wiener Philharmoniker. Festkonzert der Budapester Philharmoniker”. *Wiener Neueste Nachrichten* (1942. április 14.). (MZA/BFTZ).

Zentner, Wilhelm Dr. „Die Ungarische Philharmoniker in München”. *Neues Münchener Tagblatt* (1937. április 12.). (MZA/BFTZ).

II. Primer irodalom

1. Monográfiák, tanulmánykötetek, tanulmányok Dohnányiról és a Budapesti Filharmóniai Társaságról

Bónis Ferenc. *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje, 1853–2003*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.

Breuer János (szerk.). *A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának 125 esztendeje (1853–1978)*. Budapest: Zeneműkiadó, 1978.

———. „Az elnökkarnagy. Dohnányi Filharmonikusai és a kortárs zene”. *Magyar Zene* XXXIX/3 (2001. augusztus): 275–286.

———. „Dohnányi meghurcoltatása”. In Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2002*, 67–76. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002.

Csuka Béla. *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmóniai Társaság Emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából*. Budapest: Filharmóniai Társaság, 1943.

Csuka Béla–Laskai Anna–Wellmann Nóra. „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja Dohnányi Ernő elnökkarnagyi működése időszakában (1919–1944)”. Online forrás: https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_BFTZ_Repertoar.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. március).

Dalos Anna. „Túlélési stratégiák Trianon után. Bartók, Dohnányi, Kodály hármas útja”. In Laskai Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2021*, 11–35. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2021.

Dohnányi, Ilona von–Ernst von Dohnányi. *A Song of Life*. James A. Grymes (szerk.). Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002.

Galafrès Elsa. *Lives...Loves...Losses*. Vancouver: Versatile, 1973.

Bibliográfia

- Gombos László. „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. I. rész. A pályakezdő évek (1887. január – 1898. április)”. In Sz. Farkas Márta–Kiszely-Papp Deborah (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2003*, 137–250. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004.
- . „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. II. rész: A nemzetközi karrier kezdete, 1898. október – 1901. április”. In Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2004*, 99–346. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005.
- . „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. III. rész: A bécsi évek (1901–1905)”. In Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2005*, 151–338. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006.
- . „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. IV. rész: Az 1905–1909-es berlini évek”. In Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2006/7*, 59–302. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007.
- . „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. V. rész: az 1909–1912-es berlini évek”. In Kusz Veronika–Ránki András (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2017*, 33–57. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2017.
- Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2005*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006.
- –Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2006/2007*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007.
- Isoz Kálmán. *A M[agyar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság jubiláris évkönyve 1853–1928*. Budapest: A Filharmóniai Társaság kiadása, 1928.
- Kelemen Éva (összeáll.). *Dohnányi Ernő családi levelei*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó–MTA Zenetudományi Intézet, 2011.
- Kim Katalin. „A Hymnusz műzenei hagyományozódása. A Dohnányi-változat kérdése”. In Uó. (szerk.), *Zenetudományi Dolgozatok 2019–2020. Ferenczi Ilona tiszteletére*, 121–138. Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2021.

Bibliográfia

- Kiszely-Papp Deborah. *Dohnányi Ernő. (=Magyar zeneszerzők 17.)* Budapest: Mágus Kiadó, 2002.
- Kocsis Zoltán. „Dohnányi Dohnányit játszik. Hangfelvételek 1929–1956”. In Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2004*, 61–67. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005.
- Konkoly Kálmán. „A zene üzenete”. In Uő. *Magyar alkotók*, 41–55. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1944. Gyűjteményes kiadása: Kusz Veronika (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*, 467–477. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Kovács Ilona. „Dohnányi Ernő, a Zeneakadémia tanára (1916–19 és 1928–44)”. In Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2002*, 55–66. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002.
- . „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész: 1897–1921”. In Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2005*, 65–150. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006.
- . „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész: 1921–1944”. In Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2006/7*, 303–360. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007.
- . *Alkotói folyamat Dohnányi Ernő zeneszerzői műhelyében. A kamarazene-vázlatok vizsgálata*. PhD-disszertáció. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2009.
- . „Dohnányi Ernő és Beethoven zongoraszonátái. A zeneszerző születésének 135. évfordulójára”. *Parlando* LIV/5 (2012). Online forrás: <http://www.parlando.hu/2012/2012-6/2012-6-17-Kovacs.html> (Utolsó megtekintés: 2023. január).
- . „»Dirigálnom Salzburgban nem volt szabad!« Dohnányi Ernő hangversenyei Ausztriában (1944–1947)”. In Uő. *Dohnányi Ernő új perspektívában*, 361–383. Budapest: Gramofon Könyvek, 2019.
- . *Dohnányi Ernő új perspektívában*. Budapest: Gramofon Könyvek, 2019.

Bibliográfia

- Kovács Sándor. „Dohnányi Ernő. Művészete és pedagógiai nézetei”. In Ujfalussy József (szerk.). *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve, 184–198*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977.
- Kusz Veronika. „Dohnányi variációs stílusa Szimfonikus percek (op. 36) című zenekari művének IV. tételében, »Tema con variazioni«”. In Sz. Farkas Márta–Kiszely-Papp Deborah (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2003*, 99–121. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004.
- Kusz Veronika (közr.). „»... a zenepedagógusok elszörnyülködésére«. Dohnányi Ernő és a laprólolvasás”. *Parlando* LIV/2 (2012). Online forrás: <http://www.parlando.hu/2012/2012-2/2012-2-07.htm> (Utolsó megtekintés: 2023. február 15.).
- Kusz Veronika. *Dohnányi Ernő amerikai hagyatéka a Zenetudományi Intézetben. A dokumentumok felhasználása a kutatásban*. Online forrás: http://www.zti.hu/mza-dohnanyi/docs/DE_amerikai_hagyateka_a_ZTI-ben.pdf (utolsó megtekintés: 2023. február).
- . „Budapest–Tallahassee–Budapest. Dohnányi Ernő amerikai hagyatéka a Zenetudományi Intézetben”. *Magyar Zene* LVII/9 (2014): 11–14.
- . „Dohnányi Ernő az utókornak. Búcsú és üzenet (Message to Posterity)”. *Magyar Zene* LII/1 (2014. február): 58–90.
- . *Dohnányi amerikai évei*. Budapest: Rózsavölgyi, 2015.
- . „From Budapest To Florida – And Back. The Journey Taken By Ernst von Dohnányi’s American Legacy”. *Notes* LXXIII/4 (2017): 658–672.
- . „Floridából Budapestre: Az amerikai Dohnányi-hagyaték hazatérése”. In Gilányi Gabriela (szerk.). *Zenetudományi dolgozatok 2015–2016*, 143–159. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2018.
- . *A Wayfaring Stranger: Ernst von Dohnányi’s American Years, 1949–60*. Berkeley: University of California Press, 2020.
- (közr.). *Dohnányi Ernő. Válogatott írások és nyilatkozatok*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.

Bibliográfia

- . „Dohnányi megvádolása a magyarországi és külföldi magyar nyelvű sajtóban 1945 és 1948 között”. *Magyar Zene* LVIII/3 (2020. augusztus): 318–335.
- . „Dohnányi és a Magyar Zenekamara”. *Magyar Zene* LVIII/4 (2020. november): 404–429.
- . „A Dohnányi-ügy első hulláma (1945–1946)”. In Laskai Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2021*, 37–50. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2021.
- . „Salzburg – Wellesley – New York. Dohnányi politikai ügye külföldön”. In Kim Katalin (szerk.). *Zenetudományi dolgozatok 2019–2020. Ferenczi Ilona tiszteletére*, 239–258. Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2021.
- . „Dohnányi Ernő és Pozsony”. In Gombos László (szerk.). *I. Kárpát-medencei Komolyzenei Fesztivál – Zenetudományi Konferencia, 2021*, 20–29. Budapest: Archeon Kft., 2021.
- . „The Accusation of Dohnányi: The Legal Procedure in Hungary, 1945–1946”. *Studia Musicologica* LXIII/1–2 (2022): 1–15.
- Kusz Veronika. „Mesterem emlékének”. *Vázsonyi Bálint és az első Dohnányi-monográfia. Musicologia Hungarica 4*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2022.
- Kusz Veronika–Ránki András (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2017*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2017.
- Laskai Anna. „Zachár Ilona írásai az amerikai Dohnányi-hagyatékban”. In Kusz Veronika–Ránki András (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2017*, 153–176. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2017.
- . *Dohnányi Ernő kottatára és zenei könyvtára*. MA szakdolgozat. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2017.
- . „Hát, kultúrembereknek mindig van. Dohnányi Ernő könyv- és kottatárának története (1)”. *Muzsika* LX/10 (2017. december): 11–15.

Bibliográfia

- . „Hát, kultúrembereknek mindig van. Dohnányi Ernő könyv- és kottatárának története (2)”. *Muzsika* LXI/1 (2018. január): 14–18.
- . „Erő Dohnányi’s Library and Music Collection”. *Studia Musicologica* LIX/1–2 (2018): 97–206.
- . „»Nekem nem kellene kritikusok«. A karmester Dohnányi és az 1924-es sajtóbotrány eseményei”. Online forrás: http://zti.hu/files/mza/docs/Forraskutatas_2019/Nekem_nem_kellenek_kritikusok_Laskai_tanulmany.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. március).
- . „Eltörött a hegedű”. Hangszerrombolás a Filharmóniai Társaság 1929-es Dohnányi vezette pozsonyi hangversenyén”. Online forrás: https://zti.hu/files/mza/docs/Eltorott_a_hegedu_Laskai.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. január).
- . „A Filharmóniai Társaság külföldi turnéi a zenekar Dohnányi-korszakának első évtizedében”. *Magyar Zene* LVIII/1 (2020. február): 33–53.
- . „A karmester Dohnányi fogadtatása az 1920-as és 1930-as években Jemnitz Sándor és Tóth Aladár kritikáinak tükrében”. In Dalos Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). *Járdányi Pál és kora. Tanulmányok a 20. századi magyar zene történetéből (1920–1966)*, 137–161. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- . „Dohnányi hangszerelése Schubert f-moll fantáziájából és a *Moments musicaux* zongoraciklusból”. In Laskai Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2021*, 87–114. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2021.
- . „Dohnányi’s Orchestrations of Schubert’s Fantasy in F minor and the Moments musicaux Piano Circle”. *Studia Musicologica* LXI/3–4 (2021): 293–321.
- . „A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának gyűjteménye”. In Dalos Anna (szerk.). *A 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum tíz éve*, 72–79. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, ELKH, 2022.
- . „169 év emlékei. A Filharmóniai Társaság Zenekarának gyűjteménye a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumban”. *Magyar Zene* LX/2 (2022. május): 146–161.

Bibliográfia

- . „A Filharmóniai Társaság Zenekarának és az intézmény választmányának tagjai Dohnányi Ernő elnökkarnagyi működése időszakában (1919–1944).” Online forrás: https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_Zenekari_tagok03.pdf (utolsó megtekintés: 2023. március).
- Laskai Anna. *Egy előadóművész-gondolkodó portréja. Csuka Béla (1893–1957) gordonkaművész zenetudományi munkássága. Musicologia Hungarica 5* Budapest: HUN–REN Bölcsészettudományi kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2023. [Megjelenés előtt].
- Laskai Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2021*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2021.
- Mészáros Imre–Isoz Kálmán (szerk.). *A Filharmóniai Társaság múltja és jelene 1853–1903*. Budapest: Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari nyomdája, 1903.
- Németh Amadé. „A Budapesti Filharmóniai Társaság története az alapítástól a felszabadulásig (1853–1945)”. In Breuer János (szerk.). *A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának 125 esztendeje (1853–1978)*, 17–30. Budapest: Zeneműkiadó, 1978.
- Papp Viktor. „Dohnányi az operairó”. *Zenei Szemle* VI/3 (1922. július): 36–38.
- . *Arcképek a magyar zenevilágból*. Budapest: Stádium, 1925.
- . *Dohnányi Ernő: Arckép*. Budapest: Stádium Sajtóvállalat, 1927.
- . „Dohnányi Ernő, az ember”. *Zenei Szemle* XI/9–10 (1927. október–november): 215–218.
- . *Dohnányi Ernő és Szegedi miséje: Missa in dedicatione Ecclesiae*. Debrecen, Budapest: Csáthy, [1930].
- Podhradzky Imre. „The Works of Ernő Dohnányi”. *Studia Musicologica* VI (1964): 357–373.
- Sávoly Tamás. „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. I. rész: 1925–1931”. In Sz. Farkas Márta–Kiszely-Papp Deborah (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2003*, 251–326. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004.

Bibliográfia

- . „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. II. rész: 1932”. In Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2004*, 347–388. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005.
- . „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. III. rész: 1933”. In *Dohnányi Évkönyv 2005*, 339–388. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005.
- . „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. IV. rész: 1934–1936”. In Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2006/7*, 361–414. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007.
- Scholcz Anna (szerk.). *160 éves a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara*. Budapest: Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara, 2013.
- Szabó Ferenc János. „Dohnányi Ernő előadóművészi diszkográfiája”. In Laskai Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2021*, 247–312. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2021.
- . „Ernő Dohnányi: A Discography of the Performer”. *Studia Musicologica* LXIII/1–2 (2022): 17–85.
- Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2002*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002.
- Kiszely-Papp Deborah (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2003*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004.
- (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2004*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005.
- Vázsonyi Bálint. *Dohnányi Ernő*. 2. kiadás. Budapest: Nap Kiadó, 2002.

2. Karmesterségről, karmesterekről és zenekarokról szóló irodalom

- Allen, Roger. *Wilhelm Furtwängler: Art and Politics of the Unpolitical*. Woodbridge: The Boydell Press, 2018.
- Aradi Péter–Mesterházi Gábor (szerk.). *Hang szálak. Nemzeti Filharmonikus Zenekar 1923–2008*. Budapest: Magyar Nemzeti Filharmonikus Zenekar, 2008.

Bibliográfia

- Aster, Misha. „*Das Reichsorchester*”. *Die Berliner Philharmoniker und der Nationalsozialismus*. München: Siedler Verlag, 2007.
- Bauchhenß, Elisabeth. *Eugen Szenkar (1891–1977). Ein ungarisch-jüdischer Dirigent schreibt deutsche Operngeschichte*. Köln–Weimar–Bécs: Böhlau Verlag, 2016.
- Bor Dezső és Bor György (összeáll.). *Bor Dezső emlékkönyv*. Budapest: [Kiadó nélk.], 1998.
- Boros Attila. *Klemperer Magyarországon*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- Charry, Michael. *George Szell. A Life of Music*. Urbana–Chicago–Springfield: University of Illinois Press, 2011.
- Dickreiter, Michael. *Score Reading: A Key to the Music Experience*. New Jersey: Amadeus Press, 1997.
- Eősze László. „Kodály Zoltán, a karmester”. In Ittész Mihály (szerk.). *Részletek az egészhez. Tanulmányok a 19. és 20. század magyar zenéjéről: Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére*, 335–406. Budapest: Argumentum Kiadó–Kodály Zoltán Archívum, 2012.
- Farberman, Harold. *The Art of Conducting Technique. A New Perspective*. [New York:] Alfred Music, 1997.
- Fifield, Christopher. *Richter János*. Fejérváry Boldizsár (ford.). Győr: Győri Filharmonikus Zenekar, 2021.
- Fricsay Ferenc–Karczag Márton–Ókovács Szilveszter. *Fricsay 100. Akit a zene éltetett*. Budapest: Operaház, 2014.
- Gábor István. *A BHZ-től az ÁHZ-ig*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- Galkin, Elliot W. *A History of Orchestral Conducting: In Theory and Practice*. New York: Pendragon Press, 1988.
- Gregor, Joseph. *Clemens Krauss. Seine Musikalische Sendung*. München: Krieg, 1953.
- Haffner, Herbert. *Die Berliner Philharmoniker. Eine Biografie*. Mainz: Schott, 2007.
- Huebel, Sebastian. *The Reichsorchester – A Comparison of the Berlin and Vienna Philharmonics during the Third Reich*. MA Thesis. [Canada]: University of Victoria, 2009.

Bibliográfia

- Jerger, Wilhelm. *Die Wiener Philharmoniker*. Bécs: Wiener Verlagsgesellschaft, 1942.
- Kater, Michael H. *The Twisted Muse: Musicians and their Music in the Third Reich*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Kennedy, Michael. *Richard Strauss: Man, Musician, Enigma*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- King, Richard. *Recording Orchestra and Other Classical Music Ensembles*. New York–London: Routledge, 2016.
- Klemenčič, Ivan. „Academia Philharmonicorum Labacensium (1701–2001) v luči glasbenega poustvarjanja na Slovanskem/ Academia Philharmonicorum Labacensium (1701–2001) in the Light of Musical Performance in Slovenia”. In Uő. (szerk.). *300 Let/Years Academia Philharmonicorum Labacensium*, 19–30. Ljubljana: Muzikološki inštitut ZRC SAZU, 2004.
- Komor Ágnes. *Apám, Komor Vilmos*. Budapest: Balassi Kiadó, 2009.
- La Grange, Henry-Louis de. *Gustav Mahler III. Vienna: Triumph and Disillusion (1904–1907)*. Oxford–New York: Oxford University Press, 1999.
- Lawson, Colin (szerk.). *The Cambridge Companion to the Orchestra*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Martyn, Barrie. *Rachmaninoff: Composer, Pianist, Conductor*. London: Routledge, 2016.
- Mayrhofer, Bernadette–Fritz Trümpi. *Orchestrierte Vertreibung: Unerwünschte Wiener Philharmoniker. Verfolgung, Ermordung und Exil*. Bécs: Mandelbaum Verlag, 2014.
- Merlin, Christian. *Die Wiener Philharmoniker. Das Orchester und seine Geschichte von 1842 bis heute. I. Aus dem Französischen von Uta Szyszkowitz*. Bécs: Amalthea Signum Verlag, 2017.
- Molnár Imre. „Egyéb szimfonikus zenekaraink”. In Uő. (szerk.). *A magyar muzsika könyve*, 96–103. Budapest: Merkantil-nyomda, 1936.
- Monod, David. *Settling Scores: German Music, Denazification, and the Americans, 1945–1953*. Chapel Hill–London: The University of North Carolina Press, 2005.
- Morgan, Kenneth. *Fritz Reiner. Maestro and Martinet*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press, 2005.

Bibliográfia

- Otto Strasser. *És ezért még fizetnek is... Életem a Bécsi Filharmonikusok között*. Ormai Imre (ford.). Budapest: Zeneműkiadó, 1980.
- Péteri Lóránt. „Mr. Mahler at the Harpsichord. Bach és Amerika”. In Uő. *Gustav Mahler körút. Hét tanulmány*, 106–122. Pécs: Kronosz Kiadó, 2023.
- Rockenbauer Zoltán. „Furtwängler és a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara”. In Scholcz Anna (szerk.). *160 éves a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara*, 15–19. Budapest: Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara, 2013.
- Ryding, Erik–Rebecca Pachefsky. *Bruno Walter: A World Elsewhere*. New Haven–London: Yale University Press, 2001.
- Schonberg, Harold C. *The Great Conductors*. New York: Simon and Schuster, 1967.
- Shirakawa, Sam H. *The Devil's Music Master: The Controversial Life and Career of Wilhelm Furtwängler*. New York–Oxford: Oxford University Press: 1992.
- Simon Zsolt. *A „wiener Klang”. A hangszeres és muzikusok szerepe a bécsi hangzásban*. DLA disszertáció. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2009.
- Staud Géza (szerk.). *A budapesti Operaház 100 éve*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- Steinberg, Michael. „Stransky, Josef”. In Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. XXIV, 465. London: Macmillan, 2001.
- Trommel, Frank. „Conducting Music, Conducting War. Nazi Germany as an Acoustic Experience”. In Nora M. Alter–Lutz Koepnick (szerk.). *Sound Matters. Essays on the Acoustics of German Culture*, 65–76. New York: Berghahn, 2004.
- Trümpi, Fritz. *Politisierte Orchester: Die Wiener Philharmoniker und das Berliner Philharmonische Orchester im Nationalsozialismus*. Wien: Böhlau Verlag, 2011.
- . *The Political Orchestra. The Vienna and Berlin Philharmonics during the Third Reich*. Kenneth Kronenberg (ford.). Chicago–London: The University of Chicago, 2016.
- . „Verstärkte Wien-Bezüge in der medialen Präsenz der Wiener Philharmoniker im Nationalsozialismus”. Online forrás: http://wphdata.blob.core.windows.net/documents/Documents/pdf/NS/ns_truem_04_medien_de_v01.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. március).

Bibliográfia

- Walker, Alan. *Hans von Bülow*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Wagner-Trenkwitz, Christoph. *A Sound Tradition. A Short History of the Vienna Philharmonic Orchestra*. John Hargraves (ford.). Bécs: Amalthea Signum Verlag, 2017.
- Zwart, Frits. „Noizen zu einer Dirigentenkarriere: Willem Mengelberg”. In Uő. (szerk.). *Willem Mengelberg (1871–1951). Aus dem Leben und Werk eines gefeierten und umstrittenen Dirigenten und Komponisten*, 11–50. Münster: Waxmann, 2006.

III. Szekunder irodalom – Egyéb hivatkozott irodalom

- ifj. Bartók Béla. *Apám életének krónikája*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981.
- ifj. Bartók Béla (szerk.). *Bartók Béla családi levelei*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981.
- Batizi László (szerk.). *A magyar muzsika hőskora és jelene történeti képekben*. Budapest: Dr. Pintér Jenőné Kiadása, 1944.
- Barna Attila–Horváth Attila–Máthé Gábor–Tóth Zoltán József. *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014.
- Benda Kálmán (főszerk.). *Magyarország történeti kronológiája. III. kötet 1848–1944*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.
- Berlász Melinda–Tallián Tibor (közr.). *Iratok a magyar zeneélet történetéhez 1945–1956*. I–II. kötet. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 1985–1986.
- Bónis Ferenc (szerk.). *Tóth Aladár válogatott zenekritikái 1934–1939*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968.
- Boreczky Ágnes. „Más művészet – új közönség. A mozdulatművészet és a korabeli társadalom”. In Beke László–Németh András–Vincze Gabriella (szerk.). *Mozdulat – magyar mozdulatművészet a korabeli társadalom és művészet tükrében*, 52–83. Budapest: Gondolat Kiadó, 2013.
- Bozó Péter. „*Aus dem bürgerlichen Heldenleben*. Dohnányi Mesterdalnokok-persziflázsa?”. In Laskai Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). *Dohnányi-tanulmányok 2021*, 115–126. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2021.

Bibliográfia

- Breuer János. „A zenekritika távlatai: Jemnitz Sándor és Tóth Aladár munkásságáról”. In Uő. *Bartók és Kodály. Tanulmányok századunk magyar zenetörténetéhez*, 343–372. Budapest: Magvető Kiadó, 1978.
- . *Kodály-kalauz*. Budapest: Zeneműkiadó, 1982.
- Breuer János (közr.). „Zenei élet, kultúrpolitika 1949. Jemnitz Sándor naplójából”. *História* VI/2 (1984) Online forrás: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/84-02/ch12.html> (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. január 10.).
- . „Nagyobb a füstje...? Széljegyzetek a Respighi-vitához”. *Muzsika* XXXIII/5 (1990. május 1.): 8–10.
- . „Schoenberg magyar tanítványa – Jemnitz Sándorról születésének 100. évfordulóján”. *Muzsika* XXXIII/8–9 (1990. augusztus–szeptember): 17–21.
- . „Jemnitz Sándor levelei Arnold Schoenbergnek”. *Magyar Zene* XXXIV/4 (1993. december): 330–403.
- . „Jemnitz Sándor, a lipcei diák”. *Muzsika* XXXVII/7 (1994. július): 25–27.
- Dalos Anna. „Egy ismeretlen életmű – Száz éve született Kósa György”. *Muzsika* XL/5 (1997. május): 19–21.
- . *Ajtón lakattal. Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon (1956–1989)*. Budapest: Rózsavölgyi, 2020.
- . *Tudós nő a Horthy-korszakban: Prahács Margit (1893–1974)*. *Musicologia Hungarica* 1. Budapest: ELKH–BTK Zenetudományi Intézet, 2021.
- Dalos Anna–Ozsvárt Viktória (szerk.). *Járdányi Pál és kora. Tanulmányok a 20. századi magyar zene történetéből (1920–1966)*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Demény János (szerk.). *Bartók Béla levelei*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976.
- Farkas István Péter. *Rézfúvós hangszerek története Magyarországon*. DLA disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Művészeti Kar, 2014.
- Földes Andor. *Emlékeim*. Budapest: Osiris Kiadó, 1995.

Bibliográfia

- Garratt, James. *Music and Politics. A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Gibbs, Christopher H. „About Schubert’s Arrangers: Mottl, Liszt, Brahms, Joachim”. <https://americansymphony.org/concert-notes/about-schuberts-arrangers-mottl-liszt-brahms-joachim/> (Utolsó megtekintés: 2022. november).
- Gilliam, Bryan. „»Frieze im Innern«: Strauss’s Public and Private Worlds in the Mid 1930’s”. *Journal of the American Musicological Society* LVII/ 3 (2004 ősz): 565–598.
- Giménez-Rodríguez, Francisco J. „De Falla’s Hungarian Success: A háromszögletű kalap (1928)”. *Studia Musicologica* LIX/3–4 (2018): 309–321.
- Godel, Arthur. „Zum Eigengesetz der Schubertschen Fantasien”. In Otto Brusatti (szerk.). *Schubert-Kongress Wien 1978*, 199–206. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1979.
- Gulyás László. *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931*. Máriabesnyő: Attraktor, 2013.
- Harris–Warrick, Rebecca–Noël Goodwin–John Percival. „Ballet”. In Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. II, 565–596. London: Macmillan, 2001.
- Harrach József (szerk.). *Az Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia Évkönyve az 1889/90-i tanévről*. Budapest: Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1890.
- Ignác Ádám. *Milliók zenéje. Populáris zene és zenetudomány az államszocialista Magyarországon*. Budapest: Rózsavölgyi, 2020.
- Isoz Kálmán. „Hangjegykereskedelem és hangjegykiadás”. In Molnár Imre (szerk.). *A magyar muzsika könyve*, 269–271. Budapest: Merkantil-nyomda, 1936.
- Jackson, Roland. *Performance Practice: A Dictionary-Guide for Musicians*. New York–London: Routledge, 2005.
- Jackson, Timothy L. „Bruckner”. In Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.). *The New Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. IV., 468–471. London: Macmillan, 2001.

Bibliográfia

- Jakusch Gabriella Zsófia. *A magyar katonai hagyományok ápolása, ünnepek és rendezvények a magyar haderőben a 20–21. században*. PhD doktori értekezés. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2022.
- Jansen, Will. *The Bassoon: Its History, Construction, Makers, Players and Music I*. Buren: Frits Knul, 1978.
- Jenish, Christoph. *Musik und Utopie in Frankfurt. Die Ausstellung Musik im Leben der Völker 1927*. Online forrás: <http://jenisch.de/musik-und-utopie-in-frankfurt/> (Utolsó megtekintés: 2023. március).
- Karsai László. „A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944”. In Molnár Judit (szerk.). *A holokaust Magyarországon európai perspektívában*, 140–163. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- Kenyeres Ágnes (szerk.). *Magyar életrajzi lexikon. A–Z*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.
- Kodály Zoltán. „Galántai táncok. Előszó a partitúrához (1934, 1964)”. In Bónis Ferenc (közr.). *Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok 2.*, 493. Budapest: Argumentum, 2007.
- Kolodin, Irving, Francis D. Perkins, Susan Thiemann Sommer et al. „New York”. In Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. XVII, 818–842. London: Macmillan, 2001.
- Konkoly Kálmán. *Magyar alkotók*. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1944.
- Kovács Ilona. „»Egy évig csak Beethoven-, Brahms-, Bruckner-, Mahler-szimfóniákat vezényelni, és utána meghalni!« Adalékok Jemnitz Sándor fiatalkori portréjához”. *Magyar Zene* LIII/2 (2015. május): 146–159.
- Lampert Vera (szerk.). *Jemnitz Sándor válogatott zenekritikái*. Budapest: Zeneműkiadó, 1973.
- Lichtenberg Emil. „Bach-kantáták”. *Zenei Szemle* I/7 (1917. szeptember): 208–211.
- . „Bach-kantáták”. *Zenei Szemle* I/8 (1917. október): 241–243.
- . „Bach passióiról”. *A Zene* VII/3 (1925. március 31.): 65–66.

Bibliográfia

- Michaela, Miroslav. „A »nemzeti elnyomás« mint történeti identitáspolitikai argumentum”. In Uő. *Trianon labirintusában. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*, 74–94. Békéscsaba–Budapest: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 2016.
- Molnár Antal. *Magamról, másokról*. Budapest: Gondolat, 1974.
- Molnár Imre (szerk.). *A magyar muzsika könyve*. Budapest: Merkantil-nyomda, 1936.
- Molnár Szabolcs. „Fischer Annie győzelme az 1933-as Liszt-versenyen (a korabeli sajtó tükrében)”. In Gombos László–Sz. Farkas Márta (szerk.). *Dohnányi Évkönyv 2006/7*, 23–36. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007.
- Moravcsik Géza. *Az Országos M. Kir. Zeneakadémia története 1875–1907*. Budapest Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, 1907.
- N.N. „Rákóczi indulónak himnus utáni játszása és éneklése, magatartás ezalatt (11.696/Elnökség A. – 1939. számú körrendelet)”. *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára* LXVI/18 (1939. május 1.): 95.
- Nagy Zsolt. *Great Expectations and Interwar Realities. Cultural Diplomacy in Horthy's Hungary 1918–1941*. Budapest–New York: Central European University Press, 2017.
- Naumann, Laura E. *Musikalische Avantgarde – Die Internationale Gesellschaft für Neue Musik (IGNM) und ihre Musikfeste*. [München:] GRIN Verlag, 2012.
- N.N. *Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola Jubileumi Évkönyve 1875–1925*. Budapest: Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1925.
- . *Ein Sommer der Musik Frankfurt am Main 1927. Stimmen der in- und ausländischen Presse über die Internationale Ausstellung „Musik im Leben der Völker” und über den „Sommer der Musik”*. Frankfurt: Union Druckerei und Verlangsanstalt G.M.B.H., 1927.
- . *Schubert-zeneünnepély halálának századik évfordulója alkalmából*. Budapest: A Schubert-centenárium rendező bizottsága kiadása, 1928.

Bibliográfia

- . *Schubert: Cselre-cselt* (J. F. Castelli)/*A múzsa csókja* (Dohnányi-Galafrés Elza). *Operaházi szövegkönyvek* 7. Debrecen–Budapest: Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt., 1928.
- Németh Zsombor. „Lichtemberg Emil és együttese”. *Magyar Zene* LII/4 (2014. november): 461–477.
- Oja, Carol J. *Making Music Modern: New York in the 1920s*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Ory, Benjamin. „Mysterious attributions: Reception of Die Zauberharfe”. <https://library.stanford.edu/blogs/stanford-libraries-blog/2016/05/mysterious-attributions-reception-die-zauberharfe> (Utolsó meglejtés: 2022. november).
- Parker, Roger. „Opera. V. The 19th Century”. In Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.). *The New Dictionary of Music and Musicians*. Second edition, vol. 17., 434–444. London: Macmillan, 2001.
- Péterfi István. *Fél évszázad a magyar zenei életben. Válogatott zenekritikák (1917–1961)*. Budapest: Zeneműkiadó, 1962.
- . *Emlékezéseim*. Budapest: Gondolat, 1965.
- Péteri Lóránt. „Kodály az államszocializmusban (1949–1967)”. In Berlász Melinda (szerk.). *Kodály Zoltán és tanítványai. A hagyomány és a hagyományozódás vizsgálata két nemzedék életművében*, 97–174. Budapest: Rózsavölgyi, 2007.
- . „»A mi népünk az Ön népe, de az enyém is...« Kodály Zoltán, Kádár János és a paternalista gondolkodásmód”. *Magyar Zene* LI/2 (2013. május): 121–141.
- Philipp, Robert. *Early Recordings and Musical Style. Changing Tastes in Instrumental Performance 1900–1950*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Rakos Miklós. *Veszprémtől Szentpétervárig – Auer Lipót élete és munkássága*. Veszprém: Veszprém Megyei Tanács, 1981.
- Rakos Miklós (szerk.). *Auer Lipót (1845–1930)*. Veszprém: Művészetek Háza, 2015.
- Rathkolb, Oliver. „Ehrungen und Auszeichnungen (Ehrenmitglieder, Ehrenring, Nicolai-Medaille und die »gelbe« Liste)”. Online forrás:

Bibliográfia

- http://wphdata.blob.core.windows.net/documents/Documents/pdf/NS/ns_rath_eh_rungen_de_v05.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. március).
- Réti György. *Budapest–Róma Berlin árnyékában. Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 1998.
- Romsics Ignác. *A Horthy-korszak*. Budapest: Helikon Kiadó, 2017.
- Sachs, Harvey. *Music in Fascist Italy*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1987.
- Schoenberg, Arnold. „Brahms, the Progressive”. In Uő. *Style and Idea*. Leonard Stein (szerk.). London: Faber&Faber, 1975.
- . „Brahms, a haladó”. Ford. Csengery Kristóf. *Holmi* IX/12 (1997. december): 1696–1730.
- Schulhof, Belle. *Budapest/New York. Egy impresszárió a zenei világban*. Ford. Wiszkidenszky Márta. Budapest: Cserépfalvi, 1990.
- Sipos Lajos (szerk.). *Babits Mihály levelezése 1914–1916*. Budapest: Argumentum, 2008.
- Steinberg, Michael. *The Symphony: The Listener's Guide*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Strahan, Barbara. *(De)Constructing Paradigms of Genre: Aesthetics, Identity and Form in Franz Schubert's Four-Hand Fantasias*. PhD disszertáció. Maynooth, Kildare: Department of Music National University of Ireland Maynooth, 2013.
- Tallián Tibor. *Magyarországi hangversenyélet 1945–1958*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1991.
- Thijsse, W. H. *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*. Amszterdam: Amsterdam University Press, 2001.
- Toff, Nancy. *Monarch of the Flute. The Life of Georges Barrere*. New York: Oxford University Press: 2005.
- Toorn, Pieter C. van den. *Music, Politis and the Academy*. California: California University Press, 1995.
- Török Róbert. „Pest-budai zongorakészítők és -gyártók a 19. század második felében”. In Gombos László (szerk.). *A magyar zongoragyártás fénykora. Beregszászy Lajos emlékezete*, 69–82. Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, ELKH, 2021.

Bibliográfia

- Ujfalussy József (szerk.). *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve. Dokumentumok, tanulmányok, emlékezések*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977.
- Ujváry Gábor. „Trianon hatása a magyar kultúrpolitikára: 1920-as évek”. *Rubicon* XX/4–5 (2010): 82–89.
- . „Egy európai formátumú államférfi”: *Klebsberg Kúnó (1875–1932)*. Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó, 2014.
- Way, Lyndon C. S.–Simon McKerrell (szerk.). *Music as Multimodal Discourse: Semiotics, Power and Protest*. Bloomsbury: Bloomsbury Publishing, 2017.
- Zeidler Miklós. *A revíziós gondolat*. Pozsony: Kalligram, 2009.
- Zoltán József (főszerk.). *Budapest történetének bibliográfiája 1686–1950. VI. Kultúra*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1969.

IV. Online források, adatbázisok

A Magyar Távirati Iroda hírei (1920–1956)

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/

Arcanum adatbázis

<https://www.arcanum.hu/hu/>

Az Accademia Nazionale di Santa Cecilia koncert-adatbázisa:

http://bibliomediateca.santacecilia.it/bibliomediateca/cms.find?menu_str=0_2_0_1&numDoc=31&idDocs=000000683&flagfind=personalizationFindEventiSedi&extraflagfind=customCronoSedi

CHARM (Centre for the History and Analysis of Recorded Music)

https://charm.rhul.ac.uk/sound/sound_search.html

Ezer év törvényei

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>

Bibliográfia

Filmhíradók Online

<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5189>

Hungaricana – Közgyűjteményi portál

<https://www.hungaricana.hu/hu/>

Ignatz Waghalter munkásságát összefoglaló honlap

<http://www.waghalter.com/>

IMSLP/Petrucci Music Library

<https://imslp.org/>

Musikproduction Jürgen Höflich

https://repertoire-explorer.musikmph.de/wp-ontent/uploads/vorworte_prefaces/373.html

Budapesti Hangversenyek Adatbázisa (MZA KAB)

http://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp

New York Philharmonic Leon Levy Digital Archives adatbázisa

<https://archives.nyphil.org/index.php/artifact/a379d810-8252-4004-b21a-5b6b80779a7f-0.1/fullview#page/66/mode/2up>

ÖNB-ANNO

<https://anno.onb.ac.at/>

A Rákóczi-induló történetét bemutató honlap

<https://rakoczi-indulo.oszk.hu/>

Salzburger Festspiele Archiv

<https://archive.salzburgerfestspiele.at/history/1931>

Bibliográfia

Leopold Stokowski munkássáról szóló honlap

https://www.stokowski.org/Principal_Musicians_Russian_Symphony_of_NY.htm

The New York Times – TimesMachine

<https://timesmachine.nytimes.com/browser>

Zádor Jenő életművét bemutató honlap

<https://eugenezador.com/about/>

Youtube

<https://www.youtube.com/>

A Wiener Philharmoniker weboldala és online koncert-archívuma

<https://www.wienerphilharmoniker.at/de/>

<https://www.wienerphilharmoniker.at/en/konzert-archiv>

A Wiener Symphoniker weboldala és online koncert-adatbázisa

<https://www.wienersymphoniker.at/de/archiv/suche>